

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
TAJIK STATE UNIVERSITY OF FINANCE AND ECONOMICS**

**ПАЁМИ
МОЛИЯ ВА ИҚТИСОД
№ 3 (27)
(мачаллаи илмӣ-амалӣ)**

**ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
№ 3 (27)
(научно-практический журнал)**

**THE FINANCE AND ECONOMIC
BULLETIN
№ 3 (27)
(science-practical journal)**

Душанбе, 2021

Сармухаррир

Хайрзода Ш.К. – сармухаррир, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Муовинони сармухаррир:

Сафаров Б.Г. – муовини сармухаррир, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Саидмуродов Л.Ҳ. – муовини сармухаррир, узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аъзои ҳайати таҳририя:

Раҳимзода Ш. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, директори Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ

Эргашев Р.Х. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти Донишқадаи муҳандисию иқтисодии Қаршии Ҷумҳурии Ўзбекистон

Раҳматзода Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Факеров Ҳ.Н. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибқории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шарифов З.Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шотемур

Шарипов Б.М. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҷонмамадов Ш.Б. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва тичорати байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҳочаев П. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қандиёрова Д.О. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Кошонова М.Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Бегматов А.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Насриддинов Ф.Б. – номзади илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қодиров Ф.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маъдиев С. – номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҷумабоев Х. – номзади илмҳои иқтисодӣ, директори ПИТ «Молия»-и Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Давлатов Х.М. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Содиқов М. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, декани факултети менечмент ва ҳуқуқи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Буриева М.Ч. - номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи муносибатҳои молиявӣю қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Фасехзода И. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ғафуров П.Ҷ. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи моделсозии математикӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҳомидов А. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи сугуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Садриддинов М.И. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Убайдов Ф.С. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Убайдуллоев Ф.К. - номзади илмҳои иқтисодӣ, директори Парки технологияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Туйғунов Н.Ҳ. – номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони хориҷии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

таҳти №082/МҶ– 97 аз 15.10.2018 сабти ном шудааст.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2021

Паёми молия ва иқтисод

Маҷалла ба Феҳристи тақризшавандаи маҷаллаҳои илмӣи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил буда, дар он натиҷаҳои асосии илмӣи рисолаҳо барои дарёфти дараҷаи илмӣи доктор ва номзади илм чоп мешаванд.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии Намояи иқтибосавари илмӣи Россия (НИИР) шудааст.

**ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
№ 3 (27)
(научно-практический журнал)**

Душанбе, 2021

Главный редактор

Хайрзода Ш.К. – гл. редактор, кандидат экономических наук, доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета

Заместители главного редактора:

Сафаров Б.Г. – зам. гл. редактора, кандидат экономических наук, доцент, проректор по науке Таджикского государственного финансово-экономического университета

Саидмуродов Л.Х. – зам. гл. редактора, член-кор. НАНТ, доктор экономических наук, профессор кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Редакционная коллегия:

Рахимзода Ш. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета, директор Института экономики и демографии НАНТ

Эргашев Р.Х. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономики Каршинского инженерно-экономического института Республики Узбекистан

Рахматзода Р. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета

Факеров Х.Н. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета

Шарифов З.Р. - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой бухгалтерского учёта и аудита Таджикского аграрного университета имени Шириншо Шотемура

Шарипов Б.М. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета

Джонмамадов Ш.Б. - доктор экономических наук, профессор кафедры мировой экономики и международного предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета

Ходжаев П. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кандиёрова Д.О. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кошонова М.Р. - доктор экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Бегматов А.А. – кандидат экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Насриддинов Ф.Б. - кандидат экономических наук, профессор заведующий кафедрой экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кодиров Ф.А. - кандидат экономических наук, доцент, проректор по международным связям Таджикского государственного финансово-экономического университета

Маъдиев С. – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета

Джумабоев Х. – кандидат экономических наук, директор НИИ «Финансы» Таджикского государственного финансово-экономического университета

Давлатов Х.М. – кандидат экономических наук, заведующий кафедрой финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Содиқов М. - кандидат экономических наук, доцент, декан факультета менеджмента и экономического права Таджикского государственного финансово-экономического университета

Буриева М.Ч. - кандидат экономических наук, зав. кафедрой международной финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Фасехзода И.- кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета

Гафуров П.Дж. - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой математического моделирования в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета

Хомидов А. - кандидат экономических наук, доцент кафедры страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета

Садриддинов М.И. - кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Убайдов Ф.С. - кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Убайдуллоев Ф.К. - кандидат экономических наук, доцент директор Технологического парка Таджикского государственного финансово-экономического университета

Туйгунов Н.Х. - кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой иностранных языков Таджикского государственного финансово-экономического университета

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики

Таджикистан под №082/ЖР - 97 с 15.10.2018г.

Таджикский государственный финансово-экономический университет, 2021

Финансово-экономический Вестник

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при

Президенте Республики Таджикистан, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

THE FINANCE AND ECONOMIC BULLETIN
(scientific and practical journal)
№ 3 (27)

Dushanbe, 2021

CHIEF EDITOR

Khayrzoda Sh.K – chief editor, candidate of Economic sciences, Associate Professor, Rector of the Tajik State University of Finance and Economics

DEPUTY CHIEF EDITORS:

Safarov B.G. – candidate of Economic sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik State University of Finance and Economics

Saidmurodov L. Kh. – Deputy Editor in Chief, Corresponding Member NAS RT, Doctor of Economics, Professor of the Department of International Finance and Credit Relations of Tajik State University of Finance and Economics

EDITORIAL BOARD:

Rakhimzoda Sh. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Banking of the Tajik State University of Finance and Economics, Director of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan

Ergashev R.Kh. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economics, Karshi Engineering and Economic Institute of the Republic of Uzbekistan

Rahmatzoda R. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic analysis of the Tajik State University of Finance and Economics

Faqerov Kh.N. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics

Sharifov Z.R. – Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Accounting and Auditing of Tajik Agrarian University named after Shirinsho Shotemur

Sharipov B.M. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Banking of Tajik State University of Finance and Economics

Dzhonmamadov Sh.B. – Doctor of Economics, Professor of the Department of World Economy and International Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics

Khodzhaev P. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Theory of Tajik State University of Finance and Economics

Kandiyorova D.O. - Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Koshonova M.R. – Doctor of Economics, Professor, director of research institute of “Finance” of the Tajik State University of Finance and Economics

Begmatov A. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Finance and Money circulation of the Tajik State University of Finance and Economics

Nasriddinov F.B. – candidate of Economic sciences, professor of the Department of Economic theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Kodirov F.A. – deputy chief editor, candidate of Economic sciences, associate professor, Vice-Rector on International Relations of the Tajik State University of Finance and Economics

Madiev S. – candidate of Economic sciences, Head of the Department of accounting of the Tajik State University of Finance and Economics

Jumaboev Kh. – candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of Tax and Taxation of the Tajik State University of Finance and Economics

Davlatov Kh.M. – candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of finance of the Tajik State University of Finance and Economics

Sodikov M. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Management and Economic Law of the Tajik State University of Finance and Economics

Burieva M.Ch. - candidate of Economic sciences, Head of the department of international finance and credit relation of the Tajik State University of Finance and Economics

Fasekhzoda I. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Economic Analysis of the Tajik State University of Finance and Economics

Gafurov P.J. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Mathematical Modeling in Economics of Tajik State University of Finance and Economics

Khomidov A. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Insurance of the Tajik State University of Finance and Economics

Ubaydov F. – candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of economic theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Sadriddinov M.I.- candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of finance of the Tajik State University of Finance and Economics

Ubayduloev F.K. – candidate of Economic sciences, the Director of Technological Park of the Tajik State University of Finance and Economics

Tuygunov N.Kh. – candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Department of Foreign Languages of the Tajik State University of Finance and Economics

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan №082/ЖР – 97 from 15.10.2018

The Tajik State University of Finance and Economics, 2021

The Finance and Economic Bulletin

The journal is included in the list of scientific journals of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan, in which the main scientific results of dissertations for the degree of doctor and candidate of science should be published.

The journal is included in the Russian Science Citation Index (RSCI).

УДК: 336.1

ЧАЛБИ САРМОЯИ ХОРИҶӢ АСОСИ РУШДИ СОҶАИ КИШОВАРЗӢ

Раҳматзода Рустам – д.и.и., профессори кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, тел.: 555022000, 907708950. Email: farzona070489@ru.

Қудратова Фарзона Рустамовна – н.и.и., устоди кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, тел.: 907022000. E.mail: farzona070489@ru.

Дар мақола самтҳои асосии фаъолгардонии ҷалби сармояи хориҷӣ дар соҳаи кишоварзии мамлакат асоснок карда шудаанд. Ҳавасмандгардонии раванди сармоязузорӣ рушди устувори иқтисодию иҷтимоии мамлакатро таъмин менамояд. Аз ҷониби муаллифони Барномаҳои қарзгирии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бомақсади таъмини устувори иқтисодиёти кишоварзӣ мушаххас шудаанд. Инчунин, дар мақола оварда шудааст, ки новобаста ба саҳми зиёди соҳаи кишоварзӣ дар ММД ва пардохти буҷети давлатии маҳаллӣ, хароҷоти ҳарсолаи давлат барои кишоварзӣ аз ширкатҳои сугуртавӣ ба васеъшавии фаъолияти сармоязузорӣ мусоидат менамояд. Дар хулоса самтҳои асосии ҷалби сармояи хориҷӣ ба соҳаи кишоварзии мамлакат пешниҳод гардидаанд.

Калидвожаҳо: сармоязузорӣ, фаъолияти сармоязузорӣ, ҷолибияти сармоязузорӣ, рейтинг сармоязузорӣ, фишангҳои молиявӣ, қарз ва сармоязузории хориҷӣ.

ПОВЫШЕНИЕ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ – ОСНОВА РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Раҳматзода Рустам - доктор экономических наук, профессор кафедры экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, РТ, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Тел.: 555022000, 907708950. E-mail: farzona070489@ru.

Қудратова Фарзона Рустамовна - кандидат экономических наук, преподаватель кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, РТ, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Тел.: 907022000. E-mail: farzona070489@ru.

В статье проанализированы основные направления активизации привлечения иностранных инвестиций в сельское хозяйство республики. Обосновано, что стимулирование инвестиционных процессов положительно влияют на формирование устойчивой экономики страны, государственной Программы внешнего заимствования Республики Таджикистан. С целью обеспечения устойчивого развития сельского хозяйства республики. В статье также отмечается, что, несмотря на значительный вклад аграрного сектора в ВВП и выплаты в местный государственный бюджет, годовые расходы правительства на сельское хозяйство со стороны страховых компаний способствуют расширению инвестиционной деятельности. В заключении обоснованы основные направления привлечения иностранных инвестиций в сельское хозяйство республики.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная деятельность, инвестиционная привлекательность, рейтинг инвестиционной привлекательности, финансовые рычаги, кредитные, иностранные инвестиции.

INCREASING FOREIGN INVESTMENT IS THE BASIS FOR AGRICULTURAL DEVELOPMENT

Rakhmatzoda Rustam -doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Analysis at the Tajik State Financial and Economic University. Address: city Dushanbe 735700, Nakhimov 64/14 tel: 555022000, 907708950. farzona070489@ru

Kudratova Farzona Rustamovna - candidate of Economic Sciences of the Department of Finance at the Tajik State Financial and Economic University. Address: city Dushanbe 735700, Nakhimov 64/14 tel: 907022000, E.mail: farzona070489@ru.

The article analyzes the main directions of enhancing the attraction of foreign investment in the agriculture of the republic. It has been substantiated that the stimulation of investment processes has a positive effect on the formation of a stable economy of the country, the state Program of external borrowing of the Republic of Tajikistan. In order to ensure sustainable development of agriculture in the republic. The article also notes that, despite the significant contribution of the agricultural sector to GDP and payments to the local state budget, the annual government spending on agriculture from insurance companies contributes to the expansion of investment activities. In the conclusion, the main directions of attracting foreign investment in agriculture of the republic are substantiated.

Key words: investments, investment activity, investment attractiveness, rating of investment attractiveness, financial, credit and commodity investments.

Сиёсати сармоягузорӣ маҷмӯи тадбирҳо оид ба танзим ва ҳавасмандгардонии раванди сармоягузорӣ бо мақсади таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодии минтақа мебошад. Сиёсати минтақавии сармоягузорӣ тавассути ҳамкориҳои мақомоти давлатии идоракунӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ, инчунин, мақомоти худидораи маҳаллӣ таҳия ва татбиқ карда мешавад. Ин ҳамкорӣ бояд дар асоси Конститутсия ба роҳ монда шуда, бо санадҳои қонунгузорию меъёрии қабулнамудаи Парлумон, Президент ва Ҳукумат, инчунин, бо шартномаҳои байни марказу минтақаҳо танзим шавад.

Ниҳоди амалгардонии сиёсати сармоягузорӣ дар сатҳи мамлакат бояд барномаву нақшаҳои минтақавии сармоягузорӣ дошта бошанд, ки тибқи усули ягонаи кишвар дар ҳамоҳангӣ бо мақомоти давлатӣ таҳия карда мешаванд [2, с.76]. Танҳо лоиҳаҳои сармоягузорию, ки ба ин барномаҳо дохил карда мешаванд, метавонанд дар маблағгузорӣ аз сарчашмаҳои ҷумҳуриявӣ иштирок кунанд. Имрӯз норасоии захираҳои сармоягузорӣ эҳсос мешавад, бинобар ин сармоягузорию ба ҷойҳое раван бояд кард, ки самарани баланди иқтисодӣ дода тавонанд.

Ҳукумати Тоҷикистон дарк мекунад, ки яке аз шартҳои рушди кишоварзӣ ин ба вучуд овардани шароити мусоид баҳри ҷалби сармоягузорӣ ва кумак дар воридшавии сармояи ватанӣ ва хориҷӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии деҳот мебошад. Ин раванд гузаронидани ислоҳоти амиқи ҳуқуқӣ, сохторӣ ва ниҳодӣ, инчунин, зерсохтори муносиби бозорӣ, истеҳсоли ва иҷтимоиро дар назар дорад.

Солҳои охир дар Тоҷикистон як қатор санадҳои усулан муҳиме қабул карда шуданд, ки моҳияту самти сиёсати давлатии сармоягузорию инъикос мекунанд. Онҳо санадҳои меъёрии ҳуқуқие мебошанд, ки ба кам кардани монеаҳои маъмурӣ, дастгирии соҳибкории хусусӣ ва коҳишдиҳии хароҷоти марбут ба фаъолияти сармоягузорӣ равана гардидаанд [2, с.66].

Барномаи қарзгирии давлатии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2021 (минбаъд Барномаи мазкур) номгӯи қарзгириҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли навбатии моливи ва ду соли баъдӣ бо тақсими қарзгирӣ дар байни қарздеҳону бахшҳои иқтисодиёт ва бо дарназардошти қарзгириҳои нави банақшагирифта, инчунин, маълумоти муқоисавӣ оид ба азхудкунии воситаҳои қарзии амалкунанда ва банақшагирифташудаи қарзӣ мебошад.

Барномаи мазкур мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қарзгирӣ ва қарзи давлатӣ ва аз ҷониби давлат кафолатдодашуда» таҳия карда шуда, ба сиёсати иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқ аст, ки он афзалиятҳои асосии дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030 муқарраршударо, ки ба ноилшавии Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола нигаронида шудаанд, инъикос мекунад [6, с.55].

Нишондиҳандаҳои асосии Барномаи қарзгирии давлатии хориҷӣ мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қарзгирӣ ва қарзи давлатӣ ва аз ҷониби давлат кафолатдодашуда» ва «Стратегияи идоракунии қарзи давлатӣ барои солҳои 2018-

2020» муайян карда шудаанд. Барнома миёнамуҳлат буда, дар асоси усулу мизони муайянкардаи Стратегияи идоракунии қарзи давлатӣ бо мақсади коҳишдиҳии хавфҳои фискалӣ ва таъмини идоракунии муносиби қарзгирии хориҷӣ татбиқ карда мешавад.

Дар солҳои охир ба туфайли ҷидду ҷаҳди доимии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати бозсозии сохтори қарз, инчунин, рушди босуботи иқтисодии кишвар вазъи қарзи хориҷӣ беҳтар шуда, ба ҳолати 1 июли соли 2018 ҳаҷми қарзи хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2893,3 млн. доллари ИМА-ро ташкил дод, ки ин 38,9 фоизи маҷмӯи маҳсулоти миллиро ташкил медиҳад [7. с.18].

Дар доираи Барномаи қарзгирии давлатии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2019 бо мақсади амалигардонии лоиҳаҳои сармоягузорӣ 660,1 млн. доллари ИМА воситаи қарзӣ ҷалб карда шуд. Инчунин, соли 2017 12 созишномаи қарзӣ ба маблағи умумии 474,9 млн. доллари ИМА ба имзо расонида шуд.

Мақсади асосии Барнома таъмини самаранокӣ ва мониторинги мунтазами раванди ҷалби қарзҳои хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ва роҳ надодан ба ҷамъшавии идоранашавандаи қарзи хориҷӣ мебошад, ки дар талаботи зерини Стратегияи идоракунии қарзи хориҷӣ ифода меёбад:

- то ҳадди имкон маҳдуд намудани қабули уҳдадориҳо оид ба ҷалби қарзҳои давлатҳои хориҷӣ ва қарзҳои созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ барои лоиҳаҳои банақшагирифташуда, ки аз бучети давлатӣ маблағгузорӣ карда мешаванд;

- ҷалб кардани қарзҳо барои маблағгузориҳои харочоти лоиҳаҳои амалишаванда бо мақсади ба итмом расонидани онҳо;

- ҷамъ овардани захираҳои қарзӣ барои амалисозии лоиҳаҳои нақшавии калони дорои аҳамияти стратегияи умумидавлатӣ, ки ҷиҳати амалисозии онҳо Қарори дахлдори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул шудааст.

Дар сурати амалигардонии босамари Барномаи мазкур имконият пайдо мешавад, ки ҳангоми маҳдудиятҳои молиявии бучети давлатӣ ва захираҳои дохилии қарзӣ барномаҳои иҷтимоии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи зарурӣ маблағгузорӣ карда шаванд, дар баробари ин ба рушди бахшҳои афзалиятноки иқтисодиёт, ки ҳолати иқтисоди воқеӣ, аз ҷумла зерсохтори нақлиёт, энергетика ва бахши кишоварзиро муайян мекунанд, ёрии молиявӣ расонида шавад.

Барномаи мазкур 74 лоиҳаи қарзии амалкунанда ва 67 созишномаи қарзиро, ки дар марҳилаи лоиҳа қарор доранд, дар бар мегирад. Ҷамъи арзиши умумии қарзҳои азхудкардашуда, тибқи Барномаи мазкур то 1 январӣ соли 2018 990,02 млн. доллари ИМА-ро ташкил медиҳад. Инчунин, дар доираи Барномаи нави қарзии Фонди Байналмилалӣ Асёр барои солҳои 2019-2021 имконияти ҷалбкунии воситаҳои иловагӣ пешбинӣ карда мешавад.

Дар соли 2018 азхудкунии воситаҳо ба маблағи 121,4 млн. доллари ИМА, соли 2019 - 261,8 млн. доллари ИМА, соли 2020 - 255,9 млн. доллари ИМА ва дар соли 2021 - 258,6 млн. доллари ИМА дар назар дошта шудааст.

Имрӯз сиёсати фаъоли сармоягузорӣ дар тарафи сармоягузориҳои хориҷист. Сармоягузориҳои хориҷӣ на дар фикри манфиати иқтисодии давлат, балки дар ғами манфиатҳои худ мебошад. Бо вучуди ин, сиёсати фаъоли сармоягузорӣ лозим аст ва барои ин аз ҷиҳати ниҳодӣ ва ҳам сохторӣ (соҳавӣ) иқтисодиёти нави бозориро сохтан зарур мебошад. Барои сохтани ҷунин иқтисоди миллии сиёсати давлатии сармоягузориҳо, ки мақбули мақомоти давлат (Президент, Парлумон, Ҳукумат) ва соҳибкорон (иттиҳодияҳои мустақили онҳо) бошад, таҳия бояд кард.

Механизми ёрии давлатӣ бояд дар асоси қонунгузорӣ татбиқ гардад ва ба ҳама муассисаҳои кишоварзие, ки ҳаққи гирифтани онро доранд, дахл дошта бошад. Танҳо ба соҳибмулкони пурсамар ёрӣ расондан ё дар асоси озмун онҳоро ҷудо кардан, ба фикри мо, ояндаи нек надорад. Дар шароити иқтисоди бозаргонӣ дар баробари давлат муассисаҳои кишоварзӣ ва шахсони хусусӣ ҳам, бо дарназардошти даромади нисбатан ками ин раванд, ба ҳайси сармоягузор баромад мекунанд. Ба ғайр аз ин, сармояи

хориҷиро низ ҷалб бояд кард.

Боз як омили дигари ҷалби захираҳои қарзӣ барои маблағгузориҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ низоми кафолатҳои тиҷоратӣ мебошад. Ҷорӣ намудани кафолат ҳамчун шакли дастгирии давлатии раванди сармоягузорӣ ҷавобгӯи манфиатҳои давлат ва ҳам бахши хусусӣ мебошад [2, с.76].

Суғуртаи раванди сармоягузорӣ бо ёрии давлат ба сармоягузoron кафолати иловагиро медиҳад. Рушди ин равандҳо расидан ба самаранокии фаъолияти иқтисодӣ ва суботи пулию молиявӣ, бо суғурта фаро гирифтани сохторҳои калони молиявӣ, муайян кардани самтҳои афзалиятноки суғуртакунии сармоягузорӣ, таҳияи заминаҳои методологии суғуртаи онро пешбинӣ менамояд.

Ба рушди бозори суғурта, инчунин, фаъолияти сармоягузориҳои ширкатҳои суғурта таъсир мерасонад. Бояд қайд кард, ки нишон-диҳандаҳои миқдорӣ ва сифатии фаъолияти сармоягузорӣ беҳтар шуда, афзоиши назарраси сармояи худии ширкатҳои суғурта ба васеъшавии фаъолияти сармоягузорӣ оварда расонид. Фароҳам омадани шароити хуби имтиёзоти андозӣ ва таъсиррасонии муштараки давлат ва механизмҳои бозорӣ ба баланд шудани сифати фаъолияти сармоягузорӣ мусоидат карда, дар натиҷаи ин афзоиши ҳаҷми сармоягузорӣ оғоз ёфт (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.- Ҳаҷми сармоягузориҳои ширкатҳои суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Нишондиҳандаҳо	2011		2018	
		Сармоягузорӣ (млн. сомонӣ)	Ҳисса бо %	Сармоягузорӣ (млн. сомонӣ)	Ҳисса бо %
1.	Депозитҳои дар бонкҳо	11,2	91,1%	15,8	87,3
2.	Дигар сармоягузорӣ	1,1	6,9%	2,3	12,7
3.	Ҳамагӣ	12,3	100%	18,1	100%

**Манбаъ: Таҳияи муаллифони мувофиқи маълумоти департаменти назорати суғуртаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2018. С. 122.*

Соли 2018 ҳаҷми умумии сармоягузориҳои ширкатҳои суғурта 18,1 млн. сомониро ташкил дод, аз ин 15,8 млн сомонӣ ё 87,3% дар депозитҳои бонк, 2,3 млн. сомонӣ ё 12,7% ба дигар сармоягузорӣ гузошта шудаанд. Бояд гуфт, ки сармоягузориҳо ҳар сол зиёд шуда истодаанд, масалан, агар соли 2011 ҳаҷми воситаҳои гузошташуда 12,3 млн сомониро ташкил дода бошад, соли 2018 ин нишондиҳанда 18,1 млн. сомониро ташкил дод. Депозитҳои бонкӣ, саҳмияҳо ва дигар қоғазҳои қиматнок қисми бештари сандуки сармоягузориҳои суғуртакунандагонро ташкил медиҳанд ва дар давоми якҷанд соли охир ширкатҳои суғурта танҳо ба депозитҳои бонк маблағ мегузоранд.

«Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ», ки аз ҷониби донорҳо ва давлат маблағгузорӣ мешаванд ва маблағаш 1853,4 миллион доллар аст, сарчашмаи муҳими сармоягузорӣ мебошад (ҷадвали 1). Дар ҳамаи барномаҳо, аз ҷумла барномаи сармоягузориҳои давлатӣ, ҳадди болоии маблағгузорӣ маҳдуд карда шудааст, чунки ХБА ҳадди болоии онро ба андозаи 3%-и ММД аз рӯи қарзи хориҷӣ муқаррар кардааст. Маҳдудияти саҳти имконот, дар навбати худ, имконияти идора ва азхудкунии ин маблағҳо маҳдуд менамояд.

Бо мақсади татбиқи сиёсати пайдарпайи эҷоди шароити иқтисодӣ баҳри ҷонноксозии фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ ояндабинӣ, таҳия ва татбиқи барномаҳои мақсаднок, таҳассуси молистеҳсолкунандагон ва субъектони дигари бозор зарур мебошад. Ин барои истифодаи оқилонаи захираҳои моддии давлат ва истеҳсолкунандагон, пешгирии кардани тамоюлоти имконпазири манфии рушди истеҳсолу истеъмол имкон медиҳад, ки таъмини об дар деҳот ба самтҳои афзалиятнок дохил карда шавад (ҷадвали 2).

Чадвали 2.- Истифодаи сармоягузорӣ дар лоиҳаҳои соҳаи кишоварзӣ аз рӯйи сарчашмаҳои маблағгузорӣ

№	Бахшҳои иқтисод	Миқдори лоиҳаҳо	Маблағи умумии лоиҳаҳо	Вазни хоси лоиҳа дар ҷузъдон
1	Бонки ҷаҳонӣ	28	206029,94	11,12%
2	Бонки Осиёи рушд	17	362437,6	19,56%
3	Бонки исломии рушд	9	111400,62	6,01%
4	Бунёди рушди иқтисодии Қувайт	3	27800,00	1,50%
5	Бунёди рушди Арабистони Саудӣ	2	21980,00	1,20%
6	Бунёди ОПЕК	5	36350,00	1,96%
7	Бонки бозсозӣ ва рушди Аврупо	7	19839,00	1,07%
8	Эксимбанки Хитой	6	703552,00	37,96%
9	Ҳукумати Эрон	2	31200,00	1,68%
10	Ҳукумати Швейтсария	6	23936,38	1,29%
11	Фонди Қувайт	2	5496,00	2,95%
12	Ҳукумати Франция	1	23460	1,27%
13	Саҳмияҳои Ҳукумати ҚТ	31	127591,38	6,88%
14	Дигар сармоягузoron	60	103226,3	5,56%
15	Ҳамагӣ:	179	1853399,22	100,00%

**Манбаъ: Ҳисоби муаллифон аз рӯйи маълумоти кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2019. С. 122.*

Новобаста ба саҳми зиёди соҳаи кишоварзӣ дар ММД ва пардохтҳои буҷетии давлатӣ ва маҳаллӣ, хароҷоти ҳарсолаи давлат барои кишоварзӣ кам боқӣ мемонад. Инро маълумоти сармоягузориҳои ҳарсолаи давлатӣ ба кишоварзӣ, ки дар чадвали 2 оварда шудаанд, тасдиқ мекунанд.

Дар чорҷӯбаи ҷузъдони сармоягузориҳои кишоварзии Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ, диққати асосӣ ба дастгирии ислоҳоти замин, қарз, эҳёи зерсохтори табиӣ ва низоми обёрӣ ва обгузаронӣ, тақвияти зерсохтори ниҳодӣ барои идоракунии захираҳои об дода мешавад.

Таҳлили ҷолибияти сармоягузориҳои соҳаҳои алоҳидаи иқтисодии ҷумҳурӣ имкон дод, ки як қатор омилҳои муайянкунандаи рафтори сармоягузоро ҳангоми гузоштани сармоя муайян намоем. Дар чараёни таҳқиқот ақидае, ки нишондиҳандаи умумии самаранокӣ ва ҷолибияти сармоягузорӣ қимати арзиши нави истехсолшуда мебошад, собит карда шуд. Ба ибораи дигар, чӣ қадаре, ки сармояи гузошташуда бо тарҳи хароҷоти ҷалбуқиаш бештар бошад, ҳамон миқдор ҷолибияти соҳа зиёдтар аст.

Таъсиси бонкҳои махсуси сармоягузорӣ, ки танҳо бо лоиҳаҳои дарозмуддат кор мекунанд, бояд омилҳои муқтадирӣ ҷалб намудани захираҳои молиявӣ дар истехсолот гардад. Давлат бояд барои онҳо меъёрҳои фоизии имтиёзноқро ҷорӣ намояд ва шароити воқеии ҳифзи рақобатпазирии онҳоро дар муҳити бонкдорӣ ба вучуд оварад.

Дар се соли охир бо иштироки фаъолони давлат иқдоми муҳим барои ҳавасмандгардонии раванди сармоягузорӣ анҷом дода шуда, бозори қоғазҳои қиматнок рушд ёфта истодааст. Он имконияти интиқоли қонунии сармояро ба соҳаву лоиҳаҳои ояндадор таъмин кард, ки самаранокии худро собит кардаанд ва воситаҳои иловагиро барои рушди минбаъда металабанд.

Алҳол дар қатори муаммоҳои пасткунии меъёри фоиз, гаронии андоз, қоҳишдиҳии таваккал, ки аз вазъи умумии иқтисодӣ бармеоянд, табиӣ сиёсати давлатии дастгирии сармоягузориҳои хусусӣ ба самти афзалиятнок масъалаи муҳимтарин ба шумор меравад.

Ҳамин тариқ, рушди минбаъдаи сармоягузориҳои давлатӣ ба афзоиши ММД-и ҷумҳурӣ, сатҳи хизматрасонии қарзи хоричӣ ва имконоти ниҳодӣ вобаста мебошад [5, с.66], агар давлат дар иқтисодии пурзӯро босубот манфиатдор бошад, пас онро мебояд, ки дар сатҳи қонунгузорӣ ва иҷроия фазаи мусоиди сармоягузориҳо ба вучуд орад. Рушди муқтадирӣ давлат бе амалигардонии фаъолияти сармоягузорӣ ғайри қобили

тасаввур аст.

Ҷадвали 3.- Дастгирии давлатӣ барои соҳаи кишоварзӣ (ҳазор сомонӣ)

№	Солҳо	2017	2018
	Намуди хароҷот		
1	Хароҷот барои кишоварзӣ (номиналӣ)	9054,4	13503,3
2	Хароҷот барои кишоварзӣ (воқеӣ)	172,1	155,3
3	Ҷоиз (%) дар ҳаҷми умумии хароҷоти буҷет	1,2	1,3

**Манбаъ: Ҳисоби муаллифон аз рӯйи: Агентии омор, маҷмӯаи солона, вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2018.с. С. 240.*

Соҳаи кишоварзии иқтисодиёт аз тамоми имконот баҳри субот, эҳё ва нашъунамо бархӯрдор мебошад. Сармоягузорӣ омили муайянкунандаи рушди иқтисодии истеҳсолоти кишоварзӣ мебошад ва дар рушди кишвар нақши муҳимро мебозад, сиёсати давлатии сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ унсури асосии рушди иқтисоди миллӣ мебошад.

Дар тамоми муддати солҳои баъди бӯҳрон ҷамъи хароҷоти буҷети муттаҳида барои кишоварзӣ ва моҳидорӣ батадриҷ афзуда, соли 2017 ҳаҷми он 78,6 млрд. сомониро ташкил дод, ки 3,2 маротиба аз сатҳи соли 1998 бештар мебошад. Баробари камшавии масоҳати заминҳои кишоварзӣ ва пастшавии арзиши сармоя, маблағгузориҳои давлатӣ дар ҳисоби активҳои корхонаҳои кишоварзӣ афзудан гирифт. Вале дар сохтори ҳамаи хароҷотҳои буҷет ҳиссаи онҳо дар давраи мазкур аз 2,9 то ба 1,3% коҳиш ёфт.

Сохтори сарчашмаҳои маблағгузориҳои кишоварзӣ аз рӯйи сатҳҳои низомии буҷетӣ бесубот боқӣ монда, ин ба вазъи нишондиҳандаҳои молиявии истеҳсолкунандагон таъсири муайяни худро мерасонад. Солҳои 1998-2002 пастшавии ҳиссаи маблағи буҷетҳои минтақавӣ дар сохтори он ба қайд гирифта мешавад [5, с.66]. Вале аз соли 2019 вазъият дигаргун шуд. Сабаби саҳми зиёди буҷетҳои минтақавӣ ба онҳо додани қисми асосии хароҷоти мустақими дастгирии кишоварзӣ ва нигоҳубини зерсохтори иҷтимоӣ дар солҳои аввали ислоҳот мебошад. Тақрибан 90%-и маблағгузориҳои давлатии истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ дар сатҳи минтақа амалӣ карда мешавад. Чун қоида, дастгирии истеҳсолкунандагони кишоварзӣ тавассути додани дотатсия ва ҷубронпулӣ барои маҳсулоти истеҳсолшуда амалӣ мегардад.

Ҷадвали 4. - Нишондиҳандаҳои маблағгузориҳои соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн. сомонӣ)

Солҳо	2017	2018
Хароҷот барои кишоварзӣ ва моҳидорӣ дар буҷети муттаҳидаи ҚТ, млн. сомонӣ	571,8	622,6
Вазни хоси хароҷот барои кишоварзӣ ва моҳидорӣ дар хароҷоти умумии буҷети муттаҳидаи ҚТ, %	1,19	1,15
Хароҷоти буҷет ба ҳар 1 га замини кишоварзӣ, сомонӣ	870,0	947,2
Ҳаҷми сармоягузорӣ ба дороии асосӣ	32,7	46,7

**Манбаъ: Ҳисоби муаллифон аз рӯйи Маҷмӯаи омили вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2018.с. С. 238. Фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Ҳаҷми маблағгузориҳои соҳаи кишоварзӣ ба 8,9% афзуд. Бо вучуди ёрии расондашуда, маҳсулоти дар дохили ҷумҳурӣ истеҳсолшуда барои таъмини талаботи афзоянда ва пешгирии болоравии нархи хӯроқворӣ кофӣ нест. Бинобар ин, воридот зиёд шуда истодааст, соли 2018 ба ҷумҳурӣ ба маблағи 637,9 млн. доллар хӯроқворӣ ва ашёи хоми хориҷӣ ворид карда шуд, ки 21% бештар аз соли 2017 мебошад. Воридоти гӯшти тару тоза ва яхкардашуда ба 20%, гӯшти паранда ба 22% афзуд, ки дар маҷмӯъ, ҳиссаи маҳсулоти хӯроқвории воридотӣ дар бозори дохилии кишвар қариб 45%-ро ташкил медиҳад.

Хулоса, ба ғайр аз ин, тавсеаи ҳаҷми дастгирии давлатӣ ва тағйирдиҳии таносуби байни субсидияҳои давлативу воситаҳои истехсолкунандагон ба сӯи коҳиши охирӣ, ба рушди барнома ва афзоиши миқдори ширкаткунандагон мусоидат хоҳад кард. Чунончи, ҳиссаи маблағи суғуртаро аз 70 то ба 100%-и арзиши суғурта зиёд карда, давлат хароҷоти истехсолкунандагонро барои пардохти ҳаққи суғурта афзоиш дод ва ҳам манфиатдории муассисаҳои суғуртаро баланд кард. Агар хароҷоти иловагии ин дигаргуниро давлат ба уҳдаи хеш гирад, самаранокии суғуртаи ҳосил бо дастгирии давлат аз 113,5% то 162,1% ё ба 42,9% ва хароҷоти давлатӣ танҳо ба 30,0% зиёд хоҳад шуд.

Адабиёт

1. Кандиёрова Д.О. Интеграционные процессы в странах с переходной экономикой: теория, методология практика: монография // Д.О. Кандиёрова – Душанбе, 2006. - 179 с.
2. Кудратов Р.Р. Инвестиция – основа повышения эффективности сельскохозяйственного производства/Р.Р. Кудратов. – Душанбе: Статус.-2005. - 138с.
3. Мадаминов А.А. Микрофинансирование сельских товаропроизводителей основа устойчивого развития аграрного сектора / А.А. Мадаминов//Кишоварз. - 2004. - № 4. – С.71-76.
4. Пиризода Дж.С. Совершенствование размещения сельскохозяйственного производства в новых условиях хозяйствования/Дж.С. Пиризода // Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук. - Душанбе, 2002. - №5-6. – С.137-140.
5. Сергеев И.В. Организация и финансирование инвестиций: учеб. пособие/И.В.Сергеев, И.И. Веретенникова - М.: Финансы и статистика. - 2000. - 172 с.
6. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030г. – Душанбе, 2016.- 88 с.
7. Барномаи қарзгирии давлатии хоричии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2019. - 36 с.

УДК: 336.3

МЕХАНИЗМ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ СИСТЕМ: СУЩНОСТЬ, СОДЕРЖАНИЕ И ОСОБЕННОСТЬ

Ходжаев Парвиз Давронович – д.э.н., профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Тел.: +992938607503. E-mail: hojaev123p@mail.ru

Джаборова Мадина Джумаевна – старший преподаватель кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Тел.: +992918221414. E-mail: madina_jaborova77@mail.ru.

В статье рассматриваются сущность, содержание и особенность механизма повышения эффективности организации производственных систем. Сформулированы научное обоснование формирования механизма на основе определения научных подходов к его построению и функционированию, структуры и принципов. Доказано, что в научной экономической литературе наблюдаются существенные терминологические разночтения в толковании рассматриваемых понятий. В связи с этим, возникает необходимость в уточнении и конкретизации близких понятий «механизм» и «хозяйственный механизм», а также классификация структуры механизма, что и является целью статьи. В ходе исследования проведён ретроспективный анализ дефиниции «механизм» и принципы процессного, институционального подходов для формирования авторского определения. Проведен анализ подходов ученых к определению экономических категорий «механизма» и «хозяйственный механизм». Систематизированы основные критерии, оценки механизма и хозяйственного механизма в трудах современных ученых. Исследование имеет теоретическую значимость в части уточнения и систематизации существующего в науке терминологического аппарата.

Ключевые слова: организация производственной системы, эффективность организации производственной системы, механизм повышения эффективности организации производственных систем, предприятия, промышленность, ресурсы.

МЕХАНИЗМИ БАЛАНДБАРДОРИИ САМАРАНОКИИ ТАШКИЛИ НИЗОМҲОИ ИСТЕҲСОЛӢ: МОҲИЯТ, МУНДАРИЧА ВА ХУСУСИЯТ

Хоҷаев Парвиз Давронович - д.и.и., профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: +992938607503, E-mail: hojaev123p@mail.ru

Ҷаборова Мадина Ҷумаевна - муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: +992918221414, E-mail: madina_jaborova77@mail.ru

Дар мақола моҳият, мундарича ва хусусияти механизми баландбардории самаранокӣ ташиқили низоми истеҳсоли дида баромада шудааст. Асосноксозии илмӣ ташиқули механизми дар асоси муайяннамоии муносибати илмӣ ба сохтор ва фаъолияти он мурабба гардидааст. Иббот шудааст, ки дар адабиёти илмӣ иқтисодӣ тафсири ибораҳои зерин ба таври назаррас гуногунҷабҳа таҳлил шудаанд. Аз ин лиҳоз, зарурати муайяннамоии мафҳумҳои ба ҳам наздик «механизм», «механизми хоҷагидорӣ» ва инчунин, гурӯҳбандии сохтори механизм, ки мақсади мақолаи зерин мебошад. Дар раванди тадқиқот, таҳлили таърихӣ «механизм» ва «механизми хоҷагидорӣ» ва ҷараёни принципҳо, муносибати институтсионалӣ барои ташиқули мафҳуми муаллиф гузарида шудааст. Муносибати олимони нисбати мафҳумҳои иқтисодӣ «механизм» ва «механизми хоҷагидорӣ» таҳлил шудааст. Критерияҳои асосии баҳодихӣ механизм ва механизми хоҷагидорӣ дар рисолаҳои муносири олимони гурӯҳбандӣ шудааст. Тадқиқот моҳияти назариявӣ ва банизодарории илмиро доро мебошад.

Калидвожаҳо: ташиқили низоми истеҳсоли, самаранокӣ ташиқили низоми истеҳсоли, механизми баландбардории самаранокӣ ташиқили низоми истеҳсоли, корхона, саноат, захираҳо.

THE MECHANISM FOR IMPROVING THE EFFICIENCY OF THE ORGANIZATION OF PRODUCTION SYSTEMS: THE ESSENCE, CONTENT AND FEATURE

Hojaev Parviz Davronovich – d.e.s., professor Department of economic theory, Tajik State University of finance and economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14, tel: +992938607503, E-mail: hojaev123p@mail.ru,

Dzhaborova Madina Dzhumaевна - senior Lecturer, Department of economic theory, Tajik State University of finance and economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14, tel: +992918221414, E-mail: madina_jaborova77@mail.ru

The article deals with the essence, content and feature of the mechanism for improving the efficiency of the organization of production systems. The scientific justification for the formation of the mechanism is formulated on the basis of the definition of scientific approaches to its construction and functioning, structure and principles. It is proved that in the scientific economic literature there are significant terminological discrepancies in the interpretation of the concepts under consideration. In this regard, there is a need to clarify and concretize the close concepts of "mechanism" and "economic mechanism", as well as to classify the structure of the mechanism, which is the purpose of the article. In the course of the study, a retrospective analysis of the definition of "mechanism" and the principles of the process and institutional approaches for the formation of the author's definition was carried out. The analysis of the approaches of scientists to the definition of the economic categories "mechanism" and "economic mechanism" is carried out. The main criteria and assessments of the mechanism and economic mechanism in the works of modern scientists are systematized. The study has theoretical significance in terms of clarifying and systematizing the existing terminological apparatus in science.

Key words: organization of production systems, the effectiveness of the production system, the mechanism of increase of efficiency of production systems, businesses, industry, resources.

Выстраивая современные производственные системы, отечественные предприятия стремятся подняться на одну ступень с мировыми передовыми предприятиями. В современных жёстких конкурентных условиях возникают проблемы эффективной организации производственной системы с целью необходимости обеспечения высокой конкурентоспособностью продукции. Рыночная экономика, обладающая неустойчивой экономической конъюнктурой, обязывает промышленные предприятия трансформироваться в новые организационные механизмы, и сфокусироваться на эффективную координацию элементов производственной системы. В связи с тем, что функционирование производственных предприятий происходит в условиях активного внедрения информационных технологий, научных разработок и усложнения конструктивных решений, мы считаем необходимым более тщательно провести исследование сущности, содержания и структуры механизма повышения эффективности организации производственных систем. Осуществление в производственной системе качественных преобразований является целью механизма, которые посредством организации рационального применения ресурсов с использованием новейших методов организации производства направлены на повышение её эффективности.

Использование понятия «механизм» при исследовании производственных систем является одним из актуальных направлений организации производства. Особый вклад внесли интерпретации понятию «механизм» такого уровня многие специалисты: О. Деревянко [4, с.156], В.П. Москаленко, Ю.М. Осипова [7, с.347], И.Н. Букреева, О.О. Шендрикова, Б.А. Райзберг [11, с.496] и др.

Однако, по нашему мнению, в доскональном разборе категории «механизма повышения эффективности организации производственных систем» отечественными и зарубежными учеными является не полноценным, в связи с чем мы считаем необходимым исследовать содержание и сущность таких категорий, как «механизм», «хозяйственный механизм», «организационный механизм», «организационно-экономический механизм».

Происхождение термина «механизм» берет начало с латинского слова *mechanisma*, и согласно интерпретациям, приведенных в толковых словарях Д.Н. Ушаковой и С.И. Ожегова [8, с.1360] приводится в следующих значениях:

1. Какое-либо явление, складывающееся из комплекса процессов и состояний;
2. Система функционирования какой-либо деятельности, аппарата или внутреннего устройства;
3. Философская концепция, акцентирующая на связывании многообразия бытия к простым законам механики.

В современной научной экономической литературе понятие «механизм» начал обширно употребляться в различных сочетаниях и выражениях, применительно начиная от предприятий, отраслей, регионов до масштабов национальной и мировой экономики.

Анализ экономической литературы [14] дает возможность определить, что данная категория была введена в оборот в середине 60-х годов XX века, где, в последствии, начала широко использоваться практически во всех экономических направлениях [15]. Наиболее расширено и объективно охарактеризовал структуру данной категории Л.И. Абалкин [1, с.60], заостря своё внимание на методы и строение управления экономики, структуру организации производства, подходы регулирования производства на основе правовых норм, а также социально-психологических факторов воздействия на производство [10, с. 62-63].

Ряд экономистов в категорию хозяйственный механизм организационно-экономических форм относят механизмы использования экономических законов – планирование, управление, стимулирование и организацию производства.

Другие ученые утверждают, что к элементам хозяйственного механизма относятся: структура управления производственного процесса и способы организации производства, система внутрипроизводственного хозяйственного расчета, структурных

звеньев различных производственно-хозяйственных связей между собой и способов оценки влияния их функционирования на общие результаты хозяйственной деятельности производственных комплексов; информационная система, обеспечивающая функции управления и контроля: планирование, нормирование, анализ и учет производственной деятельности, внедрение и разработка системы материального стимулирования, направленная на достижение высоких конечных результатов коллективами всех звеньев и устранение противоречий между индивидуальными коллективными и народнохозяйственными интересами во всей производственной структуре. Опираясь на мнение специалиста в данной области И.Н. Останковой, [9, с. 42] - «хозяйственный механизм развивается согласно двум стадиям:

1. Взаимосвязь элементов производственной системы усиливается посредством оптимизации экономического механизма;

2. В структуре системы в целях достижения желаемого уровня координация элементов экономического механизма происходит ориентация на проведение организационных изменений».

Таким образом, структуру хозяйственного механизма целесообразно было бы разделить на три вида: совокупность элементов механизма, совокупность основных категорий управлений, система отдельных механизмов.

Отсюда, вполне логично сделать вывод, что хозяйственный механизм включает не только экономические, организационно-экономические механизмы, но и совокупность правовых и социально психологических институтов, форм и методов.

Уделялось недостаточно внимания в период плановой экономики к категории экономической механизм и относящимся к нему вопросам. Приоритет отдавался в основном на вопросы организации хозяйственного расчета, как основа социалистического хозяйствования.

Несмотря на это, некоторые специалисты всё же были заинтересованы данной тематикой. К примеру, В.П. Москаленко предложил наиболее логичную схему функционирования экономического механизма. По его мнению, данная категория состоит из целевых, функциональных подсистем и подсистем обеспечения.

Однако, в его теории отсутствуют факторы, влияющие на экономические методы управления, такие как ценообразование, прогнозирование, регулирование, система оплаты труда, учёт и анализ подсистемы информационного и правового обеспечения.

В разработанной схеме структуры экономического механизма, предлагаемым В.П. Москаленко, наблюдается отсутствие хозяйственных рычагов, такие как цены, процентные ставки, тарифы, льготы и экономическое стимулирование, что, по мнению Б.А. Райзберга [11, с.496], эти рычаги являются неотъемлемой частью экономического механизма и направлены на использование в качестве инструментариев воздействия на хозяйственно-производственные процессы предприятия.

Тем не менее, в построении целостной системы подход В.П. Москаленко является основой в теории экономического механизма, основываясь на целевых, функциональных и обеспечивающих подсистем, данная трактовка для того времени была значительным шагом вперед.

На фоне этого, возникает необходимость рассмотреть современное толкование ученых к категории «экономический механизм». Лауреатами Нобелевской премии по экономике за 2007 г. Л. Гурвицем, Р. Майерсоном и Э. Маскиным был внесён большой вклад «за создание основ теории оптимальных механизмов». Эти ученые по сути внесли коррективы и дополнили классическую теорию А. Смита. Как известно, действие рыночного механизма возможно только в идеальной среде, но под воздействием некоторых факторов, например, если конкуренция ограничена или государство намерено вмешивается в экономику, рыночные механизмы перестают работать.

Данная проблема была так же исследована многими специалистами, такими как А.Д. Шишков [13, с.343], С. Опеньшев, А.М. Букреев [2, с.75], А.М. Чернопятова, Б.З.

Мильнер [6, с.232], А. Кульман [5, с.192], С.А. Воеводин, Ю. Лисенко, Н.Л. Удальцова [12, с.95], О. Дервянко [4, с.156], И.Т. Балабанов и другие. Основное содержание их смысловой характеристики к раскрытию понятия и сущности экономического механизма приведено в таблице 1.

Таблица 1. - Подходы к определению понятия «механизм»

Авторы определения	Вид «механизма»	Определения «механизма»
Дервянко О.	Хозяйственный	"способ функционирования хозяйственной системы, в основе которого лежит определенная совокупность производственных отношений.
Шишков А.Д. Дмитриев В.А. Гусаков В.И.		Совокупность организационно-экономических форм и методов, с помощью которых осуществляется экономическое руководство процессами при различных формах собственности
Опеньшев С.	Экономический	"совокупность взаимосвязанных рычагов и методов планового воздействия на производство, обмен, распределение и потребление продуктов"
Букреев А.М.		Интегрированная многоуровневая система форм и методов хозяйствования
Чаленко А.Ю.		совокупность ресурсов экономического процесса и способов их соединения.
Злобин Е.		Совокупность форм и методов организации работы, способствующих увеличению производственного потенциала фирмы в целях стабилизации, наращивания темпов развития и повышения эффективности производства
Карпова Т.И.	Организационный	Комплекс организационных форм, обеспечивающих формирование, развитие и совершенствование производственной системы
Чернопятова А.М.	Финансовый	"элемент хозяйственного механизма, совокупность финансовых инструментов, рычагов и способов регулирования экономических процессов"
Мильнер Б.З., Кочетков А.В.	Организационно-экономический	Совокупность элементов организации процесса принятия решения; системы распределения и обеспечения ресурсами; основные способы воздействия на объект управления, которые в соответствии с принятым решением включают различные методы управления
Удальцова Н.Л.		Представляет собой важную составную часть всего хозяйственного механизма и может быть определен как совокупность организационно-экономических структур, формирующих отрасль национальной экономики, уровней управления, включающих законодательные, финансово-экономические и организационно-административные методы воздействия, обеспечивающие непрерывное развитие отрасли на основе принципов

		целенаправленности, системности, комплексной реализации потенциала отрасли, адаптивности, согласованности интересов, взаимодействующих субъектов, инновационности.
--	--	--

По мнению авторов, особый интерес представляет принцип, сформулированный Б.А. Райзбергом [11, с.496], что в соответствии с ним механизм управления состоит из методов, видов, форм и функций управлений, тем самым этот подход отличает его от системы механизма управления.

На основе вышесказанного нами построена структура механизма повышения эффективности организации производственных систем, приведенная на рисунке 1.

Рисунок 1. - Механизм повышения эффективности организации производственных систем

В рамках данной схемы, состоящая из шести взаимосвязанных и взаимодополняющих друг друга подсистем, определяется структура механизма повышения эффективности организации производственных систем, из которой каждая подсистема выполняет свои определенные функции. На основе вышесказанного, целесообразно было бы охарактеризовать методы, использующиеся в обеспечении функционирования этого механизма. (См.рисунок 2).

Рисунок 2. - Системный характер методов управления механизмом повышения эффективности организации производственных систем

В данном контексте следует отметить, что экономические, административные (или организационно-распределительные) и социально-психологические методы, являясь общими методами управления, соответствующие хозяйственному механизму, впервые было предложено Е.Е. Вершигором [3, с.283]. По его мнению, управление это – функция технико-организационных, социальных и биологических систем, которая обеспечивает жизнедеятельность их структур с целью поддержания режима функционирования. Таким образом, в современной литературе по управлению хозяйственной организации указанные методы чаще всего рассматриваются по отдельности, и дается уточнение, что они являются лишь дополнением друг друга.

Главный вывод проведенного анализа заключается в том, что организационно-экономический механизм состоит из субъектов и объектов управления, взаимосвязанных элементов, методов, функций, целей и задач управления. Исходя из этого, мы пришли к выводу, что механизм повышения эффективности организации производственных систем является комплексом взаимообусловленных организационных форм, методов, подходов и инструментов управления, позволяющих за счет использования имеющихся в распоряжении предприятия ресурсов и организационных резервов обеспечить достижение экономического эффекта для предприятия и потребителей его продукции в условиях высоко конкурентной среды.

Литература

1. Абалкин Л.И. Политическая экономия и экономическая политика. /Л.И. Абалкин. - М.: Мысль, 1970. - 379 с.
2. Букреева И.Н. Механизм повышения эффективности организации производственных систем. / И.Н. Букреева – Воронеж: ГТУ, 2015. - 275 с.
3. Вершигора Е.Е. Менеджмент: учеб. пособие. /Е.Е. Вершигора - М.: ИНФРА-М, 2002. - 283 с.
4. Дервянко О. Организационно-экономический механизм планирования бизнес процессов предпринимательских структур: диссертация /О.Дервянко. - СПб, 2004. – 156 с.
5. Кульман А. Экономические механизмы/А.Кульман – М.: Издат. группа «Прогресс»; «Универс», 1993. -192 с.

6. Мильнер Б.З. Управление территориально-производственными комплексами и программами их создания. /Б.З. Мильнер, А.В. Кочетков, Д.Г. Левчук - М.: Наука, 1985. -232 с.
7. Осипов Ю.М. Основы теории хозяйственного механизма. /Ю.М. Осипов - М.: Изд-во МГУ, 1994. - 347 с.
8. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / Под ред. С.И. Ожегова - М : Оникс, 2009. - 1360 с.
9. Останкова И.Н. Механизм повышения эффективности организации производственных систем: диссертация по спец.: 05.02.22 - Организация производства (промышленность) /И.Н. Останкова – Воронеж, 2014. -170 с.
10. Поддергина Л.И. Структура экономического механизма. /Л.И. Поддергина // Вестник БНТУ, №1, 2006. -215 с.
11. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь. /Б.А. Райзберг, Л.М. Лозовский, Б.А. Стародубцева – М.:ИНФРА-М, 1996. – 496 с.
12. Удальцова Н.Л. Организационно-экономический механизм функционирования отрасли национальной экономики. /Н.Л. Удальцова // Экономика и управление. - М., 2012.- № 6 (91), - 205 с.
13. Шишков А.Д. Организация, планирование и управление производством по ремонту подвижного состава: учеб. для вузов. /А.Д. Шишков, В.А. Дмитриев, В.И. Гусаков - М.: Транспорт, 1997. - 343 с.
14. Экономический словарь. [электронный ресурс] URL: http://abc.informbureau.com/html/oicssenoaaiiue_iaoaieci.html (дата обращения 05.06.2020).

УДК: 336.79.(075.8)

МОДЕЛИ ИҚТИСОДӢ-ОМОРӢ ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР САТҲИ ТАВАРРУМ

Ҷӯрабоев Гафурҷон Ҷӯрабоевич – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишкадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат. **Суроға:** 734061, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5, бинои 4, утоқи 8. **Тел.:** 93 436 90 60. **Почтаи электронӣ:** gafurjon51@mail.ru.

Иматчоев Зинатишо Хизматчоевич, н.и.и., дотсент, мудири кафедраи омори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. **Суроға:** 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. **Тел.:** 988-25-65-81

Дар давраи ҳассосе, ки (COVID-19) имрӯз мо паси сар намудем, доираи муомилоти пулӣ ва дигар соҳаҳои иҷтимоию иқтисодии на ин ки Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки тамоми дунё рӯй ба қоҳиш ёбӣ намуд. Масъалаи мазкур ҳамчун омилӣ калидӣ зарурати омӯзиши ва пешниҳодҳои баҳои иқтисодӣ, механизми бозорро талаб менамояд. Бинобар ин, хусусияти хоси иқтисодиёти кишварро ба инбат гирифта, пеш аз ҳама, донишмандони сабаб ва оқибатҳои раванди таваррум ва тамоюли тағйирёбии он хеле муҳим ба ҳисоб меравад. Барои ҳалли ин масъала низоми нишондиҳандаҳои омори таваррум аҳамияти муҳим дорад. Ба ақидаи муаллифон, барои омӯзиши раванди таваррум ва ошкор намудани дигаргуниавии он аз манбаҳои мухталифи маълумот, соҳаҳои алоҳидаи омори иҷтимоӣ- иқтисодӣ, аз ҷумла омори андоз, нарх ва муомилоти пулӣ истифода бурдан аз имкон ҳолӣ нест. Аз ин лиҳоз, дар мақола муаллифон омилҳои таъсиррасони сатҳи таваррумро бо усулҳои омори андозагирӣ қарда, баҳои иқтисодӣ- омори пешниҳод намудаанд.

Калидвожаҳо: ММД, коэффитсиенти монетаризатсия, таваррум, унсури пулӣ, пулҳои васеъ, намои нархҳои истеъмоли, суръати руиди иқтисодиёт, даромадҳои аҳоли, намоя-дефлятори ММД.

**ЭКОНОМИКО - СТАТИСТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ И ЕЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ
НА УРОВНЕ ИНФЛЯЦИИ**

Джӯрабоев Гафурҷон Ҷӯрабоевич - доктор экономических наук, профессор кафедры государственного и местного управления Института туризма, предпринимательства и сервиса. **Адрес:** 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада 48/5, корпус 4, комната 8. **Тел.:** 93 436 90 60. **E-mail:** gafurjon51@mail.ru.

Иматчоев Зинатшо Хизматчоевич - к.э.н., доцент, заведующий кафедрой статистики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Тел.: 988-25-65-81.

В критический период, который мы пережили сегодня (COViD-19), сфера денежного обращения и другие социально-экономические сферы не только в Республике Таджикистан, но и во всем мире приходили в упадок. Как ключевой фактор, этот вопрос требует изучения экономической оценки и рыночных механизмов. Поэтому, учитывая специфику экономики страны, важно знать, прежде всего, причины и последствия инфляции и ее тенденцию к изменению. Система статистических показателей инфляции важна для решения этой проблемы. По мнению авторов, для изучения инфляционного процесса и выявления изменений в нем можно использовать различные источники данных, определенной области социально-экономической статистики, включая налоги, цены и денежную массу. В связи с этим, авторы статьи статистическими методами анализируют факторы, влияющие на уровень инфляции, и дают экономические и статистические оценки.

Ключевые слова: ВВП, коэффициент монетизации, инфляция, денежные агрегаты, широкие деньги, индекс потребительских цен, темпы экономического роста, доходы населения, индекс-дефлятор ВВП.

ECONOMY - STATISTICAL MODEL AND ITS USE IN INFLATION

Juraboev Gafurzhon Juraboevich - Doctor of Economics, Professor of the Department of State and Local Governance of the Institute of Tourism, Entrepreneurship and Service. Address: 734061, Tajikistan, Dushanbe, Borbada Avenue, 48/5, building 4, room 8. Tel.: 934369060. Email: [e-mail: gafurjon51@mail.ru](mailto:gafurjon51@mail.ru).

Imatchoev Zinatsho Khizmatchoevich - Candidate of Economic Sciences, Dotsent - Head of the Department of Statistics of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street, 64/14. Tel.: 988-25-65-81

During the critical period that we have experienced today (COViD-19), the sphere of money circulation and other socio-economic spheres, not only in the Republic of Tajikistan, but throughout the world, fell into decay. As a key factor, this issue requires an examination of economic valuation and market mechanisms. Therefore, given the specifics of the country's economy, it is important to know, first of all, the causes and consequences of inflation and its tendency to change. A system of statistical indicators of inflation is important for solving this problem. According to the authors, to study the inflationary process and identify changes in it, you can use various data sources, certain areas of socio-economic statistics, including taxes, prices and money supply. In this regard, the authors of the article use statistical methods to analyze the factors affecting the inflation rate, and give economic and statistical estimates.

Key words: GDP, monetization coefficient, inflation, monetary aggregates, broad money, consumer price index, economic growth rates, household incomes, GDP deflator index.

Номутаносибии дар иқтисодиёт бавучудомада, хусусан дар давраи ҳассос, яъне COVID-19 ба доираи муомилоти пулӣ ва дигар соҳаҳои иқтисодӣ таъсири манфӣи худро на танҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки тамоми дунё расонид. Ҳамзамон, ин омил ба дигар нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ таъсир расонида, талаб менамояд, ки механизми бозорӣ дақиқ ва пурра омӯхта шавад. Баҳои самаранокии низоми пулӣ дар маҷмуъ ва дар алоҳидагӣ тавассути таҳлили омори ба даст оварда мешавад. Аз нигоҳи олими рус Т.Ю. Матвеева, таваррум истилоҳи итолиёвӣ буда, мазмунан ҳамчун категорияи иқтисодӣ устувории суръати баландшавии ҳамаи сатҳи нархҳо дар давраҳои муаяни вақт мебошад [8, с.19].

Мувофиқ ба ақидаи олими рус, бояд қайд намуд, ки таваррум яке аз нишондиҳандаҳои муҳим ба ҳисоб рафта, сатҳ ва андозаи он ба дигар нишондиҳандаҳои рушди макроиқтисодӣ ё дар маҷмуъ ба сатҳи зиндагии аҳоли таъсир мерасонад. Бо дастрасӣ аз маълумотҳои мушахасси омори расмӣ, таваррум ва системаи нишондиҳандаҳои баҳогузории сатҳи он мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор гирифтаанд,

ки яке аз ин усулҳо истифодабарии баробарии олими классик И. Фишер мебошад [1, с.45-49].

Вобаста ба гуфтаҳои боло, бояд қайд намуд, ки дар ин давраи ҳассос, яъне пандемия, таҳияи сиёсати зиддитаваррумӣ яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи на танҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки дигар давлатҳои пешрафта низ ба ҳисоб меравад. Тибқи ақидаи мактабҳои иқтисодӣ, аз он ҷумла монетаристӣ (асосгузораш М.Фридман) назарияҳои гуногун дар самти танзими давлатии нархҳо, афзоиши нарх ва музди меҳнат, васеъ гардидани истеҳсолот ва афзудани пасандозҳои аҳоли дар бонкҳо вучуд дорад [6, с.24].

Бинобар ин, хусусияти хоси иқтисодиёти давлатҳои чудогона ба инобат гирифта мешавад. Пеш аз ҳама, донишмандони сабаб ва оқибатҳои раванди таваррум ва тамоюли тағйирёбии он хеле муҳим ба ҳисоб меравад. Барои ҳалли ин масъала низоми нишондиҳандаҳои омории таваррум аҳамияти муҳим доранд. Барои омӯзиши раванди таваррум ва ошкор намудани дигаргуншавии он аз манбаъҳои мухталифи маълумот, соҳаҳои алоҳидаи омори иҷтимоӣ-иқтисодӣ, аз ҷумла омори андоз, нарх ва муомилоти пулӣ истифода бурдан мумкин аст. Дар асоси ин маълумотҳо низоми нишондиҳандаҳои таваррум дар маҷмӯъ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад. Дар таҷрибаи байналхалқӣ барои тавсифи умумии сатҳи таваррум нишондиҳандаи дефляторӣ ММД ва намои нархҳои истеъмолиро истифода мебаранд. Аз сабаби он ки ММД яке аз нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ ба ҳисоб меравад, истифодабарии намои дефляторӣ ММД ба мақсад мувофиқ буда, тамоми сатҳи истеҳсолот ва хизматрасониҳо дар бар гирифта, бо назардошти тағйирёбии нарх дар сатҳи макроиқтисодиёт ҳисоб карда мешавад. Барои муайян намудани намои дефляторӣ ММД тағйирёбии нархҳо на танҳо барои маҳсулоти истеъмоли, балки содирот ва воридот ва сармоягузориҳо дар иқтисодиёт низ ба назар гирифта шуда, тавассути намои нархии олими оморинос Г.Пааше ҳисоб карда мешавад. Барои шарҳи пурратари муомилоти пулӣ ва алоқамандии он бо сектори реалии иқтисодиёт нишондиҳандаи омори муомилоти пул, сатҳи монетаризатсияи иқтисодиёт ҳисоб карда мешавад. Бояд қайд намуд, ки аз тарафи як қатор таҳқиқотчиёни кишвар тафовути монетизатсия ва монетаризатсия пешниҳод гаштааст. Аз он ҷумла, аз тарафи унвонҷӯ Р.Ш. Холов фарқияти монетизатсия ва монетаризатсия чунин шарҳ дода шудааст: «Монетизатсия таносуби М4 нисбати ММД буда, дар шакли маҷмӯъ (бо асъори хоричӣ низ) арзёбии омори дода мешавад, монетаризатсия бошад, таносубияти М2 (танҳо пули сомонӣ) нисбати ММД аст». Сатҳи монетаризатсияро одатан вобаста ба унсурҳои пулии M_2 муайян менамоянд:

$$K_m = \frac{M_2}{MMД}$$

Ин нишондиҳанда андозаи ҳаҷми пулиро ба 1 сомонии ММД шарҳ медиҳад. Қайд кардан бамаврид аст, ки коэффитсиенти сатҳи монетаризатсияи иқтисодиёт дар давлатҳои пешрафта аз 0,65 то 0,80, дар Федератсияи Россия аз 0,42 то 0,43 ва дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбатан пасттар буда, аз 0,18 то 0,22-ро ташкил додааст. Ҳамзамон, солҳои охир тамоюли каме болоравии он дида мешавад, ки ҳамчун омилҳои пастшавии сатҳи таваррум фаҳмидан мумкин аст [10, с.105-109].

Дар баробари ин, бояд қайд намоем, ки унсурҳои пулӣ яке аз нишондиҳандаҳои асосии андозагирии сатҳи рушди иқтисодиёт аст. Одатан, нишондиҳандаи баръакси коэффитсиенти монетаризатсияро суръати гардиши ҳаҷми (массаи) пул меноманд, ки дар давоми ҳафт соли охир ба ҳисоби миёна 4,66 маротибаро (ҷад. 1) ташкил дода, чунин ҳисоб карда мешавад: $\frac{MMД}{M_2} = \frac{PQ}{M_2} = V$:

Барои шарҳи раванди таваррум дар бозори истеъмолии мол ва хизматҳо намои (индекси) нархҳои истеъмолиро (НИИ) истифода мебаранд, ки аз рӯи он дар омор намои қобилияти харидории воҳиди пулӣ ҳамчун бузургии баръакси НИИ ҳисоб карда мешавад.

Чадвали 1. - Нишондиҳандаҳои ташаккулдиҳандаи динамикаи раванди монетизатсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2013-2019 (млн, сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Унсури пулии (пулҳои васеъ) (M4)	8492	9092	10790	14788	18018	18721	22 155
ММД	40524.5	45605.2	48401.6	54471.1	61 093.6	68844	77 354
M4/ММД. Сатҳи монетизатсия бо %	20,9	19,9	22,2	27,1	29,1	27,2	28,6
Унсури пулии (M2)	5627	5826	6535	10238	13982	15382	15156
M2/ММД. Сатҳи монетаризатсия бо %.	13,8	12,7	13,5	18,7	22,8	22,3	19,6
ММД/M2. Суръати гардиши пул M2	7,20	7,83	7,41	5,32	4,37	4,47	4,66
Намояи нархҳои истеъмолий бо %	3,7	7,4	5,1	6,1	6,7	3,8	0,3
Суръати рушди иқтисодиёт бо %	7,5	7,4	6,4	6,9	7,1	7,3	7,5

Сарчашма: Ҳисоби муаллифон аз рӯи маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ. 2013/12 (221) ва 2019/12 (293). Омори солонаи ҶТ дар соли 2020. - С.416. [3.9, 82].

Нишондиҳандаҳои асосии ташкилдиҳандаи динамикаи (пӯёи) баробарии мубодилавӣ чунин шаклро доранд [7, 45-49]:

$$I_{mv} = I_p Q \Rightarrow I_m \cdot I_v = I_p \cdot I_q.$$

аз ин ҷо,

$$I_p = \frac{I_m \cdot I_v}{I_q}:$$

I_p – намояи нарх, яъне намоя-дефлятори ММД;

I_q – намояи меъёри ҳаҷми ҳисми пул;

I_v – намояи суръати гардиши ҳаҷми пул.

Ҳарчанд дар чадвал сатҳи монетизатсия 1,4% зиёдшавӣ ба назар мерасад, аммо намояи нархҳои истеъмолий рӯй ба қоҳишбӣ буда, ба -3,5% омада расидааст, ки нигаронкунанда мебошад. Мантиқан, агар ба муодилаи баробарии пешниҳоднамудаи олими машҳури мактаби Монетаристон назар намоем, илман болоравии сатҳи монетизатсия ва рушди иқтисодиёт (муқоисаи ММД нисбати сол ё семоҳа), бетағйир ё камшавии ННИ аз нигоҳи илми омили молия (дар баробари истифодабарии усулҳои андозагирӣ дар омили молия) ғайриимкон аст.

Ба ақидаи мо, нақши Бонки миллии Тоҷикистон дар танзими нишондиҳандаҳои ташаккулдиҳандаи динамикаи ҷараёни монетизатсия бузург арзёбӣ мегардад, вале яке аз омили калидии таъсиррасон бемории сироятии (пандемия (COVID -19) паҳнғаштае мебошад, ки мустақиман нақш мебозад.

Бархе аз иқтисодчиён барои баланд бардоштани сатҳи монетизатсия пешниҳоди эмиссияи (интишори) пулро доранд, аммо дигарон баръакси гуфтаҳо баромад намуда, чунин мешуморанд, ки интишори зиёди пули миллии ва ё асъори хоричӣ ба тағйирёбии сатҳи таварум, дар маҷмуъ бошад, ба паст шудани сатҳи монетизатсия оварда мерасонад. Мувофиқ ба ақидаи иқтисодчӣ ва ташхисгари рус И.И. Елисеева, ки қайд намудааст: «...кӯшиши дар амалия пешниҳоди зиёди интишори пул барои баланд намудани сатҳи коэффитсиенти монетизатсия то сатҳи 30-35%, ё ин ки 50-60% ба натиҷаи баръакс оварда мерасонад, яъне ба пастшавии бузургии он» [4, с.66-69].

Чуноне ки қайд намудем, сатҳи таварумро бо усули омор ва бо истифода аз низоми намояи нархҳо, ки муҳимтаринаш намоя-дефлятори ММД ба ҳисоб меравад, муайян мекунанд. Бинобар ин, дефлятори ММД_(2018/2019) = 1,045 ё 104,5%, яъне аз ҳисоби

тағйирёбии нарх ММД 4,5% афзудааст, ки ММД воқеӣ дар соли 2019 чунин ҳисоб карда мешавад: $(77354/1,045) = 74022,9$ млн. сом.

Акнун меъёри таваррумро муайян мекунем: яъне, меъёри таваррум

$$N = \frac{104,5 - 102,5}{102,5} = 0,019 \text{ ё инки } 1,9 \%$$

Меъёри таваррум нишон медиҳад, ки дар давраи таҳлилшаванда сатҳи таваррум 1,9% коҳиш ёфтааст. Маҳз аз рӯи меъёри ҳамин нишондиҳанда таваррумро ба «хазанда», «чаҳанда» ё «гиперинфлятсия» чудо менамоем [меъёри ҳисоб. 2, с.54-61].

Дар шароити мураккаби муносибатҳои бозорӣ ё худ дар давраи пурталотўб (пандемия), суръати гардиши пул ва ҳаҷми ҳақиқии истеҳсоли мол муътадил набуда, байни суръати рушди ҳаҷми пул ва нархҳо алоқаи мустаҳкам мушоҳида карда намешавад. Ҳамчунин, баробарии мубодилавино ба сифати модели намояи таваррум, ки аз рӯи дефлятори ММД баҳо дода мешавад, истифода бурдан мумкин аст. Мувофиқи маълумотҳое, ки дар ҷадвали 2 оварда шудаанд, динамикаи (индекси) таваррумро барои солҳои 2013-2019 таҳлил менамоем.

Ҷадвали 2. - Динاميкаи ҳаҷми пул ва ММД дар солҳои 2013-2019

Нишондиҳандаҳо	Солҳо	
	2013	2019
<i>Нишондиҳандаи васеи ҳаҷми пул М4 (млн. сом)</i>	8 492	18 945
<i>ММД бо нархҳои ҷорӣ (млн. сом.)</i>	40524,5	77 354
<i>ММД бо нархҳои доимӣ (млн. сом.)</i>	3877,9	74022,9

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ. 2013/12(221) ва 2019/12 (293). Омори солонаи ҚТ дар соли 2020. - С.416.

$$I_p = \frac{77354}{74022,9} = 1,045; I_q = \frac{74022,9}{3877,9} = 1,908; I_m = \frac{18945}{8492} = 2,231;$$

$$I_v = \left(\frac{77354}{18945} \div \frac{40524,5}{8492} \right) = 4,08 : 4,77 = 0,855 - 0,868$$

Модели тағйирёбии сатҳи таваррумро аз ҳисоби се омил дида мебароем. Мувофиқи таҳлили омилӣ қисматҳои ҷудонашавандаи таваррум инҳоянд:

1. Таъсири тағйирёбии ҳаҷми пул:
 $I_f = (I_{M-1}) \cdot 100 = (2,231 - 1) \cdot 100 = 123,0 \%$
2. Тағйирёбии суръати гардиши пул:
 $I_f = (I_{V-1}) \cdot I_M \cdot 100 = (0,855 - 1) \cdot 2,231 \cdot 100 = -32,3 \%$
3. Тағйирёбии ҳаҷми воқеии ММД:
4. $I_f = \left(\frac{1}{1,908} - 1 \right) \cdot 2,231 \cdot 0,855 \cdot 100 = -90,77$

Дар маҷмуъ таъсири се омил, ки фарқи он ба -0,07% сатҳи таваррум баробар аст: $123,0 - 32,3 - 90,77 = -0,07 \%$.

Пас, чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки омилҳои асосии афзоиши таваррум дар соли 2019 нисбат ба соли 2013 афзудани ҳаҷми пул, ки 123,0 ё 23% зиёд гардидааст. Паст гардидани суръати гардиши ҳаҷми пул ва афзоиши ҳаҷми воқеии ММД ба пастшавии сатҳи таваррум ба андозаи -32,3% ва -90,77 % оварда расонид, ки сатҳи воқеии таваррум чӣ тавре қайд намудем, 7,0%-ро ташкил додааст. Тибқи концепсияи монетаристҳо, риоя нагардидани мувозинати тарафҳои ҷап ва рости баробарии мубодила ($MV > PQ$) ба афзудани нархҳо ва таваррум оварда мерасонад. Аз баробарии мубодилавии Фишер бармеояд, ки тарафи ҷапи он (MV) гардиши пул ва тарафи рости баробарӣ (PQ) ҳаҷми ММД-ро дар сатҳи макроиктисод дар бар гирифтааст. Нобаробарӣ, дар ифодаи Фишер, аз номувозинатии гардиши пул ва ҳаҷми ММД дар ин давра шаҳодат медиҳад, ки мувофиқан ин нобаробарӣ ба таваррум оварда мерасонад [5, с. 45-49]:

$$\text{яъне, } I_M \cdot I_V = I_Q \cdot I_P; 2,231 \cdot 0,855 = 1,908 \cdot 1,045; 1,9 < 1,9:$$

Чуноне ки маълум аст, таркиби таваррум ниҳоят мураккаб буда, ба ҳисоб гирифтани омилҳои зиёди дохилӣ ва беруниро тақозо менамояд. Дар ин асос ба сектори истеъмолии иқтисодиёт рӯй оварда, барои солҳои 2013-2019 таҳлили омилӣ мегузаронем. Ба сифати нишондиҳанда унсури пули M_0 -пулҳои нақдӣ дар

муомилотбударо қабул намудем, зеро нақши асосиро дар муомилоти пулӣ ва гардиши чаканаи молӣ мебозад:

Чадвали 3. - Гардиши чаканаи молӣ ва ҳаҷми пулӣ

Нишондихандаҳо	2013	2019	Афзоиши мутлақ	Суръати афзоиш (%)
Гардиши чаканаи молӣ (млн. сом)	2644,5	6331,4	3686,9	239,4
Унсурҳои пулӣ M_0	4 140	15 332	11192	370,3
Суръати гардиши унсурҳои пулӣ M_0	9,79	5,05	- 4,79	51,5

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумотҳои: Бюллетени омили бонкӣ. 2013/12(221) ва 2019/12 (293). Омори солонаи ҚТ соли 2020. - С. 416.

Аз маълумотҳое, ки дар чадвали 2 оварда шудаанд, чунин натиҷаҳоро ба даст овардан мумкин аст:

Яъне, дар ин муддат дар бозори истеъмоли аз ҳисоби таваррум ва болоравии нархҳо аҳоли 2,618 млн. сомони даромадҳои пули худро аз даст додааст, $(2644,5 \cdot 0,999) = 26,180$ млн. сомони.

Моделҳои монетаристии таваррум: $\frac{3,703 \cdot 0,515}{1,908} = 0,999$; агар I_Q ба I_Q^1 иваз карда шавад, пас: $I_Q^1 = \frac{1}{1,908} = 0,524$; $3,703 \cdot 0,515 \cdot 0,524 = 0,999$ ё $0,999\%$

Акнун хароҷоти барзиёди воситаҳои пули аҳолиро аз ҳисоби таваррум вобаста ба омилҳои алоҳида дар давраҳои додасуда дида мебароем:

А) тағйирёбии пулҳои нақдӣ дар муомилотбуда: $2644,5 \cdot (3,703 - 1) = 7148$ млн. сомони.

В) тағйирёбии суръати гардиши пул: $2644,5 \cdot 3,703 \cdot (0,515 - 1) = 5042,2$ млн. сомони.

С) тағйирёбии ҳаҷми воқеии фуруш: $2644,5 \cdot 3,703 \cdot 0,515 \cdot (0,524 - 1) = - 2400,5$ млн. сомони.

Ҳамин тариқ, бартарияти афзудани даромадҳои аҳоли дар муқоиса бо афзоиши нархҳо имконият медиҳад, ки дар бозори истеъмоли аҳоли 2400,5 млн. сомони маблағро сарфа намояд. Афзудани нархҳо бошад, даромадҳои воқеии аҳолиро дар ин муддат ба андозаи 7148 млн. сомони кам намудааст. Заиф гардидани гардиши воситаҳое, ки бо афзудани пасандозҳои аҳоли вобастаанд, сарфа намудани хароҷоти пулиро ба андозаи 5042,2 млн. сомони ифода кардаанд. Дар натиҷаи таъсири се омил, хароҷоти барзиёди воситаҳои пулӣ вобаста ба ҳолати таваррум чунин аст: $7148,0 - 5042,2 - 2400,5 = - 294,7$ млн. сомони. Қайд кардан бамаврид аст, ки барои баҳогузори ҳамаҷониба ва пурра омӯختани таъсири ҳаҷми пул ба сатҳи таваррум, суръати миёнамоҳонаи тағйирёбии унсурҳои пулиро истифода мебаранд, ки ин масъала мавзӯи алоҳидаи омӯзиш аст.

Мавриди зикр аст, ки аз ҳисоби омилҳои аввали овардашуда чунин хулоса намуд:

- Аз ҳисоби зиёд гаштани ҳаҷми пул дар муомилот новобаста сатҳи таваррум зиёд мегардад, ки ин масъалаи мубрам омили ҷаҳонист, ки кулли мардум кӯшиши ба даст овардани пулҳои нақдро доранд, хусусан дар давраи пандемия.
- Омилҳои дигар тағйирёбии суръати гардиши пул мебошад, ки назар ба солҳои пешин натиҷаи ҳосили модели мо хуб ба назар менамояд, аммо зарурати истифода ва таблиғи маърифати молиявӣ дар дилхоҳ вазъият ба миён омадааст.
- Омилҳои сеюми таҳқиқнамуда аз ҳисоби модели аввали мо афзоиши ММД аст, ки ин қонуниятҳои оморӣ ба ҳисоб рафта, ҳангоми аҳоли зиёд гардад, бевосита талабот зиёд гашта, тамоми секторҳои иқтисодӣ рӯй ба афзоиш меоваранд. Ҳарчанд масъалаи мазкур одӣ менамояд, вале ҳар як корхона зарурати истифодаи сенарияҳои СМР-2030 ҳамчун нақшаи кори ҳатмӣ ҳонда мешавад, ки таъсиррасонии мустақим ба сатҳи таваррум дорад.

Адабиёт

1. Алиев Б.Х. Деньги, кредит, банки. Учебное пособие /Б. Х. Алиев, С.К. Идрисова, Д.А. Рабаданова. – М.: Вузовский учебник, Инфра – М., 2018. - 288 с.
2. Боско О.В. Совершенствование методики расчета индексов условий банковского

- кредитования/О.В.Боско, Т.В.Ким//Финансовые исследования. 2014. - №3(44). – С.13–16.
3. Бюллетени о мори бонкӣ. 2013/12(221) ва 2019/12 (293).
4. Елисеева И.И. Общая теория статистики/И.И. Елисеева, М.М. Юзбашев. – М.: ИНФРА, 1998. – 146с.
5. Илларионов А.Н. Реальный валютный курс и экономический рост/ А.Н. Илларионов//Вопросы экономики. - 2002. - №2. – 236 с.
6. Иванов В. Анализ финансового состояния банка: факторы, определяющие качество / В.Иванов // Банковское дело в Москве. - 2000. - № 9.- С... 56-62
7. Крастин О.П. Экономические и математические методы в статистике /О.П.Крастин // Вестник статистики. – 1984. - №2. – С. 102-110.
8. Матвеева Т.Ю. Макроэкономика: Курс лекций для экономистов. / Т.Ю.Матвеева. НИУ-ВШЭ, 2001. – 126с.
9. Омори солонии Чумхурии Тоҷикистон, соли 2020. – 416 с.
10. Холов Р.Ш. Таҳлили сохтори таъсири омилҳо ба сатҳ ва динамикаи монетизатсияи иқтисодӣ/ Р.Ш.Холов//Паёми ДДМИТ (маҷаллаи илмӣ)– Душанбе, 2020.- №1(9). – С. 129-140.
-

УДК: 331.2

СИСТЕМА ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ КАК ФАКТОР МОТИВАЦИИ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА И ДОХОДА ИНДИВИДА

Абдукадиров Хайрулло Абдусаломович – д.э.н., доцент кафедры экономической теории ТГУПБП (Таджикистан, Худжанд). Адрес: 735700, г.Худжанд, 17 мкрн., дом 1. Тел.: (92)974-77-49. E-mail: khon1974@mail.ru

Шарипова Мухайё Мирзокабиловна - ассистент кафедры аудита и ревизии ТГУПБП (Таджикистан, Худжанд). Адрес: 735700, г.Худжанд, 17 мкрн., дом 1. Тел.: (92) 866-00-68. E-mail: muhayo1982@bk.ru

В статье рассмотрены теоретико-практические подходы к определению пенсионного обеспечения как фактора мотивации производительности труда и дохода индивида в развитии социально-экономических процессов национального хозяйства. В частности, авторами рассмотрен опыт развитых стран, который свидетельствует о наличии соответствующих правил и условий мотивации производительности труда и дохода индивида.

Выявлено, что реформа отношений социальных процессов в одном отдельно взятом секторе народного хозяйства, возможно, даст положительный результат повышения благосостояния населения. Обоснована скоординированная комплексная программа поддержки не только частного предпринимательства, но и коллективно-смешанного хозяйства в условиях устойчивого развития.

Обнаружены особые мотивы личной аффирмации (самоутверждения), характерной для работников высокой квалификации для решения социальных процессов в обществе.

Раскрыто, что при анализе мотивации к труду, пенсионная система имеет особые специфические свойства, которые до настоящего времени остаются в стороне от исследований учёных. И, соответственно, что в последние годы она существенно изменилась и само собой необходимо в этом направлении дальше совершенствовать их с точки зрения институциональности.

Выявлено, что пенсионная система является влиятельным фактором социально-экономического роста государства, которая проявляется не только следствием повышения материального благосостояния общества, но и расширения новых рабочих мест в стране.

Ключевые слова: *социальное страхование, пенсионное обеспечение, пенсионные программы, размер пенсии, пенсионная система, социальная защита, пенсия по старости, гарантированная пенсия, страховая выплата.*

**СИСТЕМАИ НАҒАҚА ҲАМЧУН ОМИЛИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ
ҲОСИЛНОКИИ МЕҲНАТ ВА ДАРОМАДИ ШАҲС**

Абдуқодиров Хайрулло Абдусаломович - д.и.и., дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии ДДХБСТ (Тоҷикистон, Хуҷанд). Суроға: 735700, ш. Хуҷанд, маҳаллаи 17, хонаи 1. Тел.: (92)974-77-49, E-mail: khon1974@mail.ru

Шарипова Муҳайё Мирзоқобиловна - ассистенти кафедраи аудит ва ревизияи ДДХБСТ (Тоҷикистон, Хуҷанд). Суроға: 735700, ш. Хуҷанд, маҳаллаи 17, хонаи 1. Тел.: (92) 866-00-68, E-mail: muhayo1982@bk.ru

Дар мақола роҳҳои назариявӣ ва амалии таъйини нафақа ҳамчун омиле ҳавасмандгардонии ҳосилнокии меҳнат ва даромади шахс дар руидаи равандҳои иҷтимоию иқтисодии хоҷагии халқ муҳокима карда шудаанд. Аз ҷумла, муаллифон таҷрибаи кишварҳои пешрафтаро баррасӣ кардаанд, ки аз мавҷудияти қоидаҳо ва шароити мувофиқи ҳавасмандгардонии ҳосилнокии меҳнат ва даромади шахс шаҳодат медиҳад.

Маълум гардид, ки ислоҳоти муносибатҳои равандҳои иҷтимоӣ дар як соҳаи алоҳидаи хоҷагии халқ барои баланд бардоштани некуаҳволии аҳоли натиҷаҳои мусбат дода метавонад. Барномаи ҷамъонибаи ҷамоҳангшуда асоснок карда шудааст, ки на танҳо соҳибқорони хусусӣ, балки хоҷагидориҳои коллективӣ ва омехтаро дар шароити руидаи устувор дастгирӣ мекунад. Сабабҳои махсуси тасдиқи шахсӣ (худтасдиқ), ки барои кормандони баландихтисос барои ҳалли равандҳои иҷтимоии ҷомеа хосанд, ошкор карда шуданд.

Мушаххас карда мешавад, ки ҳангоми таҳлили ҳавасмандии меҳнатӣ нафақа хусусиятҳои хоси худро дорад, ки то имрӯз аз таҳқиқоти олимони дар қанор мондаанд. Дар соҳаи охир он ба таври назаррас тағйир ёфт ва албатта, зарур аст, ки дар ин самт онҳоро аз нуқтаи назари институтсионалӣ боз ҳам тақмил диҳем.

Пешниҳод шудааст, ки системаи нафақа на танҳо дар натиҷаи баланд шудани некуаҳволии моддии ҷомеа, балки васеъшавии ҷойҳои нави корӣ дар кишвар омиле таъсирбахшии руидаи иҷтимоию иқтисодии давлат мебошад.

Калидвожаҳо: сугуртаи иҷтимоӣ, қумақпулӣ барои нафақа, барномаҳои нафақа, андозаи нафақа, системаи нафақа, таъминоти иҷтимоӣ, нафақаи пиронсолӣ, системаи нафақа, нафақаи кафолатнок, пардохти сугурта.

PENSION SYSTEM AS A FACTOR IN THE MOTIVATION OF LABOR PRODUCTION AND INCOME OF THE INDIVIDUAL

Abdukodirov Hairullo Abdusalomovich – d.e.s., dotsent department economics theory (Tajikistan, Khujand), index 735700, Khujand, region 17, house 1, tel; (92)974-77-49, E-mail:khon1974@mail.ru

Sharipova Mukhayo Mirzokabilovna - assistant department audit and revision; (Tajikistan, Khujand), index 735700, Khujand, region 17, house 1, tel; (92)866-00-68, E-mail: muhayo1982@bk.ru

The article discusses theoretical and practical approaches to the definition of pension provision as a factor in motivating labor productivity and income of an individual in the development of socio-economic processes of the national economy. In particular, the author considers the experience of developed countries, which testifies to the existence of appropriate rules and conditions for motivating labor productivity and income of an individual.

It was revealed that the reform of the relations of social processes in one separately taken sector of the national economy, which is possible to give positive results to improve the welfare of the population. A coordinated comprehensive program has been substantiated, supporting not only private entrepreneurship, but also collective and mixed farming in conditions of sustainable development.

The special motives of personal affirmation (self-affirmation), which are characteristic of highly qualified workers for solving social processes in society, have been revealed.

It is revealed that when analyzing the motivation to work, the pension system has special specific properties, which until now remain aloof from the research of scientists. Accordingly, in recent years, it has changed significantly, and of course, it is necessary in this direction to further improve them from the point of view of institutionality.

It is proposed that the pension system is an influential factor in the socio-economic growth of the state, which manifests itself not only because of an increase in the material well-being of society, but also the expansion of new jobs in the country.

Key words: social insurance, pension provision, pension programs, pension size, pension system, social protection, old-age pension, pension system, guaranteed pension, insurance payment.

В условиях неопределенности и социальных рисков, какой является рыночная экономика, существенное влияние на показатели трудоспособности людей оказывают

социальные факторы труда и жизни. Поэтому в рыночных условиях, как показывает опыт зарубежных стран, само общество заинтересовано в создании и развитии надёжной системы социальных гарантий и социального страхования. Известно, что под этим подразумевается развитая система организации социальной помощи, социального и пенсионного обеспечения государства.

Безусловно, главным фактором, определяющим уровень оплаты труда, является рост производительности труда, который, в свою очередь, зависит от многих других производственных и социальных условий, прямо или косвенно мотивирующих работника на реализацию своего трудового потенциала. Одним из таких факторов, имеющий высокий уровень мотивации труда для работника, является тесная связь между размером пенсии и уровнем квалификации, степенью интенсивности реализации трудового потенциала в период его занятости. Мотив - это то, что побуждает деятельность человека, ради чего она совершается. Трудовая мотивация - это осознанное побуждение человека к труду путём воздействия на присущие ему мотивы труда. Поэтому можно считать, что в основе всех мотиваций лежит стремление человека реализовать свои потребности, которые проявляются в реальности как форма действия мотива. Так отмечает известный российский учёный по экономике труда В.П. Савченко «Осознанные обществом, социально-экономическими группами и отдельными людьми потребности выступают как интересь» [4, с.171].

Целенаправленное формирование интересов имеет важное социальное значение для их реализации в период трудовой деятельности индивида как стимул побуждения к действию. Однако, при исследовании видов трудовой мотивации многие специалисты по экономике труда, выделяя три основных вида мотивов (материальную, социальную, организационную), практически не берут во внимание пенсионное обеспечение, как фактор, мотивирующий производительный труд. Но тем не менее в пенсионной системе нашей страны имеются увеличения численности работающих пенсионеров.

Таблица 1. - Тенденция численности пенсионеров по сравнению с численностью работающих пенсионеров Республики Таджикистан в период 2013-2019гг., тыс. чел.

Показатели	Анализируемые годы							Соот. 2019 г к 2013 г. в %
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Численность трудовых ресурсов	4859	4983	5111	5224	5326	5427	5521	13,6
Всего получателей пенсии, тыс. чел.	610,9	603,6	617,4	642,8	664,8	687,1	711,2	16,4
-численность работающих пенсионеров тыс. чел.	36,1	33,7	31,5	48,1	45,1	42,3	39,0	8,03
Доля получателей пенсии в общей численности трудоспособного населения, %	24,1	29,8	13,9	15,9	14,5	12,1	18,2	-
Численности пенсионеров, %	228,27	230,14	228,17	272,13	270,67	309,94	303,21	-
Удельный вес работающих пенсионеров в общей численности пенсионеров, %	102,4	98,8	102,3	104,1	103,4	103,3	103,5	-

Источник: Расчёты авторов по данным: Таджикистан: 30 лет государственной независимости. - Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2019. - С. 161; Статистический сборник Республики Таджикистан, Душанбе: АСПРТ. – 2020. - С.161-165.

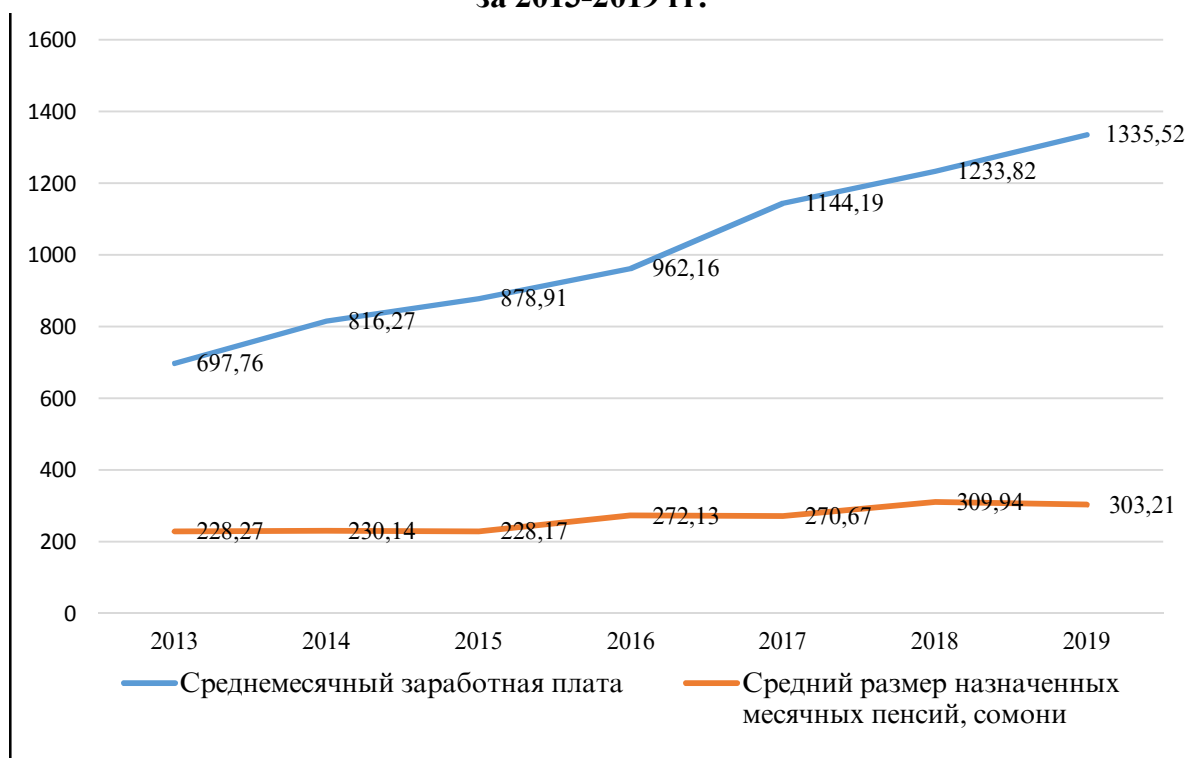
На основе данных таблицы наблюдается тенденция роста числа получателей пенсии, которая в 2019 г. по сравнению с 2013 г. увеличена на 16,4%. А показатель численности трудоспособного населения выше и составляет 8,03%. Особо отмечается, что численность работающих пенсионеров за период 2013-2019 гг. уменьшилась, но в

2019 г. наблюдается резкий скачок в сторону увеличения, который составил 48,1 тыс. чел., а в целом за 2013-2019 гг. виден рост численности работающих пенсионеров на 39,0%. А доля числа получателей пенсии в общей численности трудоспособного населения в 2019 г. по сравнению с 2013 г. снижена и составляет 91,8%.

Удельный вес работающих пенсионеров в общей численности пенсионеров за последние пять лет возрос на 28,2%, что является положительным показателем. Все сравнения показывают, что пенсионеры в 2019 г. составляют всего лишь 16,4% всего трудоспособного населения. Основную массу населения составляют молодежь и средний возраст. Это означает, что в настоящих условиях реформирования пенсионной системы преобладание молодежи над пенсионерами облегчает процесс совершенствования новой системы, так как молодежь, как известно, является донором [2, с.57].

Освещение материальных мотивов к труду, бесспорно, является главенствующим из всех трёх известных мотивов. Но нельзя не учитывать и то, что пенсионные отчисления, которые составляют более 25-28,5% заработной платы, не могут не исполнять свою мотивирующую роль, как «отложенные доходы». При исследовании этой проблемы следует иметь в виду, что эти «отложенные доходы», хотя и не имеют реального влияния на реализацию его повседневных интересов, тем выше, в условиях рыночной нестабильности играют важную роль в обеспечении социальной гарантии на случай потери доходов. Эти обстоятельства позволяют работнику работать стабильно и плодотворно, не оглядываясь на возможные трудности.

**Диаграмма 1. - Среднемесячный размер пенсии.
Соотношение минимального размера пенсии по старости
с минимальным размером оплаты труда
за 2013-2019 гг.**

Источник: Таджикистан: 30 лет государственной независимости: статистический сборник. - Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2019. - С. 161; Статистический сборник Республики Таджикистан, Душанбе: АСПРТ. – 2020. - С.161-165.

Вышеприведенная диаграмма показывает рост среднемесячной заработной платы за последние шесть лет. Хотя размер среднемесячной заработной платы в 2019 г. по сравнению с 2016 г. возрос на 9,86%, такой показатель следует считать недостаточным. Также

среднемесячная пенсия в 2019 г. по сравнению с 2016 г. увеличилась на 11,4%, т.е. наблюдается повышение суммы пенсии. В отдельности данные показатели являются положительными, но в результате сравнительного анализа двух взаимосвязанных показателей по диаграмме визуально и без предварительных расчётов видна весомая разница, т.е. сумма среднемесячной зарплаты, превышает сумму среднемесячной пенсии более, чем в 3,5 раза. Но анализ за 2013-2019гг. указывает на то, что сумма среднемесячной зарплаты увеличилась в 1,91 раза, а сумма среднемесячной пенсии за этот же период увеличилась всего лишь в 1,32 раза. По данной диаграмме особо наблюдается, что разница между анализируемыми показателями из года в год увеличивается, что подтверждает факт существования проблемы дефицита пенсионного обеспечения [3, с.161].

Именно этот фактор был умело использован в период плановой экономики, когда будущие блага, связанные с льготной пенсией, бесплатными формами медицинской помощи стимулировали производительный труд работников угольной, химической и других видов производства, имеющих для здоровья и безопасности вредные условия труда.

Следовательно, пенсионная система существенным образом влияет на уровень производительности и показатели роста доходов работника. На разные категории работников этот фактор по-разному оказывает влияние, если влияние пенсионной системы на молодых работников можно практически не заметить, то по мере роста его квалификации и опыта работы влияние этого фактора, как мотива, становится очевидным. Среди разнообразных мотивов особо выделяется мотив личной аффирмации (самоутверждения), которая характерна для работников высокой квалификации и тех, кто имеет большой опыт работы, трудится более интенсивно и плодотворно. В условиях экономической нестабильности и экономического роста этот мотив становится наиболее существенным, так как проявление его функции, ещё точнее, силы мотива усиливаются многократно [13, с. 339].

Сила мотива определяется степенью актуальности для человека той или иной его потребности. Чем насущнее нужда в некотором благе, чем сильнее стремление его получить, тем активнее действует человек. Именно в этом аспекте пенсионная система проявляет свою возможность как фактор активизации труда, стимулирующий рост производительности труда и его высокооплачиваемость.

Размер будущей пенсии, как производная от заработной платы работника в период его трудовой деятельности, является одним из основных мотивов, стимулирующим высокопроизводительный труд. Уверенность работника в получении высокой и гарантированной пенсии, возможная и реальная прогнозируемость его размера создают ему стабильную социальную обстановку для большего направления своих текущих доходов на расширенное воспроизводство своего трудового потенциала. (Таблица 2.)

Таблица 2. - Вклад роста числа занятых лиц в общую динамику размера пенсий в Республике Таджикистан за 2013-2019 гг.

Годы	Число занятых в экономике, тыс. чел.	Размер пенсии, сомони	Вклад роста числа занятых в общую динамику размера пенсий, %
2013	2307,3	228,27	9,88
2014	2325,4	230,14	9,89
2015	2379,7	228,17	9,58
2016	2385,3	272,13	11,4
2017	2407,0	270,67	11,2
2018	2425,7	309,94	12,7
2019	2463,4	303,21	12,3

Источник: Таджикистан: 30 лет государственной независимости: статистический сборник. - Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2019. - С. 161; Статистический сборник Республики Таджикистан, Душанбе: АСПРТ. – 2020. - С.161-165.

В организационной (или в административной) мотивации к труду пенсионная система имеет особые специфические свойства, которые до настоящего времени остаются в стороне от исследований учёных. Здесь кроме дисциплинарных форм проявления высокой ответственности, работник, имеющий высокую квалификацию и опыт работы, старается не только больше заработать для будущей пенсии, но одновременно делает это более качественно, чтобы сохранить свой высокий имидж, нежели молодой и неопытный работник. В этой плоскости фактор мотивации к труду системы пенсионного обеспечения, а точнее, будущего пенсионера, проявляется как моральная основа, имеющая воспитательный характер для наступающей смены молодого поколения. Эти свойства трудовой мотивации работника особенно сильно начинают проявляться в предпенсионный период трудовой деятельности. Поэтому в процессе смены трудоспособного поколения, который является очень болезненным в трудовых коллективах, должна учитываться цикличность этапов формирования и развития трудовой деятельности работника, начиная с первых дней работы до выхода на пенсию [5, с. 280].

Постоянное слежение за динамикой этих изменений позволяет умело сочетать методы подбора и расстановки, а также ротации специалистов в зависимости от их действующих на данный момент мотивов к труду. Это позволяет сделать вывод, что система пенсионного обеспечения имеет непосредственное влияние на все виды и формы проявления трудовой мотивации работника. Причём, чем раньше работник почувствует значимость пенсионного обеспечения для перспективы реализации своего трудового потенциала и повышения жизненного уровня, тем сильнее будут проявляться мотивационные действия к высокопроизводительному и высокодоходному труду.

Следует особо отметить, что в структуре механизма мотивационного воздействия на труд пенсионное обеспечение имеет долговременный характер, так как он проявляет себя не только в период трудовой деятельности работника, но и даже после его выхода на пенсию. В условиях рынка мотивация к труду проявляется в трёх направлениях:

- для получения дополнительного источника дохода (мотив обеспечения);
- для реализации сохранившегося трудового потенциала (мотив признания);
- для реализации своей социальной значимости (мотив престижа). [6, с. 78].

К.Х. Абдурахманов и другие исследователи утверждают, что человек вступает в профессиональную трудовую деятельность уже сформированным ценностным сознанием и знает, какие потребности он хотел бы удовлетворить посредством труда. Видимо здесь следует внести некоторые уточнения. По классической теории Маслоу, индивид мотивируется удовлетворением серии потребностей, которые по значимости выстраиваются в пирамиду, состоящую из пяти уровней.

Первый уровень - это базовые потребности (пища, одежда, жильё). Эти потребности одинаковые для всех людей, независимо от возраста, опыта работы, тогда, как и второй уровень - это потребности в безопасности. Первый и второй уровни потребностей - это жизненные потребности, но они образуют низшие потребности. Видимо, об этих потребностях идёт речь, когда авторы утверждают о том, что человек, вступая в профессиональную трудовую деятельность, уже знает, какие потребности и интересы он хотел бы удовлетворить, посредством своего труда. Но практика показывает, что для работника они, как правило, имеют не всегда решающее значение ввиду всевозрастающего уровня его удовлетворённости.

Потребности следующих уровней вырабатываются путём познания, в начале теоретически, затем закрепляются на практике и начинают реализовываться уже после удовлетворения низшего уровня потребностей. Эти потребности отличаются своей социальной направленностью и поэтому они квалифицируются, как высшие потребности. Сюда входят: потребность в уважении и значимости своего труда, потребность в престижности выполняемой работы, потребность в самореализации неиспользованных потенциалов. Высшие потребности человека в трудоспособный

период жизни мотивируют улучшение психологического климата в производственном коллективе, развивают чувство товарищества и партнёрства, объединяют работников. Интересно, что потребность в самореализации больше мотивируются как среди молодых, так и среди пожилых и опытных работников.

Если молодой работник в этой потребности проявляет свои первые необоснованные амбиции на реализацию своих ещё не вполне сложившихся интересов, то работник предпенсионного возраста это осуществляет осознанно и обоснованно, опираясь на многолетний опыт и профессионализм.

Причём, если молодой работник реализует свои потребности в самореализации в целях получения поощрения в виде премии или для своего карьерного роста, то работник предпенсионного возраста (или работающий пенсионер) это делает преднамеренно для подтверждения своего высокого профессионализма, или для самореализации неиспользованных трудовых потенциалов. Так или иначе, высшие мотивы человека к труду стимулируют к более плодотворному и коллективному труду, что очень важно с социальной и экономической точки зрения в условиях рынка. Поэтому потребности в самореализации, по теории Маслоу, занимают самую верхнюю строчку в иерархии мотивов к труду. Все вышеперечисленные потребности важны в теории о труде, однако главным всё же остаётся экономический мотив, который является той материальной базой, на которой получают формирование и развитие остальные материальные и духовные интересы людей [1, с.141].

Динамика развития уровней мотивации к труду человека и пенсионное обеспечение имеют прямую зависимость друг от друга. Развитие уровней мотивации к труду человека в процессе его трудовой деятельности проходит осознанно, под воздействием силы мотива. Сила мотива определяется степенью актуальности для человека той или иной его потребности. Следовательно, потребность человека формируется в зависимости от той ситуации, в которой он оказывается вследствие изменившейся экономической среды, или в связи с состоянием здоровья, возраста, а также безработицы, которая неизбежна в условиях рынка [10, с.98].

Интересно отметить, что в этом случае динамика развития уровней мотивации человека к труду даже может повернуться вспять: от высших интересов к низшим (фрустрация). А особенностью таких изменений станет изменение направленности от мотивов труда «для других» к мотивам «для себя». В этом аспекте следует отметить, что мотивация к труду проявляется ещё, как и фактор адаптации индивида к условиям рыночных отношений, что имеет важное социально-экономическое значение. Известно, что в условиях рыночных отношений существенное влияние на производительность труда и уровень доходов индивида оказывают как внешние, так и внутренние рыночные процессы. Естественно, это вынуждает работников и пенсионеров предусматривать защитные меры для сохранения своих жизненных интересов в постоянной борьбе с нестандартными ситуациями в экономике.

В новых рыночных условиях, когда нестабильность в экономике непосредственно отражается на уровне жизни членов семьи, основным мотивом, мобилизующим человека на производительный и высокодоходный труд, становится материальный интерес. Следует подчеркнуть, что каждому индивиду присуще свои сложившиеся защитные механизмы от радикальных перемен. Именно эти защитные механизмы человека начинают усиленно проявляться в условиях экономических реформ и становятся главенствующим мотивом к труду [7, с. 150].

Сегодня науке известны два защитных механизма, проявляющихся в условиях экономических реформ: инерционность людей к переменам и интенсивность адаптации к реформам. Если инерционность людей, которую не всегда можно оценить однозначно, опирается на многолетние национальные, религиозные и местные обычаи, складываются и передаются от поколения к поколению, сдерживает, но одновременно и стабилизирует общество в период экономических и политических реформ, то интенсивность к

адаптации, балансируя с негативными факторами инертности, способствует реализации экономических реформ. Поэтому государство в условиях экономических преобразований должно сознательно использовать оба защитных механизма на практике с учётом национальных и территориальных особенностей для привлечения трудоспособного населения к всеобщей занятости, используя действующие в данной ситуации мотивы к труду [9].

Противоречия, происходящие в динамике развития мотивов к труду в зависимости от ситуации, по нашему мнению, необходимо разрешать через механизм пенсионного обеспечения, который должен играть стабилизирующую роль в сохранении сложившейся иерархии мотивов к труду. В противном случае при каждой кризисной ситуации индивиду пришлось бы заново формировать свою систему мотивов к труду. Это может происходить только в том случае, если система пенсионного обеспечения не гарантирует стабильный жизненный уровень работнику. Роль пенсионного обеспечения в этой ситуации заключается в стабильном сохранении всех низших и высших мотивов к труду, что имеет важное социально-экономическое значение для процесса воспроизводства трудового потенциала общества и его трудовых ресурсов в условиях рынка [11].

Сложный механизм воздействия пенсионного обеспечения на трудовую деятельность человека в протяжении его трудоспособного периода жизни зависит от многих параметров, влияющих на работника в процессе труда. Кроме квалификационных и профессиональных параметров на производительность труда работника влияют психологические, биологические, физиологические, материальные и моральные факторы, на которых базируется механизм реализации трудового потенциала работника. В зависимости от этого, по нашему мнению, работников можно разделить на три типа:

1) индивид, который с первых дней своей трудовой деятельности ясно представляет цели и задачи, стоящие перед ним по результатам своего труда. Он ставит перед собой выполнимые задачи по реализации своих интересов и легко их выполняет. Этот тип индивида уже в первые годы своей трудовой деятельности реализует сполна свои низшие мотивы обеспечения и с такими же темпами начинает реализовывать свои высшие мотивы. К середине своей трудовой деятельности он добивается реализации практически всех своих интересов. В заключительной части своей трудовой деятельности он работает как бы заново, повторяя себя. Новые стимулы его не удовлетворяют. Он живёт с одной надеждой - дожить быстрее до пенсии и заняться чем-то другим. Этот тип работников использует свой трудовой потенциал неравномерно. К концу своей трудовой деятельности он исчерпывает свой трудовой потенциал. Нарушается его биологический, физиологический и психологический ритм жизни, что приводит его к заболеваниям, в связи с чем некоторые заканчиваются инвалидностью или летальным исходом. В конечном итоге, пенсионные накопления этого типа работников не всегда возвращаются ему, а перераспределяются, в соответствии с механизмом солидарных пенсионных систем, другим пенсионерам, имеющим более низкую пенсию.

2) данный тип индивида формирует развитие своей трудовой деятельности по классической теории Маслоу, то есть по мере совершенствования своих квалификационных и профессиональных показателей поэтапно удовлетворяет свои интересы, достигая пятого уровня мотивов к труду где-то к середине своей трудовой деятельности. Он, как работник, приходит к финалу своей трудовой деятельности, сохранив и приумножив определённый объём своего трудового потенциала, который позволяет ему работать с такой же интенсивностью и удовлетворять свои потребности, являющиеся мотивами к труду на действующем этапе его жизни. Поэтому работники этого типа полноценно доживают до пенсионного возраста, сохранив свой трудовой потенциал, свои мотивы к труду в удовлетворительном психологическом и

физиологическом состоянии. Государственная пенсионная система и общество должны создать все необходимые условия для плодотворной трудовой деятельности, используя их трудовой потенциал, знания и опыт.

3) индивиды, которые в течение всей своей трудовой деятельности по ряду объективных и субъективных причин не смогли достигнуть удовлетворения каких-либо своих интересов. В течение своей трудовой деятельности, не имея мотивов к труду из-за неправильно выбранной профессии или же места работы, не вырабатывают свой трудовой потенциал полностью. У третьего типа работника постоянно развита профессионализация, для него качество труда не актуально. Он постоянно находится в конфликтном состоянии с другими и с самим собой, потому что он находится в состоянии неудовлетворённости своим статусом и перспективой своего труда. Его заработная плата и будущий размер пенсий невысокие, поэтому из интересов, на которых формируется мотив к труду, реализуется больше материальный интерес и в некоторой степени мотив престижа [8, с.48].

Тем не менее, на наш взгляд, что у этого типа работников большой объём неиспользованного трудового потенциала, который можно мобилизовать, используя оставшиеся два мотива для полной их реализации и получения высоких доходов и, соответственно, для получения в будущем более высокой пенсии.

Посредством реализации механизмов мотивации работников к труду пенсионная система непосредственно влияет на макроэкономический процесс, каким является рынок труда. Зарубежные специалисты в своих публикациях по этому разделу выделяют два основных направления:

1. Влияние пенсионной системы на взаимоотношения между работниками и работодателями.

2. Влияние пенсионной системы на предложение труда.

Конечно, пенсионная система, как механизм «отложенных выплат» заработной платы, представляет собой реальный механизм воздействия работодателей на своих работников. Посредством этого механизма в условиях плановой экономики определялись льготные условия выхода на пенсию для поддержания или привлечения в непопулярные отрасли или территории. Это являлось серьезным аргументом для длительного закрепления отдельных квалифицированных специалистов на сложных, особо опасных и вредных условиях и экологически вредных территориях. Разумеется, в рыночных условиях функционируют более эффективные методы и способы привлечения и стимулирования труда работников. О них подробно описывают авторы публикаций.

Проблемы взаимосвязи пенсионного обеспечения и трудовых ресурсов широко освещались в печати, ещё начиная с 50-х годов, а в последующем в специальных изданиях появились публикации о влиянии пенсионного фонда на формирование долгосрочных программ, прогнозирование трудовых ресурсов. По мнению других авторов, занятость пенсионеров и их труд во имя улучшения собственной жизни свидетельствуют о том, что 80 % неработающих пенсионеров могли бы заняться трудовой деятельностью, причем одна треть могли бы продолжить это на своем рабочем месте.

Таким образом, пенсионная система является влиятельным фактором экономического роста государства, которая проявляется не только вследствие увеличения запасов капитала, но и расширения новых рабочих мест, увеличения производительности факторов производства вследствие развития финансовых и трудовых рынков, а также совершенствования инфраструктуры национальной экономики страны.

Ещё одна особенность пенсионного обеспечения - оказывать существенное влияние на процесс его воспроизводства рабочей силы. Здесь вправе рассматривать его как экономическую категорию, влияющую как на процесс воспроизводства совокупной рабочей силы, так и на общественное воспроизводство в целом. Это вполне

естественный процесс, когда, на смену уходящему, на заслуженный отдых поколению работников, приходят молодые, обладающие новыми навыками и профессиональными качествами специалисты. Если система пенсионного обеспечения привлекательна, то она играет роль стимулирования процесса смены поколений. Если же пенсионная система непривлекательна, то процесс смены поколений работников будет проходить медленно и болезненно. Эффективная и современная система пенсионного обеспечения развитых стран наглядно демонстрирует насколько прямая связь между доходами работающих и последующими размерами пенсий. Поэтому в процессе расширенного воспроизводства пенсионное обеспечение функционирует как реальная общественная потребность. Его материальная и экономическая база постоянно возобновляется за счет роста трудовых потенциалов общества, это, в свою очередь, увеличивает возможности общества расширить условия удовлетворения материальных потребностей нетрудоспособных [9, с.89].

В результате это может привести к тому, что определенная часть граждан Таджикистана, выходя на пенсию через несколько лет, попадут в категорию «бедного» населения. Это, в первую очередь, касается первых поколений пенсионеров, кому пенсия будет начисляться исключительно по новой системе, и, таких уязвимых категорий, как мигранты и люди без постоянного трудоустройства. Принятие законов без проведения широкого общественного обсуждения, без вовлечения экспертного и гражданского сообществ, снижает эффективность реформ и несет в себе определенные социально-экономические риски.

Важным вопросом при планировании и реализации пенсионной реформы является необходимость оценки ее успешности. Так как невозможно спрогнозировать развитие экономики даже в среднесрочной перспективе, то необходимо учитывать, что закладываемые в расчеты параметры новой пенсионной системы также могут существенно отличаться от реализованных в действительности. Кроме того, реализация негативных событий в период активного проведения реформы может дискредитировать саму идею изменения системы, несмотря на то, что организационные мероприятия прошли успешно.

Конечным результатом пенсионной реформы должно стать создание устойчивой системы пенсионного обеспечения. При этом должен быть соблюден баланс интересов всех участников: приемлемая налоговая нагрузка на работников и работодателей, а также достаточный размер пенсионных выплат пожилым людям.

Литература:

1. Абдурахманов К.Х. Человеческое развитие: учебное пособие / К.Х.Абдурахманов, Н.К. Зокирова // ФГБОУ ВПО Российский экономический ун-т им. Г. В. Плеханова. - Москва: Изд-во МАТГР, 2013. – С. 141-152.
2. Абдурахманова М.З. Особенности развития и модернизации системы социальной защиты населения в национальной экономике Таджикистана: дис. ... канд. экон. наук, специальность 08.00.05. – Душанбе, 2018. - С.57-61.
3. Статистический сборник. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе, 2020. - С. 161-165.
4. Азимов А.Д. Взаимодействия рынков труда Таджикистана и стран СНГ в условиях трансформационной экономики. Миграционные мосты Евразии. / А.Д. Азимов // Сборник материалов VI международной научно-практической конференции «Роль миграции в социально-экономическом и демографическом развитии посылующих и принимающих стран Евразии: регионы Восточной Европы и Центральной Азии»: ФГБНУ «Главэкспертцентр» ЗАО «Экон-информ». - 2014. – С. 171-175.
5. Аминов И. Региональный продовольственный рынок: реформирование организационно-экономических основ формирования и функционирования / И.Аминов // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия экономических наук. Душанбе: Сино. - 2013. - №2/2 (107). – С. 280 – 285.

6. Амонова Д.С. Коллективно-договорные переговоры - основа социальной защиты населения Республики Таджикистан / Д.С. Амонова // Трудовые отношения и социальная защита населения. Материалы республиканской научно-практ. конф. НИИ труда и социальной защиты населения (24-25 ноября, 2005г.) – Душанбе: Ирфон, 2006. – С. 78-85.
7. Берг А. Порядок определения терминов, применяемых в негосударственном пенсионном обеспечении / А. Берг, А. Ревцов // Актуальные проблемы негосударственного пенсионного обеспечения: Сб. статей. – М.: Информ-экон, 2002. – С. 150-174.
8. Екимова К.В. Теоретические аспекты использования кластеров в формировании конкурентоспособной экономики / К.В.Екимова, Е.В. Федина // Вестник Уральского института экономики, управления и права. — 2009. — №2 — С. 48-58.
9. Каюмов Н.К. Глобализационные процессы и экономические проблемы Таджикистана / Н.К.Каюмов и др. // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - Душанбе, 2003. - №4. – С. 89-94.
10. Рахимов А.М. Внешнеэкономические и монополистические аспекты повышения конкурентоспособности национальной экономики (на примере Республики Таджикистан)/ А.М.Рахимов. - Худжанд, 2005. – 234с.
11. Ситуация на рынке труда в таблицах, графиках, диаграммах. [электронный ресурс].URL: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/population/trud/situaz.pdf (дата обращения: 21.05.2020).
12. Современная пенсионная энциклопедия [электронный ресурс]. URL: <https://pensiology.ru/news/vygod-napensiju-po-novomu-zakonu-s-2020-tablica/> (дата обращения: 10.08. 2020)
13. Талыкова А.А. Глобализация и пенсионная система России / А.А. Талыкова//Вестник университета. – ГУУ. – 2008. – № 14(24). – С. 339-347.

УДК: 332.3 (575.3)

САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҶОИ ЗАМИН ДАР ШАРОИТИ РУШДИ МУНОСИБАТҶОИ НАВИ ИҚТИСОДӢ

Шарифов Зариф - д.и.и. профессор, мудири кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудити ДАТ ба номи Ш. Шохтемур. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 146. Тел.: +992905004400. E-mail: zarif_sharifov-49@mail.ru

Ш. Давлаталӣ - н.и.и., мудири кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудити ДДОТ ба номи С. Айни. Суроға: 733740, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. Тел.: 985-88-99-36. Email: shodi.10.01@mail.ru

Дар мақола самаранокии иқтисодии истифодабарии захираҳои замин дар шароити рушди муносибатҳои нави иқтисодӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Дар он таҳлилҳо доир ба истифодабарии заминҳои кишоварзӣ ва самаранокии онҳо гузаронида шудааст. Қисмати назариявии мақола фарогири омӯзиши хусусиятҳои замин ҳамчун воситаи асосии истеҳсолот, категорияҳои заминҳои таъиноти кишоварзидошта ва кадастри давлатии замин мебошад. Самаранокии иқтисодии истифодабарии захираҳои замин ба воситаи формулаҳо ва ҷадвалҳо муайян карда шуда, вобаста ба таҳлилҳои гузаронидашуда хулосаю пешниҳодҳо бароварда шудаанд.

Мушкилоти истифодабарии самаранокӣ захираҳои замин дар шароити муносибатҳои нави иқтисодӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ то ба ҳол ҷалношуда боқӣ мемонад, аз ин рӯ, омӯзиши пешниҳодҳо доир ба ҳалли самаранок истифодабарии захираҳои замин ба мақсад мувофиқ мебошад.

Калидвожаҳо: самаранокӣ, захираҳо, замин, кишоварзӣ, истеҳсолот, заминистифодабарӣ, захираҳои замин, арзиши истеҳсолӣ.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ НОВЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Шарифов Зариф - д.э.н. профессор, заведующий кафедрой бухгалтерского учета и аудита ТАУ им. Ш. Шохтемура. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,

проспект Рудаки, 146. Тел.: +992905004400. E-mail: zarif_sharifov-49@mail.ru;

Ш. Давлатали - кандидат экономических наук, заведующий кафедрой бухгалтерского учета, анализа и аудита Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни. Адрес: 733740, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. Телефон: 985-88-99-36. E-mail: shodi.10.01@mail.ru

В статье рассматривается экономическая эффективность землепользования в условиях развития новых экономических отношений. В ней анализируется использование земель сельскохозяйственного назначения и их эффективность. Теоретическая часть статьи включает в себя изучение особенностей земли как основное средство производство, а также категории земель сельскохозяйственного назначения и государственного земельного кадастра. Экономическая эффективность использования земельных ресурсов определялась по формулам и таблицам, на основе анализа делались выводы и рекомендации.

Проблемы эффективного использования земельных ресурсов в условиях новых экономических отношений и продовольственной безопасности остаются нерешенными, поэтому целесообразно изучить и дать рекомендации по эффективному использованию земельных ресурсов.

Ключевые слова: эффективность, ресурсы, земля, сельское хозяйство, производство, землепользование, земельные ресурсы, стоимость продукции.

ECONOMIC EFFICIENCY OF LAND USE IN THE CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF NEW ECONOMIC RELATIONS

Sharifov Zarif - Doctor of Science and Technology Professor, Head of the Department of Accounting and Auditing Sh. Shokhtemur, Address: 734003, Dushanbe, Rudaki Avenue, 146. Tel: +992905004400. E-mail: zarif_sharifov-49@mail.ru

Sh. Davlatali - Candidate of Economic Sciences, Head of the Department of Accounting, Analysis and Auditing, Tajik State Pedagogical University. Sadridin Aini. Address: 733740, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 121. Phone: 985-88-99-36. Email: shodi.10.01@mail.ru

The article analyzes the economic efficiency of land use in the context of the development of new economic relations. It analyzes the use of agricultural land and their efficiency. The theoretical part of the article includes the study of the characteristics of land as the main means of production, as well as the categories of agricultural land and the state land cadastre. The economic efficiency of the use of land resources was determined by formulas and tables, based on the analysis, conclusions and recommendations were made.

The problems of effective use of land resources in the context of new economic relations and food security remain unresolved, therefore it is advisable to study and give recommendations on the effective use of land resources.

Key words: efficiency, resources, land, agriculture, production, land use, land resources, cost of production.

Захираҳои замин сарвати бузургтарин ва ивазнашавандаи миллий мебошанд. Замин дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқи кишвари мо истифода бурда мешавад, аммо нақши он дар ҳама ҷо яқсон аст. Дар соҳаи кишоварзӣ ба даст овардани маҳсулот маҳз бо сифати замин, бо хусусият ва шароити истифодаи он алоқаманд аст. Замин дар соҳаи кишоварзӣ ҳамчун субъекти меҳнат фаъолият мекунад. Вақте ки одам қабати болоии он - хокро қор карда мебарояд, баъри ҷамъоварии ҳосил шароити мусоид фароҳам меорад. Дар баробари ин, замин як олоғи меҳнат мебошад, вақте ки ҳосиятҳои механикӣ, физикӣ ва биологӣ хок ҳангоми парвариши растаниҳо баъри ба даст овардани маҳсулоти кишоварзӣ истифода мешаванд. Умуман, замин ҳамчун воситаи асосии истеҳсолот, қисми муҳимтарини заминаи моддию техникии кишоварзӣ амал мекунад.

Иқтисодшиносии англис У. Пети дар бораи нақши замин чунин изҳор кардааст: "Меҳнат падари сарват аст, замин модари он аст".

Ҳамчун воситаи истеҳсолот замин дар кишоварзӣ як қатор хусусиятҳои ҳоси

худро дорад, ки онро аз дигар воситаҳои истеҳсолот фарқ мекунанд.

1. Агар ҳамаи дигар воситаҳои истеҳсолот натиҷаи меҳнати пешинаи инсонӣ бошанд, пас замин атои табиат, маҳсули рушди чандинасраи табиӣ-таърихии он мебошад. Замин бо меҳнат такрор намешавад. Пеш аз ӯ ин як шарти табиӣи фаъолияти эҷодии инсон аст.

2. Замин ивазнашаванда аст, бидуни он раванди истеҳсолот ба амал бароварда намешавад.

3. Замин ба таври фазоӣ маҳдуд аст, сатҳи онро зиёд кардан мумкин нест. Аммо ин маънои онро надорад, ки ҳамаи захираҳои он, ки барои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мувофиқанд, аллақай, ба анҷом расидаанд.

4. Истифодаи замин ҳамчун воситаи истеҳсолот бо устувории ҷойгиршавии он алоқаманд аст, дар ҳоле ки нисбат ба аксарияти дигар воситаҳои истеҳсолот чунин робита хориҷ карда мешавад.

5. Қитъаҳои замин аз рӯи сифат яксон нестанд. Онҳо натавонанд бо таркиби маводи ғизоӣ дар ҳок, балки бо релеф ва хусусиятҳои дигар низ фарқ мекунанд. Ин омилҳои объективист, ки бояд ҳангоми ба нақша гирифтани истеҳсол ва фармоиши давлатии маҳсулоти кишоварзӣ, ҳангоми арзёбии муқоисавии иқтисодии фаъолияти корхонаҳо, ноҳияҳо, вилоятҳо ва минтақаҳо ба назар гирифта шавад.

6. Дар сурати истифодаи дуруст, замин фарсуда намешавад, бад намешавад, балки баръакс (дар муқоиса бо воситаҳои истеҳсолие, ки бо меҳнат ба вучуд омадааст), доимо такмил меёбад. Ин хусусияти замин бо хусусияти маҳсули он - ҳосилхезӣ вобаста аст.

7. Муҳимтарин хосияти замин ҳосилхезии ҳок аст. Моҳияти ҳосилхезии ҳок ин қобилияти таъмин намудани растанӣ бо ғизоҳои зарурӣ дар ҳама давраҳои рушд ва рушди зироатҳои кишоварзӣ тавсиф карда мешавад.

8. Дар шароити муносибатҳои бозорӣ замин метавонад мол бошад, ки дар навбати худ бо як қатор хусусиятҳо тавсиф карда мешавад, ки онро аз ҳамаи молҳои дигар фарқ мекунанд.

Тавре ки ба ҳамагон маълум аст, ҳамаи заминҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон фонди ягонаи давлатии заминро ташкил медиҳанд, ки категорияҳои зерини заминро дар бар мегирад:

- заминҳои маҳалҳои аҳолинишин;
- заминҳои саноат, нақлиёт, алоқа, муҳофизат ва таъйиноти дигар;
- заминҳои таъйиноти ҳифзи табиат, солимгардонӣ, рекреатсионӣ ва таърихӣю маданӣ;
- корхонаҳои хоҷагии ҷангал;
- заминҳои иншооти гидротехникӣ ва иншооти дигари хоҷагии об, ҳамчунин заминҳои ҷудокардашудаи қад-қадӣ каналҳо ва дигар иншоотҳо;
- заминҳои захираи давлатӣ.

Заминҳои кишоварзӣ барои истеҳсолоти мустиқами кишоварзӣ, хоҷагии ёрирасони шахсӣ, боғдорӣи коллективӣ ва хоҷагии автомобилӣ, инчунин, барои таҳқиқоти илмӣ ва таълимӣ-истеҳсолӣ истифода мешаванд.

Заминҳои кишоварзӣ заминҳои мебошанд, ки барои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мунтазам истифода мешаванд. Ба онҳо заминҳои қорам, алафзорҳо, чарогоҳҳо, ниҳолҳои бисёрсола дохил мешаванд. Таносуби намудҳои алоҳидаи замин дар ҳаҷми умумии замин "майдони заминии сохторӣ" мебошад.

Кадастри давлатии замин системаи маълумот ва ҳуҷҷатҳои зарурӣ дар бораи низоми ҳуқуқии замин, тақсмоти онҳо аз ҷониби соҳибони замин, категорияи замин, инчунин, хусусиятҳои сифат ва арзиши замин мебошад.

Қоидаҳои амалӣ кардани кадастри давлатии замин бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №447 аз 3 октябри соли 2006 қабул карда шудааст.

Кадастри давлатии замин дорой маълумот ва ҳуҷҷатҳои боэътимод оид ба вазъи

хукукӣ, миқдор, сифати замин ва баҳодихии иқтисодии онҳо мебошад.

Маълумот дар бораи вазъи ҳукукии қитъаҳои замин дар китоби кадастрии давлатӣ инъикос карда мешавад. Бақайдгирии давлатӣ дорои маълумот дар бораи қитъаҳои замин ва субъектҳои истифодаи онҳо, инчунин, маълумот дар бораи таъинот ва хусусияти истифодаи қитъаи замин мебошад.

Баҳисобгирии миқдор ва сифати замин аз рӯи ҳолати воқеӣ ва истифодаи онҳо сурат мегирад. Заминҳои тамоми категорияҳои замин бояд баҳисобгирӣ карда шаванд. Баҳисобгирии сифати замин ноҳиябандии кадастрии замин, таснифи заминҳо, хусусиятҳои онҳоро аз ҷиҳати экологӣ, технологӣ, шахрсозӣ ва гурӯҳбандии хокро дар бар мегирад.

Арзёбии иқтисодии замин арзиши муқоисавии онро ҳамчун воситаи истеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ дар асоси шароити объективӣ дар минтақаҳои табиӣю иқтисодии мувофиқ ифода мекунад.

Арзёбии иқтисодӣ метавонад чунин бошад:

Умуман, вақте ки он дар асоси ғоидаовар барои тамоми аҳолии зироат иҷро мешавад.

Хусусӣ - дар ин ҳолат, дараҷаи самаранокии парвариши зироатҳои мушаххаси кишоварзӣ дар хокҳои гуногун муайян карда мешавад.

Арзёбии замин бо истифода аз системаи нишондиҳандаҳои табиӣ ва арзишӣ гузаронида мешавад. Маълумот дар бораи арзёбӣ дар ҳуҷҷатҳои кадастри замин инъикос карда мешавад.

Баҳогузори иқтисодии замин ҳангоми банақшагирии истеҳсолот, ҷойгиршавии он, инчунин, барои баҳодихии ғайриҷишти иқтисодии корхонаҳои алоҳида ва воҳидҳои дохили хоҷагии онҳо зарур аст.

Самаранокии иқтисодии истифодаи замин дар соҳаи кишоварзӣ бо системаи нишондиҳандаҳои табиӣ ва хароҷот тавсиф карда мешавад.

Асосҳои зерин инҳоянд:

- ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ, с / га;
- арзиши маҳсулоти умумӣ, даромади умумӣ ва ҳолис, ғоида аз 1 га, сомонӣ;
- ҷуброни хароҷот дар захираҳои замин, барои 100 сомонӣ, хароҷоти моддӣ;
- даромаднокии истеҳсолот%.

Ҳангоми муайян кардани нишондиҳандаҳои самаранокии иқтисодии истифодаи замин бояд сифати замин, яъне арзёбии кадастрии онро ба назар гирифт.

Инҳоро ҳамчун нишондиҳандаҳои иловагии самаранокии истифодаи замин истифода бурдан мумкин аст:

- ҳиссаи заминҳои кишоварзӣ дар майдони умумии замин,%;
- ҳиссаи заминҳои қорам дар сохтори заминҳои кишоварзӣ,%;
- ҳиссаи кишти зироатҳои кишоварзӣ дар заминҳои қорам,%.

Арзиши истеҳсолоти умумӣ ҳамчун зарби ҳосили зироатҳои кишоварзӣ (маҳсулоти асосӣ ва иловагӣ) ва нархи кадастрии намуди муайяни маҳсулот (H_k) муайян карда мешавад, ки он бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$H_k = A_n + A_{m3},$$

ки дар он A_n арзиши истеҳсоли навъи муайяни маҳсулот аст, сом/в.

A_{m3} - андозаи маҳсулоти зиёдатӣ, сомонӣ / в.

Арзиши истеҳсоли умумӣ, даромади умумӣ ва ҳолис барои 1 га фарқи хок ҳамчун меъёри баҳодихии иқтисодии замин гирифта мешавад. Заминҳои беҳтарин аз рӯи нишондиҳандаҳои сифат ва нишондиҳандаҳои миёнаи бисёрсолаи иқтисодӣ 100 балл ҳисоб карда мешаванд. Нишондиҳандаҳои сиёҳзаминҳои ҷанубӣ ва амиқ ҳамчун стандарт 100 нуқта гирифта шудаанд. Миқёси баҳодихии дигар намудҳои хок ҳамчун таносуби арзиши маҳсулоти умумӣ, даромади умумӣ ва софи ҳар як гурӯҳи муқоисаи истеҳсолоти кишоварзии хок ба нишондиҳандаҳои стандарт муайян карда мешавад.

Ҷуброни хароҷот ($Ч_x$) дар захираҳои замин бо истифодаи формулаи зерин муайян

карда мешавад:

$$Ч_x = A_{иу} / X_m$$

ки дар ин чо $A_{иу}$ - арзиши истеҳсоли умумӣ бо нархҳои кадастрӣ, сомонӣ / га;
 X_m - хароҷоти моддӣ барои 1 гектар замин, сомонӣ.

Даромади дифференциалӣ дар асоси хароҷоти истеҳсоли умумӣ ва барқароркунии хароҷотҳо пайдо мешавад. Маблағи даромади дифференциалӣ (D_d) бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$D_d = (A_{иу} * (Ч_x - 1,4) > Ч_x,$$

ки дар ин чо 1.4 коэффитсиенти андозаи маҳсулоти изофӣ мебошад.

Арзиши тахминии заминҳои кишоварзӣ метавонад ҳамчун ҳосилаи андозаи рентаи дифференциалӣ дар давраи капитализатсияи замин муайян карда шавад. Дар навбати худ, андозаи рентаи дифференциалӣ (P_d) бо формулаи:

$$P_d = (H_{мф} - H_{ин}) / X_m,$$

ки дар он $H_{мф}$ - нархи миёнавазни фуруши зироати асосӣ, сомонӣ / с.;

$H_{ин}$ - нархи истеҳсоли инфиродӣ, сомонӣ / с.;

X_m - ҳосили муқаррарӣ, с/га.

Нархи инфиродии истеҳсолот ин маҷмӯи хароҷоти пардохти меъёрӣ, захираҳои моддӣ, хароҷоти нақлиётӣ дар дохили истеҳсолот мебошад ва ба ғоидаи меъёрӣ зарб карда мешавад, ки тақрористеҳсоли васеъ ва илова ба хароҷоти нақлиётиро барои интиқол додани зироат ба бозори фуруш таъмин менамояд.

Ҳангоми муайян кардани сатҳи истифодаи замин ҳамчун нишондиҳандаҳои иловагӣ метавонанд истифода шаванд:

- ҳиссаи заминҳои кишоварзӣ дар майдони умумии замин, %;
- ҳиссаи заминҳои қорам дар сохтори заминҳои кишоварзӣ, %;
- ҳиссаи зироатҳои кишоварзӣ дар заминҳои қорам, %.

Афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро танҳо дар ҳолати хеле баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои замин бомуваффақият иҷро кардан мумкин аст ва дар шароити муосир ин, махсусан, таъхирнопазир мегардад.

Ҷадвали 1. - Майдони кишти зироатҳои кишоварзӣ аз рӯи ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо (ҳазор гектар)

Солҳо	Майдони умумии кишт	Аз он ҷумла			
		ғалладона	зироатҳои	картошка, сабзавот ва	Зироатҳои
Қорхонаҳои кишоварзӣ					
2013	147,3	74,0	42,4	9,4	21,3
2014	142,6	72,7	38,1	10,1	21,7
2015	121,5	63,4	31,7	8,9	17,5
2016	117,0	58,3	33,4	8,0	17,3
2017	98,5	44,8	30,1	6,9	16,
2018	107,0	44,5	37,1	8,7	6,7
2019	119,5	51,5	40,1	9,4	18,4
Ҳоҷагиҳои аҳоли					
2013	201,3	122,2	7,4	53,8	18,0
2014	176,8	100,3	6,1	45,6	24,8
2015	175,0	98,6	5,7	49,1	21,5
2016	175,1	98,4	5,1	50,2	21,5
2017	174,6	98,3	5,4	49,5	21,4
2018	170,2	92,4	5 0	50,7	22,1
2019	171,2	92,	4,5	51,3	23,2
Ҳоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)					
2013	516,2	241,2	173,2	49,3	52,5
2014	509,0	239,6	163,5	47,8	58,1
2015	534,1	260,9	151,2	58,6	63,4
2016	545,1	266,8	152,1	61,7	64,4
2017	564,1	268,5	167,8	64,3	63,5
2018	549,5	2 8,0	172,5	78,5	60,4
2019	5 6,3	240,0	170,9	80,0	65,4

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмуаи оморӣ кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2019 -2020. - С. 30-36.

Тавре ки маълумоти чадвали 1 нишон медиҳад, тамоми майдони кишт дар корхонаҳои кишоварзии Тоҷикистон дар соли 2019 нисбат ба соли 2013 27,8 ҳазор гектар, аз ҷумла зироатҳои ғалладона - 22,5 ҳаз. гк, зироатҳои техникӣ - 2,3 ҳаз. гк кам шудааст, картошка, сабзавот ва зироатҳои полизӣ бетағйир монда, зироатҳои хӯроки чорво - 2,9 ҳаз. гк, кам шудаанд.

Дар ҳамин давра майдони умумии кишт дар хоҷагиҳои аҳоли 30 ҳаз. гк кам шудааст. Дар айни замон, майдони кишт дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ба таври назаррас (40,1 ҳаз. гк) афзоиш ёфтааст.

Чадвали 2. - Динамика ва сохтори майдонҳои кишт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҳазор гектар)

Солҳо	Майдони умумии заминҳо	Аз он заминҳои кишоварзӣ	Аз он ҷумла				
			заминҳои корам	заминҳои обанбор	заминҳои алафдарав	чарогоҳҳо	дарахтони бисёрсола
2010	14255,4	3746,0	673,1	29,7	17,7	2909,8	115,7
2011	14255,4	3695,2	666,1	33,8	17,2	2857,0	121,0
2012	4255,4	3614,5	662,0	31,0	17,3	2777,9	126,5
2013	14255,5	3617,5	638,4	30,0	17,3	2780,0	131,8
2014	14137,6	3604,6	655,6	29,7	17,5	2764,8	137,0
2010-2014	14231,9	3655,6	659,04	30,8	17,4	2817,9	126,4
2015	14137,7	3611,9	653,2	29,3	17,6	2791,5	140,4
2016	14137,7	3638,5	650,6	28,3	17,4	2797,5	144,4
2017	14137,7	3658,2	657,3	27,1	15,8	2809,6	148,2
2018	14137,9	3669,4	659,0	25,7	15,8	2818,0	150,9
2019	14137,9	3674,1	663,9	20,6	15,8	2820,6	152,9
2015-2019	14137,8	3650,4	656,8	26,2	16,5	2807,4	147,4

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмӯаи омили кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2014-2020. - С. 19-33.

Дар чадвали 2 сохтори заминҳои кишоварзӣ дар корхонаҳои кишоварзии ҷумҳурӣ оварда шудааст. Агар ба ҳисоби миёна барои солҳои 2010-2014 масоҳати умумии заминҳо 14231,9 ҳазор гектарро ташкил додааст, пас дар солҳои 2015-2019 он то 14137,8 ҳазор гектар, яъне 94,1 ҳазор гектар коҳиш ёфт. Майдони заминҳои кишоварзӣ дар ҳамин давра 5,2 ҳазор гектар кам шудааст. Дар айни замон, майдони кишти ғалладона ва зироатҳои техникӣ, майдони кишти картошка, сабзавот ва полезӣ хеле кам шудааст.

Дар чадвали 3 самаранокии истифодаи захираҳои замин дар хоҷагиҳои ҷумҳурӣ барои солҳои 2014-2019 оварда шудааст. Дар давраи таҳлилшуда истеҳсоли маҳсулоти умумии кишоварзӣ ба ҳар гектар замини кишоварзӣ дар ҳоли афзоиш мебошад. Пас, агар дар соли 2014 ба ҳисоби 100 га замини кишоварзӣ 596185 сомонӣ истеҳсол шуда бошад, пас дар солҳои 2014-2019, ба ҳисоби миёна 778949,2 сомонӣ мебошад. Дар ин давра маҳсулоти умумӣ ба 100 гектар замини кишт 182764,2 сомонӣ афзоиш ёфтааст.

Чадвали 3. - Самаранокии истифодаи заминҳои кишоварзӣ дар корхонаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Солҳо	Масоҳати заминҳои кишоварзӣ, ҳаз. гектар	Арзиши маҳсулоти умумии кишоварзӣ, млн. сомонӣ	Маҳсулоти умумӣ ба 100 гектар замини кишт, сомонӣ
2014	3604,6	20908,8	596185
2015	3611,9	21862,8	613536
2016	3638,5	23008,3	640948
2017	3658,2	24576,0	680977
2018	3669,4	26370,4	705802
2019	3674,1	27750,4	755299
2014-2019	3642,8	24079,5	778949,2

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмӯаи омили кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2019-2020. - С. 16-33.

Шарти зарурии афзоиши истеҳсолоти афзоиши назарраси самаранокии истифодаи захираҳои замин мебошад, ки дар шароити муосир аҳамияти хоса дорад.

Истифодабарии замин аз истифодаи кишоварзӣ вобаста мебошад, инчунин, бо сабаби эрозия, ботлоқшавӣ, шӯршавии заминҳои дуюмдараҷа ва омилҳои дигар боиси паст шудани сатҳи таъминоти аҳоли бо замин мегардад. Ғайр аз ин, бад шудани сифати замин, зиёдшавии ифлосшавӣ бо моддаҳои захрнок ва радиоактивӣ, партовҳои саноатӣ ба назар расида, ҳолати фитосанитарӣ бад шуда истодааст. Агар вазъияти мавҷуда бартараф карда нашавад, вазъии истифодаи замин дар ояндаи наздик метавонад фалокатовар гардад. Дар солҳои охир миқдори ба замин андохтани нуриҳои органикӣ ва минералӣ кам шудааст.

Беҳтар кардани ҳолати замин ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи онҳо як вазифаи бузурги мураккаб мебошад, ки ҳам аз ҷониби давлат ва ҳам аз заминистифодабарандагони мушаххас сармоягузорию зиёдро талаб мекунад.

Масъалаи беҳтар кардани истифодаи замин ба ҳалли вазифаҳои зерини афзалиятнок, ки ҳар кадоми онҳо системаи тадбирҳои худро доранд, кам карда мешаванд.

1. Пеш аз ҳама, талаб карда мешавад, ки коҳиши азимтари майдонҳои кишт, ки бо сабабҳои гуногун гардиши иқтисодиро тарк мекунанд, боздошта шавад. Ҷалби майдонҳои қаблан истифоданашуда ба гардиши кишоварзӣ.

2. Муҳофизати хок аз эрозия ва дигар равшаниҳои харобиовар.

3. Баланд бардоштани ҳосилхезии замин. Он дар асоси тадбирҳои ба даст оварда мешавад, ки аз як тараф миқдори ғизоҳои хокро афзоиш диҳанд ва аз тарафи дигар ҳосиятҳои агрофизикӣ ва фаъолияти биологӣ хокро беҳтар кунанд. Аз ин сабаб, ғизоҳои дар хок мавҷудбуда, барои азхудкунии растаниҳо дастрастар мешаванд. Чунин тақмили сифатии хок бо истифодаи нурӣ, обёрӣ, хушк кардани замин, коркарди киштгардони дурусти зироатҳо ва бисёр тадбирҳои дигар мусоидат мекунад.

4. Беҳтар, пурратар истифода бурдани ҳосилхезии иқтисодии замин. Барои таъмин намудани афзоиши ҳосилхезии хок, навҳои серҳосили растанӣ заруранд.

Сифати корҳои кишоварзӣ ва муҳлатҳои оптималии иҷрои онҳо, чораҳои мубориза бо алафҳои бегона, касалиҳо ва ҳашароти зараррасони растанӣ аҳамияти калон доранд. Ҳамаи ин ва дигар тадбирҳои таркиби маводи ғизоӣ дар хокро зиёд намекунанд, ҳосиятҳои физикӣ ва кимиёвӣ онро беҳтар намекунанд, аммо имкон медиҳанд, ки ғизо, гармӣ ва намии дар таркиби хок мавҷудбуда беҳтар истифода шаванд.

Ҳалли ҳама вазифаҳои беҳтар намудани истифодаи замин бо ҷорӣ ва рушди системаи оқилонаи хоҷагидорӣ алоқаманд аст. Ин маҷмӯи тадбирҳои агротехникӣ, мелиоративӣ ва ташкилию иқтисодӣ мебошад, ки ба истифодаи оқилонаи замин, ҳифз, барқарорсозӣ ва баланд бардоштани ҳосилхезии замин нигаронида шудааст.

Адабиёт

1. Аграрная экономика. Учебник/под ред. проф. М.Н. Малыша. - Санкт- Петербург, Издательство «Лань», 2002. – 234 с.

2. Зиёев Б.С. Эффективность использования земельных ресурсов /Б.С. Зиёев // Вестник национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: СИНО, - 2014. - № 2/6 (144). - С.46-49.

3. Исайнов Х.Р. Эколого-экономические основы повышения эффективности мелиорации в сельском хозяйстве (теория, методология и практика): монография/Х.Р. Исайнов - М.: ФГОУ ВПО РГАУ-МСХА им. К.А. Тимирязева, 2007. – 223 с.

4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқ намудани қоидаҳои амалӣ кардани кадастри давлатии замин» №447 аз 3 октябри соли 2006;

5. Коваленко Н.Я. Экономика сельского хозяйства. Учебник/Н.Я. Коваленко - М.: ЮРКНИГА, 2004. – 128 с.

6. Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон №704; аз 16.04.2012с;

7. Орлова Л. В. Научно-практическое руководство по освоению и применению технологий сберегающего земледелия / под ред. Л. В. Орловой. - 3-е изд., перераб. и доп. - Самара, 2006. – 163 с.

8. Программа экономического и социального развития Республики Дагестан.- Махачкала, 2004.

9. Система ведения агропромышленного производства Дагестана. - Махачкала, Дагкнигоиздат, 1997.

10. Ткач А.В. Определение и обоснование эколого-экономической эффективности сельскохозяйственного производства/А.В. Ткач, А.А. Степанов, Л.И. Ушвицкий // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 1993. - №10. - С. 40-43.

УДК: 339.462

АСОСҲОИ МЕТОДИИ АРЗЁБИИ СИФАТИ ХИЗМАТРАСОНӢ ДАР КОРХОНАҲОИ САВДОИ ЧАКАНА

Фақеров Ҳамидуллохон Нуриддинович - д.и.и., профессори кафедраи иқтисодиёт ва ташиқи соҳибқории Донишгоҳи давлатии тоҷорати Тоҷикистон. Суроға: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Дехотӣ, ½, тел.: (992) 907 54 07 07, e-mail: faqerov@mail.ru

Толибов Қобил Қосимович - н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисодиёт ва ташиқи соҳибқории Донишгоҳи давлатии тоҷорати Тоҷикистон. Суроға: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Дехотӣ ½, тел.: (992) 918 61 81 77, e-mail: tolibov_74@mail.ru

Дар мақола асосҳои методии арзёбии сифати хизматрасонӣ дар корхонаҳои савдои чакана мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Ба андешаи муаллифон, баланд бардоштани самаранокии иҷтимоии корхонаҳои савдои чакана аз сатҳи сифати хизматрасонӣ ба истеъмолкунандагон вобастагии зиёд дорад. Бо ин мақсад дар мақола усулҳои гуногуни арзёбии сифати хизматрасонӣ дар корхонаҳои савдои чакана муайян ва ғуруҳбандӣ карда шудаанд. Ошкор карда шудааст, аксари усулҳои мавҷудбудаи арзёбии сифат ба сатҳи қаноатмандии истеъмолкунандагон аз сифати хизматрасониҳои корхонаҳои савдо таъя менамоянд, ки заминаи онҳоро моделҳои скандинавӣ ва Амрикои Шимолӣ ташиқ медиҳанд. Барои арзёбии сифати хизматрасониҳои савдои чакана тавсия дода шудааст, ки усули арзёбии сифат дар асоси ба инобат гирифтани фикри истеъмолкунандагон таҳия карда шавад.

Калидвожаҳо: сифат, савдои чакана, соҳаи хизматрасонӣ, хизматрасониҳои савдои чакана, сифати хизматрасонӣ, усулҳои арзёбии сифат, самаранокии иҷтимоӣ, SERVQUAL, КУБОКАЧУС.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА УСЛУГ В РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛЕ

Фақеров Ҳамидуллохон Нуриддинович - д.э.н., профессор кафедры экономики и организации предпринимательства Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½. Тел.: (992) 907 54 07 07, e-mail: faqerov@mail.ru

Толибов Кобил Косимович - к.э.н., доцент кафедры экономики и организации предпринимательства Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½. Тел.: (992) 918 61 81 77, e-mail: tolibov_74@mail.ru

В статье исследуются методологические основы оценки качества услуг в розничной торговле. По мнению авторов, повышение социальной эффективности предприятий розничной торговли зависит от уровня и качества услуг, предоставляемых потребителям. С этой целью в статье выделены и классифицированы различные методы оценки качества услуг в розничной торговле. Стало известно, что большинство существующих методов оценки качества основано на уровне удовлетворенности потребителей качеством услуг, предоставляемых коммерческими предприятиями, на основе скандинавской и североамериканской моделей. Для оценки качества розничных услуг рекомендуется разработать метод оценки качества на основе отзывов потребителей.

Ключевые слова: качество, розничная торговля, сфера услуг, розничные услуги,

METHODAL FRAMEWORK FOR ASSESSING THE QUALITY OF SERVICES IN RETAIL TRADE

Fakerov Hamidullokhon Nuriddinovich – d.e.s., professor of the department of economics and organization of entrepreneurship, Tajik State University of Commerce, 734061, Dushanbe, st. ½, st. Dehoti, tel.: (992) 907 54 07 07, e-mail: fagerov@mail.ru

Tolibov Qobil Qosimovich – c.e.s., docent of the department of economics and organization of entrepreneurship, Tajik State University of Commerce, 734061, Dushanbe, st. Dehoti ½, tel.: (992) 918 61 81 77, e-mail: tolibov_74@mail.ru

The article examines the methodological foundations for assessing the quality of services in retail. According to the authors, improving the social efficiency of retail trade enterprises depends on the level and quality of services provided to consumers. For this purpose, the article highlights and classifies various methods for assessing the quality of services in retail.

It became known that most of the existing quality assessment methods are based on the level of customer satisfaction with the quality of services provided by commercial enterprises, based on the Scandinavian and North American models. To assess the quality of retail services, it is recommended to develop a quality assessment method based on customer feedback.

Key words: quality, retail, service sector, retail services, service quality, quality assessment methods, social efficiency, SERVQUAL, CUPOCACUS.

Самаранокии иҷтимоии фаъолияти соҳаи савдо аз сифати хизматрасонӣ дар корхонаҳои савдо ва сатҳи хизматрасонӣ ба харидорон мустақиман вобаста аст. Вобаста ба ин, вазифаи муҳими савдои чакана ва корхонаҳои савдо омӯзиши арзёбии сифати хизматрасонӣ ба аҳоли ва имкони истифодаи он дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Дар шароити амали муносибатҳои бозорӣ қувваи пешбарандаи рушди низомҳои иҷтимоию иқтисодӣ талаботи истеъмолкунандагони ниҳой ба молҳо ва хизматрасониҳо, дараҷаи қаноатмандии онҳо, инчунин, баланд бардоштани сифати хизматрасонии савдо ба аҳоли маҳсуб меёбад.

Бояд қайд намуд, ки дар сурати ба таври мустақил баррасӣ намудани ҳар як навъи хизматрасонӣ ҳамчун мафҳум, огоҳӣ пайдо менамоем, ки сифати хизматрасониҳои савдо бо хосиятҳо ва хусусиятҳои муайян тавсиф карда мешаванд. Ба ин хусусиятҳо, пеш аз ҳама, ғайримоддӣ, чудонашавандагӣ, истеҳсол ва истеъмол, якрангӣ ё ҳолати тағйирёбандаи сифат дохил мешаванд.

Таъмини сифати хизматрасониҳои савдо дар бозори рақобати мол ва хизматрасонӣ зарур буда, дар баробари аҳамияти калони иқтисодӣ ва иҷрои вазифаҳои аввалиндараҷа, инчунин, аҳамияти калони иҷтимоиро фаро мегирад. Дар ҳамин ҳол, ҳалли бомуваффақияти ин масъала ба таҳия ва татбиқи маҷмуи чорабиниҳои техникӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ ва иҷтимоӣ, ки барои пурра қонеъ гардонидани талаботи аҳоли ба молҳо ва хизматрасониҳо дар муҳлати кӯтоҳи вақт ва фароҳам овардани шароити беҳтар барои муштариён, сифати баланди моли фурӯхташуда, нархи дастрас, истифодаи шаклҳои муосири иқтисодии савдо ва пешниҳоди васеи хизматрасониҳои иловагиро тақозо менамояд, тақия менамояд.

Ба андешаи мо, сифати хизматрасонии савдо мафҳуми гуногунҷанба ва мураккаб аст. Ҳар гуна хизматрасоние, ки ба харидорони мол пешниҳод карда мешавад, аслан натиҷаи фаъолияти мақсадноки корхонаҳои савдо мебошад. Ин омил аҳамияти иҷтимоии хизматрасониро боло бурда, дар шароити бозор ҳамчун воситаи фурӯш ва харид баромад менамояд.

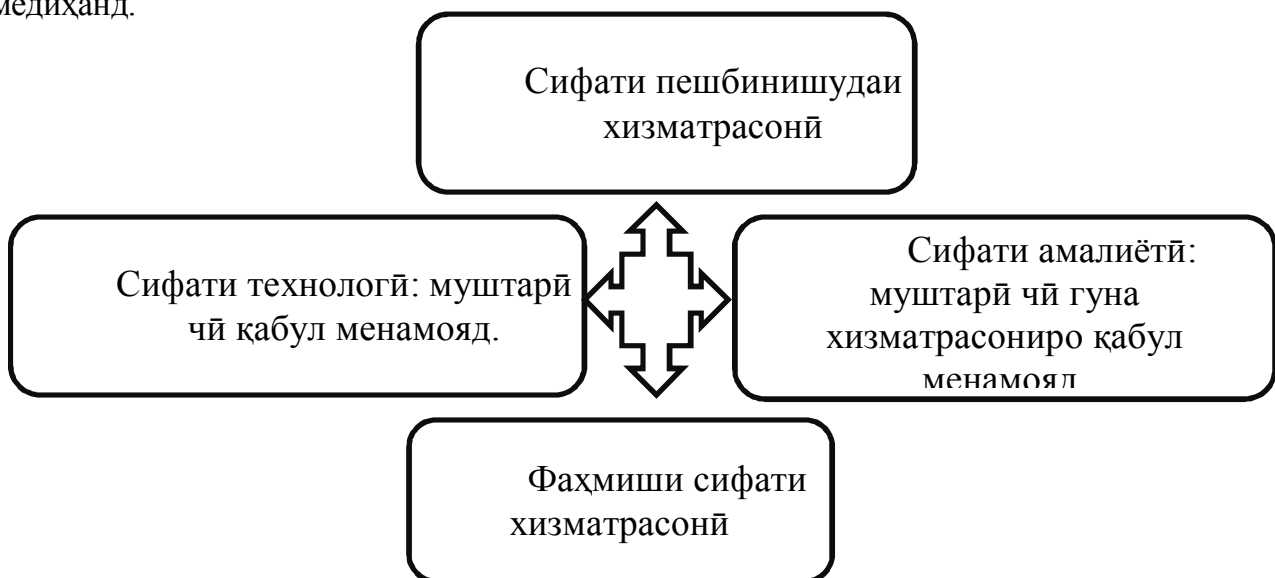
Таҳлили маҷмуии адабиёти иқтисодии давраҳои гуногун, ки аз ҷониби пажӯҳишгарон мавриди омӯзиш қарор дода шудааст, аз ҳархела будани равишҳо оид ба муайян кардани сифати хизматрасониҳо шаҳодат медиҳад. Ба ҳамин монанд, қисми

зиёди муҳаққиқон масоили сифати хизматрасониҳоро ҳангоми таҳқиқ ба амсилаҳои сифати хизматрасонии скандинавиягӣ ва Амрикоӣ Шимолӣ аз ҳам чудо намудаанд.

Моделҳои скандинавии сифати хизматрасонӣ аз ҷониби профессори соҳаи маркетинг дар Мақтаби иқтисод ва идоракунии маъмурии Шведсия Кристиан Грэнроос таҳия шудааст ва ба ҷанбаҳои технологӣ ва амалиётӣ майл намуда, ба дарки оптималии сифат оварда мерасонанд, яъне дар асоси амсилаи ду омили сифати хизматрасонӣ, ки мувофиқи он ду ҷузъи сифати хизматрасонӣ аз ҳамдигар фарқ карда мешавад: а) сифати технологӣ, яъне истеъмолкунанда ҷӣ мегирад ва манфиатҳои мушаххас; б) сифати амалиётӣ ва сифати раванд, яъне тарзи пешниҳоди хизматрасонӣ мебошад (расми 1).

Аз ҷиҳати амалӣ, ҳамин нуқтаи назарро олимони дигар - Макдаугал ва Левеску ҳам дастгирӣ менамоянд [16]. Ба ақидаи онҳо, хусусияти асосии сифати хизматрасонӣ сифати манфиатҳои мушаххас - сифати техникӣ, сифати раванди пешниҳоди хизматрасониҳо ва сифати амалиётӣ мебошанд.

Омили дигаре, ки ба сифати хизматрасонӣ таъсир мерасонад, дараҷаи робитаи муштариён бо кормандони бахши хизматрасонии корхонаи савдои ҷакана мебошад. Барои намудҳои хизматрасоние, ки муштариён робитаи доимӣ доранд, аз ҷумла хизматрасонии савдо, ки истеъмолкунанда бо фурушандаи мол ба роҳ мондааст, одатан, сифати раванд аҳамияти ҳалкунанда дорад. Барои намудҳои дигари хизматрасонӣ, ки робитаи доимӣ ба роҳ монда нашудааст, баръакс манфиатҳои камтар мушоҳида карда мешавад. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки барои арзёбии сифати хизматрасониҳо манфиатҳои аввалиндараҷа нигоҳ дошта шавад ва ба сифати раванд бояд таваҷҷуҳи яхела дода шавад, гарчанде ки аҳамияти онҳо барои намудҳои алоҳидаи хизматрасониҳо фарқ доранд. Масалан, сифати манфиатҳои мушаххас барои истеъмолкунандаи хизматрасониҳои иттилоотӣ аз тамоюли сифат муҳимтар аст. Ба андешаи мо, дар корхонаҳои савдои ҷакана, ҳам сифати манфиатҳои мушаххас дар шакли моли фурухташаванда ва ҳам сифати раванди хизматрасонӣ бениҳоят муҳим аст, зеро он хизматрасониҳое, ки дар раванди хариди мол ба муштариён пешниҳод карда мешаванд, аз хусусияти аввалиндараҷаи доштани манфиатҳои мушаххас дарак медиҳанд.

Расми 1. Моделҳои дуомили сифати хизматрасониҳо [15].

Амсилаи Амрикоӣ Шимолӣ ё тарҳи машҳуртарини Гар-ро, ки аз тарафи олимони амрикоӣ А. Парасураман, В.А. Зайтхамл ва Л.Л. Берри пешниҳод шудааст, ба назар гирем, пай мебарем, ки барои ноил шудан ба сифати хизматрасониҳо дар натиҷаи мавҷуд будан ё набудани камбудҳои дар панҷ сатҳ фаро гирифта, ҳар кадоме аз он дар натиҷаи дарк кардани ниёзҳои муштариён дар сатҳҳои мухталифи ҳамкории истеъмолкунанда ва корхона дар раванди хизматрасонӣ ба вуҷуд омадааст.

Андоза ва чой доштани камбудихо ба сифати хизматрасонӣ таъсир мерасонад. Зери мафҳуми камбудихо бошад, ҳамчун барзиёдии интизорихоӣ истеъмолкунандагон нисбат ба арзёбии хизматрасонӣ дар воқеъ гирифташуда фаҳмида мешаванд.

Тадқиқоти минбаъдаи арзёбии сифати хизматрасонӣ боиси таҳияи амсилаҳои аврупоӣ ва Амриқои Шимолӣ гардида, боиси қаноатмандии мизочон ва муайян кардани нишондиҳандаҳои миллии қаноатмандии муштариён ба таври доимӣ шудааст.

Олими амриқоӣ, оморшинос ва мушовир оид ба менечмент, барандаи медали Шухарт, ки онро Чамъияти амриқоӣ сифат Эдвардс Деминг таъсис додааст, қайд менамояд, ки сифат бояд ба қонеъ гардонидани ниёзҳои истеъмолкунанда дар шароити имрӯза ва оянда нигаронида шавад.

Олими маъруфи дигари амриқоӣ А. Фейгенбаум сифати молҳо ва хизматрасонию чунин маънидод намудааст: «...маҷмуи умумии хусусиятҳои техникӣ, технологӣ ва амалии маҳсулот ва хизматрасоние, ки тавассути он маҳсулот ё хизматрасонӣ ба талаботи истеъмолкунанда дар давоми амалиёти он ҷавобгӯ гардонида мешавад» [1, с. 27]. Аз ҳамин лиҳоз, ба назар гирифтани таҷрибаи муштариён унсурҳои асосии тақмили сифати хизматрасонӣ буда метавонад.

Д.Гарвин бо дарназардошти муҳимияти меъёри «сифат» чунин хусусиятҳои онро муайян намудааст: мутобиқат ба стандарт, нишондиҳандаҳои техникӣ монанд, беҳтарин, сифати талаботи муштариён ва сифати талабот [14, с. 46].

Ба ақидаи М.В. Гаркушова, сифати хизматрасонии савдору «... ҳамчун ангезандаи ҳосиятҳои унсурҳои муаррифӣ қардан мумкин аст, ки дараҷаи таъйиноти хизматрасонӣ ба интизорихоӣ истеъмолкунандагонро қонеъ мекунад, ки ин аз сабаби мавҷудияти навҳои гуногуни моли дорои сифати мувофиқ барои интиҳоб дар нуқтаҳои савдои чакана ба истеъмолкунандагон пешниҳод қарда мешаванд, сатҳи қаноатмандӣ ҳангоми хизматрасонӣ, вобаста аз ҳолати таъминоти моддию техникӣ ва иттилоотӣ, шаклҳои хизматрасонии савдо ва усулҳои фурӯши молҳо, сатҳи тайёрӣ ва ихтисоси қормандони нуқтаи фурӯш, дараҷаи дастрасии хизматрасониҳо мебошад» [1, с. 11].

Ҳамзамон, муаллифон пешниҳод мекунад, ки сифати хизматрасониҳо дар соҳаи савдои чакана ҳамчун низом аз ду зернизоми ба ҳам алоқаманд ва якдигарро инъикоскунандаи сифати хизматрасонии савдо, инчунин, навъ ва сифати молҳои фурӯхташуда иборат мебошад.

Дар қори илмӣ С.В. Трусова [12, с.41] сифати хизматрасонии қорхонаҳои савдои чакана аз чор ҷиҳат баррасӣ қарда шудааст: ҷанбаи техникӣ, ҷанбаи амалиётӣ, ҷанбаи санитарии гигиенӣ, ҷанбаи ахлоқӣ ва иҷтимоӣ.

Ба андешаи В.Н. Платонов, сифати хизматрасонии савдо дараҷаи истифодаи заминаҳои моддию техникӣ савдои чакана, рушди шаклҳои пешқадами фурӯши молҳо ва усулҳои хизматрасонӣ, риояи қоидаҳои савдо дар амал аз ҷониби қорхонаҳои савдо, вазъи таблиғи тиҷорати молҳо, иттилооти харидорон дар бораи хизматрасониҳо, мавҷудияти молҳо, ҳосиятҳои онҳо, нарх ва ғайра мебошад [10, с. 170]. Ў бо дарназардошти он ки категорияи «сифати хизматрасонии савдо» гуногунҷанба ва мавҷудияти он аз ҷониби олимони алоҳида ҳархела тавсиф қарда шудааст, ҷузъҳои зерини сифати хизматрасонии савдору ҷудо намудааст: пешниҳоди маҳсулот ва сифати молҳо; шакли хизматрасонӣ ва усулҳои фурӯши мол; мерчандайзинг; хизматрасонӣ; қормандон.

Ҳамин тариқ, дар асоси андешаҳои муҳаққиқони мухталифи дар боло овардашуда, метавон гуфт, ки «сифат» мафҳуми мураккаб ва бисеромила буда, сатҳи сифати хизматрасонии савдо, пеш аз ҳама, бо вазъи истеҳсоли истеъмолкунандагони молҳо, хусусиятҳои сифати онҳо, ки ба талаботи стандартҳои давлатӣ ва байналмилалӣ ҷавобгӯ мебошанд, дар навбати худ, бе ҳалли маҷмуи қорабиниҳои техникӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ғайриимкон аст, муайян қарда мешавад.

Масоили муҳими рушди савдои чакана ва қорхонаҳои он, инчунин, омӯзиши

сохтори имконияти мавҷудаи баҳодихии сифати хизматрасонии савдо ба аҳоли ва имконияти татбиқи онҳо дар шароити иқтисодиёти давраи гузариши Тоҷикистон муҳим мебошад.

Бояд қайд кард, ки баҳогузори ва мониторинги сифати хизматрасонии савдо ба аҳоли дар амалия бо як қатор мушкилот алоқаманд аст. Арзёбии сифати хизматрасонии савдо ва хизматрасонӣ ба мизочонро ба расмият даровардан мушкил аст, зеро он низоми нишондиҳандаҳои махсусро дар бар мегирад, ки ченкунии миқдории онҳо асосан душвор аст.

Аз ин лиҳоз, дар таҷрибаи хоҷагидории корхонаҳои соҳаи савдо усули ягонаи аз ҷиҳати илмӣ асоснокшудаи баҳогузори ба сатҳи хизматрасонии савдо ба аҳоли вучуд надорад.

Аз ҷониби дигар, усулҳои зиёде барои арзёбии сифати хизматрасониҳои савдо мавҷуданд, аммо онҳо як қатор носаҳеҳӣ доранд ва татбиқи онҳо дар қаламрави мушаххас душвор мебошад ва барои гузаронидани ин арзёбӣ маълумоти воқеӣ вучуд надорад. Дар маҷмӯъ, таҳия намудани методикаи илмӣ барои арзёбии сифати хизматрасонии савдои чакана бо назардошти талаботи ин марҳилаи рушди иқтисоди миллӣ ва соҳаи савдо зарур аст.

Ҳанӯз дар охири солҳои 80-уми асри ХХ аз ҷониби кормандони Институти илмӣ-таҳқиқотии савдо ва хӯроки оммаи Украина усули махсусе таҳия гардида буд, ки барои арзёбии сатҳи хизматрасонии корхонаи савдо пешбинӣ шуда буд.

Мувофиқан, усули тарҳрезӣшуда сатҳи хизматрасонии сифати корхонаҳои савдоро бо назардошти чор нишондиҳандаи ба ҳам алоқаманд муайян менамуд:

- зарби устувории рӯйхати навъҳо;
- зарби хизматрасониҳои иловагӣ;
- таносуби вақти сарфшуда дар интизори хизматрасонӣ;
- омили фарҳанги хизматрасонӣ бо дарназардошти ақидаи мизочон.

Ба андешаи мо, дар шароити муосир истифодаи усулҳои дар боло номбаршуда дар амалияи хоҷагидорӣ, гарчанде ки усулан имконпазир аст, аммо амалан вазъияти воқеии пешниҳоди хизматрасонии савдоро ба таври пурра тавсиф наменамоянд, зеро як қатор омилҳои хеле муҳим - сифати молҳо, усулҳои пешрафтаи фурӯши молҳо, беҳатарии хизматрасонии савдо, риояи ҳатмии ҳадди ақали навъҳои боэътимоди хизматрасонӣ, суръати пешниҳоди хизматрасонӣ характери тағйирёбандагиро ихтиёр намуда, бо истифодаи усулҳои гуногун баҳодихӣ карда мешаванд.

Ба ҳамин монанд, баъзе муаллифон чунин мешуморанд, ки барои арзёбии сифати хизматрасонии савдо ба аҳоли, маълумот дар бораи намуд ва сифати молҳои фурӯхташуда, риояи навъҳои ҳадди ақали маҳсулот, суръат ва сифати пешниҳоди хизматрасонӣ зарур аст [5, с.84].

Маълумоти заруриро тавассути истифодаи усулҳои махсус ва пурсишномаи харидорон ба даст овардан мумкин аст, ки ин мушкилоти асосиро дар раванди баҳодихии сифати хизматрасониҳои савдо ба бор намеорад.

Пурсишномаи сифати хизматрасониҳои корхонаҳои савдоро, ки аз тарафи мизочон анҷом дода мешавад, метавон аъло, хуб, қаноатбахш ва ғайриқаноатбахш баҳогузори намуд. Натиҷаи баҳодихии мизочонро вобаста ба намуди ҷавобҳо ва шумораи умумии посухдиҳандагон таҳлил карда, метавон ба сифати хизматрасонии савдо ба аҳоли баҳои қаноатбахш диҳем ва ҷиҳати бартараф намудани мушкилоти мавҷуда чораҳои имконпазирро роҳандозӣ намоем.

Г.Д. Крилова ва М.И. Соколова [6, с. 157] дар таҳқиқоти илмиашон ба усули *SERVQUAL* диққат дода, сифати хизматрасониҳоро ҳамчун ченаки он муайян намудаанд, ки сатҳи хизматрасониҳо бо ба инбат гирифтани интизории муштарӣ даҳ меъёрро дар заминаи ду самти истифодашуда аз ҷониби истеъмолкунандагон муайян менамояд ва барои арзёбии сифати хизматрасониҳо то ҷӣ андоза ҷавобгӯ аст, мавриди назар намудаанд.

Самти якум - баҳодихии техникии сифат: эътимод, дастрасӣ, бехатарӣ, фаҳмиши муштарӣ; Самти дуюм - арзёбии амалиётҳои сифат: воқуниш, салоҳият, хушмуомилағӣ, муҳити моддӣ, муошират. Усулҳои мазкур моҳияти меъёрхоеро, ки мо омӯхта истодаем, пурра инъикос намекунамд ва танҳо дар доираи маҳдуди нишондиҳандаҳо ба назар гирифта мешаванд.

Б.И. Герасимов, Н.В. Злобина, С.П. Спиридонова [2, с.28] сифати хизматрасониҳоро ҷиҳати муайян кардани хосиятҳо ва нишондиҳандаҳои хизматрасоние, ки сифати онро ифода менамояд: эътимодноқӣ, саривактӣ, муҳиммият, ҷавобгӯӣ, пуррагӣ, бехатарӣ, эътимодноқӣ, ҳамдигарфаҳмӣ; воқеӣ будан ва инъикоси сифати хосиятҳо ва нишондиҳандаҳои меъёрии ҳуҷҷатҳои хизматрасонӣ; арзёбии омилҳое, ки ба сифати хизматрасонӣ дар марҳилаҳои гуногуни пешниҳоди он таъсир мерасонанд; таҳияи низоми зуд ба даст овардани иттилооти дақиқ баҳогузорӣ мекунамд.

Усули зикргардида имконият медиҳад, ки нишондиҳандаҳои инфиродии ягонаи сифати хизматрасониҳо ва омилҳое, ки онҳоро муайян мекунамд, ба пуррагӣ арзёбӣ карда шаванд, вале баҳогузории маҷмуиро пешбинӣ намекунамд [4, с. 46].

Таҳлили васеи адабиёти иқтисодии ба мавзӯи мазкур бахшидашуда собит менамояд, ки дар кишварҳои пешрафтаи хориҷӣ низ усули ягонаи баҳодихии сифати хизматрасонии савдо барои аҳоли вучуд надорад.

Таҳлили адабиёти иқтисодӣ, ки ба таҳқиқи масоили мазкур равона гардидааст, нишон медиҳад, ки усули маъмултарин ва бештар истифодашавандаи баҳодихии сифати хизматрасониҳо, усули «SERVQUAL» мебошад ва онро ҳанӯз соли 1985 Парасураман, Берри ва Зайтхамл пешниҳод кардаанд [17]. Бештари усулҳои минбаъдаи баҳодихии сифати хизматрасониҳо ба ҷузъҳои ин усул асос ёфтаанд.

Ҳадафи асосии усули SERVQUAL арзёбӣ ва чен кардани фарқи байни интизориҳои истеъмолкунандагон то пешниҳоди хизматрасонӣ ва дарки воқеии онҳо пас аз хизматрасонӣ мебошад.

Дар назарияи хизматрасонӣ, муносибати маркетингӣ оид ба арзёбии сифат низ васеъ паҳн шудааст, ки ба механизми муқоисаи интизориҳои истеъмолкунандагон пеш аз хизматрасонӣ бо натиҷаи воқеии дарки сифат дар раванди пешниҳоди он ва пас аз он асос ёфтааст.

Барои арзёбии ҳолисонаи сифати хизматрасониҳои савдои чакана, таҳияи шакли баҳогузории ҳадафманд мутобиқи мундариҷа ва сифати хизматрасониҳои савдо ба талаботи истеъмолкунандагон мувофиқи мақсад аст.

Дар ин замина, усули «куб барои ҷамъоварии маълумот», ки бори аввал аз ҷониби К.Мейби ва Д.Пю пешниҳод карда шудааст, боиси тавачҷуҳ мебошад [8].

Асоси усули болозикрро КУБОКАЧУС (шакли бидуни ихтисораш «куби арзёбии сифати хизматрасонӣ») сохтани куб дар низоми координатаи сеандоза мебошад, ки меҳварҳояш ба се ҷузъи падида ё раванди омӯхташуда мувофиқат мекунамд.

Ҳар меҳвар ба се ва зиёда сатҳҳо тақсим карда мешавад, ки ҳолати мушаххаси низомро инъикос мекунамд. Буриши ин сатҳҳо куби дилхоҳро муайян мекунамд.

Дар натиҷаи истифодаи самараноки усули мазкур ҷиҳати арзёбии сифати хизматрасонӣ кӯшиш менамоем, ки алгоритми баҳодихии сифати хизматрасониҳои савдори таҳия намоем. Барои ин зарур аст, ки диққати асосӣ ба давраҳои гузаронидани арзёбӣ равона карда шавад.

Бояд қайд кард, ки дар амалия таҳияи усули маҷмуии баҳодихии сифати хизматрасониҳои савдои чакана, ки тамоми паҳлуҳои фаъолияти корхонаҳоро фаро гирад, хеле душвор аст.

Инчунин, истифодаи нишондиҳандаҳои стандартӣ сифат дар раванди баҳодихии сифати хизматрасониҳои савдои чакана бо мақсади муқаррар кардани фарқияти сатҳи рушди соҳа, хусусан дар бахшҳои худудӣ низ мувофиқ аст.

Ҳамин тавр, таҳлили сарчашмаҳои илмӣ нишон медиҳад, ки усулҳои гуногуни баҳодихии сифати хизматрасонӣ дар корхонаҳои савдои чакана мавҷуданд. Рӯйхати усулҳои мавҷуда дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. - Усулҳои мавҷудаи арзёбии сифати хизматрасонӣ дар корхонаҳои савдои чакана

№ р/т	Номи усул	Мундариҷа
1.	Моделҳои SERVQUAL	Ташкил кардани амалияи ба таври васеъ истифодашавандаи воситаи арзёбӣ ба сифати хизматрасонӣ. Усули мазкур вобаста ба одӣ будан, аёнӣ, ошкор намудани самтҳои асосии беҳтар намудани фаъолияти ташкилотҳо ва истифодаи он бе мутахассисон маъмул мебошад [17].
2.	Усули пешниҳодшудаи мутахассисони Пажӯҳишгоҳи илмӣ таҳқиқоти савдо ва хӯроки умумии Украина	Барои арзёбии сифат ва маданияти хизматрасонӣ, низоми чор нишондиҳандаи пешниҳод карда мешавад: зарби устувории номгӯӣ; зарби хизматрасонии иловагии муштариён; зарби харчи вақт барои интизории хизматрасонии харидорон; зарби фарҳанги хизматрасонӣ [10]. Ин усул нишондиҳандаи умумии сифати хизматрасонии савдори ҳисоб мекунад; меъёрҳои моҳияти нишондиҳандаҳои муқаррар карда мешаванд. Усул дар доираи иқтисодии планӣ таҳия карда шудааст, дар асоси стандартҳо, шумораи зиёди тафтишҳо, шумораи зиёди санҷишҳо, ки дар ҷараёни онҳо фарқи хизматрасонии савдо нисбат ба стандартҳои ҳамонвақта ошкор карда мешуданд.
3.	Усули арзёбии сифати хизматрасонӣ бо истифода аз ҳашт гурӯҳи нишондиҳандаҳои хусусӣ	Устуворӣ ва фарогирии номгӯӣ молҳо; технологияи хизматрасонӣ ба харидорон; харчи вақти харидорон барои хариди молҳо; касбияти кормандони хизматрасонӣ; ташкили хизматрасонии реклама ва иттилоот; ба иттилооти харид; пешниҳоди хизмат; сифати хизматрасонӣ дар асоси пурсиши харидорон [9].
4.	Усули арзёбии сифати хизматрасонӣ бо истифода аз панҷ нишондиҳандаи комплексӣ	Сифати молҳои фурӯхташуда; пуррагии навҳои молҳо; фарҳанги (малакаи) ҳайати хизматрасонӣ; шартҳои хизмат; дастрасии хизмат. Нишондиҳандаҳои аз ҷониби як гурӯҳи коршиносон баҳогузори карда мешаванд, омилҳои вазнбардории онҳо дар асоси ҷадвали дахзола муайян карда мешаванд ва нишондиҳандаи ҷудонашавандаи (интегралӣ) рақобатпазирии хизмат ҳисоб карда мешавад. Ин усул пешниҳод мекунад, ки тарафҳои қавӣ ва заифи корхона муайян карда шаванд ва самтҳои асосии баланд бардоштани сифати хизматрасонии савдори харидорон муайян мекунад. Камбудии ин усул дар он зоҳир мегардад, ки фикрҳои коршиносон дар раванди арзёбии сифати хизматрасонӣ субъективӣ мебошанд [3].
5.	Усули арзёбӣ ба сифати хизматҳо аз рӯйи самтҳо	Муайян кардани хосиятҳо ва нишондиҳандаҳои хизмат, ки сифаташро тавсиф мекунад: эътимоднокӣ, саривақтӣ, муҳимият, воқуниш, пуррагӣ, амният, эътимод, эҳсосият; таърифи ҳолисона ва сифати инъикоси хосиятҳо ва нишондиҳандаҳои ошкоршуда дар ҳуҷҷатҳои меъёрии хизматрасонӣ; арзёбии омилҳои, ки ба сифати хизматрасонӣ дар марҳилаҳои гуногуни пешбурди он таъсир мерасонанд; таҳияи низоми ба даст овардани маълумотҳои фаврии мақсаднок [2].
6.	Усули арзёбии сифати хизматрасонии корхонаҳои савдои чакана тибқи панҷ гурӯҳи меъёрҳо	Симои корхона, дарк кардани талаботи истеъмолкунандагон, сифати хизматрасонӣ, беҳатарии хизматрасонӣ, иттилоот ва таблиғи савдо ҳангоми фурӯш, ки пас аз онҳо зарби умумии сифатҳои хизматрасонии савдо аз рӯйи чор параметр тақсим карда мешаванд: сифати манфӣ; сифати меъёрӣ; сифати ширкатӣ; сифати синфи баланд. Ин усул имкон намедиҳад, ки сатҳи умумии хизматрасонии савдо пурра баҳогузори карда шавад, масъалаи баҳогузори шароити моддӣ ва салоҳияти кормандон ошкор карда шавад; арзёбӣ ба меъёрҳои асосии сифат ба назар гирифта намешаванд [11].

7.	«Харидори пинҳонӣ» («Mystery Shopping»)	Ин усул бо боздиди одамони махсус омодашуда ва омӯзонидашуда дар нақши харидорони одӣ дар вақти муайншуда барои хариди молҳо аз корхонаҳои савдои чакана асос ёфтааст. Усули Mystery Shopper чунин афзалиятҳо дорад: махфият ва ногаҳонӣ санҷидан, ҳолиси ва бегаразии коршиносон, гирифтани далелҳо оид ба баҳогузорӣ, дар таҳияи стандартҳои сифат, ба шумо имкон медиҳад, ки рақибонро баҳогузорӣ кунед [7].
8.	Усули арзёбӣ ба сифати хизматрасонии корхонаҳои савдои чакана аз рӯи се нуктаи назар	Аввал, арзёбӣ ба сифати хизматрасонии савдои чакана аз нуктаи назари роҳбарони корхонаҳо; дуюм, арзёбӣ ба сифати хизматрасонӣ аз нуктаи назари истеъмолкунандагон; сеюм, баҳодихӣ ба сифати хизматрасониҳои савдои чакана аз нуктаи назари коршиносони соҳаи савдо. Меъёри асосии арзёбии сифати хизматрасониҳои корхонаи савдои чакана бояд баҳодихӣ аз нуктаи назари истеъмолкунандагон бошад, ки ҳамчун тавсифи умумии фарқкунандаи қаноатмандии истеъмолкунандагонро таҷассум менамояд [7]. Ба гурӯҳҳои асосии нишондиҳандаҳо барои баҳодихӣ ба сифати хизматрасонӣ савдои чакана, мо чунин пешниҳод менамоем, ки инҳо дохил шаванд: вазъи заминаи моддию техникаи корхонаҳои савдои чакана; навъи молҳо, нарх ва сифати молҳои фурӯхташаванда; салоҳият ва касбияти кормандон; бехатарии хизматрасонӣ ва риояи қоидаҳои савдо; дастрасии иттилоот ва расонидани хизматҳои иловагӣ; мавқеи ҷойгиршавӣ, речаи кории корхонаи савдо ва суръати хизматрасонӣ [14].
9.	КУБОКАЧУС (ихтисораи иборати "куби арзёбии сифати хизматрасонӣ")	Асоси ин усул сохтани як куб дар низоми координатии се андоза мебошад, ки меҳварҳои ба се ҷузъи падида ё равандҳои омӯхта мувофиқат мекунанд. Ҳар як меҳвар ба се ҷиҳа сатҳ тақсим карда мешавад, ки ҳолати муайяни низомро инъикос мекунанд. Буриши ин сатҳҳо кубӣ дарёфтшавандаро муайян мекунанд [8].

Манбаъ: Муаллифон аз рӯи манбаъҳои нишондодашуда тартиб додаанд.

Дар назарияи хизматрасонӣ нуктаи назари маркетингӣ барои арзёбии сифат маъруфият пайдо кардааст, ки ба механизми муқоисаи интизориҳои истеъмолкунандагон пеш аз хизматрасонӣ бо натиҷаи воқеии дарки сифат дар раванди хизматрасонӣ ва пас аз расонидани он дар шароити воқеӣ асос ёфтааст.

Барои арзёбии ҳолисонаи сифати хизматрасониҳои савдои чакана тавсия дода мешавад, ки шакли арзёбии мутобиқати мундариҷа ва сифати хизматрасонии савдо ба эҳтиёҷоти истеъмолкунандагон таҳия карда шавад.

Адабиёт

1. Гаркушова М.В. Повышение качества услуг по реализации товаров в розничной торговле потребительской кооперации: автореф. дис. ... канд. экон. наук/М.В.Гаркушова. - Белгород, 2011. – 25 с.
2. Герасимов Б. И. Управление качеством: учеб. пособие. 2-е изд. / Б.И. Герасимов, Н.В. Злобина, С.П. Спиридонова. - М.: КноРус, 2012. – 272 с.
3. Дзахмишева И.Ш. Методика оценки конкурентоспособности услуг в розничной торговой сети /И.Ш.Дзахмишева// Маркетинг в России и за рубежом. 2004. - № 3.- С.56-62.
4. Игнатъева А.А. Анализ подходов к оценке качества услуг предприятий розничной торговли / А.А.Игнатъева, Е.Р.Мингазинова // Альманах современной науки и образования. - Тамбов: Грамота, 2014. - №12 (90). – С. 46-49.
5. Кравченко Л.И. Анализ хозяйственной деятельности в торговле: Учеб. для вузов. – 5-е изд., перераб. и доп./Л.И.Кравченко. – Мн.: Выш. шк., 2000. – 512 с.
6. Крылова Г.Д. Маркетинг: теория и 86 ситуаций: учеб.пособие /Г.Д.Крылова, М.И.Соколова. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 187 с.
7. Мариншоев М.М. Методические основы оценки показателей услуг розничной торговли /М.М.Мариншоев//Синергия, 2017. - №5.- С.33-40.
8. Мейби К. Стратегии управления сложным изменением. Кн. 10 /К.Мейби, Д.Пью. - Изд-во МИМ ЛИНК, 1998. – 253 с.
9. Николаева Т.И. Потребительский рынок и торговля: проблемы развития и регулирования

- / Т.И.Николаева, Н.Р.Егорова. - Екатеринбург, 1998. - 145 с.
10. Платонов В. Н. Организация и технология торговли: учебник/В.Н.Платонов. - Минск: БГЭУ, 2009. – 316 с.
 11. Семин О.А. Сервис в торговле. В 3 кн. К. 1. Маркетинг и управление качеством в торговле: учеб.пособие. - 2-е изд., перераб. и доп. /О.А.Семин, В.А.Сайдашева, В.В.Панюкова. - М.: Издательство "Дело и Сервис", 2006. - 232 с.
 12. Трусова С.В. Совершенствование оценки качества услуг предприятий розничной торговли: дис....канд. экон. наук: 08.00.05 /С.В.Трусова. – Красноярск, 2011. – 189 с.
 13. Хачатуров А.Е. Основы менеджмента качества: учеб. пособие / А.Е. Хачатурова, Ю.А. Куликов. - М.: Дело и сервис, 2003. – 304 с.
 14. Шаропов Ф.Р. Формирование социально-экономического механизма развития розничной торговли: монография/ Ф.Р.Шаропов, Х.Н.Факеров, М.М.Мариншоев. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 208 с.
 15. Gronroos C Service management and marketing / C Gronroos // West Sussex. 2000. - №12. - P. 1-3.
 16. McDougall G.H.G., Levesque T. Customer Satisfaction with services: putting perceived value into equation // Journal of Services Marketing. 2000. Vol. 14, 5. - P. 392-410.
 17. Parasuraman, A. SERVQUAL: A Multiple-Item Scale for Measuring Customer Perceptions of Service Quality / A. Parasuraman, Valerie A. Zeithaml, Leonard L. Berry //Journal of retailing. 1988. Vol. 64 (1) Spring. - P. 12–40.
 18. Valerie A/ Zeithaml, A. Parasuraman, and Leonard L. Berry, Delivering Quality Service: Balancing Customer Perceptions and Expectations (New York, The Free Press, 1990), pp. 15-33

УДК 336.763.33(575.3)
ОЦЕНКА ФИСКАЛЬНОГО ИМПУЛЬСА РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ ФИНАНСОВЫХ ПОТряСЕНИЙ

Хакимова Мафтунa Фотеховна - к.э.н., доцент кафедры кибернетики и цифровой экономики Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, просп. Рудаки 17. Тел.:(93)4145775, e-mail: taftunah@gmail.com

Дробышевский Сергей Михайлович - д.э.н., доцент, заместитель директора по науке Института прикладных экономических исследований Российской Академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации. Адрес: 119571, г. Москва, пр-т. Вернадского, 82-84, корп. 9. Тел.: 8-499-956-95-39, e-mail: dsm@ranepa.ru

Саидмуратов Лутфулло Хабибуллаевич - д.э.н., профессор, заведующий отделом экономической теории Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, Айни 44. Тел.:(992)900288252, e-mail: lsaidmuradov@rambler.ru

В последние годы анализ макроэкономической ситуации в Республике Таджикистан все больше фокусируется на фискальной политике. Основной причиной этому является финансовая неустойчивость и имеющий в последние годы место экономический кризис во многих странах мира. От правомерности реализуемой фискальной политики зависит дальнейшее развитие национальной экономики, ее устойчивость и перспективы. В свою очередь, изменения фискальной политики имеют прямое влияние на реализацию монетарной политики Национального банка Таджикистана.

Таким образом, сектор государственных финансов следует рассматривать в более широком контексте, с использованием дополнительных аналитических индикаторов. В свою очередь, фискальный анализ с более широким набором инструментов позволит более подробно оценить влияние фискальной политики на макроэкономические изменения и, следовательно, позволит более эффективно координировать как монетарную, так и фискальную политики.

В данной статье для исследования масштабов и эффективности фискальной политики, оценивается фискальный импульс, представляющий собой направленность фискальной политики и ее правомерность. Данная информация крайне важна при формулировании и реализации мер монетарной политики, поскольку ее учет необходим для оценки воздействия фискальной политики на инфляцию.

Результаты исследования показали, что проводимая в Республике Таджикистан фискальная политика вполне согласуется с динамикой экономического роста в стране, имеет контрциклическую направленность и носит исключительно стабилизирующий характер.

Ключевые слова: фискальная политика, фискальный импульс, государственный бюджет, циклически нейтральный бюджет, фискальное пространство, потенциальный ВВП, разрыв ВВП, переходная экономика, цикличность экономики.

БАҲОДИҲИИ ИМПУЛСИ ФИСКАЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ ТАКОНҲОИ МОЛИЯВӢ

Ҳакимова Мафтунa Фотеховна, н.и.и., дотсенти кафедраи кибернетика ва иқтисодиёти рақамии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 17, тел. (93)4145775, e-mail: maftunah@gmail.com

Дробышевский Сергей Михайлович, д.и.и., дотсент, муовини директор оид ба илми Пажӯҳишгоҳи тадқиқотҳои амалии иқтисодии Академияи хоҷагии халқ ва идоракунии давлатии назди Президенти Федератсияи Россия. Суроға: 119571, ш. Москва, хиёбони Вернадский, 82-84, корп. 9, тел.: 8-499-956-95-39, e-mail: dsm@ranepa.ru

Саидмуродов Лутфулло Ҳабибуллоевич, д.и.и., профессор, мудири баҳиши назарияи иқтисодии Пажӯҳишгоҳи иқтисод ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Айни 44, тел. (992)900288252, e-mail: lsaidmuradov@rambler.ru

Солҳои охир таҳлили вазъи макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар ба сиёсати фискалӣ тамарқуз мешавад. Сабаби асосии он ноустувории молиявӣ ва мавҷудияти бухрони иқтисодӣ дар бештари кишварҳо мебошад. Рушди минбаъдаи иқтисодиёти миллий, субот ва дурнамои он аз мутобиқ будани сиёсати фискалии амалишаванда ба падидаҳои зоҳиргаишта вобаста мебошад. Дар навбати худ, тағйирёбии сиёсати фискалӣ ба амалишавии сиёсати монетарии Бонки миллии Тоҷикистон таъсири мустақим мерасонад.

Ҳамин тариқ, баҳиши молияи давлатиро мебояд аз заминаи фарохтар бо истифодаи нишондиҳандаҳои таҳлилии иловагӣ мушоҳида намуд. Дар навбати худ, таҳлили фискалӣ тавассути истифодаи маҷмуи васеи воситаҳои имконият медиҳад, ки таъсири сиёсати фискалӣ ба тамоюли макроиқтисодӣ нисбатан мушаххастар баҳогузорӣ карда шуда, мувофиқан, имконият медиҳад, ки ҳам сиёсати фискалӣ ва ҳам сиёсати монетарӣ муассиртар ҷамоҳангсозӣ карда шавад.

Дар мақолаи мазкур бо мақсади таҳқиқи миқёс ва самаранокии сиёсати фискалӣ, инчунин импулси фискалӣ баҳогузорӣ карда мешавад, ки дар худ самтҳо ва мутобиқати онро инъикос менамояд. Маълумоти мазкур ҳангоми таҳия ва амалишавии тадбирҳои сиёсати монетарӣ хеле муҳим аст, зеро барои баҳогузориҳои таъсири сиёсати фискалӣ ба таваррум онро ба назар гирифтани зарур мебошад.

Натиҷаи таҳқиқот нишон дод, ки сиёсати фискалии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқшаванда бо динамикаи рушди иқтисодии кишвар комилан мувофиқ мебошад, хусусияти зиддисиклӣ дошта, тавсифи эътидолнокро дорад.

Калидвожаҳо: сиёсати фискалӣ, импулси фискалӣ, буҷаи давлатӣ, буҷаи аз даврият озодбуда, фазои фискалӣ, ММД-и иқтисодӣ, тафовути ММД, иқтисоди гузариш, даврияти иқтисодиёт.

ESTIMATION OF FISCAL IMPULSE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN CONDITIONS OF FINANCIAL SHOCKS

Khakimova Maftuna Fotekhovna, D.Sc., Associate Professor of the Department of cybernetics and digital economics of the Tajik national University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 17, phone: (93)4145775, e-mail: maftunah@gmail.com

Drobyshevsky Sergey Mikhaylovich, D.Sc. Associate Professor, Scientific director of the Institute of applied economics researches under the Russian Presidential Academy of national economy and public administration. Address: 119571, Moscow, Vernadsky ave., 82-84, building 9, тел.: 8-499-956-95-39, e-mail: dsm@ranepa.ru

Saidmurodov Lutfullo Khabibulloevich, D.Sc., professor, head of Economic theory Department of the Institute of economy and demography under the Tajik National Academy of Sciences. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Ayni str. 44, phone: (992)900288252, e-mail: lsaidmuradov@rambler.ru

In recent years, the analysis of the macroeconomic situation in the Republic of Tajikistan has increasingly focused on fiscal policy. The main reason for this is financial instability and the recent economic crisis in many countries of the world. The further development of the national economy, its stability and prospects depend on the legitimacy of the implemented fiscal policy. In turn, changes in fiscal policy have a direct impact on the implementation of the monetary policy of the National Bank of Tajikistan.

Thus, the public finance should be viewed in a broader context, using additional analytical indicators. In turn, fiscal analysis with a wider set of tools will allow for a more detailed assessment of the impact of fiscal policy on macroeconomic challenges and, therefore, will allow more efficient coordination of both monetary and fiscal policies.

In this paper, for the analysis the scope and effectiveness of fiscal policy the fiscal impulse is assessed, which presents direction of fiscal policy and its legitimacy. This information is extremely important in the formulation and implementation of monetary policy measures, since it is necessary to take it into account to assess the fiscal policy interaction on inflation level.

The results of the study showed that the fiscal policy pursued in the Republic of Tajikistan is fully consistent with the dynamics of economic growth in the country, has a countercyclical orientation and is exclusively stabilizing in nature.

Key words: *fiscal policy, fiscal impulse, state budget, cyclically neutral budget, fiscal space, potential GDP, GDP gap, transition economy, business cycle.*

Стратегической целью, стоящей перед Республикой Таджикистан на ближайшие годы, является обеспечение устойчивого инклюзивного роста. В этой связи, бюджетный сектор играет важную роль в решении как социальных задач, таких как продвижение социальной инклюзивности благодаря повышению доступа к качественным услугам, включая образование, здравоохранение, социальную защиту, создание благоприятного инвестиционного климата в социальной сфере, сокращение социального неравенства; а также экономических задач, таких как обеспечение устойчивого экономического роста, поддержка предпринимательской деятельности, эффективное и качественное регулирование экономики, расширение продуктивной занятости, создание надлежащих условий для развития регионов, а также экономической безопасности в целом. Для решения названных задач, государственный бюджет должен иметь достаточную ресурсную базу, а также оптимальные объемы и структуру. В этой связи, важное значение приобретают вопросы фискальной устойчивости, предполагающие планирование сбалансированности бюджета, а также фискального пространства с тем, чтобы в случае макроэкономических шоков можно было реализовать бюджетные маневры, не оказывающие давление на долговую нагрузку.

В рамках анализа фискальной политики Республики Таджикистан мы акцентируем внимание на два момента – насколько реализуемые меры фискальной меры адекватно соответствуют экономической динамике и насколько она способствует расширению потенциала и долгосрочного экономического роста экономики.

Реализация эффективной макроэкономической политики государства должна соответствовать деловому циклу и способствовать ускорению/замедлению темпов роста совокупного спроса, направленного на стимулирование экономического роста в стране. В научном обществе существует обширная литература, посвященная методологии оценки государственной экономической политики в целом, и ее видов в частности. При исследовании фискальной политики как инструмента воздействия на экономическую динамику, необходимо анализировать индикатор, характеризующий изменение мер фискальной политики относительно его стимулирования либо ограничения.

Многие ученые, исследующие аспекты фискальной политики доказали, что фактическое состояние государственного бюджета не является соответствующим индикатором, характеризующим фискальную политику (контрциклическая/проциклическая), поскольку, на первый взгляд, абсолютно неясно, являются ли изменения в бюджетной позиции результатом волатильности деловой активности, либо это результат наличия других факторов [1,2].

По мнению Бланшара, при анализе фискальной политики важно иметь видение о характере фактического бюджетного баланса, т.е. его циклической и структурной составляющих¹ [7]. Учитывая данный факт, в научном мире были разработаны различные альтернативные методы корректировки структуры государственного бюджета с целью более точной оценки фискальной политики. Так, исследованием вопроса оценки влияния фискальной политики на динамику экономического роста занимались Т. Дернберг [9], П. Геллер [10], П. Мюллер [13], Г. Шинази [14], О. Бланшар [7], А. Блиндер [8], Ф. Леу и Т. Холлуэй [12] и другие.

Оригинальной работой, описывающей применение концепции «циклически нейтрального бюджета», а также методологию расчета фискального импульса, было исследование Т. Дернберга. Наряду с ним, П. Геллер, П. Мюллер, Г. Шинази также посвятили свои усилия расширению данного подхода.

О.Бланшар исследует воздействие фискальной политики, используя теорию рациональных ожиданий. Им была оценена фискальная политика с позиции кратко- и среднесрочных- ожиданий экономических субъектов, где он предлагает использование двух индикаторов - первичный инфляционно скорректированный дефицит и дефицит, который мог бы быть с учетом ожидаемых (а не фактических) налоговых доходов [7; 10].

Работы Р. Солоу и А. Блиндера посвящены исследованию фискального воздействия на ВВП с учетом временного лага. Однако данный подход показал свою несостоятельность в силу его сложности и жесткости [8]. Ф. Леу и Т. Холлуэй предложили метод расчета бюджетного баланса в условиях полной занятости и жесткости цен [12].

В свою очередь, в Республике Таджикистан также ведутся исследования, посвященные аспектам фискальной политики. Так, проблеме системы налогообложения, налоговому регулированию экономики посвящено большое количество исследований таджикских ученых: Х.К.Джумабоев, Т.С.Исломов, Х.Р.Улугходжаева и др. [4-6]. Вместе с тем, проблема совершенствования налоговой политики и налоговой системы в русле стратегических национальных приоритетов, связанных с переходом на новую модель экономики, налоговому регулированию через призму экономических рычагов (инструментов) с учетом множественных преобразований административно – экономического характера, остается до конца неисследованной, сохраняет актуальность, требует системного подхода при выработке научно обоснованных решений.

Методология данной работы основывается на подходе, разработанном Т.Дернбергом. Данный подход рассчитывает размер общего воздействия либо первичного импульса на совокупный спрос, возникающего в результате реализации мер фискальной политики, будь они дискреционными либо иными в течение рассматриваемого периода. Одним из таких показателей является *фискальный импульс*, являющийся полезным инструментом при анализе и интерпретации постреформенных (*ex post*) и частично планируемых (*ex ante*) изменений в бюджетном секторе. Преимущество данного индикатора заключается в возможности учёта эффектов как дискреционной политики, так и автоматических фискальных стабилизаторов, возникающих относительно эластичностей по доходам и расходам (за исключением циклических эффектов).

¹ Общеизвестно, что циклические факторы характеризуются краткосрочным влиянием на бюджетный баланс; в то время как структурные факторы (в силу реализуемых фискальных мер, либо структурных изменений в экономике) имеют более длительное влияние на бюджетный баланс.

Первым шагом при исследовании фискальной политики в рамках данного подхода является определение циклически нейтрального бюджета. Циклически нейтральный бюджет рассчитывается из фактического бюджета предполагая, что номинальные налоговые поступления единично эластичны по отношению к номинальному ВВП, а государственные расходы единично эластичны по отношению к потенциальному выпуску, оцененному в текущих ценах. Фискальная позиция представляет собой разницу между циклически нейтральным и фактическим бюджетным балансом. В свою очередь, фискальный импульс представляет собой изменение фискальной позиции по отношению к базовому году.

При проведении расчетов фискального импульса необходим расчет потенциального ВВП. Для оценки совокупной факторной производительности, потенциального ВВП и разрыва, применяется метод производственной функции используемый экономическим департаментом ОЭСР. Однако учитывая, что Республика Таджикистан является трудоемкой экономикой, для более полного отражения капитала, в производственную модель включается также показатель расходов на образование (как капитальный ресурс). При расчете фискального импульса все показатели взяты в постоянных ценах (2000=100) с тем, чтобы отследить реальную экономическую динамику.

В целом, расчет фискального импульса можно представить следующим образом:

$$\begin{aligned}
 FI = \Delta FIS &= (\Delta G - g_0 \Delta Y^P) - (\Delta T - t_0 \Delta Y) \\
 &= -\Delta B - g_0 \Delta Y^P + t_0 \Delta Y
 \end{aligned}
 \tag{1}$$

где

- FI - фискальный импульс,
- ΔFIS - изменение фискальной позиции,
- ΔG - изменение государственных расходов,
- ΔT - изменение государственных доходов,
- g_0 - базовое отношение государственных расходов к ВВП,
- t_0 - базовое отношение государственных доходов к ВВП,
- ΔY^P - изменение потенциального ВВП,
- ΔY - изменение фактического ВВП,
- B - баланс государственного бюджета.

Результаты оценки потенциального ВВП, как компонента оценки фискального импульса за 2000-2019 гг. выявили наличие нескольких деловых циклов в национальной экономике (см. рис.1). Так, за период с 2000 по 2019 годы в Республике Таджикистан прослеживается два полномасштабных деловых цикла. Период 2000 - 2003 годы характеризовался падением темпов роста национальной экономики, имел краткосрочную продолжительность и был обусловлен восстановительным периодом. Первый деловой цикл после восстановительного периода длился с 2003 по 2012 гг. Несмотря на финансовый кризис 2008-2009 гг., проявившийся во многих странах мира, падение темпов роста ВВП в данный период в Республике Таджикистан благодаря правительственным усилиям был незначительным. За ним последовал второй цикл, начавшийся с 2012 года и продолжающийся по настоящее время, характеризуясь падением экономического роста национальной экономики в последние три года исследуемого периода. Основными причинами падения экономического роста, ввиду высокой уязвимости экономики Республики Таджикистан к внешним шокам, послужили ранние санкции по отношению к Российской Федерации, последовавший за ними экономический кризис в данной стране, высокая волатильность курсов валют, а также проявление пандемии COVID-19, усугубившей экономическую ситуацию в Республике Таджикистан. В целом, анализируя тенденцию экономического развития, можно

отметить, что экономическая динамика в Республике Таджикистан имеет W-образное развитие².

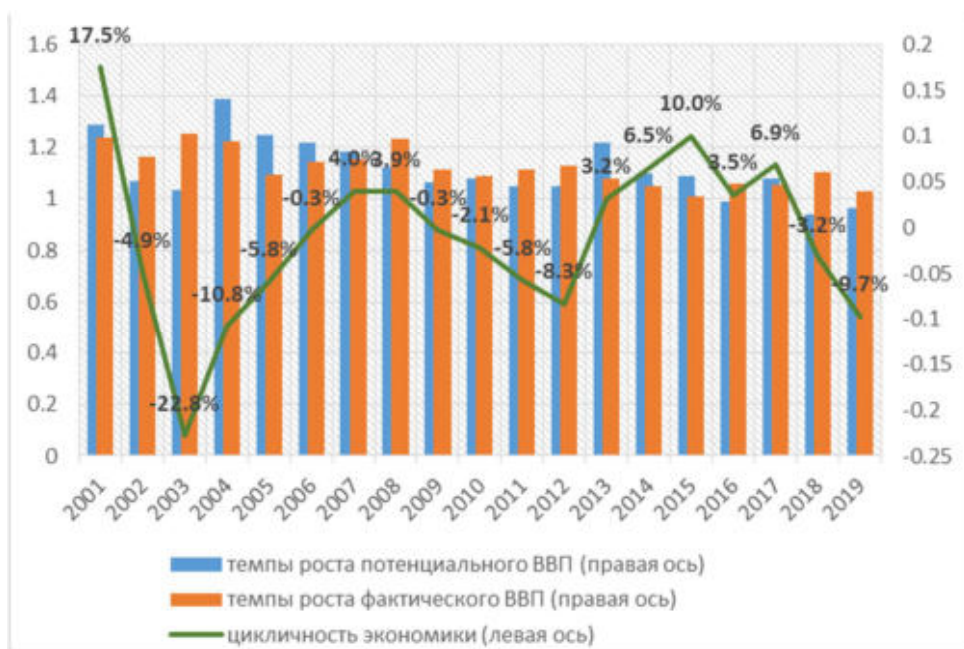

Рис.1. Экономическая динамика Республики Таджикистан (темпы прироста)

Источник: рассчитано авторами на основе официальной статистики

Наряду с этим, разрыв ВВП³ за рассматриваемый период имеет нейтральный характер, что, по нашему мнению, свидетельствует об экстенсивном характере экономического роста. Иными словами, в структуре экономического роста отсутствуют интенсивные факторы и экономическое развитие происходит исключительно за счет сектора услуг и трудовой миграции. Более того, мы считаем, что экстенсивный экономический рост в Республике Таджикистан исчерпал свой потенциал. В связи с этим, для перехода на модель инновационно-индустриального экономического развития с учетом социальной инклюзивности возникает острая необходимость дальнейшего проведения структурных преобразований в экономике (расширение возможностей частного сектора для инвестирования, создание новых рабочих мест и содействие экономическому росту), основанных на современной методологии стратегического планирования и прогнозирования.

В свою очередь, анализ экономического роста в Республике Таджикистан за рассматриваемый период показал, что существенная доля темпов экономического роста Республики Таджикистан не объясняется приростом факторов и приходится на совокупную факторную производительность (СФП). Падение СФП в начальной стадии трансформационного периода является почти общей особенностью всех стран с переходной экономикой (см. рис.2), обусловленной наличием трансформационного спада в экономиках.

Дальнейшие устойчивые положительные значения СФП являются признаком постепенного преодоления трансформационного периода в национальной экономике (см.рис.2).

² W-образная модель означает, что после спада идет некоторый временный подъем, который ошибочно принимают за полное восстановление, а потом снова вступает в свои права рецессия.

³ Разрыв ВВП представляет собой разницу между фактическим и потенциальным выпуском в определенный временной промежуток. Потенциальным уровнем производства принято считать уровень ВВП при котором достигается максимально возможный уровень выпуска товаров и услуг, высокий уровень занятости населения, а также поддерживаются стабильный обменный курс национальной валюты и уровень цен в экономике.

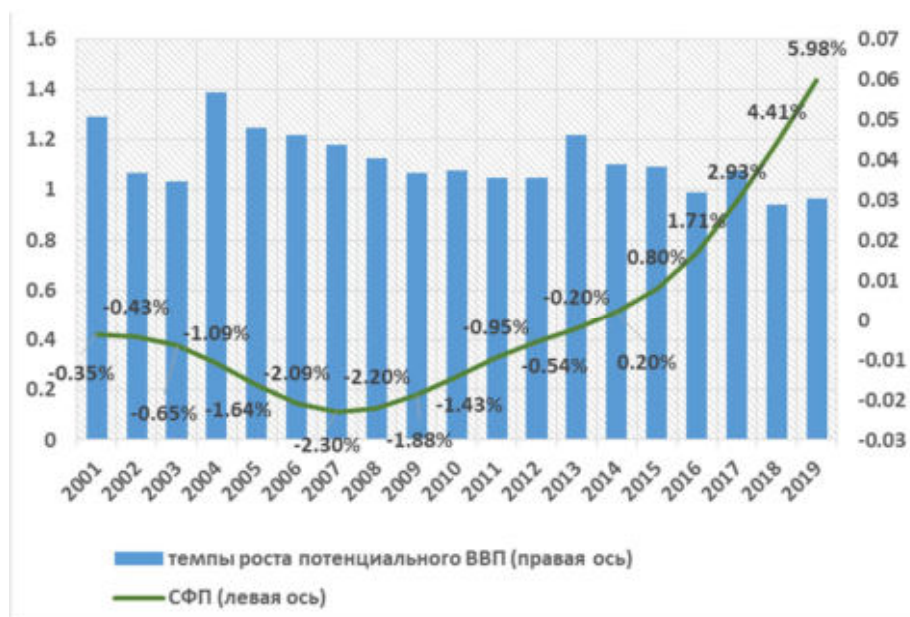

Рис.2. Совокупная факторная производительность в Республике Таджикистан⁴

Источник: рассчитано авторами на основе официальной статистики

Рядом ученых сделано предположение, что устойчивые положительные значения СФП являются признаком завершения трансформационного периода в странах с переходной экономикой⁵. Судя по результатам наших оценок положительная динамика СФП в Республике Таджикистан также дает основания предположить, что национальная экономика претерпела существенные изменения.

Фискальная политика Республики Таджикистан имела достаточно адекватную реакцию на фазы спада экономических циклов. Так, на экономические спады, имевшие место в результате внешних шоков, вызванных глобальными финансовым и экономическими кризисами, государственные органы, реализующие государственную экономическую политику, реагировали значительным увеличением дефицита бюджета, что способствовало постепенной нейтрализации отрицательного разрыва ВВП. Иными словами, фискальная политика в периоды спада была контрциклической и эффективной с точки зрения преодоления краткосрочных проблем - последствий шоков и возвращения к естественному росту.

Однако в начале 2000-х годов фискальная политика имела неадекватное экономическому циклу направление, когда при высоком экономическом росте правительство сохраняло первичный дефицит бюджета. Таким образом, действия правительства имели нейтральный или в лучшем случае небольшой сдерживающий эффект. Политика в эти годы была направлена не на сдерживание растущего положительного разрыва ВВП, а, наоборот, способствовала перегреву экономики (см. рис. 3). По сути, факт несоответствия фискальной политики реальности уже в то время свидетельствовал о необходимости разработки фискальных правил, которые содержали бы ориентиры эффективности и сдерживали бы власти от осуществления расходов, превышающих их эффективный уровень.

⁴ В научной литературе развита обширная методология расчета совокупной факторной производительности. Для расчета совокупной факторной производительности, нами был использован наиболее распространенный фильтр Ходрика Пресскота. В рамках данного подхода наблюдаемые временные ряды y_t рассматриваются как сумма циклической компоненты c_t и компоненты тренда $y_t = c_t + g_t$. Более подробный обзор методологии расчёта СФП рассмотрено в работе С.Синельников-Мурылев, С.Дробышевский, М.Казакова, М.Алексеев. Декомпозиция темпов роста ВВП России. //Институт экономической политики им.Е.Т.Гайдара. Научные труды №167Р. – 2015. – 128 стр.

⁵ См. Campos and Coricelli 2002.

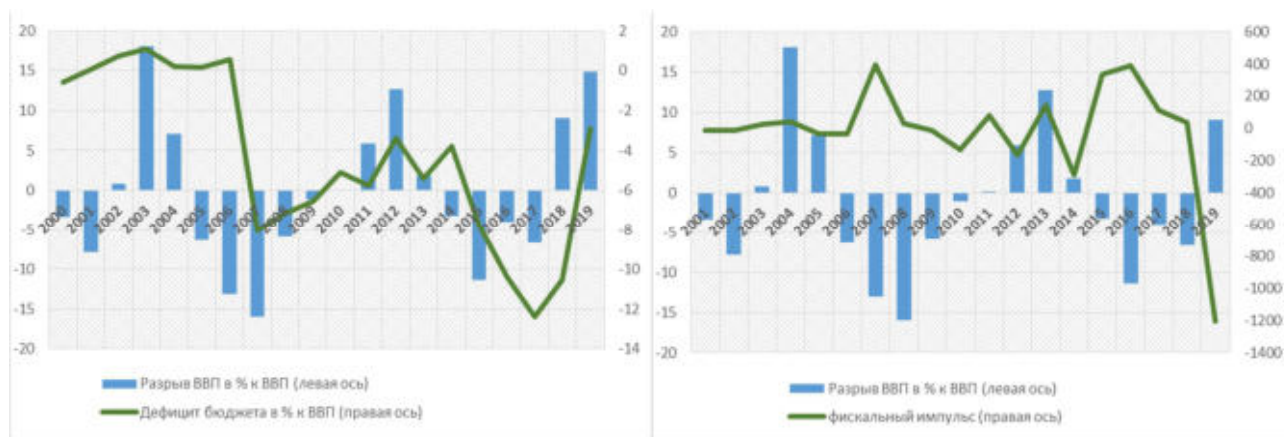

Рис.3. Реакция органов власти на деловые циклы в Республике Таджикистан

Источник: рассчитано авторами по данным Министерства финансов Республики Таджикистан (www.minfin.tj) и Агентства по статистике при Президенте РТ (www.stat.tj).

Анализ фискальной политики Республики Таджикистан на основе предлагаемого подхода показал, что в целом фискальная политика имеет сугубо стабилизационную направленность. Об этом также свидетельствует положительная динамика оцененной совокупной факторной производительности. Обдуманые и своевременные меры фискальных органов в целом привели к стабилизации национальной экономики и ее определенной устойчивости. Однако в силу исключительного стабилизационного характера фискальной политики, на первый план выступают меры по проведению структурных преобразований, которые бы на фоне достигнутой стабилизации, способствовали расширению потенциала экономического роста и как результат экономическому развитию национальной экономики.

Литература:

1. Бакалова И.К. Некейнсианские эффекты фискальной политики: Россия, 1995–2011//Препринт WP12/2012/04, - Серия WP12: Научные доклады Лаборатории макроэкономического анализа / И.К. Бакалова. – Москва, 2012. – 32 с.
2. Катышев П.К. Политика реформ, начальные условия и трансформационный спад/ П.К. Катышев, В.М. Полтерович //Экономика и математические методы. - 2006. - Т. 42. - № 4. – С. 46-52
3. Синельников-Мурылев С. Декомпозиция темпов роста ВВП России/С.Синельников-Мурылев, С.Дробышевский, М.Казакова, М.Алексеев //Научные труды. Институт экономической политики им.Е.Т.Гайдара. №167Р. – 2015. – 128 с.
4. Джумабоев Х.К. Этапы становления и развития налоговой системы Республики Таджикистан и пути ее совершенствования в условиях рыночной экономики / Х.К.Джумабоев, Ф.Т. Шодиев // Рыскулбеков Матындагы кыргыз экономикалык университетинин кабарлары. - 2016.- №2(26). – С.22-25.
5. Исломов Т.С. Роль налогового законодательства в привлечении инвестиций в предпринимательскую деятельность//Т.С. Исломов, С.М. Шукуров, А.С. Саидов //Вестник ТНУ. - 2018. - №4, – С. 160-163.
6. Улугходжаева Х.Р. Методы государственного налогового регулирования и стимулирования инвестиционно-инновационных процессов / Х.Р.Улугходжаева, Ф.Э. Таджибаева //Вестник ТНУ. - 2018. - №8. – С. 60-63.
7. *Blanchard O.* Suggestions for a New Set of Fiscal Indicators // OECD Working Papers. – 1990. – № 79. – 37 p.
8. *Blinder A.S., Solow R.M.* Does fiscal policy matter? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.princeton.edu/~erp/ERParchives/archivepdfs/M144.pdf>.
9. *Dernberg T.* Fiscal Analysis in the Federal Republic of Germany: the Cyclically Neutral Budget // IMF Staff Papers. – 1975. – Vol. 22. – № 3. – P. 825–857.
10. *Heller P.S., Haas R.D., Mansur A.S.* A Review of the Fiscal Impulse Measure //Occasional Paper. – 1986. – № 44. – 43 p.
11. How to measure the fiscal deficit: analytical and methodological issues; [ed. by M. Blejer, A. Cheasty]. – Washington: International Monetary Fund, 1993. – 399 p.
12. *Leeuw F., Holloway T.* Cyclical Adjustment of the Federal Budget and Federal Debt // Survey of Current Business. – 1983. – № 63 (12). – P. 25–40.
13. *Muller P., Price R.* Structural Budget Deficits and Fiscal Stance // OECD Working Papers. – 1984. – № 15. – 87 p.
14. *Schinasi G.J.* International Comparisons of Fiscal Policy: the OECD and the IMF Measures of Fiscal Impulse // International Finance Discussion Papers. – 1986. – № 274. – 38 p.

УДК: 327. 58

САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИҶӢ ВА РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИӢ: УМУМИЯТ ВА МАХСУСИЯТ

Содиқов Метархон Соқибекевич - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. E-mail: metar76@mail.ru. Телефон: (+992) 935-08-40-76

Муҳабатов Умед Абдулфазлович - унвонҷӯи кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 907-88-87-78

Дар мақола нақши сармоягузори хориҷӣ дар таъмини рушди босуботи иқтисодӣ ҳамчун омил муҳимтарин арзёбӣ гирифтааст. Қайд карда мешавад, ки масъалаҳои рушди устувор ва танзими равандҳои марбута ба он ва инчунин, ҷалби сармоягузори хориҷӣ дар маркази таваҷҷуҳи олимони хориҷӣ ва ватанӣ қарор дорад.

Имрӯз тамоми давлатҳои ҷаҳон барои ташиққули рушди устувор барномаҳои миёнамӯҳлату дарозмӯҳлатро қабул карда, барои таъбиқи он заминаҳои заруриро муҳайё мекунанд. Худи мафҳуми рушди устувор дар замони муосир аввалин маротиба барои истифодаи самараноки захираҳои табиӣ дар ҷаҳон маъмул гашта буд. Истифодаи самараноки захираҳои табиӣ бе ҷалби сармоягузори хориҷӣ дар шароити кунунӣ имконнопазир мебошад. Аз ин лиҳоз, дар мақола роҳҳои ҷалби сармоягузори хориҷӣ барои таъмини рушди босуботи иқтисодӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Диққати махсус, инчунин, ба масъалаҳои таъсиси иқлими мусоиди сармоягузорӣ, таъмини рушди босуботи иқтисодӣ, баланд бардоштани сатҳу сифати ҳаёти шаҳрвандон, афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва рушди ҷараёнҳои интегратсионӣ дода мешавад. Қайд карда мешавад, ки дар рушди минбаъдаи кишвар ташиққули модели сармоягузорӣ пешбинӣ шудааст ва аз ин лиҳоз, дар барномаҳои иқтисодии кишвар масъалаҳои ҷалби сармоягузори хориҷӣ мавқеи махсусро ишғол менамояд.

Калидвожаҳо: Сармоягузори хориҷӣ, ҳамгироии иқтисодӣ, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, рушди устувор, иқтисодиёти минтақавӣ, робитаҳои иқтисодии байналхалқӣ, иқтисоди ҷаҳон, арзёбии иқтисодии сармоягузорӣ, сармоягузори молиявӣ, сармоягузори воқеӣ, лоиҳаҳои инвеститсионӣ ва таъсиси иқлими мусоиди сармоягузорӣ.

ИНОСТРАННЫЕ ИНВЕСТИЦИИ И УСТОЙЧИВОЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ: ОБЩИЕ И ОСОБЕННЫЕ

Содиқов Метархон Соқибекевич - кандидат экономических наук, доцент, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. E-mail: metar76@mail.ru. Телефон: (+992) 935-08-40-76.

Муҳабатов Умед Абдулфазлович - аспирант кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Email: umed070288@mail.ru. Телефон: (+992) 907-88-87-78.

В статье рассматривается роль иностранных инвестиций как важного фактора обеспечения устойчивого экономического развития. Отмечается, что вопросы устойчивого развития и регулирования связанных с ним процессов, а также привлечения иностранных инвестиций находятся в центре внимания зарубежных и отечественных ученых.

Сегодня все страны мира принимают среднесрочные и долгосрочные программы устойчивого развития и создают необходимые условия для их реализации. Сама концепция устойчивого развития стала распространённой в наше время для эффективного использования природных ресурсов. Эффективное использование природных ресурсов в сложившейся ситуации невозможно без привлечения иностранных инвестиций. В связи с этим в статье анализируются способы привлечения иностранных инвестиций для обеспечения устойчивого экономического развития.

Особое внимание также уделяется созданию благоприятного инвестиционного климата, обеспечению устойчивого экономического развития, повышению уровня жизни граждан, повышению макроэкономических показателей и развитию интеграционных процессов. Отмечается, что дальнейшее развитие страны предполагает формирование инвестиционной модели, в связи с чем вопросы привлечения иностранных инвестиций занимают особое место в экономических программах страны.

Ключевые слова: *иностранные инвестиции, экономическая интеграция, свободные экономические зоны, устойчивое развитие, региональная экономика, международные экономические отношения, мировая экономика, экономическая оценка инвестиций, финансовые вложения, реальные инвестиции, инвестиционные проекты и благоприятный инвестиционный климат.*

FOREIGN INVESTMENT AND SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT: GENERAL AND FEATURES

Sodikov Metarkhoh Sokibekovich - candidate of economic sciences, associate professor is the Tajik state University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, street Nakhimova, 64/14. E-mail: metar76@mail.ru. Telephone: (+992) 935-08-40-76

Mukhabatov Umed Abdulfazlovich - postgraduate student of the Department of Finance, Tajik state University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street, 64/14. Email: umed070288@mail.ru. Phone: (+992) 907-88-87-78

The article examines the role of foreign investment as an important factor in ensuring sustainable economic development. It is noted that the issues of sustainable development and regulation of related processes, as well as attracting foreign investment are in the focus of attention of foreign and domestic scientists.

Today, all countries of the world are adopting medium and long-term sustainable development programs and creating the necessary conditions for their implementation. The very concept of sustainable development has become widespread in our time for the efficient use of natural resources. Efficient use of natural resources in the current situation is impossible without attracting foreign investment. In this regard, the article analyzes ways to attract foreign investment to ensure sustainable economic development.

Special attention is also paid to creating a favorable investment climate, ensuring sustainable economic development, raising the standard of living of citizens, increasing macroeconomic indicators and developing integration processes. It is noted that the further development of the country presupposes the formation of an investment model, in connection with which the issues of attracting foreign investment occupy a special place in the country's economic programs.

Key words: *Foreign investment, economic integration, free economic zones, sustainable development, regional economy, international economic relations, world economy, economic assessment of investments, financial investments, real investments, investment projects and a favorable investment climate.*

Яке аз масъалаҳои муҳим дар таъмини рушди босуботи иқтисодиёт таъсиси иқлими мусоиди сармоягузори дар шароити рушди муносибатҳои молиявӣ ба ҳисоб меравад. Тачрибаи давлатҳои тараққиқарда нишон медиҳад, ки ҷалби сармоягузори хориҷӣ бевосита барои таъмини рушди босуботи иқтисодӣ саҳми калон дорад. Барои таҳлил намудани мавқеи сармоягузори хориҷӣ дар таъмини рушди босуботи иқтисодӣ ҳуди категорияи рушди босуботи иқтисодиро ошкор намудан лозим меояд.

Масъалаҳои рушди устувор ва танзими равандҳои марбута ба он ва инчунин, ҷалби сармоягузори хориҷӣ дар маркази таваҷҷуҳи олимони хориҷӣ ва ватанӣ қарор дорад. Қайд кардан муҳим аст, ки мувофиқи баъзе ақидаҳо калимаи рушд ва истилоҳи устувор муқобил мебошанд.

Сарфи назар аз ихтилофи ақидаҳо ҳуди мафҳуми рушди устувор роҳи рушди тамаддуноро ифода мекунад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар қорҳои илмӣ-тадқиқотӣ оид ба ин мавзӯ муаллифон мафҳумҳои гуногунро пешниҳод кардаанд, ки моҳияти концепсияи рушди устувор дар он пурра ошкор нагардидааст. Проблемаи устувории

системаҳои иҷтимоию иқтисодиро иқтисодчиён дар нимаи аввали асри XX фаъолона омӯхтанд [3, с. 15].

Таълимоти рушди устуворро дар доираи низоми иқтисодиёт баррасӣ намуда, қайд кардан зарур аст, ки дар зери мафҳуми рушд чараёне фаҳмида мешавад, ки афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодиро ифода мекунад. Яъне, рушд ин тамоюли он нишондиҳандаҳои иқтисодие мебошад, ки барои афзоиши индикаторҳо аз қабилӣ маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, маҷмӯи маҳсулоти миллӣ, ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулот бар сари ҳар як аҳоли, пасандозҳои аҳоли ва монанди инҳо дар низоми фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар хизмат мекунад. Аз ин рӯ, мафҳуми рушд аз мафҳуми афзоиш васеътар буда, рушди устуворро низ дар бар мегирад. Чараёни афзоиш метавонад мунтазам пасту баланд гардад ва коҳиш ёбад. Яъне, афзоиш, пеш аз ҳама, тағйироти шумораӣ ба ҳисоб меравад. Рушд бошад, ин чараёни доимӣ, ки аз марҳилаи афзоиш ва коҳиш иборат мебошад.

Қайд кардан муҳим аст, ки концепсияи рушди устувор (sustainable development) ифодаи табиӣ эволютсияи афкори илмӣ гардид, ки гузариш ба биниш ва тасаввуроти нави афзалиятҳои рушди иҷтимоию иқтисодии ҷаҳонро нишон медиҳад [12, с.14]. Имрӯз тамоми давлатҳои ҷаҳон барои ташаккули рушди устувор барномаҳои миёнамӯҳлату дарозмӯҳлатро қабул карда, барои татбиқи он заминаҳои заруриро муҳайё мекунад. Худи мафҳуми рушди устувор дар замони муосир аввалин маротиба барои истифодаи самараноки захираҳои табиӣ дар ҷаҳон маъмул гашта буд.

Чӣ тавре ки маълумотҳо нишон медиҳанд, дар Конфронси умумиҷаҳонӣ дар Рио-де-Жанейро дар соли 1992, рушди устувор ҳамчун ташкили иқтисодӣ нигаронидашудаи иҷтимоӣ дар асоси истифодаи оқилонаи заминаи захираӣ ва ҳифзи муҳити зист барои қонеъ кардани ниёзҳои аҳолии имрӯзу оянда муайян шудааст [9]. Натиҷаи муҳимтарини конфронси мазкур эътирофи расмӣ концепсияи рушди устувор дар сатҳи байналмилалӣ эътироф гашт. Худи истилоҳи рушди устувор дар ҳуҷҷат барои муайян намудани самти нави рушди фаъолияти хоҷагидорӣ, ки дар пешгирӣ ва бартараф намудани офатҳои табиӣ дигар таҳдидҳо ифода шуд, баррасӣ гардидааст.

Аз нуқтаи назари тадқиқоти мо қайд кардан зарур аст, ки рушди устувор дар марҳилаҳои муосири мухталиф ҳар хел маънидод мешуд. Масалан, иқтисоддони амрикоӣ, ҷонибдори равиши сегона Ч. Сакс дар асари худ «Асри рушди устувор» мафҳумро, пеш аз ҳама, «рушди иқтисодии фарогир ва аз ҷиҳати экологӣ устувор муайян кардааст [13, с.544]. Ба ақидаи ӯ, рушди устуворро фақат дар истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ба даст овардан мумкин мебошад. Олими дигари рус ақидаи Ч. Сакро тарафдорӣ намуда, қайд мекунад, ки рушди устуворро бе ҳалли муаммоҳои экологӣ ба даст овардан ғайриимкон мебошад.

С.Н. Бобылев дар қорҳои илмӣ худ ба зарурати дар кишвар паҳн кардани тафсири васеи рушди устувор, ки дар тӯли ду даҳсолаи охир дар доираи ҳуҷҷатҳои СММ, Бонки ҷаҳонӣ, OECD, Ҷамъияти Аврупо ва дигар ташкилотҳои байналмилалӣ эътироф шудаанд, ишора мекунад. Вай, инчунин, рушди устуворро ҳамчун низоми ягонаи иҷтимоӣ, равандҳои иқтисодӣ ва экологӣ арзёбӣ намуда, қайд мекунад, ки устувории иқтисодиро бидуни ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ ва экологӣ таъмин кардан имконнопазир мебошад [12, с. 25].

Олимони дигари рус А.А. Пиковский ва И.А. Орлова рушди устуворро як шакли рушди иҷтимоию иқтисодӣ, ки манфиатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоие, ки дар ҳоли ҳозира бе таҳдиди ба даст овардани имкониятҳои ояндаро маънидод мекунад [8]. Ба ақидаи ин олимони, рушди устувор на фақат таъмини тараққиёт дар давраи ҳозира, балки истифодаи самараноки захираҳои табиӣ иқтидорҳои мавҷударо дар оянда бидуни коҳиш ёфтани сатҳи иқтисодиву иҷтимоии кишвар арзёбӣ мегардад.

Чунин ақидаро олими дигар Л.А. Бобров тарафдорӣ намуда, қайд мекунад, ки рушди устувор унсури ягон низоми иқтисодӣ, экологӣ ва дигар низомҳо фаҳмида мешавад, ки ҳолатҳои ибтидоии онҳо бо дараҷаи баланди эътимод ҳолатҳои ояндаи

онҳоро муайян мекунад [15, с. 355]. Мо ҳам тарафдори чунин ақида ҳастем ва дар асоси омӯзиши ақидаҳои гуногуни олимони иқтисоддон оид ба рушди устувор нуктаи назари хешро пайдо кардем. Ба ақидаи мо, дар зери мафҳуми рушди устувор, пеш аз ҳама, беҳатарии иқтисодии кишвар фаҳмида мешавад, ки дар натиҷаи таъмини афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодии имрӯзу оянда ташаккул меёбад. Дар ин ҷо сухан дар бораи на фақат таъмини рушди иқтисодии давраи ҳозира, балки таъмини кафолати тараққиёти иқтисодиёт барои насли оянда меравад. Аз ин рӯ, таъмини рушди босуботи иқтисодӣ дар барномаҳои миёнамуҳлату дарозмуҳлати кишварҳои ҷаҳон самти афзалиятнок таъкид гаштааст.

Дар бораи таъмини рушди устувор сухан ронда, омилҳои таъсиррасони тараққиёти фаъолияти хоҷагидорӣ кишварро аз нуктаи назари тадқиқоти мо ёдовар шудан муҳим мешуморем. Омилҳои рушди иқтисодӣ дар назарияи иқтисодӣ он падидаҳо ва равандҳои мебошанд, ки имкониятҳои афзоиши ҳаҷми воқеии истеҳсолот, баланд бардоштани самаранокии ва сифати афзоиширо муайян мекунад. Омилҳои таъсиррасон ба рушди иқтисодӣ таъсири мустақим ва ҳам ғайримустақим доранд ва аз ин рӯ, мувофиқи усули таъсир ба рушди иқтисодӣ омилҳои мустақим ва ғайримустақим ҷудо карда мешаванд [11, с. 15]. Омилҳои таъсиррасони рушди иқтисодӣ дар ҷадвали № 1 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1. - Омилҳои таъсиррасон ба рушди устувори иқтисодӣ [11, с. 17].

Омилҳои мустақим	Омилҳои ғайримустақим
зиёд кардани шумораи кормандон ва баланд бардоштани сифати захираҳои меҳнатӣ	рушди муносибатҳои бозорӣ, паст шудани дараҷаи монополизатсияи бозор, афзоиши рақобат
афзоиши ҳаҷм ва беҳтар намудани таркиби сифатии сармояи асосӣ	паст кардани нархҳо ва афзоиши дастрасии захираҳои истеҳсолӣ
такмил додани технология ва ташкили истеҳсолот	паст кардани бори андоз барои тичорат
баланд бардоштани миқдор ва сифати захираҳои табиӣ, ки ба гардиши фаъолияти иқтисодӣ ҷалб карда мешаванд	рушди пешрафти илмӣ-техникӣ ва баланд бардоштани сатҳи маърифат ва саводнокии аҳоли;
афзоиши қобилияти соҳибкорӣ дар ҷомеа	васеъ кардани имконияти қарзгирӣ ва ба даст овардани маблағҳои қарзӣ

Аз ҷадвали 1 маълум мегардад, ки дар таъмини рушди босуботи иқтисодӣ татбиқи омилҳои мазкур яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии кишвар ба ҳисоб меравад. Омилҳои мустақиман ё бевосита ба рушди иқтисодиёт таъсир мерасонанд, барои таъмини рушди устувор бисёр зарур мебошанд. Аз ин лиҳоз, татбиқи чунин омилҳо дар барномаҳои миёнамуҳлату дарозмуҳлати рушди иқтисодиёти кишвар низ пешбинӣ шудаанд. Омилҳои ғайримустақим бошад, аз танзими давлатӣ вобастагии калон доранд ва дар рушди усувори кишвар низ саҳми калон доранд.

Дар марҳилаи мазкури тадқиқот қайд кардан зарур аст, ки омилҳои таъсиррасон ба рушди иқтисодиёти кишвар ягона нестанд ва ба ғайр аз онҳо дигар омилҳои муҳим, ба монанди омилҳои ташкил ва идоракунии, инчунин омилҳои сиёсиву иҷтимоӣ низ аҳамияти калон доранд. Ҷе тавре ки таҷрибаи давлатҳои тараққикарда нишон медиҳад, аз ҳама омилҳои муайянкунандаи рушди иқтисодӣ ҷалби сармоягузорию ватаниву хориҷӣ ба ҳисоб меравад. Сармоягузорӣ дар кишвар, аз як тараф, барои рушди муносибатҳои молиявӣ, аз ҷумла афзоиши даромади миллии мусоидат мекунад ва аз тарафи дигар, бошад, барои рушди муносибатҳои истеҳсолӣ такони ҷиддӣ мебахшад. Рушди муносибатҳои молиявӣ истеҳсолӣ бошад, дар навбати худ барои таъмини руши устувори иқтисодӣ заминаи устувор мегузоранд.

Таҳлилҳо нишон додаанд, ки барои таъмини рушди устувор корҳои зиёдеро ба анҷом додан лозим меояд ва ба давлат ва иштирокчиён фаъолияти хоҷагидорӣ зарур

аст, ки таъмини рушди устувори иқтисодиёти миллиро ҳатто дар шароити номуайяни ва ба миён омадани бӯҳрони ҷаҳонӣ амалӣ намоянд. Албатта, пешгирӣ кардани хатарҳои муосир ва дар сатҳи муътадил нигоҳ доштани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ бидуни ҷалби сармояи хориҷиву ватанӣ имконнопазир мебошад. Бинобар ин, мафҳуми сармоягузори иқтисодиёти милли ва рушди устувор бевосита алоқаи зичро доро мебошанд.

Ҳамчун сарчашмаи иловагӣ ба ҳисоб рафта, сарчашмаҳои дохилии маблағгузорию пур мекунад ва норасоии маблағро дар соҳаҳои алоҳида ҷуброн мекунад, ба фаългардонии сатҳи сармоягузорӣ таъсир мерасонад, ба таҳкими рушди иқтисоди милли мусоидат мекунад ва дар натиҷа, барои баланд бардоштани некуаҳволии ҷомеа мусоидат мекунад

Таҳким бахшидан ба фаъолияти муассисаҳои молиявӣ қарзӣ, таъсири пастравӣ ба фоизи қарзҳои бонкӣ, ки барои сармоягузорию ва ташаккули соҳибқарорӣ хурду миёна мусоидаткунанда мебошад, зиёд кардани ҳаҷми воридоти андоз, таҳкими қисми даромади буча, суръат ва тавсеаи гардиши молҳои маҳаллӣ тавассути баланд бардоштани қобилияти харидории аҳоли

Баланд бардоштани сатҳи истифодабарии техникӣ ва афзоиши даромаднокии аз ҳисоби истифодаи технологияҳои нав ё мутобик кардани муносибатҳои истеҳсоливу тичоратӣ ба талаботи бозори ҷаҳонӣ, васеъ намудани имкониятҳои истеҳсолӣ, иштироки фаъл дар тақсими байналхалқии меҳнат, таъмини заминаи моддӣю техникӣю рушди устувори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ барои давраҳои

Васеъ намудани ҳаҷми истеҳсолот бо иштироки сармоягузорию хориҷӣ, рушди истеҳсолоти молҳои воридотивазкунанда ва ба содиротнигаронидашуда, тақмили механизми фаъолияти иқтисоди хориҷии кишвар, бо маҳсулоти камёфт ва қаблан истеҳсолнашуда пур кардани иқтисодиёти милли, таъсир ба истифодаи захираҳои меҳнатӣ ва моддӣ, истифодаи сармояи хориҷӣ дар соҳаҳои моддӣ ва ашёи хоми иқтисоди кишвари воридкунанда, ки метавонад ба иқтисодиёт таъсири зиёдтар расонад

Ҳамчун қувваи иловагӣ таҳким бахшидан ба нуруи қорӣ, баланд бардоштани сатҳи касбияти кормандон, барои тайёр намудани мутахассисони баландихтисоси ҷавобгӯ ба талаботи ҷаҳони муосир, мутобикгардонии қоргарон ба шароити нави ташкили истеҳсолот ва идорақунӣ, тарзи гуногуни фаъолияти истеҳсолӣ, ба раванди иқтисодӣ шомил кардани потенциали қаблан суст истифодашудаи табиӣ, истеҳсолӣ ва меҳнатӣ

Ҷалби ширкатҳои хориҷӣ ва дар ин замина, рушди иқтисоди содиротӣ, истифодаи технологияи муосир, воридоти ашёи хориҷӣ, қаноатмандии содирот бо маҳсулоти комплексҳои муосир, баланд бардоштани сатҳи истифодаи технологияи илмталаб, ба ҷанбаҳои байналмилалӣю рушди иқтисодии кишвар таъсир мерасонанд, пайдо ва баланд бардоштани сатҳи эътимод ба иқтисоди кишвари

Расми 1. – Таъсири сармоягузорию хориҷӣ ба рушди устувори иқтисодӣ **Сарчашма:** Аз рӯи тадқиқоти назариявӣю таҷрибавӣ тартиб дода шудааст.

Дар бораи таъсири сармоягузорӣ ба таъмини рушди иқтисодиёт ҳатто иқтисоддони машҳур Ҷ.М. Кейнс дар тадқиқотҳои худ ишора кардааст. Назарияи Кейнс, ки андозаи оптималии ММД муайян мекунад, таъкид менамояд, ки афзоиши сармоягузорӣ рушди ММД-ро зиёд мекунад. Чунин таъсири самаранокро олими мазкур мултипликатор менамояд. Мултипликатори сармоягузорӣ ин коэффитсиенти ададист, ки андозаи афзоиши ММД-ро бо афзоиши сармоягузорӣ тавсиф мекунад.

Мультипликатор (К) таносуби афзоиши даромадро (АД) нисбати афзоиши сармоягузорӣ (АС) нишон ва дар як воҳиди музди кор ифода меёбад. Ба таври дигар $K = \frac{ADW}{ACW}$ коэфитсенти ҳосилшуда нишон медиҳад, ки “дар сурати афзоиши маблағи умумии сармоягузорӣ даромад ҳам ба маблағи К-бор аз он зиёдтар афзоиш меёбад” [2, с.231]. Аз ин ҷо бармеояд, ки афзоиши маблағгузори фаъолияти хоҷагидорӣ даромади миллиро низ зиёд менамояд.

Албатта, барои таъмини рушди босуботи иқтисодӣ омилҳои зиёде мавҷуд мебошанд, ки таъсири бевоситаи худро мегузоранд. Қайд кардан муҳим аст, ки аз байни ҳамаи омилҳои маблағгузорӣ муҳимтарин омили мусоидаткунандаи рушди иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз, баррасии сармоягузорӣ ва рушди иқтисодӣ, аз ҷумла таъмини рушди устувори иқтисодӣ дар доираи таълимоти ягона тасвир кардан мумкин мебошад.

Чӣ тавре ки аз расми 1 бармеояд, сармоягузори хориҷӣ барои рушди устувори иқтисодӣ ва таҳким бахшидан ба иқтисодии фаъолияти хоҷагидорӣ саҳми беандоза дорад. Татбиқи ҳамоҳанг ва якҷояи чораҳои дар расм овардашуда бидуни шаку шубҳа рушди устувори иқтисодии миллиро таъмин менамояд ва ба рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар таъсири мусбат мерасонанд. Аз ин лиҳоз, дар тамоми кишварҳои ҷаҳон мавҷудияти таълимоти возеҳ оид ба қабули сохтори сармоягузори хориҷӣ ба манфиати рушди иқтисодии милли нигаронида шудааст.

Натиҷаҳои таҳқиқоти инфиродӣ, ки ба муайян ва омӯختани омилҳои рушди иқтисодӣ нигаронида шудаанд, хулосаҳои корҳои назариявиро дар бораи вобастагии мустақим ва зич байни суръати афзоиши ММД ва ҳаҷми сармоягузорӣ тасдиқ мекунанд. Масалан, аз асари Батон ва Самлинский "Сармоягузори хусусӣ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ" чунин бармеояд, ки афзоиши сармоягузори хусусӣ ба ММД 1%, дар муқоиса бо мавҷудияти шароити як хел суръати миёнаи солони рушди иқтисодиро 0,71% зиёд мекунад. Маҳз сармоягузорӣ афзоиши сармояи асосӣ, афзоиши самаранокии истеҳсолот, баровардани маҳсулоти рақобатпазир ва дар натиҷа, афзоиши рушди иқтисодии кишварро таъмин мекунад [16, с. 25].

Аз нуқтаи назари таҳқиқоти мо, қайд кардан зарур аст, ки имрӯз концепсияи рушди устувор дар маркази тавачҷу қарор дошта, аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамчун як стратегияи афзалиятноки рушди ҷомеа ва инсоният сазовори эътироф гаштааст. Бинобар ин, татбиқи ҳадафҳои стратегияи ҳар як кишвар дар самти таъмини рушди устувор бо ҳадафҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ мувофиқ буда, ҷустуҷӯи ҳалли самараноки мушкилоти муосир дастҷамъона татбиқ шуда истодаанд.

Маҳз аз ин хотир, ноил шудан ба суръати баланди рушди иқтисодӣ вазифаи афзалиятноки ҳар як давлат мебошад. Ҳалли бомуваффақияти ин масъала имкон медиҳад, ки рушди устувори иҷтимоӣ иқтисодӣ, баланд бардоштани некуаҳволии аҳоли, ҷойгоҳ ва нақши кишвар дар иқтисоди ҷаҳонӣ муайян карда мешавад ва чунин далел нишон медиҳад, ки диққати на танҳо иқтисоддонҳо, балки сиёсатмадорон низ ба мушкилоти рушди иқтисодӣ нигаронида шудааст [15, с. 76].

Дар шароити муносири ҳамгироии иқтисодӣ сармоягузори хориҷӣ, инчунин, шартӣ муҳими рушди ҷараёнҳои интегратсионӣ ба ҳисоб меравад. Сармоягузори хориҷӣ дар тамоми шакл метавонанд барои рушди иқтисодии милли саҳм гузоранд. Мувофиқи мазмуну тавсиф сармоягузориҳои хориҷӣ метавонанд ҳам дар шакли пулӣ ва ҳам дар шакли дороиҳои моддӣ, инчунин, дар шакли моликияти зехнӣ сурат гиранд [4, с. 18].

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки сармояи хориҷӣ дар ин ё он давлат дар шаклҳои зерин ҷалб гардад:

- ҳуқуқи моликият (иҷораи таҷҳизот, қитъаҳои замин, биноҳо ва иншоот, аз ҷумла дар шакли лизинг, ноу-хау, тамғаи молӣ, франчайзинг ва ғайра);

- ҳамкорӣ бо шарикони хоричӣ (ҳамкориҳои байналмилалӣ, қарз, ҳамон лизинг, шартнома бидуни таъсиси шахси ҳуқуқӣ, консессия ё шартномаи тақсими маҳсулот) [10, с. 18].

Дар шароити маҳдуд шудани захираҳои молиявӣ ва осебпазир гаштани низоми иқтисодӣ, бинобар ба миён омадани хавфҳои муосири ҷаҳон, аз қабилӣ паҳн шудани пандемия ва номуайянии тамоюли рушди фаъолияти хоҷагии ҷаҳонӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти ҷалби сармояи хоричӣ дар тамоми шакл дучанд мегардад.

Дар марҳилаи рушди тадқиқот ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки асоси рушди ҷомеа дар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ рушди иқтисодиёт ба ҳисоб меравад ва аз ин рӯ, маҳз рушди иқтисодӣ барои таъмини бехатарии давлат ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳолии мусоидат мекунад. Новобаста аз шакли мушаххаси татбиқашон ҳама гуна шакли сармоягузориҳои барои таъмини рушди устувор сармоягузор мебошад. Дар баробари ин, қайд кардан зарур аст, ки барои таъмини рушди устувор сармоягузориҳои хоричӣ ба бахши воқеии иқтисодиёт, ки шартҳои муҳими рушди муносибатҳои истеҳсоли арзёбӣ мегардад, басо зарур мебошад. Танҳо дар ҳолати ҳамкориҳои зич байни низоми молиявӣ ва бахши воқеии иқтисодиёт, вақте ки чараҳои маблағгузорӣ ба сармоягузориҳои дарозмуддати истеҳсоли табдил меёбанд, омили рушди иқтисодӣ мегарданд.

Таъсиси иқлими мусоиди сармоягузорӣ ва бозори молиявӣ, ки ба рушди иқтисод нигаронида шудааст, мушкилоти мураккаби назариявӣ, методологӣ ва амалиро дар бар мегирад, ки ҳалли онҳо барои илми иқтисодӣ ва фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар аҳамияти калон дорад. Албатта, таъсиси иқлими мусоиди сармоягузорӣ ва дар ин замина, таъмини рушди устувори иқтисодӣ ба мо имкон медиҳад, ки ба таҳияи муқаррароти назариявии консепсияи ҳосилнокии бахши молиявӣ наздик шавем. Ҷояи марказии ҷалби сармояи хоричӣ аз баланд бардоштани таъсири бахши молия, бозорҳои молиявӣ, ташкилотҳои молиявӣ барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ иборат мебошад [5, с. 57].

Қайд кардан муҳим аст, ки ҳаҷми сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ муҳимтарин омилест, ки сатҳ ва динамикаи нишондиҳандаҳои макроиқтисодиро, бахусус ММД муайян мекунад. Инчунин, ҷалби сармояи хоричӣ дар баробари таъмини рушди устувори иқтисодӣ ҷойҳои нави кориро низ барои аҳолии муҳайё менамояд. Аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол, яъне аҳолие, ки ба фаъолияти иқтисодӣ омода аст, ба ҷойи кор ниёз дорад.

Тавре ки маълумоти омори расмӣ нишон медиҳад, ҳамасола дар Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиши ин категорияи аҳолии 150-160 ҳазор нафарро ташкил медиҳад. Набудани ҷойҳои корӣ боиси афзоиши босуръати бекорӣ, паст шудани сатҳи аҳолии ва афзоиши нофаҳмиҳои иҷтимоӣ дар ҷомеа мегардад. Ташаккули ҷойҳои кории ҳолӣ дар иқтисодиёт бо раванди сармоягузорӣ вобастагии калон дорад.

Дар натиҷа, арзёбии микдори сармоягузориҳои асосӣ ва таъсири онҳо ба рушди иқтисодӣ дар марҳилаи кунунии рушди иқтисодии Тоҷикистон аҳамияти аввалиндарача пайдо мекунад. Дар ин замина, проблемаи мубрами иқтисодиёти муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккули сармоягузориҳои зарурӣ аз манбаъҳои гуногун мебошад [14, с. 90]. Худи таҷрибаи ташаккулёбии иқтисодиёти бозоргонӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки рушди иқтисодиёт ва афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ бо ҷалби сармоягузориҳои хоричӣ алоқамандии зич доштанд.

Аз рӯи маълумотҳои оморӣ то аввали соли 2019 ба иқтисодиёти кишвар 6652,9 млн. доллари ИМА ворид шудааст. Дар соли 2013 ин нишондиҳанда 4110,7 млн. доллари ИМА-ро ташкил намуд [6, с. 231]. Воридоти сармояи хоричӣ ба иқтисодиёти кишвар тамоюли зиёдшавиро нишон дода, аз он шаҳодат медиҳад, ки дар кишвар иқлими мусоиди сармоягузорӣ ташаккул ёфтааст.

Дар баробари ин, қайд кардан зарур аст, ки дар ҳафт соли охир рушди иқтисодиёти кишвар ҳамасола ба ҳисоби миёна дар сатҳи 7 фоиз таъмин гардида, маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз 45,6 миллиард сомонӣ ба 78 миллиард афзоиш ёфт [7].

Афзоиши ММД мувофиқи Стратегияи миллии рушд то давраҳои 2030 бояд 3,5 маротиба зиёд гардад. Чунин иқдом метавонад сатҳи камбизоатӣ дар кишварро то давраҳои пешбинишуда ду маротиба коҳиш диҳад. Дар баробари ин, барои татбиқи ҳадафҳои стратегии миллии мо бояд то соли 2030 118,1 миллиард доллари ИМА-ро аз ҳисоби ҳамаи шаклҳои сармоягузори ватаниву хориҷӣ ҷалб намоем. Аз ин лиҳоз, ҷалби сармоягузори хориҷӣ барои илми муосири кишвар ва фаъолияти хоҷагидорӣ проблемаи рақами як ба ҳисоб меравад. Худи таҷрибаи ҷаҳонӣ низ нишон медиҳад, ки таъсири ҷалби сармоягузори хориҷӣ ба иқтисодиёти давлатҳои алоҳида басо калон мебошад.

Инчунин, дар адабиёти иқтисодӣ низ қайд карда мешавад, ки объекти асосии мусбии таъсири сармояи хориҷӣ ба давлати репетсиент ва сахми он дар рушди иқтисодии кишвар тавассути тақвияти равандҳои сармоягузорӣ, эҳёи сармояи миллии ва ҷорӣ намудани сифатҳои нав дар рушди иқтисоди кишвари қабулқунанда татбиқи мегардад [1, с. 43]. Дар бораи аҳамияти сармоягузори хориҷӣ сухан ронда, қайд кардан зарур аст, ки сармоягузори хориҷӣ на фақат барои таъмини рушди устувор хизмат менамоянд, балки омили муҳими рушди соҳаи иҷтимоӣ низ ба ҳисоб мераванд.

Маълум аст, ки сармоягузориҳои хориҷӣ ба раванди иқтисодӣ ва фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар ворид шуда, ба иқтисодии табиӣ кишвар, муносибатҳои тичоративу истеҳсолӣ тақвият мебахшад ва барои кишвари қабулқунандаи сармоя барои фаъол гаштан дар тақсмоти байналхалқии меҳнат мусоидат мекунад.

Сармояи хориҷӣ дар мавриди ҷалб шудан ба кишвар бо захираҳои миллии ва боигарии табиӣ пайваст шуда, ба самаранокии баланди иқтисодӣ, ки дар истифодаи таҷрибаи бузург, воситаҳои босифати меҳнат, такмили ихтисоси мутахассисону коргарон ва истифодаи васеи захираҳои мавҷудаи истеҳсолот имконпазиранд, мусоидат мекунад.

Адабиёт

1. Инаметдинова И.Р. Иностранные инвестиции (Привлечение и использование в условиях современной экономики России): диссер. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / И.Р. Инаметдинова. - Москва, 2001. - 171 с.
2. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег /Дж.М. Кейнс //Антология экономического классики. Т2. – М: Эконом-Ключ, 1993. – 231 с.
3. Кононова Е.С. Управление устойчивым социально-экономическим развитием северных территорий региона: диссер. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Е.С. Кононова. – Красноярск, 2016. – 165 с.
4. Кузнецова Г.В. Организация предпринимательской деятельности с участием иностранного капитала/ Г.В. Кузнецова. - М: Инфра-М, -1994. - 128с.
5. Маковецкий М.Ю. Инвестиции как ключевой фактор экономического роста/М.Ю. Маковецкий // Финансы и кредит. -2007. - №4 (244). - С. 55-62.
6. Омори солони Чумхурии Тоҷикистон - Душанбе, 2020. – 231с.
7. Паёми Президенти Чумхурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. -Душанбе, 26.12.2019 с.
8. Пиковский, А.А. Устойчивое развитие и культура / А.А. Пиковский, И.А. Орлова. – СПб, 2002. - 158 с.
9. Программа действия. Повестка дня на 21 век и другие документы / Конференции в Рио-де-Жанейро. - Женева, Центр «За наше общее будущее». - 1993.
10. Расулова Х.М. Привлечение иностранных инвестиций как фактор устойчивого экономического развития Российских регионов: диссер. ... канд. экон. наук: 08.00.14 /Х.М. Расулова. - Махачкала, 2010. – 188 с.
11. Смирнов Т.В. Прямые иностранные инвестиции в системе факторов экономического роста: диссер. ... канд. экон. наук: 08.00.01. /Т.В. Смирнов. - Москва, 2004. -175 с.

12. Старикова Е.А. Взаимодействие государства и транснационального бизнеса в реализации Целей устойчивого развития: диссер. ... канд. экон. наук: 08.00.14 / Е.А. Старикова. – Москва, 2019. -174 с.
13. Sachs J. D. The Age of Sustainable Development / Columbia University Press, 2015. –544 p.
14. Тошматов М.Н. Экономическое моделирование влияния иностранных инвестиций на экономический рост и вариативные прогнозные расчеты необходимого объема инвестиций для удвоения и утроения ВВП за 10 лет в Республике Таджикистан /М.Н. Тошматов // Таджикистан и современный мир. - 2016. - №5(55). - С. 90-96.
15. Ускова Т.В. Управление устойчивым развитием региона: монография / Т.В. Ускова. - Вологда: ИСЭРТ РАН, 2009. - 355 с.
16. Шевченко И.В. Роль инвестиций в реализации стратегии экономического роста/И.В. Шевченко и др. //Финансы и кредит. - 2006. - №32 (236). - С. 25-35.

УДК 331.2:396(575.3)

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ РОЛЬ ЖЕНЩИН НА РЫНКЕ ТРУДА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Джурахонзода Саодат - к.э.н., докторант ГУ НИИ труда, миграции и занятости населения Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Лахути 63, кв. 24. Тел.: +992 907-98-69-13. E-mail: s.mutieva@mail.ru

В статье рассматриваются меры, принимаемые Правительством Республики Таджикистан в целях интеграции женщин на рынок труда. Отражено нынешнее положение женщин на рынке труда Республики Таджикистан. Проведен анализ уровня профессионального образования женщин. Рассмотрены состояние занятости женщин в экономике республики, меры, осуществляемые Агентством по труду и занятости населения Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан по трудоустройству безработных женщин. Проведен анализ численности женщин, выполняющих работу по найму, зарегистрированных в качестве безработных в службах занятости и получающих пособия.

Ключевые слова: рынок труда, услуги служб занятости, трудоустройство женщин, образование женщин, уровень занятости женщин.

НАҚШИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ ЗАНОН ДАР БОЗОРИ МЕҲНАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҷурахонзода Саодат - номзади илмҳои иқтисодӣ, докторанти Муассисаи давлатии Паҷӯшишгоҳи илмиву таҳқиқоти меҳнат, муҳоҷирати аҳолии Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи. Лоҳутӣ, бинои 63, манзили 24. Тел.: +992-907986913. Почтаи электронӣ: s.mutieva@mail.ru

Дар мақола чорабиниҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ҳамгироии занон дар бозори меҳнат мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар он сатҳи вазъи имрӯзаи занон дар бозори меҳнати Тоҷикистон инъикос ёфта, дараҷаи маълумотнокии касбии бонувон таҳлил карда шудааст. Инчунин, ҳолати ба шуғл фарогирии бонувон дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ, тадбирҳои Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои бо кор таъмин кардани занҳои бекор арзёбӣ гардидааст. Теъдоди бонувони бекор, теъдоди занони машғул ба меҳнати кироя ва дар қайди хадамоти шуғл ба ҳайси бекор ва гирандагони кумақпулӣ таҳлил гардидааст.

Калидвожаҳо: бозори меҳнат, хизматрасониҳои хадамоти шуғл, бақортаъминкунии занон, маълумотнокии бонувон, сатҳи шуғли занон.

SOCIO-ECONOMIC ROLE OF WOMEN IN THE LABOR MARKET OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Jurakhonzoda Saodat - candidate of the economical sciences, Doctoral of the State Research Institute of labor, migration and employment of the Ministry of of labor, migration and employment of the Republic of Tajikistan 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 63 Lohuti street, ap.24\$ tel.+992 907-98-69-13; s.mutieva@mail.ru

The article reflects the state of women in the labor market of the Republic of Tajikistan. The analysis of the level of education of women in primary, secondary and higher professional education is carried out. The article considers the state of employment of women in the economy of the republic, the level of unemployed women, the number of women performing work for hire, registered as unemployed in the employment services and received benefits.

Key words: labor market, employment services, employment of women, education of women, level of employment of women.

В Послании Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, Основателя мира и национального единства уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» (от 26 января 2021 года) дана высокая оценка деятельности женщин во всех сферах жизни общества, особо подчеркнут их весомый вклад в обеспечение развития государства, благоустройства страны, укрепления мира и стабильности. Было отмечено, что на протяжении тридцати лет Государственной независимости женщины Республики Таджикистан наравне с мужчинами трудятся во всех сферах.

В Послании соответствующим органам было поручено с целью дальнейшей поддержки женщин разработать и осуществить «Национальную стратегию активизации роли женщин в Республике Таджикистан на 2021-2030 годы» и план ее осуществления на 2021-2025 годы. Принятие и реализация этих документов позволит еще больше укрепить статус женщин в нашем обществе.

Расширение процесса участия женщин в развитии экономики страны, увеличение объема грантов Президента Республики Таджикистан и выделение льготных кредитов женщинам-предпринимателям относятся к мероприятиям, которые сегодня осуществляются Правительством страны.

Увеличивается вклад женщин и девушек в сферу науки, образования и здравоохранения страны. Стоит отметить, что в сфере образования количество работников из числа женщин составляет 73%, в сфере здравоохранения и социальной защиты населения — около 68%.

Заметна деятельность женщин и в сфере сельского хозяйства, и развитии экономики страны. В настоящее время число руководителей дехканских хозяйств из числа женщин составляет 35600, а число женщин-предпринимателей - 77400 человек.

Правительство Таджикистана ведёт активную работу в решении социально-экономических проблем женщин и их интеграции в рынок труда.

В Республике Таджикистан рынок труда находится на стадии формирования и развития со всеми присущими этому периоду характерными особенностями. Основными факторами, определяющими положение женщин на рынке труда, являются доступ к получению образования, реализованность в профессии, поиск и трудоустройство на рынке труда и материальный уровень.

На рынке труда в современный период востребованы как квалифицированные рабочие кадры, так и специалисты с высшим образованием. В последнее время большое внимание уделяется получению образования женщинами, особенно девушками. Данные о количестве выпускников образовательных учреждений Республики Таджикистан приведены в таблице 1.

Анализ таблицы показывает, что выпуск учащихся - девушек учреждениями общего образования за анализируемый период вырос на 9,6%. Количество девушек, закончивших образовательные учреждения в период 2015-2019 гг. имеет динамику к увеличению по всем направлениям. Так, за рассматриваемый период наблюдается рост выпуска девушек, получивших среднее профессиональное образование на 26,9%, среднее профессиональное образование - на 75,3%, высшее профессиональное образование - на 92,9%.

Таблица 1. - Численность выпускников учебных заведений в Республике Таджикистан [2].

	2015	2016	2017	2018	2019	2019 к 2015%
Выпуск учащихся учреждениями общего образования (тыс. человек),	110,2	111,9	119,4	118,5	114,7	104,1%
в том числе девушек	49,0	50,0	53,6	53,7	53,1	109,6%
Число выпускников начального профессионального образования (человек),	9,6	15,5	13,1	13,0	11,7	121,9%
в том числе девушек	2,6	3,4	3,4	3,2	3,3	126,9%
Число выпускников среднего профессионального образования (человек),	11,8	14,0	17,8	20,8	20,8	176,3%
в том числе девушек	7,7	9,9	11,4	12,9	13,5	175,3%
Число выпускников высшего профессионального образования (человек),	29,5	33,2	38,5	44,6	43,2	146,4%
в том числе девушек	8,5	10,2	12,9	15,9	16,4	192,9%

Несмотря на положительную динамику в области получения образования среди женщин и девушек существуют проблемы, такие как доступность образования. Например, в семье получение образования преимущественно пользуются мальчики, так как считают, что девушка выйдет замуж и уйдет в другую семью, а мальчик - это будущий кормилец. Также в отдаленных горных районах школы находятся вдали от дома, и родители беспокоятся за безопасность девушек и не пускают их в школу и не во всех школах регионов созданы условия для обучения девушек.

Девушками в основном выбираются специальности среднего профессионального образования в области образования, культуры и искусства, что составляет 75%, здравоохранения, физической культуры и спорта - 73%, экономики - 25%, промышленности - 21% и сельского хозяйства - 9% от общего объема удельного веса женщин по отраслевой специализации учреждений. В высшем профессиональном образовании среди девушек уделяется большой интерес специальностям в области образования - 56,8%, экономики - 24,9%, здравоохранения, физической культуры и спорта - 6,7%, промышленности и транспорта - 6,0%, а также сельского хозяйства - 2,8%, культуры и искусства - 2,6% от общего объема удельного веса женщин по отраслевой специализации учреждений[1].

Девушками выбираются, в основном специальности в области образования и здравоохранения, т.к. специальности данного направления имеют гибкий график работы и работа в женском коллективе. В процессе индустриализации экономики республики будут востребованы технические специальности в области промышленности и транспорта, так как интерес девушек мал к этой области, то в будущем занятость женщин при высокой потребности будет низкой. Таким образом, в данный период времени нужно задумываться о будущих возможностях женщин и привлекать их к получению высшего профобразования в области промышленности и транспорта.

В 2019 г. всего было занято в экономике Республики Таджикистан 2463,4 тыс. человек, количество женщин составило 22,5% или 529,3 тыс. человек (см. таблицу 2). Анализ таблицы отражает рост занятости женщин в экономике республики на 5,8% за период 2015-2019 гг., в реальном секторе также отмечается рост занятости на 4,5%, в секторе услуг данный показатель показал рост на 5,9%. В реальном секторе в 2019г. основная часть женщин занята в сельском хозяйстве - 254,4 тыс. человек, в обрабатывающей промышленности - 15,3 тыс. человек, строительстве - 4,0 тыс. человек.

Таблица 2. - Распределение численности женщин, выполняющих работу по найму, по видам экономической деятельности в Республике Таджикистан[2].

	2015	2016	2017	2018	2019	2019 к 2015 %
Всего занято в экономике	526,8	484,6	473,4	529,3	554,2	105,8%
В реальном секторе в том числе:	268,3	225,5	218,2	258,9	280,5	104,5%
-сельское хозяйство, охота и лесоводство	247,7	204,2	194,8	236,4	254,4	102,7%
-обрабатывающая промышленность	14,4	15,3	16,1	15,1	15,3	106,2%
-строительство	2,4	2,4	3,4	3,7	4,0	166,6%
В секторе услуг в том числе:	258,5	259,3	255,3	270,4	273,7	105,9%
-образование	134,6	135,2	129,1	137,1	141,9	105,4%
-здравоохранение и социальные услуги	66,7	69,6	72,9	77,5	78,3	117,4%
-государственное управление и оборона	12,3	10,9	13,5	15,1	14,1	114,6%

Как показывают данные вышеприведенной таблицы в 2019г. в секторе услуг большая часть женщин была занята в образовании - 141,9 тыс. человек, что соответствует росту на 5,4% в сравнении с 2015г., здравоохранении и социальных услугах - 78,3 тыс. человек, государственном управлении и обороне - 14,1 тыс. человек. Занятость женщин по отраслям соответствует потребностям или спросу работодателей (см. таблицу 3.)

Таблица 3. - Потребность предприятий в работниках, заявленная в службы занятости Республики Таджикистан по отраслям на конец года (число вакансий)[2].

	2015	2016	2017	2018	2019	2019 г. к 2015 г., в %
Потребность предприятий в работниках, заявленная в службы занятости, всего в том числе:	7275	9224	7998	8982	10201	140,2
- в промышленности	1713	1094	1382	1622	2396	139,9
- в сельском хозяйстве	669	536	489	308	372	55,6
- на транспорте и в связи	177	460	569	617	274	154,8
- в строительстве	124	191	279	509	528	в 4,2 раз
- в торговле	277	83	121	68	302	109,0
- в здравоохранении	2126	2797	1879	1965	2133	100,3
- в образовании	674	1632	736	869	992	147,2
- в других отраслях	1023	1340	2020	2398	1969	192,5

Потребность в рабочей силе во всех отраслях за период 2015-2019 гг. увеличилась на 40,2 процентных пункта. Увеличение потребности в найме работников вызвано тем, что в силу экономических и социальных факторов отрасли национальной экономики за последние годы начали поднимать свою мощь, а также с развитием частного сектора и увеличения, вновь созданных предприятий, которые испытывают в них значительную

потребность. Так, в отраслях, где больше всего заняты женщины, строительстве и потребность в рабочей силе возросла (соответственно в 4,2 раза): в образовании - на 47,2%, в промышленности - на 39,9%, в транспорте и связи - на 54,8% и только в сельском хозяйстве наблюдается снижение потребности в работниках на 44,4%.

Наряду с ростом уровня занятости на рынке труда РТ, так же изменяется и уровень безработных женщин. В 2019 г. численность безработных женщин, зарегистрированных в службах занятости, составила 49824 чел., получивших статус безработных - 26811 чел., что составляет 44,7% от общего числа по республике (см. таблицу 4).

Таблица 4. - Численность безработных, зарегистрированных в службах занятости[3].

	2015	2016	2017	2018	2019	2019 к 2015%
Были зарегистрированы в качестве безработных	72521	77349	78385	92631	106542	146,9%
- из них женщины	33508	36326	37469	45084	49824	148%
Получили статус безработного	50272	51299	49239	55332	60045	119,4%
- из них женщины	23250	23492	22752	26102	26811	115,3%
Предоставлены пособия по безработице	9857	11106	11012	11137	11229	113,9%
- из них женщины	419	360	278	288	220	52,5%

За исследуемый период динамика численности женщин, зарегистрированных в качестве безработных в службах занятости, имела тенденцию к увеличению. За период 2015-2019 гг. этот показатель увеличился на 48% и составил в 2019 г. 49824 чел. (что на 16316 чел. больше, чем в 2015 г.). Если проанализировать, как изменилось количество женщин, получивших статус безработных, то становится очевидным, что этот показатель тоже увеличился на 15,3% и составил в 2019 г. 26811 чел. (что на 3561 чел. больше, чем в 2015 г.). Считаем необходимым отметить, что в 2019 г. количество женщин, получивших статус безработных, от общей численности безработных составляет 44,7%. Говоря о предоставлении пособий по безработице женщинам, нужно отметить наблюдаемую тенденцию к уменьшению. Так, если в 2015 г. 419 женщин получили пособия, в 2019 г. - их количество сократилось до 220 чел., что на 47,5% меньше показателя 2015 г., при этом наблюдается увеличение общей численности безработных на 13,9%, что соответствует 11229 чел. в 2019 г. (на 1372 чел. больше, чем в 2015 г.).

В рамках Государственной программы содействия занятости населения Республики Таджикистан на 2018-2019 гг. Агентство по труду и занятости населения Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан уделяло большое внимание проблемам женщин на рынке труда.

В 2019 г. число обратившихся по вопросу трудоустройства в Агентство по труду и занятости населения Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан составляло 106 тыс. чел., что на 46,9 % выше показателя 2015 г. (табл. 5). Данные за 5 лет указывают на увеличение количества обращений по вопросам трудоустройства. Также в динамике отмечается увеличение данного показателя на 16% в 2018 г. по сравнению с 2019 г. Сотрудники службы занятости отмечают, что данный скачок связан с выполнением рабочей программы по реинтеграции возвратившихся мигрантов. Количество женщин, обратившихся по вопросам трудоустройства, с каждым годом также имеет тенденцию к увеличению. Так, в 2019 г. оно составило 49824 человек, что в сравнении с 2015 г. - больше на 48,6%. За анализируемый период Агентством труда и занятости населения Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан было трудоустроено женщин на 84,2% больше, чем в 2015 г., показатель трудоустройства женщин также имеет динамику к увеличению.

Таблица 5. - Численность лиц, обратившихся по вопросу трудоустройства в службы занятости[3].

	2015	2016	2017	2018	2019	2019 к 2015 %
Всего обратились по вопросу трудоустройства	72,5	77,3	79,6	92,6	106,5	146,9
- из них женщины	33508	36326	37469	45084	49824	148,6
Трудоустроены	38,0	39,0	49,5	63,1	76,4	184,2
- из них женщины	17101	18484	24150	32601	36666	341,6
Трудоустроены по квотам	2867	2876	3410	4353	6634	231,4
- из них женщины	1421	1501	1673	2199	3168	223
Направлены на создание индивидуальной предпринимательской деятельности (льготные кредиты)	3937	3946	3956	3961	3981	1,3
- из них женщины	1894	2270	1840	1870	2038	107,6

Вопросы безработицы и трудоустройства среди женщин на рынке труда являются одними из значительных перед государством. Так, в 2019 г. количество трудоустроенных женщин увеличилось в 3 раза по сравнению с 2015 г. и составило 36666 человек. Показатель трудоустройства женщин по квотам так же увеличился в 2,3 раза и составил в 2019 г. 3168 человек. За счет предоставления льготных кредитов на создание индивидуальной предпринимательской деятельности в 2019 г. службой занятости работой были обеспечены 3981 человек, из них - 2038 человек - это женщины. Организация женской индивидуальной предпринимательской деятельности за счет предоставления льготного кредитования при поддержке служб занятости имеет тенденцию к увеличению. Данный показатель увеличился на 7,6%, что говорит о предоставлении женщинам возможностей для реализации поставленных перед собой целей в предпринимательстве.

Таблица 6. - Численность лиц, обратившихся в службы занятости[3].

	2015	2016	2017	2018	2019	2019 к 2015 %
Всего обратились в службы занятости	113001	119709	119422	129681	142221	125,9
- из них женщины	51313	56865	54268	62063	67020	130,6
Привлечены к общественным работам	5346	6818	5486	5501	5511	103,1
- из них женщины	2071	2518	2053	2066	2245	108,4
Отправлены на профессиональную подготовку	18397	18540	16710	16632	17900	97,3
- из них женщины	13532	13903	12634	13685	14105	104,2
Оказаны услуги профессиональной ориентации	28982	30833	32282	32994	33295	114,9
- из них женщины	2882	2916	2554	2678	3046	105,7

Анализ приведенной таблицы показал, что количество женщин, обратившихся в службы занятости, увеличилось на 30,6% и в 2019 г. составило 67020 человек или 47,1% от общего числа обратившихся. Одной из основных задач, поставленных перед службой занятости, является содействие образовательной, профессиональной подготовке граждан, обратившихся к ним, а также уязвимым слоям населения, к которым можно

отнести лиц с ограниченной ответственностью, молодежь и женщин. За исследуемый период количество граждан, отправленных на профессиональную подготовку или переподготовку, уменьшилось на 2,7% и составило в 2019 г. 17900 человек. Несмотря на это, количество женщин, воспользовавшихся данной услугой увеличилось на 4,2%. Но стоит отметить неравномерную тенденцию изменения данного показателя: в 2015-2016 гг. наблюдалась резкое увеличение (с 13532 человек до 13903 человек или на 2,7%), в 2016-2017 гг. - наблюдался резкий спад (от 13903 человек до 12634 человек или на 9,1%), в 2017-2018 гг. - произошло увеличение (от 12634 человек до 13685 человек или на 8,3%), в 2018-2019 гг. также можно наблюдать увеличение (от 13685 человек до 14105 человек или на 3,1%).

Тенденция изменения количества женщин, воспользовавшихся услугой профессиональной ориентации, также была неравномерной: в 2015-2016 гг. наблюдалось увеличение (с 2882 чел. до 2916 чел. или на 1,2%), в 2016-2017 гг. - произошёл спад (от 2916 чел. до 2554 чел. или на 12,4 процентных пункта), в 2018 г. можно опять наблюдать увеличение (на 4,9%), а в 2018 -2019 гг. – также произошло увеличение (от 2678 чел. до 3046 чел. или на 13,7%).

Таким образом, ежегодно на рынок труда выходят до 33,2 тыс. девушек, имеющих специальность. Так, в 2019 г. 49,4% от общего количества выпускников, получивших высшее профессиональное образование, составили девушки, среднее профессиональное образование - 40,7%, начальное профессиональное - 9,9%. В связи с этим также существует положительная тенденция трудоустройства дипломированных высококвалифицированных специалистов на рабочие специальности.

Проведенный нами анализ показал имеющийся большой спрос на рабочие специальности на рынке труда, подготовкой которых занимаются учреждения начального и среднего профессионального образования. В этой связи считаем необходимым уделить большое внимание подготовке кадров в данном направлении.

Таким образом, достижения четырех основных целей, отраженных в Национальной стратегии развития до 2030 г. Республики Таджикистан, дают возможность увеличению занятости женщин на рынке труда в обрабатывающей промышленности на 6,2%, строительстве - 66,6%. Политика привлечения женщин в руководящие органы государства привела к росту занятых в этой области на 14,6%. Так, на 1 января 2021 г. численность государственных служащих из числа женщин составила 4485 чел., что на 78 человек больше чем 2020 г.

За последние годы правительством широко поднимается проблема неформальной занятости. Женщины - это самый уязвимый слой общества, который попадает в различные риски. В данный период официальной статистики по проблемам занятости женщин в неформальном секторе нет, но если были точные данные о женщинах, которые являются домохозяйками, то можно было бы определить число.

По официальным данным, занятость женщин в сельском хозяйстве за 5 лет снизилась на 44,4% и в 2019 г. составила 372 тыс. человек, но основной проблемой является то, что фермерские хозяйства не всегда отражают занятость женщин, членов семей, которые неуклонно работают на полях. Так жёны, дочери и невестки, работая на владельца фермерского хозяйства, которым является муж, отец или свёкор, ведут свою деятельность без официальной регистрации, не имеют трудовой договор, трудовую книжку и не ведут социальные отчисления, а так же не получают официально заработную плату. Таких женщин можно отнести к женщинам, занятым не формально, и вопрос о социальной защите полностью отсутствует. В последние годы появилась новая категория женщин на рынке труда республики, как мардикоры-женщины. Это категория так же попадает к женщинам, занятым неформально. Большая часть женщин-мардикоров нанимаются на работы в поля, т.е. они активны в сельской местности, но и город не остается в стороне. Так, няни, сиделки и помощницы по ведению домашнего хозяйства так же относятся к категории неформально занятых.

По нашему мнению, данную проблему можно решить при активной деятельности служб занятости в регионах или Агентства по труду и занятости населения как представителя Министерства труда, миграции и занятости населения РТ в регионах. Службы занятости могут стать хорошим посредником между работодателем и работником, но не понимание и нежелание работодателей не дают возможность решению данных проблем. Работодатель должен осознать выгоду совместной работы со службами занятости. Поэтому для этого должна проводиться информационная работа между работодателями при содействии Объединения работодателей, ассоциаций и профсоюзов.

Литература

1. Образование в Республике Таджикистан. Статистический сборник. Душанбе: Агентство по статистике при Президенте РТ, 2019 - С. 50, 84.
2. Рынок труда в РТ. Статистический сборник. Душанбе: Агентство по статистике при Президенте РТ, 2020. - С. 77, 149, 157-158.
3. Полугодовой отчет за 2020 год Агентства по труду и занятости населения Министерства труда, миграции и занятости населения РТ.
4. Государственная программа содействия занятости населения Республики Таджикистан на 2018 - 2019 годы.

ТДУ: 316.334.2

ИРТИБОТИ МУТАҚОБИЛАИ СУБЪЕКТҲОИ МУНОСИБАТҲОИ МОЛИЯВӢ ВА ТАШАККУЛИ РАФТОРИ МОЛИЯВИИ ХОНАВОДАҲО

Убайдуллоев Фаридулло Каримович – н.и.и., дотсенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.Нахимов 64/14. Телефон: +(992) 935730010. E-mail: faridullo72@mail.ru

Бобомуродов Бобомурод Элмуродович – муаллими калони кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.Нахимов 64/14. Телефон: +(992) 919416226

Дар мақолаи мазкур модели иртиботи мутақобилаи хоҷагиҳои хонавода бо дигар агентҳои иқтисодӣ таҳия гардида, дар он вазифаҳои иҷтимоии давлат дар тағйир додани рафтори молиявии хонаводаҳо ҳамчун субъектҳои мустақили молиявӣ инъикос ёфтааст. Нақши давлат дар ташаккули захираҳои молиявии хонаводаҳо хеле бузург баҳоззорӣ шудааст, чунки давлат бо роҳи таъсиррасонӣ рафтори молиявии хонаводаҳоро ба тавре тағйир медиҳад, ки онҳо дар афзоиши пасандозҳои миллӣ саҳмгузор бошанд. Собит гардидааст, ки дар иқтисоди бозорӣ захираҳои молиявии давлат қисман аз ҳисоби хоҷагиҳои хонавода бо роҳи ҷамъоварии андозҳо аз шахсони воқеӣ, пардохти хизматрасониҳои давлатӣ ва фоизи қарзҳои додашуда барқарор гардида, ташаккули маҷрои пулӣ аз хонаводаҳо ба давлат аз ҳисоби пардохтҳои гуногун, уҳдадориҳо, лотереяҳо, коғазҳои қиматнок сурат мегирад. Дар баробари ин, моҳияти иҷтимоӣ-иқтисодии вазифаҳои хонаводаҳо шарҳ дода шудааст.

Дар мақола хавфҳои молиявии хонаводаҳо зимни ташаккул, истифода ва такрористеҳсоли захираҳои молиявии хонаводаҳо ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоиди иҷтимоӣ-иқтисодӣ барои аъзоёнашон муайян гардида, тасниф ва арзёбӣ карда шуданд.

Калидвожаҳо: хоҷагиҳои хонавода, даромад, хароҷот, захираҳои молиявӣ, бозор, давлат, таваррум, пардохт, рафтори молиявӣ, устувории молиявӣ, маърифати молиявӣ, сармоҷи инсонӣ.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ СУБЪЕКТОВ ФИНАНСОВЫХ ОТНОШЕНИЙ И ФОРМИРОВАНИЕ ФИНАНСОВОГО ПОВЕДЕНИЯ ДОМОХОЗЯЙСТВ

Убайдуллоев Фаридулло Каримович – к.э.н., доцент кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: +(992) 935730010. E-mail: faridullo72@mail.ru

Бобомуродов Бобомурод Элмуродович – старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: +(992) 919416226

В настоящей статье разработана модель взаимодействия домохозяйств с другими экономическими агентами, где отражены социальные функции государства по изменению финансового поведения домашних хозяйств как самостоятельных финансовых субъектов. Очень высоко оценена роль государства в формировании финансовых ресурсов домохозяйств, поскольку государство путем воздействия изменяет финансовое поведение последних таким образом, что они внесут свой вклад в росте национальных депозитов. Доказано, что в рыночной экономике финансовые ресурсы государства формируются частично за счет домохозяйств путем собирания налогов с физических лиц, выплаты государственных услуг и процентов выданных кредитов, а формирование денежных потоков из домохозяйств в государство осуществляется за счет различных платежей, обязанностей, лотерей, ценных бумаг. Наряду с этим, в статье объясняется социально-экономическая сущность функций домохозяйств.

В статье выявлены, классифицированы и оценены финансовые риски домохозяйств для формирования благоприятных социально-экономических условий для их членов.

Ключевые слова: *домашние хозяйства, доход, расход, финансовые ресурсы, рынок, государство, инфляция, платежи, финансовое поведение, финансовая устойчивость, финансовая грамотность, человеческий капитал.*

INTERACTION OF FINANCIAL RELATIONSHIPS AND FORMATION OF FINANCIAL BEHAVIOR OF HOUSEHOLDS

Ubaydulloev Faridullo Karimovich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Banking, Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Phone: + (992) 935730010. E-mail: faridullo72@mail.ru

Bobomurodov Bobomurod Elmurodovich - Senior Lecturer of the Accounting Department of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Phone: + (992) 919416226

This article has developed a model for the interaction of households with other economic agents, which reflects the social functions of the state to change the financial behavior of households as independent financial entities. The role of the state in the formation of financial resources of households was highly assessed, since the state, by means of influence, changes the financial behavior of the latter in such a way that they will contribute to the growth of national deposits. It is proved that in a market economy the financial resources of the state are formed partly at the expense of households by collecting taxes from individuals, payments of public services and interest on loans issued, and the formation of cash flows from households to the state is carried out through various payments, duties, lotteries, and securities. Along with this, the article explains the socio-economic essence of the functions of households.

The article identifies, classifies and assesses the financial risks of households for the formation of favorable socio-economic conditions for their members.

Key words: *households, income, expenditure, financial resources, market, government, inflation, payments, financial behavior, financial stability, financial literacy, human capital.*

Ташаккули захираҳои молиявӣи хонаводаҳо дар шароити номуайянии баланди иқтисодӣ, бухрони эътимод ба низоми бонкӣ ва дигар тақонҳои дохилию берунӣ сурат мегирад. Аз ин рӯ, яке аз вазифаҳои иҷтимоии давлат дар таъсиррасонии матлуб ва дуруст ба рафтори молиявӣи хонаводаҳо ҳамчун субъектҳои мустақили молиявӣ ва иқтисодӣ ифода меёбад. Барои тасвири манзараи воқеии ин таъсиррасонӣ мо бояд аввал ба иртиботи мутақобилаи хоҷагиҳои хонавода бо дигар субъектҳо диққат диҳем.

Субъектҳои муносибатҳои молиявӣ бо ҳамдигар ҳам мустақиман ва ҳам тавассути бозори захираҳо, инчунин, бозори молу хизматрасониҳо ҳамкорӣ мекунанд. Дар бозори захираҳо корхонаҳо ва давлат ба меҳнат, сармояи инсонӣ ва қобилияти соҳибкорӣ

тақозои худро манзур мекунад, хочагиҳои хонавода бошад, дар навбати худ, арзани ин захираҳоро ташаккул медиҳанд. Ширкатҳо навъҳои зарурии захираҳоро харидорӣ карда, хароҷоти истеҳсолотро ба зимма мегиранд. Дар айни ҳол корфармоён (корхонаҳо ва давлат) маҷроҳои музди меҳнатро (даромадҳои пулиро) барои хочагиҳои хонавода дар ивази таҳвили захираҳои муайян аз ҷониби онҳо меофаранд. Дар раванди сарф кардани маблағҳои мавҷудаи пулӣ, хочагиҳои хонавода дар бозори молу хизматрасониҳо тақозоро меофаранд, корхонаҳо бошанд, дар навбати худ, арзари ташаккул дода, маҳсулоти истеҳсолкардашонро мефурӯшанд ва даромад мегиранд. Ширкатҳо метавонанд, ки аз хочагиҳои хонавода дигар захираҳоро харидорӣ кунанд: масолеҳе, ки барои таъмини фаъолият заруранд ё амволи ғайриманқул (харидан ё иҷора гирифтани). Бар замми ин, корхонаҳо метавонанд, ки ба кормандони худ қарзҳоро пешниҳод кунанд, ки ин низ маҷроҳои маблағҳои пулиро аз корхона ба хочагиҳои хонавода таъмин менамояд. Дар натиҷаи он, маҷроҳои баръакси пулӣ – зимни пӯшонидани қарз ва фоизи он аз ҷониби корманд, ба вучуд меояд.

Нақши давлат дар ташаккули рафтори молиявии хонаводаҳо дар он зоҳир мегардад, ки захираҳои молиявии хонаводаҳо дар раванди амалиёти мутақобила бо дигар субъектҳои муносибатҳои молиявӣ ташаккул меёбанд, ки ин иртиботи ҳамбастагиро дар шакли модел чунин тасвир кардан мумкин аст (расми 1).

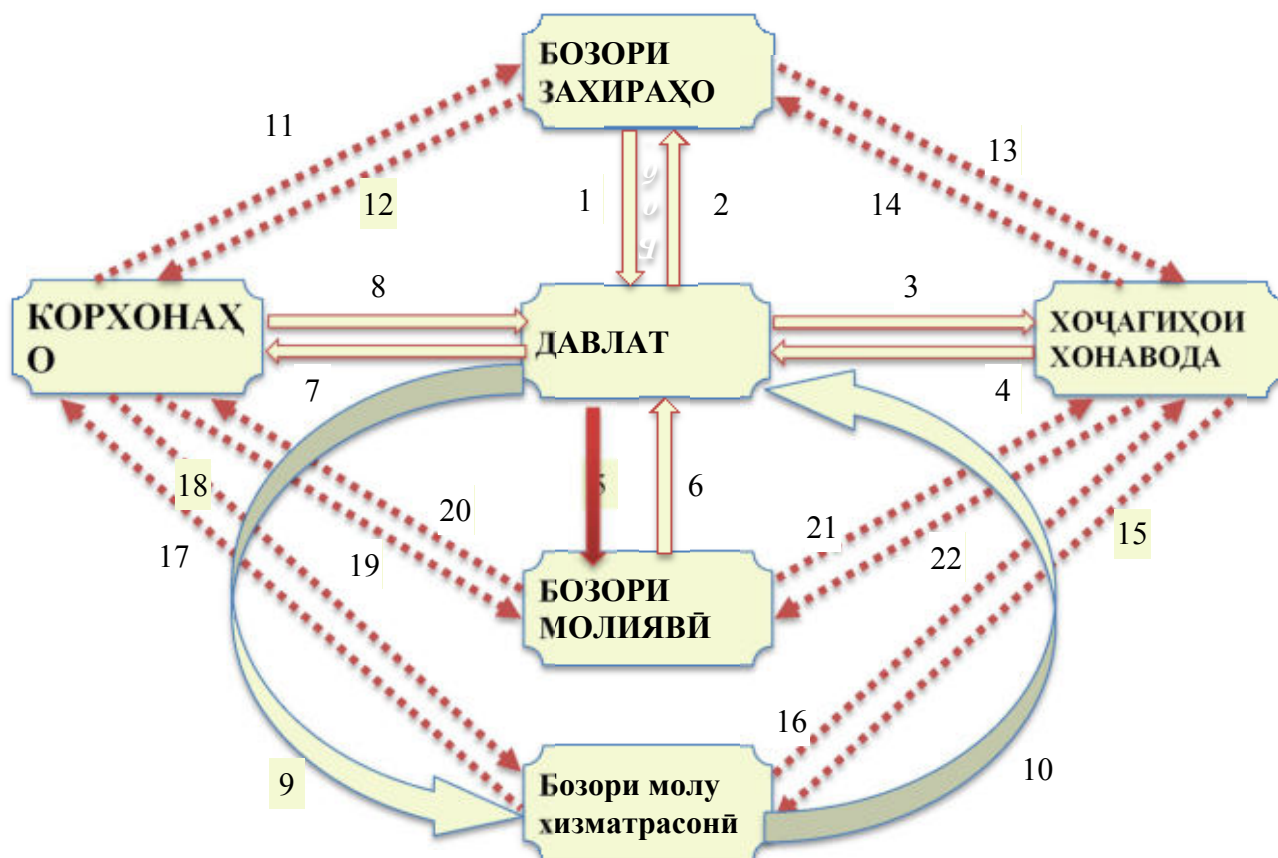
Илова бар хароҷоти маблағҳо ҷиҳати гирифтани захираҳо, молҳо, қору хизматрасониҳо, хочагиҳои хонавода ва ташкилотҳо як қисми муайяни ин маблағҳоро барои пардохти андоз ва ташаккули пасандозу сармоягузориҳо дар бозори молиявӣ равона мекунад.

Ҳамин тавр, захираҳои молиявии давлат қисман аз ҳисоби хочагиҳои хонавода бо роҳи ҷамъоварии андозҳо аз шахсони воқеӣ барои даромад ва амвол, пардохти хизматрасониҳои давлатӣ ва фоизҳои қарзҳои додаи давлат, барқарор мегарданд. Бар замми ин, ташаккули маҷроҳои пулӣ аз хочагии хонавода ба давлат аз ҳисоби пардохтҳои гуногун, уҳдадорӣҳо, гузаронидани лотереяҳо, фурӯши коғазҳои қиматноки давлатӣ ба аъзоёни хонаводаҳо сурат мегирад. Маҷроҳои баръакси пулӣ – аз давлат ба аҳоли, дар шакли пардохти музди меҳнат ба кормандони давлатӣ, трансфертҳо барои пардохти ёрдампулиҳо, нафақа, идрорпулӣ ба гурӯҳҳои муайяни аҳоли, пардохти фоиз аз рӯи коғазҳои қиматноки давлатӣ, бурдҳои лотерея, хариди коғазҳои қиматноки муҳлати муомилоташон гузашта, пешниҳоди қарзҳо ба аҳоли сурат мегирад.

Бад-ин минвол, хочагиҳои хонавода ба давлат захираҳои худро (асосан дар шакли захираҳои меҳнатӣ) пешниҳод мекунад ва давлат, дар навбати худ, шароити заруриро барои ҳаёту фаъолияти аҳоли фароҳам меорад. Бояд қайд кунем, ки таносуби андозҳо ва трансфертҳо дар хочагиҳои хонаводаи мухталиф аз ҳам фарқ мекунад: дар баъзеи онҳо мумкин тавозун ҷой дошта бошад, яъне тақрибан баробарии байни андозҳои пардохтшаванда ва трансфертҳои бадастомада мушоҳида мешавад; дар дигарашон бошад, метавонад, ки яке аз ин самтҳо кам бошад ва ё умуман набошад.

Дар доираи модели пешниҳодшуда таҳти мафҳуми “бозори молиявӣ” мо маҷмуи корпоратсияҳои молиявӣ (банкҳо, созмонҳои суғуртавӣ, сармоягузорӣ, хурди қарзӣ) ва бозори захираҳои молиявиро дар назар дорем. Хочагиҳои хонавода дар бозори молиявӣ ду намуди имкониятҳоро соҳибанд: а) ҷалби маблағҳои пулии иловагӣ тавассути қарзу вомҳо; б) ба даст овардани дороиҳои молиявӣ бо мақсади пасандозкунӣ ва сармоягузориҳои маблағҳои худ.

Бояд қайд кард, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар самти аввали иртиботи мутақобилаи хочагиҳои хонавода бо бозори молиявӣ инкишоф ёфтааст – қарздиҳӣ ба хочагиҳои хонавода, ҳол он ки самти дуҷум амалан истифода намешавад. Самти дуҷум иқтисодии бисёр бузурги рушдро дорад, ки метавонад ҳам ба хочагиҳои хонавода ва ҳам ба давлат барои баромадан ба дараҷаи баландтари рушди иқтисодӣ мусоидат кунад [7].

ОМИЛҶОИ АСОСИИ ИРТИБОТИ МУТАҚОБИЛА:

<p>1 – захираҳо; 2 – хароҷот; 3- андозу дигар пардохтҳои ҳатмӣ; 4- трансфертҳо; 5 - ҷойгиркунии дорониҳо; 6 - даромади давлат аз дорониҳо дар бозори молиявӣ; 7-кумакпулиҳо; 8-андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ; 9-хароҷот; 10-хариди давлатии мол, кор, хизматрасонӣ; 11-хароҷоту масрафҳо; 12- захираҳо;</p>	<p>13 – даромади пулӣ; 14 – захираҳои меҳнатӣ, сармояи инсонӣ, қобилияти соҳибкорӣ; 15- хароҷоти истеъмоли; 16- маҳсулот, молҳо, корҳо, хизматрасо-ниҳо; 17- меҳнат ва сармоя, фонда аз фурӯш; 18- маҳсулот, молҳо, корҳо, хизматрасо-ниҳо; 19-пасандозҳо, сармоягузориҳо; 20-даромадҳо аз сармоягузориҳо; 21-даромадҳо аз сармоягузориҳо, қарзҳо; 22-хариди дорониҳои молиявӣ, фоизи қарзҳо</p>
--	---

Расми 1. - Модели иртиботи мутақобилаи хоҷагиҳои хонавода бо дигар субъектҳои муносибатҳои молиявӣ

Дар доираи хоҷагиҳои хонавода метавонад, ки дилхоҳ навъи фаъолият иҷро гардад, ки дар натиҷаи он захираҳои молиявӣ ба вучуд оянд ва истифода бурда шаванд. Хусусияти ҳамкории байни аъзоёни хоҷагиҳои хонавода дар расонидани миқдори зиёди хизматрасониҳои ройгон (тарбияи кӯдакон, рӯбучин, пухтани хӯрок, таъмир ва ғ.) зоҳир мегардад. Ҳамин тавр, дар даруни хоҷагиҳои хонавода равандҳои истеҳсоли маҳсулот ва расонидани хизматҳо, такрористеҳсоли захираҳои меҳнатӣ, сохтани арзиши иловашуда сурат мегирад, ки аз тарафи омили расмӣ ба қайд гирифта намешавад. Андозаи ин арзиши иловашуда ба рушди соҳаҳои хизматрасониҳои мувофиқ таносуби чаппа дошта, хонавода корхонаи хурде мешавад, ки корҳои худхизматрасониеро иҷро мекунад, ки ҳаҷми онҳо дар сарфи вақт барои пешбурди хоҷагии хонавода ифода меёбад. Бояд қайд кунем, ки ҳаҷми чунин корҳо дар давраи бӯҳронҳои иқтисодӣ, рушди нокифояи иқтисодӣ хеле меафзояд, ки бо коҳиши даромади аҳоли ифода меёбад.

Илова бар ин, дар модели пешниҳодшуда иқтисоди соявӣ баррасӣ нашудааст, ҳол он ки ҳиссаи умумии он дар маҷмуи маҳсулоти дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон назаррас

буда, мувофиқи иттилооти Бонки ҷаҳонӣ тамоили камшавӣ надорад [9]. Метавон гуфт, ки дар баробари иқтисоди расмӣ акси он, яъне иқтисоди соявӣ вучуд дорад.

Ҳамин тавр, модели иртиботи мутақобилаи субъектҳои муносибатҳои молиявӣ, ки болотар тасвирашро овардем, ҳамбастагии зичи онҳоро ифода мекунад. Ба ҳадде, ки некуаҳволии як иштирокчии муносибатҳо аз некуаҳволии иштирокчиёни дигар вобастааст. Хулосаи дигаре, ки аз ин модел чихати ворид кардани хоҷагиҳои хонавода ба низоми молиявии кишвар бармеояд, дар он аст, ки хоҷагиҳои хонавода дар фаъолияти иқтисодӣ дар баробари корхонаҳо ва давлат иштирок карда, онҳоро бо захираҳои зарурӣ таъмин месозад. Ин унсуро аз модели мазкур берун кардан ғайриимкон аст, чунки вай дар маҷмуъ, зинаи муҳими пайвандкунандаи фаъолияти давлат мебошад.

Чуноне ки аз модели ҳамбастагии овардашудаи субъектҳои муносибатҳои молиявӣ бармеояд, хоҷагиҳои хонавода на танҳо захираҳои молиявии худро ташаккул медиҳанд, балки метавон моҳияти иҷтимоӣ-иқтисодии вазифаҳои онҳоро мухтасаран чунин тавзеҳ дод:

А) захирасозӣ. Дар доираи ин вазифа ташаккули фондҳо ва захираҳои пулӣ чихати таъмини фаъолияти хоҷагиҳои хонавода сурат мегардад.

Б) тақсимотӣ. Ин вазифа аз муҳимтарин масъулиятҳои хоҷагиҳои хонавода ҳамчун субъекти низоми молиявӣ ба ҳисоб меравад. Дар доираи ин вазифа як қисми даромади миллӣ, ки дар натиҷаи тақсмоти аввала ва такрорӣ маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, ки ба хоҷагиҳои хонавода рост меояд, каму беш мутаносиб тақсим мегардад. Ин тақсимот аввалан, байни иштирокчиёни он ва баъдан, барои сармоягузори рағбона мегардад. Объекти амали вазифаи тақсимотӣ даромади дар ихтиёри хоҷагиҳои хонаводабуда ва субъекти он – аъзоёни хонавода маҳсуб мешаванд.

В) такрористехсолӣ. Ин вазифа мустақиман бо вазифаи тақсимотӣ пайваст буда, чихати таъмини муттасилии рағбонаи такрористехсоли кувваи кори ба туфайли ба ҳар як шахс ҷудо кардани қисми муайяни захираҳои барои зиндагии ӯ зарур, сафарбар мегардад. Дар доираи ин функция барои мавҷудияти ҳамаи аъзоёни хоҷагиҳои хонавода шароит фароҳам оварда мешавад.

Г) танзимгарӣ. Дар доираи ин вазифа рушди мутаваззини хоҷагиҳои хонавода ҳамчун воҳиди иқтисодӣ ҳифз карда шуда, хусусияти хоҷагиҳои хонавода, ки бо комплекси мураккаби муносибатҳои байниҳамдигарии байни иштирокчиёнаш бастагӣ дорад, зоҳир мегардад. Хоҷагии хонавода аз аъзоёне таркиб меёбад, ки ҳар кадоми он бо чинс, синну сол, ҳислат, манфиатҳо, майли таҳассусӣ, сатҳи даромад, талаботу эҳтиёҷоташ аз ҳам фарқ мекунад. Чунин маҷмуи мураккаби тавсифот бо ҳам мувофиқакунии манфиатҳои иқтисодиро дар байни аъзоёни хоҷагиҳои хонавода тақозо мекунад, ки зимнан, эҳтимолияти тағйирёбии даромади дар ихтиёрбударо дар пай дорад, ки ба ҳар як аз иштирокчиён рост меояд.

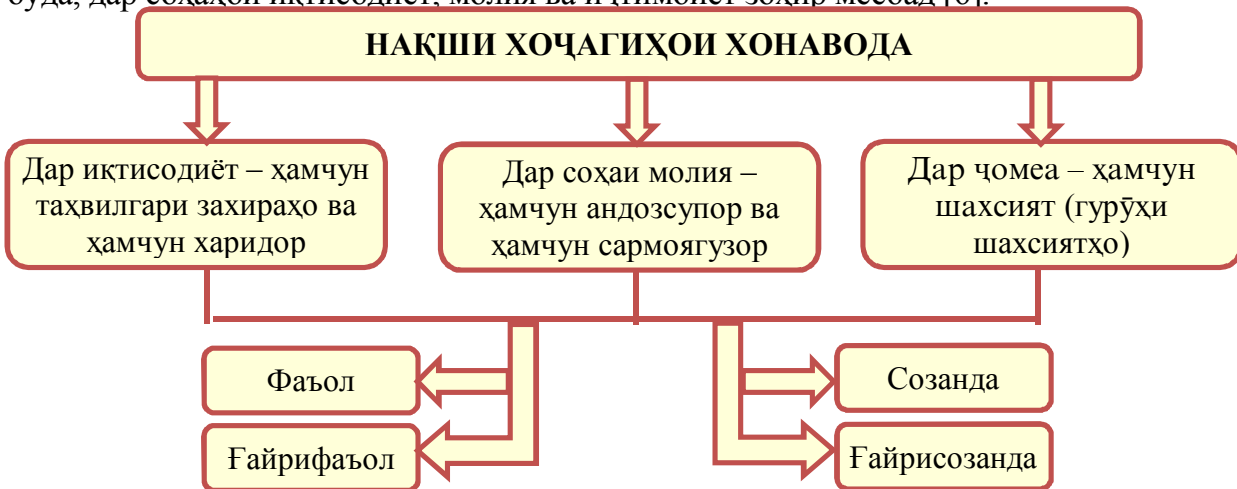
Д) сармоягузори. Моҳияти ин вазифа дар он зоҳир мегардад, ки хоҷагиҳои хонавода таҳвилгарони захираҳои молиявӣ ба иқтисодиёти кишвар тавассути корхонаҳо ва низоми бонкҳо маҳсуб меёбанд. Бар замми ин, функцияи мазкур, ҳамзамон, дар зиёд кардани истеъмоли хоҷагиҳои хонавода низ зоҳир мегардад, ки тавассути он рушди иқтисодиёт ҳавасманд карда мешавад. Бояд тазаққур дод, ки дар ҷумҳурии мо ин вазифа қариб ки иҷро намешавад. Аз ин рӯ, хоҷагиҳои хонавода, чуноне ки мебоист, ба рушди иқтисодиёти кишвар мусоидат намекунанд. Чунин вазият бо омилҳои мухталиф, ки аз ҷумла норасоии захираҳои озоди молиявӣ, сатҳи пасти маърифати молиявӣ алоқаманд мебошад.

Е) муттаҳидсозӣ. Ин вазифа дар нақши зинаи пайвандгари низоми молиявӣ бозидани хоҷагиҳои хонавода зоҳир мегардад.

Ё) назоратӣ. Хоҷагиҳои хонавода ҳамчун унсори баробарҳукуки низоми молиявӣ бояд ҳаҷми даромадҳо ва хароҷотро бо мақсади тақсмоти оқилонаи захираҳои мавҷудаи молиявӣ, аз ҷумла бо роҳи бунёди фондҳои маҳсуси маблағҳои пулӣ назорат кунад. Ин функция ҳислати субъективӣ дошта, назорат аз болои тақсимот ва истифодабарии

даромади сохибшуда инфиродӣ сурат мегирад ва баровардани ҳисобу баҳогузори нишондодҳои мухталифи молиявиро дар назар надорад.

Вазифаҳои номбаршуда нақши пешбарандаи хоҷагиҳои хонаводаро дар ташаккули на танҳо захираҳои молиявии худ, балки тамоми низоми молиявии мамлакат собит мекунад. Зимнан бояд эътироф кард, ки нақши хоҷагиҳои хонавода бисёрпаҳлу буда, дар соҳаҳои иқтисодиёт, молия ва иҷтимоӣ зоҳир меёбад [6].

Расми 2.- Нақши хоҷагиҳои хонавода дар ҷомеа

Нақши хоҷагиҳои хонавода дар иқтисодиёт ва ҷомеа (расми 2) на танҳо аз ҳадафҳо ва вазифаҳои дохилии худ ин хоҷагиҳо, балки боз аз ҳавасмандсозии рафтори фаболи созанда аз ҷониби давлат тавассути роҳандозии сиёсати иҷтимоӣ дар соҳаи ҳифзи тандурустӣ, маориф, сиёсати андоз, суғуртаи иҷтимоӣ, таъмини нафақа ва амсоли он вобастагӣ дорад.

Бо мақсади танзими давлатии рафтор ва вазъияти хоҷагиҳои хонавода онҳоро мутобиқи иқтидори худкифоягии онҳо (аз рӯйи синну сол, ҳолати тандурустӣ, таркиб, қобилияти худхизматрасонӣ ва худтаъминкунӣ, даромад, таҳсилот ва ғ.) ба се гурӯҳ гурӯҳбандӣ кардан ба мақсад мувофиқ аст:

1. Хоҷагиҳои хонаводаи беиқтидор, ки метавонанд ба дастгирии давлатӣ дар шакли ёрдампулиҳои иҷтимоӣ, ҷубронпулиҳо ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ умед банданд;

2. Хоҷагиҳои хонавода бо иқтидори миёна, ки онҳоро бояд барои мустақилона ҷиҳати бартараф намудани камбизоатиашон водор карда, тавассути имтиёзҳои андозӣ бо мақсади дастгирӣ ва рушди ташаббусҳои сохибкорӣ ҳавасманд сохт;

3. Хоҷагиҳои хонавода бо иқтидори баланд, ки барои онҳо бояд ҳамаи шароити мусоидро ҷиҳати сармоягузори пасандозҳоиашон ва андухтҳоиашон ба иқтисодиёти кишвар фароҳам овард: бозори қоғазҳои қиматнок, соҳаи бонкӣ ва истеҳсолоти саноатӣ бояд рушд ёбанд.

Ба ҳамин наздик таснифотро мутахассисони дигар низ пешниҳод кардаанд [3, с.133-140]. Чунин гурӯҳбандии хоҷагиҳои хонавода имконият медиҳад, ки ҷораҳои мушаххаси сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодӣ нисбат ба ҳар кадом гурӯҳи номбаршуда бо мақсади беҳтарсозии сатҳи зиндагӣ, вазъи молиявӣ ва ҳавасмандсозии нақши фаболу созандаи хоҷагиҳои хонавода дар иқтисодиёт ва ҷомеа ба таври хеле оқилона роҳандозӣ шавад. Ҳамин гуна ҳавасмандсозӣ барои рушди иқтидори сармоягузори кишвар хеле зарур аст, ки пояи онро захираҳои ташаккулёфтаи хоҷагиҳои хонаводаи мамлакат ташкил медиҳанд.

Тасмимҳои молиявии хонаводаҳо асосан ба истифодаи захираҳои молиявӣ марбутанд, ки ба онҳо пули нақди барои хароҷоти истеъмолӣ пешбинишуда ва сармоягузориҳо, аз ҷумла хароҷот барои ба даст овардани амвол, сармоягузори ба муассисаҳои молиявӣ ва истеҳсолоти воқеӣ шомил мешаванд. Вазифаи сармоягузори

хонаводаҳо, ки дар ташаккули захираҳои сармоягузорӣ ба иқтисодиёт ифода меёбад, муҳимтарин ҳисобида мешавад. Дар адабиёти муосири иқтисодӣ ба масъалаҳои фароҳам овардани заминаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва психологӣ ҷалби хонаводаҳо ба бозори сармоягузорӣ, имкониятҳо барои ҳавасмандгардонии давлатии табиғии пасандозҳои хонаводаҳо ба захираҳои сармоягузорӣ, таносуби пасандозҳои ғайрифаъоли аҳоли диққати зиёд дода мешавад. Дар айни замон, барои рушди иқтисодиёти истеҳсоли на танҳо захираҳои молиявии сармоягузори хонаводаҳо, балки, инчунин, захираҳои истеъмолии онҳо низ муҳим мебошад. Баланд бардоштан ё ба таври якмаром нигоҳ доштани сатҳи истеъмоли неъматҳои гуногун, истеҳсоли ин неъматҳоро дар сатҳи дахлдор ҳавасманд месозад ва нигоҳ медорад. Дар ҳамин радиф ханӯз Ч. Кейнс консепсияи тақозои самаранокро таҳия намуда буд, ки коҳишҳои хароҷоти истеъмоли, новобаста аз омилҳои бавучудоии худ, ба таври табиӣ рушди истеҳсолотро бозмедорад [1, с.27].

Ҳангоми қабули қарорҳои молиявӣ, хонаводаҳо ҳамчун субъектҳои хоҷагидор, инчунин, ба хавфҳои молиявӣ дучор меоянд. Бо ин ақида ҳамаи муаллифони мақолаҳо оид ба соҳаи хонаводаҳо розӣ ҳастанд. Аммо бархӯрдҳои муаллифони гуногун ба тафсири хавфҳои хонавода ва таснифи онҳо гуногун мебошанд. Дар натиҷаи омӯзиш ва банизомдарории тафсиrotу таснифоти мухталифи хавфҳои молиявии хонаводаҳо мо сохтори хавфҳои асосии молиявиеро, ки хонаводаҳо ба онҳо мувоҷеҳ мегарданд, чунин мураттаб сохтем:

1. Хавфи камшавии даромад, ки аз *хавфи ғайри қобили пардохт будан*, яъне талафҳои манбаи даромад дар асари аз кор рафтани, беморӣ, талафҳои қобилияти кор, маргу мир ва *хавфи таваррум*, яъне коҳиши қобилияти ҳақиқии харидории даромадҳои пулии хонаводаҳо зимни болоравии сатҳи таваррум, иборат мебошад;

2. Хавфи зиёд шудани хароҷот, ки аз *хавфи зиёнҳои вобаста ба моликияти амвол*, яъне талафот дар натиҷаи сӯхтор, ғорат, садама, фарсудашавӣ, аз он ҷумла истеҳлоки маънавии молҳои муҳлати истифодаашон дароз; *хавфи бавучудоии масъулияти шахравандӣ*, яъне зарурати ҷуброни даъвоҳои хусусияти молиявидошта; *хавфи талафот вобаста ба фаъолияти сармоягузорӣ*, яъне муфлисшавии муассисаҳое, ки сармоягузори пасандозҳоро ташкил мекунанд; *хавфи муфлисшавӣ*, яъне пурра аз даст додани молу мулк бо сабаби иҷро карда натавонишани уҳдадорихи худ; *хавфи зиёд шудани пардохтҳои ҳатмӣ*, яъне зиёдшавии андоз, бочҳо, пардохтҳои ҳатмӣ, иборат мебошад.

Илова ба ин, дар муқоиса бо хавфҳои корхонаҳо, хавфҳои хоҷагиҳои хонавода камтар идорашаванда мебошанд, зеро дар муқоиса бо созмонҳо ва иштирокчиёни касбии бозори қоғазҳои қиматнок, хонаводаҳо донишҳои заруриро дар бораи идоракунии дороиҳо ва уҳдадорихи худ надоранд ва ҳисобҳои мураккабро бо истифодаи усулҳои мантиқ ва математика иҷро намекунанд, аз омори математикӣ ва назарияи эҳтимолият барои коркарди маълумоти мавҷуда хабар надоранд ва имконияти мустақилона ҳисоб кардани эҳтимолияти бавучудоии хавфи молиявиеро низ надоранд. Аз дигар тараф, хоҷагиҳои хонаводаҳо барои мурочиат намудан ба коршиносони соҳа, таҳлилгарони мустақил ва ё мушовирони молиявӣ, яъне мутахассисони соҳибкасб барои пешгирии хавфҳои молиявии худ, аз сабаби паст будани даромадашон ва роиҷ набудани ин кор дар ҷомеаи Тоҷикистон ҳаргиз рӯй намеоранд.

Гузашта аз ин, тасмимҳои молиявӣ дар хонаводаҳо на танҳо бо ҳадафҳои иқтисодӣ (афзоиши даромади хонаводаҳо, сарфаи хароҷот), балки бо мақсадҳои иҷтимоӣ (тарбияи фарзандон, баланд бардоштани сатҳи таҳсилоти аъзоёни хонавода, фароҳам овардани шароити истироҳати хуб барои онҳо ва ғайра) низ қабул карда мешаванд [2, с.129-140].

Аз ҷиҳати назариявӣ қарори аз барои хонавода мувофиқтарини молиявӣ аз ҷониби хонаводаи мушаххас барои мақсадҳои гузошташуда ва бо назардошти маҳдудиятҳои мавҷуда барои ба даст овардани онҳо қабул карда мешавад. Дар амал, рафтори молиявии

хонавода ба монанди “рафтори беаклонаи” иштирокчиёни бозори молиявӣ, каму беш аз таҳсилот, синну сол, чинс, хусусиятҳои миллӣ, эътиқоди динӣ, равонӣ ва эҳсосии аъзои хонавода, тамоили онҳо ба хавф, қодир будани онҳо ба қабул ва коркарди иттилоот вобаста аст.

Барои дарки амиқтари сабабҳои талафоти молиявии хонаводаҳо, ки онҳоро аз нуқтаи назари мувофиқатӣ ё таносуби “даромадноқӣ – хавф” тавзеҳ дода намешавад, якҷанд омилҳои равонӣ ва рафторие мавҷуданд, ки ба тақсимои захираҳои молиявии хоҷагиҳои хонаводаҳо таъсир мерасонанд (ҷадв. 1).

Ҷадвали 1. - Намунаҳои рафтори молиявии хоҷагиҳои хонавода

Хусусиятҳои равонӣ ва рафтории дарки иттилоот ва идоракунии эҳсосот аз тарафи инсон	Қарорҳои сармоягузории хоҷагиҳои хонаводаҳо
Муҳофизакорӣ тафаккур: хоҳиш надоштан ба дасткашӣ аз эътиқод ё ақидае, ки қаблан вобаста ба баъзе объект, падида ва хусусиятҳои он ташаккул ёфтааст	Нигоҳдории маблағҳо дар суратҳисобҳои амонатӣ дар ташкилотҳои қарзӣ, фаъолнокии кам дар самти андухти пасандозҳо
Худбоварии аз ҳад зиёд: боварии шахс ба он ки эҳсосоташ, зеҳнаш, таҷрибааш, касбияташ нисбат ба дигарон хеле баланд аст, хоҳиши ҳамеша ба таври худ рафтор намудан, аз мадди назар дур мондани андешаҳои таҳлилгарон, коршиносон ва хама гуна субъектҳои дигари бозор	Сармоягузории маблағҳо ба пирамидаҳои молиявӣ, фондҳои муштарак бидуни машварат бо коршиносон ва таҳлили фаъолияти онҳо дар давраҳои гузашта, қиморбозӣ, иштирок дар лотереяҳо
Таҳти таъсири тарафи сеюм қарор гирифтани: омодагӣ барои фавран қабул кардани изҳороти дигарон, хоҳиши тақлиду нусхабардорӣ амалҳои дигар одамон	Хариди молҳо, корҳо, хидматҳо тибқи маслиҳати хешу табор, дӯстон, шиносон, таъсири иттилооти рекламавӣ, дода шудан ба воҳимаҳо дар аснои хариди маҳсулот, оммавӣ бозпас гирифтани пасандозҳо аз ташкилотҳои қарзӣ ҳангоми интишори маълумоти манфӣ ё танқидомез дар ВАО
Нафрат ба талафот: эҳсосоти манфии одамоне, ки таҷрибаи талхи талафотро паси сар кардаанд, хеле қавитар (тақрибан 2.5 маротиба) [4, с.65-71] аз эҳсосоти мусбӣ вобаста ба гирифтани фоида будааст.	Хариди воҳиманоки асъори хориҷӣ дар давраҳои тағйирёбии якбораи (болоравии) қурби он
Кӯшиш барои мутмаин шудан: ба таваккал кардан хоҳиш надоштан, вазъиятеро афзалтар шуморидан, ки натиҷаҳои қаблан маълуманд	Пасандозҳои ғайрифайол, хароҷот барои суғурта, инкор кардани вариантҳои фоидаовар ё нави сармоягузории фаъол, мурочиат ба ташкилотҳои миёнарав зимни хариди манзил, маблағгузорӣ ба дороиҳои молиявӣ, дарёфти қарзҳо дар ҷойҳои, ки дар он “қулайтар” аст
Ташнагӣ ба фаъолият: хоҳиши доимо пеш бурдани фаъолияти тичоратӣ	Хариди стихиявии молҳо, корҳои, ки ба онҳо зарурат нест, вале онҳое, ки иқдомҳои (саҳмияҳои) гуногун ширкат мекунанд, кӯшиши дар бозори қоғазҳои қиматнок пул қор кардан
Хоҳишҳои худро ҳамчун воқеият пазируфтани: тамоюли дарк кардани вазъ аз дидгоҳи хоҳишҳо ва интизорӣҳои шахсии худ, баъзан безътиноӣ кардан нисбат ба далелҳои номатлуб	Бо вучуди набудани маблағҳои худӣ, гирифтани қарзҳо дар ташкилотҳои қарзӣ, вомҳо дар ташкилотҳои маблағгузории хурд, ё ба гарав гузоштани амвол дар гаравхонаҳо

Сарчашма: коркарди муаллифон

Тавре ки дар боло нишон дода шудааст, эҳтимол дорад, ки зимни тақсимои қисматҳои истеъмоли ва сармоягузории захираҳои молиявӣ хоҷагиҳои хонаводаҳо маълумоти мавҷударо нодуруст арзёбӣ кунанд, дар дарки воқеият иштибоҳ кунанд ва ё эҳсосоташон ба ақли солим ғалаба намояд. Дар натиҷа, сарфи назар аз маҳдудиятҳои объективӣ, хонаводаҳо метавонанд ба пирамидаҳои молиявӣ маблағгузорӣ кунанд,

харидҳои нозарур кунанд, интихоби муассисаи молиявиро барои сармоягузорӣ ба пасандозҳо, хизматрасонӣ, молҳо ба таври субъективӣ анҷом диҳанд, аз қаллобии молиявӣ ва маркетинги шабакавӣ зарар бинанд, ки ба хонавода, аз ҷумла дар шакли қисман аз даст додани даромади эҳтимоли таъсир мерасонад. Чуноне ки мутахассисон қайд менамоянд, надоштани донишҳои ибтидоии асосҳои молиявӣ аз ҷониби аксарияти аҳоли барои пайдоиш ва рушди судхӯрӣ, пирамидаҳои гуногуни молиявӣ ва сохторҳои шубҳанок шароити мусоид фароҳам меорад [8, с.175].

Мувофиқи назарсанчиҳои афкори умум, шумораи афзояндаи хоҷагиҳои хонаводаҳо аҳамияти ҷараёни ояндабинӣ ва ҳисоб кардани андозаи зарар аз хавфҳои мефаҳманд. Аммо, аксарияти онҳо воқеан хавфҳои идора намекунанд ва танҳо рафтори молиявии содари дар бозорҳои истеъмоли ва сармоягузорӣ содир мекунанд. Бинобар ин, хавфи номбаршударо ҳангоми таснифоти иқтисодӣ ё ҳатто молиявии хавфҳо дар шакли алоҳида ё зергурӯҳ ҷудо намуда, мо метавонем усулҳои арзёбии онро баррасӣ кунем ё исбот кунем, ки эҳтимолияти муайян кардани ин хавф имконнопазир аст, инчунин хусусиятҳои идоракунии ин хавфро бо назардошти мушаххасоти он ва тавсифоти захираҳои молиявии хонаводаҳо барои коҳиши талафот омӯзем.

Муайянсозӣ, баҳодихӣ ва идоракунии хавфҳои молиявӣ дар ташаккул, истифода ва такрористехсоли захираҳои молиявии хонаводаҳо барои таъмини шароити мусоиди иқтисодӣ ва иҷтимоии аъзои хонавода заруранд [5, с.172-174].

Ҳамин тавр, барои дарки дурусти ташаккули рафтори молиявии хонаводаҳо модели иртиботи мутақобилаи хоҷагиҳои хонавода бо дигар агентҳои иқтисодӣ таҳия гардида, вазифаҳои иҷтимоии давлат дар тағйир додани рафтори молиявии хонаводаҳо ҳамчун субъектҳои мустақили молиявӣ нишон дода шуданд.

Дар баробари ин, хавфҳои молиявии хонаводаҳо зимни ташаккул, истифода ва такрористехсоли захираҳои молиявии хонаводаҳо ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоиди иҷтимоӣ-иқтисодӣ барои аъзоёнашон муайян гардида, тасниф ва арзёбӣ карда шуданд. Ҳарчанд ки аксарияти хонаводаҳо аҳамияти ҷараёни ояндабинӣ ва пешгирии талафот аз хавфҳои мефаҳманд, аммо, дар аксарияти онҳо идоракунии хавфҳо тавассути рафтори молиявии дуруст ба роҳ монда нашудааст. Бинобар ин, таснифоти иқтисодӣ ё молиявии хавфҳои хонаводаҳоро дар шакли алоҳида ё зергурӯҳ ҷудо намуда, мо метавонем усулҳои арзёбии онро баррасӣ карда, имконпазир будани эҳтимолияти онро собит созем.

Ҳамзамон, моҳияти иҷтимоӣ-иқтисодии вазифаҳои хоҷагиҳои хонавода чунин тасниф карда шудаанд: захирасозӣ; тақсимотӣ; такрористехсоли; танзимгарӣ; сармоягузорӣ; муттаҳидсозӣ ва назоратӣ. Ҳар кадом вазифаи номбаршуда ба таври илмӣ тавзеҳ дода шуда, зарурати тақвияти онҳо таъкид карда шудааст.

Адабиёт

1. Белозеров С. А. Финансы домашнего хозяйства: сущность и структура / С. А.Белозеров. - СПб.: Миръ, 2005. - 452 с.
2. Бурдяк А. Я. Денежные сбережения домашних хозяйств на разных этапах жизненного цикла // А. Я. Бурдяк // Финансовый журнал, 2014. - № 1. - С. 129–140.
3. Галишникова Е. В. Финансовое поведение населения: сберегать или тратить / Е. В. Галишникова // Финансовый. Журнал. Научно-исследовательский финансовый институт, 2012. - № 2. - С. 133–140.
4. Мосесян М.А. Финансы домашних хозяйств как элемент финансовой системы региона М.А. Мосесян отв. ред. Е.И. Кагальницкая. // Сборник научных работ аспирантов, соискателей и студентов ВАГС. - Волгоград: Изд-во ГОУ ВПО ВАГС, 2005. - Вып. 8. - С. 65–71.
5. Реутова И. М. Финансы домохозяйств / И. М. Реутова // Вестник Омского университета. Серия «Экономика», 2011. - № 4. - С. 172–174.
6. Столярова А. А. Роль финансовых знаний в экономическом положении домохозяйств и граждан / А. А. Столярова // Финансовый журнал. Научно-исследовательский финансовый институт, 2010. - № 3. - С. 159–166.

7. Стратегияи рушди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. [манбаи электронӣ] URL: <http://mmk.tj/> (санаи муроҷиат: 31.08.2021)
8. Хикматов У.С. Необходимость повышения финансовой грамотности населения (теоретический аспект) / У.С. Хикматов, М.Т. Койчуева // Вестник КРСУ. –Бишкек, 2015. -№8. - Том 15. -С.174-178.
9. Доклад Всемирного Банка об экономике Таджикистана лето 2021 года [маъхазӣ электронӣ] URL: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/country/tajikistan> (санаи муроҷиат: 08.10.2021)

УДК: 657.633.5.

ХУСУСИЯТҲОИ АУДИТИ САМАРАНОКӢ ДАР НИЗОМИ АУДИТИ МУСТАҚИЛИ ДАВЛАТӢ

Орзуев Парвизҷон Ҷамолидинович - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи аудит ва ревизияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: (+992) 202525225. E-mail: porzuev-1112@mail.ru

Саидов Раджабали Назифович - номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи аудит ва ревизияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: (+992) 933606087. E-mail: saidov.radjabali@mail.ru

Дар мақолаи мазкур мубрамияти аудити мустақили давлатӣ оварда шуда, он ҳамчун шакли мукаммали ташиқ ва амалӣ намудани фаъолияти назоратию санҷишии, ки тавассути он вазифа ва ваколатҳои мақомоти ваколатдори аудити бахши давлатӣ-Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ карда мешавад, дар назар дошта шудааст. Муаллифон қайд менамоянд, ки аудити самаранокӣ ва аудити молиявӣ ба як қатор принципҳои умумии назорати молиявӣ асос ёфта, дар баробари ин, мазмуни гуногун доранд, ки сабаби он хусусияти духела доштани натиҷаҳои тафтишишавандаи истифодаи воситаҳои давлатӣ мебошад.

Дар мақола мафҳуми аудити мустақили давлатӣ ҳамчун низоми чораҳои таҳлилии ташиқӣ ва баҳодихуно санҷишии сохторҳои давлатию буҷетӣ шарҳ дода шуда, намудҳои он аз қабилӣ аудити молиявӣ, аудити самаранокӣ ва аудити натиҷанокӣ тавсиф карда шудааст.

Дар қисмати таҳлилии мақола тавсифи муқоисавии аудити молиявӣ, аудити самаранокӣ ва марҳилаҳои гузаронидани аудити самаранокии истифодаи воситаҳои давлатӣ дар шакли ҷадвали таҳлилӣ оварда шудааст. Инчунин, дар ин қисмати мақола хусусияти методикаи аудити самаранокӣ оварда шуда, дар ин самт муаллифон қайд кардаанд, ки методикаи аудити самаранокӣ маҷмӯи чораҳои дар бар мегирад, ки ба самти ҷамъоварии далелҳо, санҷиши самараовари воситаҳои давлатӣ ва хулосабарориҳо нигаронида шудаанд.

Аз таҳқиқи гузаронидашуда метавон хулоса кард, ки перомуни такмили механизми аудити самаранокӣ пешниҳодҳои ҷолиб манзур шудаанд ва ин пешниҳодҳо татбиқи ҳалли муаммои дар таҳқиқот гузошташударо таъмин менамоянд.

Калидвожаҳо: аудити самаранокӣ, аудити молиявӣ, аудити мустақили давлатӣ, воситаҳои буҷетӣ, назорати давлатии молиявӣ, методикаи аудит, самарабахшӣ.

ОСОБЕННОСТИ АУДИТА ЭФФЕКТИВНОСТИ В НЕЗАВИСИМОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СИСТЕМЕ АУДИТА

Орзуев Парвизҷон Ҷамолидинович - кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита и ревизии Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992) 202525225. E-mail: porzuev-1112@mail.ru,

Саидов Раджабали Назифович - кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры аудита и ревизии Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, г. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992)933 60 60 87. e-mail: saidov.radjabali@mail.ru

В научной статье указывается актуальность независимого государственного аудита как совершенной формы организации и осуществления контрольно-проверочной деятельности, через которую выполняются функции и полномочия уполномоченного аудиторского органа государственного сектора - Счетной палаты Республики Таджикистан. Авторы отмечают, что аудит эффективности и финансовый аудит основаны на ряде общих принципов финансового контроля, но имеют разное значение из-за двойного характера проверенных результатов использования государственных средств.

В статье дается определение понятия независимого государственного аудита как системы аналитического, экспертного, оценочно-проверяющего государственных и бюджетных структур, а также описаны его виды, такие как финансовый аудит, аудит эффективности и аудит результативности.

В аналитической части статьи дано сравнительное описание финансового аудита и аудита эффективности, а также этапов аудита эффективности использования государственных средств в виде аналитической таблицы. В этой части статьи также описываются особенности методологии аудита эффективности, в которой авторы отмечают, что методология аудита эффективности включает в себя комплекс мер, направленных на сбор доказательств, проведения аудита эффективности государственных средств и подготовки заключения.

Были подведены итоги исследования и внесены предложения по совершенствованию механизма аудита эффективности, что позволит решить проблему, поставленную исследованием.

Ключевые слова: аудит эффективности, финансовый аудит, независимый государственный аудит, бюджетные средства, государственный финансовый контроль, методология аудита, эффективность.

PECULIARITIES OF EFFICIENCY AUDIT IN THE INDEPENDENT STATE AUDITING SYSTEM

Orzuev Parvizdzhon Jamolidinovich - candidate of economic sciences, associate professor of the department of audit and revision, Tajik state finances-economy university. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimova 64/14. Tel.: (+992) 202525225. e-mail: porzuev-1112@mail.ru,

Saidov Rajabali Nazifovich - candidate of economic sciences, senior lecturer of the department of audit and revision, Tajik state finances-economy university. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimova 64/14. Tel.: (+992) 933 60 60 87. e-mail: saidov.radjabali@mail.ru.

The scientific article indicates the relevance of an independent state audit as a perfect form of organization and implementation of control and inspection activities, through which the functions and powers of the authorized public sector audit body - the Accounts Chamber of the Republic of Tajikistan are performed.

The authors note that performance auditing and financial auditing are based on a number of general principles of financial control, but have different meanings due to the dual nature of the audited performance of public funds.

The article provides a definition of the concept of independent government audit as a system of analytical, expert, evaluating and auditing state and budgetary structures, and also describes its types, such as financial audit, performance audit and performance audit.

The analytical part of the article provides a comparative description of financial audit and performance audit, as well as the stages of auditing the effectiveness of the use of public funds in the form of an analytical table.

This part of the article also describes the features of the performance audit methodology, in which the authors note that the performance audit methodology includes a set of measures aimed at collecting evidence, auditing the effectiveness of public funds and preparing an opinion. The results of the study were summed up and proposals were made to improve the efficiency audit mechanism, which will solve the problem posed by the study.

Key words: performance audit, financial audit, independent state audit, budget funds, state financial control, audit methodology, efficiency.

Дар шароити муосир то ҳадди лозимӣ назорати давлатии молиявиро устувор ва фаъол гардонида, дар ин замина баландбардории самаранокии вазифаҳои стратегии давлатро таъмин намудан масъалаи актуалӣ доништа мешавад. Ҷорӣ намудани аудити мустақили давлатӣ дар намуди аудити самаранокии низоми назорати давлатӣ натанҳо зарурати характери мақсадноки хароҷотҳои давлатиро назорат менамояд, балки натиҷанокии онро низ баҳо медиҳад.

Аудити мустақили давлатӣ як шакли ташкил ва амалӣ намудани фаъолияти назоратию санҷишии мебошад, ки тавассути он вазифа ва ваколатҳои мақомоти ваколатдори аудити бахши давлатӣ татбиқ ва таъмин карда мешавад.

Хусусиятҳои аудити мустақили давлатӣ дар асосҳои ташкили он ифода меёбад. Вобаста ба ин, аудити мустақили давлатӣ дар асоси нақшаи кории солони он ба анҷом расонида шуда, супоришҳои санҷишӣ бо фармоишҳои дахлдор ба расмият дароварда мешавад. Баъдан чорабиниҳои санҷишӣ мувофиқи барнома, ки бо тартиби муқарраршуда тасдиқ шудааст, гузаронида мешавад. Баъди ба итмом расидани санҷиш аз рӯи натиҷаҳои татбиқи чорабиниҳои санҷишӣ-назоратӣ ҳисобот омода карда мешавад, ки он бояд ҳатман барои баррасӣ ба ҳайати мушовараи Палатаи ҳисоб пешниҳод гардад.

Аудити мустақили давлатӣ, ки чораҳои таҳлилию ташхисӣ ва баҳодиҳиро дар бар мегирад, санҷиши сохторҳои давлатию бучетиро фаро гирифта, вобаста ба мақсади гузошташуда ва хусусияти масъалаҳое, ки бояд ҳал карда шаванд, амалҳои санҷиширо дар намуди аудити молиявӣ, аудити самаранокӣ ва аудити натиҷанокӣ татбиқ менамояд.

Аудити молиявӣ яке аз намудҳои асосии аудити мустақили давлатӣ доништа шуда, ба омӯзиш ва таҳлили ҳисоботи молиявӣ ва низоми баҳисобгирии объекти аудитшаванда нигаронида шудааст. Аудити молиявӣ ба аудитор имконият медиҳад, то ақидаи худро нисбат ба ҳисоботи молиявӣ, ки бо риояи талаботи қонунгузорӣ дар бораи стандартҳои баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ таҳия шудааст, изҳор намояд.

Аудити самаранокӣ, ки яке аз намудҳои аудити мустақили давлатӣ мебошад, ба омӯзиш ва таҳлили фаъолияти объекти аудитшаванда нигаронида шудааст. Аудити мазкур масъалаҳои вобаста ба сарфанокӣ, маҳсулноки ва натиҷанокиро дар бар гирифта, ба ин восита барои идоракунии молияи давлатӣ ва таъмини самаранок истифодабарии воситаҳои бучетӣ сахми худро мегузорад [9, с. 2].

Аудити натиҷанокӣ низ яке аз намудҳои аудити мустақили давлатӣ мебошад, ки механизми он ба омӯзиш, таҳлил ва баҳодиҳии самаранокии барномаҳои давлатӣ, лоиҳаҳо, самтҳои фаъолият ва кори мақомоти давлатию ташкилотҳои бучетӣ нигаронида шудааст.

Яке аз хусусиятҳои аудити мустақили давлатӣ аз он иборат мебошад, ки агар дар санҷиши аудиторӣ мақсадҳое ба назар гирифта шуда бошанд, ки ба намудҳои гуногуни назорати молиявӣ мансубият дошта бошанд, дар чунин ҳолат чорабиниҳои татбиқшаванда ҳамчун санҷиши аудиторӣ омехта тасниф карда мешавад.

Вобаста ба тафтиши самаранокии истифодабарии воситаҳои давлатӣ дар стандартҳои ревизионии мақомоти олии байналмилалӣ назоратӣ (ИНТОСАИ моддаҳои 42 ва 43) қайд гардидааст, ки мақомоти назорати молиявии давлатӣ метавонад тафтиши самаранокии истифодабарии воситаҳои давлатиро ҳангоми мавҷудияти ҳуқуқи муайян, ки тибқи қонунгузории амалкунанда ба тафтиши мазкур иҷозат медиҳад, гузаронанд [7, с. 104].

Аз нигоҳи мо, аудити самаранокӣ ҳамчун намуди аудити мустақили давлатӣ бояд дар сохтори баҳисобгирии муҳосибӣ дар чорҷӯбаи низоми назорати давлатӣ мавқеи бартаридоштаро соҳиб бошад, ё ки мақсади он додани кафолат ба самаранок истифодабарии воситаҳои давлатӣ равона гашта бошад.

Аудити самаранокӣ ва аудити молиявӣ аз ҷиҳати мазмуну мундариҷаи худ ҳамчун шаклҳои гуногуни назорати молиявии баамаловарандашон байни ҳам фарқ кунанд ҳам, дар баробари ин, дорои як қатор хусусиятҳои умда мебошанд, ки аслан ба низоми назорати давлатии молиявӣ дахл доранд (ҷадвали 1). Ин ду намуди аудит дар шакли

назорати минбаъдаи ташаккулёбӣ ва истифодаи воситаҳои давлатӣ амалӣ мегарданд, ки ба муайянкунӣ ва бартарафкунии камбудиву норасоҳои мавҷуда нигаронида шудаанд.

Аудити самаранокӣ дар соҳаи истифодаи воситаҳои давлатӣ самти назорати молиявӣ ба шумор рафта, чунин элементҳоро дар бар мегирад: а) таҳлили фаъолияти ташкилотҳо дар самти истифодаи воситаҳои бучетӣ бо мақсади баланд бардоштани самаранокии истифодабарии онҳо; б) фош кардани камбудиву норасоҳо ва мусоидат кардан барои бартараф кардани онҳо.

Дар низоми назорати давлатии молиявӣ аудити самаранокӣ аз дигар намудҳои аудит бо хусусиятҳои зерини худ фарқ менамояд: а) навъи махсуси назорати молиявии давлатӣ аст, ки мақсади он аз муайян кардани самаранокии ташаккулёбӣ ва истифодаи воситаҳои молиявии давлат иборат мебошад; б) ҳамчун шакли назорати молиявии раванди ташаккулёбӣ ва истифодаи воситаҳои давлатӣ ба як қатор принсипу усулҳои татбиқе, ки ба аудити молиявӣ низ мутааллиқанд, асос меёбад; в) ҳамчун навъи назорати давлатии молиявӣ дар масъалаи методологияи татбиқ, махсусияти масъалагузорӣ, мақсад ва предмет аз аудити молиявӣ фарқи кулӣ дорад.

Аудити самаранокӣ ба тафтиши фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва гирандагони воситаҳои давлатӣ нигаронида шуда, мақсади он муайян кардани самаранокии истифодабарии воситаҳои давлатӣ ва иҷроиши вазифаҳои худ аз ҷониби ин мақомоти олии назорати давлатии молиявӣ гузаронида мешавад.

Меъёрҳои арзёбии самаранокии истифодаи воситаҳои давлатӣ ягонагии хусусиятҳои сифативу миқдории ташкили фаъолияти объекти тафтишшавандаро инъикос мекунанд [8, с. 9]. Дар асоси онҳо тафтиш ва таҳлил карда мешавад, ки татбиқи мақсад ва ҳалли вазифаву масъалаҳо аз ҷониби ташкилотҳои тафтишшаванда ба кадом натиҷа оварда расонид.

Меъёрҳо - тавсифи миқдориву сифатии як навъ «моделҳои меъёрӣ» -и ташкили фаъолияти объектест, ки дар самти истифодаи воситаҳои давлатӣ тафтиш карда мешавад. Онҳо аз стандартҳои асоснок ва истифодашавандаи сифати назорат иборатанд, ки дар асоси онҳо тафтиш ва таҳлили натиҷаҳои мақсадҳои иҷрошуда имконпазир мегардад. Бо сабаби он ки назорати самаранокии истифодаи воситаҳои бучетӣ дорои мақсадҳои гуногун мебошад, таҳияи меъёрҳои зиёди ба онҳо мувофиқ зарур аст.

Ҳама гуна меъёрҳои арзёбии самаранокӣ, ҳамзамон, аз ҷиҳати таҳлилии муқарраршуда мебошанд, чунки дар асоси натиҷаи таҳлили ҷиҳатҳои истифодакунии воситаҳои давлатие муайян карда мешаванд, ки бо мақсади тафтиш муқаррар карда шудаанд; расмикунонидашуда – чунки онҳо дар асоси муқаррароти санадҳои меъёрӣ, стандартҳо, нишондиҳандаҳои муқарраргардидаи натиҷаҳои фаъолияти ташкилотҳои тафтишшаванда интиҳоб карда мешаванд; аз ҷиҳати субъективӣ муайянгардида – чунки қарорро оид ба интиҳоб ва истифодаи онҳо ҷиҳати баҳодихии самаранокии истифодаи воситаҳои давлатӣ, субъектҳои тафтиш, яъне ҳуди тафтишшавандагон қабул мекунанд.

Меъёрҳо дар сурате кифоя буда метавонанд, ки агар барои баровардани ҳулосаи асоснок оид ба самаранокии истифодаи захираҳои давлатӣ, ки ба мақсадҳои гузашташудаи тафтиш мувофиқанд, имконият диҳанд.

Мафҳуми самаранокӣ самараи нисбӣ, самаранокии раванд, амалиётеро ифода мекунанд, ки ҳамчун муносибати самара ва натиҷа ба хароҷотҳо, ки гирифтани онро таъмин карда буд, муайян мегардад. Аз ин рӯ, самаранокии назорати молиявиро танҳо тавассути низоми нишондиҳандаҳои арзёбӣ кардан мумкин аст, ки инҳоро дар бар мегиранд: а) ҳаҷми мутлақи камомадҳо, хароҷоти ба таври ғайриқонунӣ амалигардида ва ғорати захираву воситаҳои пулие, ки дар натиҷаи тафтиш муқаррар гардидаанд; б) сатҳи ҷуброни зарари моддии ба давлат расонидашуда дар шакли маблағҳои мутлақ ва фоиз нисбат ба бузургии умумии хароҷоти ғайриқонунӣ, камомаду ғорат, зараре, ки дар натиҷаи барнагардонидан ё саривақт барнагардонидани воситаҳои бучетӣ ба миён омадааст (воситаҳое, ки бо шартӣ барнагардонидан дода шуда буданд), талафоте, ки дар натиҷаи ба бучет нагузаронидани пардохтҳои андозиву ғайриандозӣ ба миён омадаанд,

талафоте, ки дар натиҷаи роҳ додан ба хатоӣҳо дар ҳисоботи молиявӣ, инчунин, нодуруст ба роҳ мондани идоракунии ва амалидошти баҳисобгирии фаъолияти хоҷагидорӣ объектҳои тафтишшаванда пайдо шудаанд.

Маҷмуи меъёрҳои арзёбии самаранокӣ, пайвасти онҳо, таносуби байни нишондиҳандаҳои миқдориву сифатӣ ва нисбиву динамикӣ дар рафти аудити самаранокӣ вобаста ба мақсаду махсусияти соҳаи тафтишшавандаи истифодаи воситаҳои давлатӣ метавонанд гуногун шаванд.

Мазмуну мундариҷаи меъёрҳо аз предмети тафтиш ва саволҳои мушаххаси марбут ба самаранокӣ истифодаи захираҳои давлатӣ вобаста мебошад. Дар ҷадвали 1 меъёрҳои умумии самаранокӣ назорати давлатии молиявӣ ва хусусиятҳои он оварда шудаанд.

Ҷадвали 1. - Фарқияти байни аудити молиявӣ ва аудити самаранокӣ

Соҳаи муқоиса	Аудити молиявӣ	Аудити самаранокӣ
Мақсад	Муайян кардани дурустии пешбурд ва пуррагии баҳисобгирию ҳисобот, истифодаи қонунӣ ва мақсадноки воситаҳои давлатӣ.	Тафтиш карда баромадани истифодаи самаранок ва сарфакоронаи воситаҳои давлатӣ.
Маводҳое, ки мавриди аудит қарор мегиранд	Ҳуҷҷатҳои молиявӣ ва ҳисоботҳое, ки тариқи қонунӣ истифода шудани воситаҳои давлатиро инъикос мекунанд.	Ҳуҷҷатҳое, ки натиҷаи фаъолиятро дар самти ташаккулёбӣ ва истифодаи воситаҳои давлатӣ ҷиҳати расидан ба мақсадҳо, иҷрои вазифаҳои нақшаҳои гузашташуда, акс мекунанд.
Мундариҷаи қор	Тафтиши ҳуҷҷатӣ ва воқеии амалиётҳо бо воситаҳои давлатӣ, инчунин, инъикоси онҳо дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ.	Таҳлили ташкили қор, вазъият: таҳлил ва синтези қисмӣ, қор қарда баромадани меъёрҳои марбутан аз арзёбии самаранокӣ, назарпурсиҳо, суҳбатҳо, мусоҳибаҳо.
Шакли пешниҳоди натиҷаи аудит	Дар шакли: -ҳисоботҳои шаклашон стандартикунонидашуда; -хулосаҳо дар асоси ҳуҷҷатҳои молиявӣ; -тавсифи камбудиву норасоӣҳои ошкоршуда ва роҳҳои бартарафкунии онҳо.	Дар шакли: - ҳисобот дар бораи натиҷаҳо, ки метавонанд боиси баҳсҳо гарданд; - хулосаҳо, ки дар асоси маҷмуи далелу нишондиҳандаҳои гуногун ташаккул ёфтаанд; - пешниҳоду машваратҳои алоҳида.

Сарчашма: *Аз ҷониби муаллифони дар асоси адабиёти 2, 4 тартиб дода шудааст.*

Аз маълумоти ҷадвали 1. бармеояд, ки аудити самаранокӣ ҳамчун тафтиши мутобиқат ба меъёрҳои сарфакорӣ, натиҷанокӣ ва самаранокӣ истифодаи захираҳои ҳангоми иҷрои ин ё он масъалаву вазифа ё уҳдадорӣ аз ҷониби ягон ташкилот муайян қарда мешавад. Сарфакорӣ ҳамчун ба ҳадди ақал расонидани хароҷот дар самти расидан ба мақсад ва таъмини сифати талабидашавандаи қор тавсиф дода мешавад. Самаранокӣ аз рӯи нақшаи «даромад-баромад» -ҳамчун таносуби натиҷаҳои фаъолияти ташкилот ва захираҳои барои истехсол истифодашуда тавсиф қарда мешавад. Натиҷабахшӣ аз ҷониби ташкилот иҷро кардани вазифаҳоеро ифода мекунанд, ки дар шакли таносуб байни натиҷаҳои банақшагирифташуда ва натиҷаҳои воқеии фаъолияти он баромад мекунанд.

Дар фаъолияти мақомоти назоратшаванда баъзе унсурҳои идоракунандаи сифати ҷораниҳои назоратиро қайд қардан мумкин аст. Вале ба ин нигоҳ нақарда, алҳол низоми муайяне, ки механизму амалиёти зарурии таъмин ва назораткунандаи сифати фаъолияти назораткунандаро дар бар меқарда бошад, ба миён оварда нашудааст. Аз ҷиҳати назариявӣ қомилан муайян нақардидани мазмуну мундариҷаи сифат ва ташаккули низоми идоракунии сифат дар назорати давлатии молиявӣ боиси боздоштани истифодаи аудити самаранокӣ меқарданд.

Фаъолияти ҳар гуна ташкилот ду вазифаи асосиро дар бар меқарда: функционалӣ, яъне вазифае, ки бо иҷроиши функцияҳо ва масъалаҳои ба зиммаи ташкилот воғузоргардида алоқаманданд; иқтисодӣ, ки бо хароҷоти моддию молиявӣ ва меҳнатӣ дар рафти иҷроиши вазифаҳо вобастаанд.

Самарабахшии истифодаи воситаҳои давлатӣ бо дараҷаи мутобиқати натиҷаҳои воқеии фаъолияти ташкилоти тафтишшаванда ва натиҷаҳои банақшагирифташуда муайян гардида, аз ду ҷиҳат арзёбӣ мегардад – иҷтимоӣ ва истеҳсолӣ (иқтисодӣ) [6, с. 153].

Натиҷаи фаъолияти функционалии ташкилот аз он муайян карда мешавад, ки иҷроиши вазифаву масъалаҳои ба зиммаи ин ташкилот вогузоргардида барои ҷамъият, як қисми аҳоли ва ё гурӯҳи муайяни одамон чӣ таъсири иҷтимоие гузоштаанд. Самарабахшии иҷтимоӣ истифодаи воситаҳои давлатиро аз нуқтаи назари қаноатманд гардонидани талабот тавсиф менамояд. Он ғоида ё зарареро, ки аз пешниҳодкунии хизмати бучетӣ барои гирандагони он ба миён омадаанд, ифода мекунад. Самарабахшии иҷтимоӣ яке аз мушкилиҳои асосии аудити самаранокӣ буда, дар ҳама гуна тафтиши таъсирнокӣ пешбинӣ карда мешавад. Чунин вазъият ҳам имконпазир аст, ки воситаҳои бучетӣ барои хизматрасониҳои муайян истифода мешаванду он самараро паст медеҳад ва ин хизматҳо қонегардонии талаботи шахсонро, ки барои онҳо пешбинӣ шудаанд, таъмин наменамояд.

Натиҷаи иқтисодии фаъолият аз натиҷае, ки дар шакли маҳсулоти дар раванди истифодакунии воситаҳои давлатӣ ба даст омадаанд, муайян мегардад. Истифодаи захираҳо ҳамон вақт самарабахш дониста мешавад, ки агар арзиши воқеии воҳиди захира аз нақшавӣ ва ё аз арзиши ҳамин гуна захира, ки аз тарафи ташкилотҳои дигар барои расонидани ҳамин гуна хизматҳо истифода шудааст, камтар бошад. Самарабахшии истифодаи воситаҳои давлатӣ бо таносуби байни истеҳсоли мол, ҳаҷми хизматҳои расонидашуда ва натиҷаҳои дигари фаъолияти ташкилоти тафтишшаванда ва захираҳои моддӣ, молиявӣ, меҳнатии барои гирифтани ин натиҷаҳо сарфшуда муайян мегардад. Арзёбии маҳсулноки дар қиёс бо арзёбии сарфакорӣ раванди нисбатан мураккаб аст. Барои ҳисобу китоби самарабахшии истифодаи захираҳо иттилооти махсусе зарур аст, ки айни ҳол ҷамъ гардида, таҳлил нашудааст.

Дар умум, методикаи аудити самаранокӣ маҷмӯи чораҳоеро дар бар мегирад, ки онҳо ба гирдоварии далелҳои нигаронида шудаанд, ки барои баровардани ҳулосаҳо оид ба сарфакорона, самаранок ва самарабахш истифода шудани воситаҳои давлатӣ заруранд. Ҳар гуна чорабинии назоратӣ се марҳилаи асосиро дар бар мегирад: банақшагири, татбиқи бевосита ва омодакунии ҳисобот дар бораи натиҷаҳо. Ин ба аудити самаранокӣ низ мутааллиқ аст (ҷадвали 2.).

Ҷадвали 2.- Марҳилаҳои гузаронидани аудити самаранокии истифодаи воситаҳои давлатӣ

Банақшагири	<ul style="list-style-type: none"> • интихоби мавзӯ ва объекти тафтиш; • таҳияи нақшаи пешакии омӯзиши мавзӯ ва объекти тафтиш; • ҷамъ кардани иттилоот ва маводи зарурӣ; • омода кардани ҳисобот оид ба натиҷаи омӯзиши пешакӣ; • омода кардани барномаи тафтиш.
Амалӣ намудани тафтиш	<ul style="list-style-type: none"> • ҷамъ кардани иттилоот ва маълумоти воқеӣ доир ба объектҳои тафтиш барои ба даст овардани ҳисоботҳои аудиторӣ; • омода кардани ҳулосаҳо, дастуру маслиҳатҳо дар асоси натиҷаи тафтиш; • шинос кардани роҳбарияти ташкилоти тафтишшаванда бо натиҷаҳои тафтиш.
Омода намудани ҳисобот дар бораи натиҷаҳо	<ul style="list-style-type: none"> • омода кардани лоиҳаи ҳисобот дар бораи натиҷаҳои тафтиш; • омода кардани варианти ниҳонии ҳисобот дар бораи натиҷаҳои тафтиш; • тасдиқ кардан ва пешниҳод намудани ҳисобот дар бораи натиҷаҳои тафтиш.

Сарчашма: *Аз ҷониби муаллифони дар асоси адабиёти 1, 3 тартиб дода шудааст.*

Тавре ки аз маълумоти ҷадвали 2 бармеояд, омода намудани ҳисобот дар бораи натиҷаҳои аудити самаранокӣ ҳамчун марҳилаи ҷамъбасти оварда шудааст. Вале аудити самаранокӣ набояд бо оmodасозии ҳисобот оид ба натиҷаҳои он, ки барои қорбани

назоратӣ хос аст, ба анҷом расад. Вазифаи аудити самаранокӣ ба мақомоти тафтишкунандаи ҳокимияти иҷроия, мақомоти давлатӣ ё ташкилотҳои дигар кумак кардан аст, то ин ки онҳо дар асоси истифодаи дастуру машваратҳои баъди тафтиш пешниҳодгардида самаранокии истифодаи воситаҳои давлатиро афзун намоянд.

Дар иртибот ба масъалаи омодакунии ҳисоботи аудити самаранокӣ муддати вақте, ки барои татбиқи ин дастуру маслиҳатҳо сарф мешавад, бояд ба сифати марҳилаи махсуси аудити самаранокӣ, яъне марҳилаи татбиқи натиҷаҳои ин аудит баррасӣ карда шавад. Вале дар ин марҳила аудити самаранокӣ чорабиниҳои назоратии баинтиҳорасида ҳисобида намешавад. Ба даст овардани иттилоот оид ба натиҷабархшии аудити самаранокӣ, аз ҷумла, нисбат ба истифодаи дастуру маслиҳатҳои тафтишкунандагон зарур аст. Марҳилаи мазкурро марҳилаи муайянкунии самараи иҷтимоӣ-иқтисодӣ номидан мумкин аст, ки он аз истифодаи натиҷаи аудити самаранокӣ ба даст оварда шудааст. Тавре ки таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад (Британияи Кабир, Канада, ИМА, Шветсия ва ғ.), аудити самаранокӣ одатан дар муддати аз 12 то 16 моҳ гузаронида мешавад [2, с. 236].

Талаботи асосӣ нисбат ба натиҷаи аудити самаранокӣ инҳо мебошанд: иттилооти дохили ҳисобот бояд аниқ, воқеӣ, боэътимод, фаҳмо ва пурра бошад. Арзёбии натиҷаҳои чорабиниҳои, ки аз тарафи ташкилотҳои тафтишшаванда мутобиқи дастуру маслиҳатҳои аз натиҷаи аудити самаранокӣ бамиёномада татбиқ карда шудаанд, метавонад тавсифоти сифатӣ дошта бошанд ва ё дар нишондиҳандаҳои миқдории афзоиши самаранокии истифодаи воситаҳои давлатӣ ифода ёбанд, ки онҳо аз рӯи моҳияти худ самараи аудити самаранокии гузаронидашуда мебошанд. Ташкилотҳои тафтишшаванда бояд бо натиҷаи тафтиш шинос гардида, барои ба ҳисобот воридкунии қайдҳо имконият дошта бошанд.

Рушди аудити самаранокӣ натиҷаи раванди қонунии пешравии низоми молиявии давлат буда, ҳамчун омилҳои асосии ҷорӣ намудани ислоҳоти низоми назорати берунаи молиявӣ дар самти баландбардории самаранокии истифодаи воситаҳои бучетӣ баромад мекунад.

Натиҷаи таҳлилҳои гузаронидашуда маълум кард, ки аудити самаранокии хароҷотҳои давлатӣ яке аз механизмҳои таъсирбахши назорати давлатии молиявӣ аз рӯи истифодаи воситаҳои бучетӣ махсуб мегардад. Ин фаъолиятест, ки ба таҳлили самаранокии истифодабарии воситаҳои давлатӣ, арзёбии захираҳои имконпазири афзоиши онҳо ва асоснокии хароҷотҳо, муайян кардани сабабҳои дурравӣ аз натиҷаҳои банақшагирифташуда нигаронида шуда, мақсади он ба даст овардани самараи мусбати ҷамъиятӣ мебошад.

Дар рафти омӯзиши маводи бадастовардашуда муайян гашт, ки дар муқоиса бо аудити молиявӣ, хусусияти хоси аудити самаранокӣ аз он иборат аст, ки ба сифати объекти он натавонанд ташкилотҳо, корхонаҳо ва муассисаҳо, балки гурӯҳҳои иҷтимоии шаҳрвандоне низ баромад карда метавонанд, ки истифодаи захираҳои давлатӣ ба фаъолият ва ҳаёти онҳо таъсир мерасонанд. Агар ба сифати объекти баррасии аудити молиявӣ самаранокии харҷи воситаҳои давлатӣ, қонунӣ будани истифодаи онҳо баромад кунанду ин маълумот дар ҳуҷҷатҳои ҳисоботҳои марбутатаи молиявӣ инъикос ёбанд, натиҷаи самаранокии истифодаи захираҳои давлатӣ дар самти қоньгардонии талаботи ҷамъиятӣ ҳамчун объекти баррасии аудити самаранокӣ баромад мекунад.

Аз таҳлил ва омӯзиши маълумоти ҷамъовардашуда оид ба мавзӯи таҳқиқшуда ба ҷунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки аудити мустақили давлатӣ новобаста аз мавҷудияти заминаҳои устувори институтсионалӣ ва истифодаи таҷрибаи пешқадами мақомоти байналмилалӣ олии назорат (ИНТОСАИ), то ба ҳол ба такмил ниёз дорад. Вобаста ба ҳолати ҷойдошта, аз нигоҳи мо, ба инобат гирифтани нуктаҳои зерин метавонад то андозае дар такмили механизми аудити самаранокӣ таъсири мусбӣ гузорад:

– бо сифати баланд ташкил ва гузаронидани банақшагирии чорабиниҳои назоратӣ, амалидошти саривақтӣ ва мукаммалии онҳо, омодакунии ҳисобот дар бораи натиҷаҳои бадастомада;

- истифодаи самараноки захираҳои иттилоотие, ки барои дарккунӣ ва иҷроиши масъалаҳои санҷишӣ мусоидат мекунад;
- раванди иҷроиши чорабиниҳои санҷишӣ-назоратӣ бояд риояи қатъии стандартҳо ва методологияи муқарраргардидаҳо таъмин намуда, барои истифодаи воситаҳои инструменталӣ имконияти воқеӣ фароҳам орад;
- мутобиқати амалиётҳои санҷишӣ бо санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқие, ки ҷаъолияти мақомоти назорати давлатии молиявиро муайян месозад;
- ҳифзи эътимодноки иттилооте, ки бо аудит алоқаманд аст.

Адабиёт

1. Зырянова Т.В. Финансовый контроль: аспекты теории и практики: научная монография / Т.В. Зырянова, Н.И. Даниленко, О.Е. Терехова; под общ. и науч. ред. д.э.н., проф. Т.В. Зыряновой. – Екатеринбург, 2007. – 172 с.
2. Иванова Е.И. Аудит эффективности в рыночной экономике: учебное пособие / Е.И. Иванова, М.В. Мельник. – М.: КНОРУС, 2011. – 328 с.
3. Колчеева О.О. Аудит эффективности в системе государственного финансового контроля / О.О. Колчеева // Вестник Московского университета. – 2006. – №7. – С.74-79.
4. Международная организация высших органов аудита. офиц. сайт. – М., -2006. [электронный ресурс]: - Режим доступа: <http://www.intosai.org/> (дата обращения: 14.01.2021)
5. Орзуев П.Дж. Методика проведения аудита эффективности использования государственных средств / П.Дж. Орзуев, С.Ю. Ахмеджанова // Вестник ТНУ (ISSN-2413-51512). – 2016. – № 2/8 (215). – С. 161-169.
6. Саунин А.Н. Аудит эффективности использования государственных средств: учебное пособие / А.Н. Саунин. – М.: Издательство Московского университета. -2015. – 336 с.
7. Суйц В.П. Аудит эффективности бизнес-процессов как инструмент контроля / В.П. Суйц, Д.А. Волошин // Проблемы теории и практики управления. – 2014.– №6. – С.100-107.
8. Тохирова Р.С. Практика обеспечения аудита эффективности / Р.С. Тохирова // Вестник ТНУ (ISSN-2413-51512). – 2016. – № 2/4 (204). – С.6-10.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дар бораи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 июни соли 2011, № 749. [захираи электронӣ].– Меъёри дастрасӣ: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 15.01.2021с.)

УДК: 336-7

РАҚАМИКУНОНИИ БОЗОРИ СУҒУРТАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ЗАРУРАТ, МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМОИ РУШД

Раҳимов Файзалӣ Саъдуллоевич – н.и.и., дотсенти кафедраи система ва технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 901-00-87-63.

Халилова Умеда Олимовна – ассистенти кафедраи система ва технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 919-73-30-34.

Дар мақолаи мазкур масъалаи рақамикунонии бозори суғурта дар шароити гузариши ба иқтисодиёти рақамӣ таҳқиқ шудааст. Дар ҷамъияте, ки низоми суғурта рушд кардааст, ташиқоти суғуртавӣ ба ҷаъолияти иқтисодии давлат, ки ба таъмини мавҷудият ва ҷаъолияти суғуртақунандагон, ҳимояи онҳо аз падидаҳои гуногуни номатлуб асос меёбад, таъсир мерасонад. Муаллифон дар тадқиқот қайд менамоянд, ки рақамикунонии ҷаъолияти суғуртавӣ ин роҳи муосирӣ қонеъ кардани эҳтиёҷоти анъанавӣ ё мушаххас барои ҳимояи суғурта тавассути технологияҳои рақамӣ мебошад. Аз ин хотир, ширкатҳои суғуртавии мамлакатро зарур аст, ки таъбиқи саривақтии ТИК-ро дар ҷаъолияти суғуртавӣ таъмин намоянд. Чунки дар шароити муосир рушди технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти инсонҳо далели равшани гузариши ҳамаи ҷомаҳои мутамаддин ба иқтисодиёти рақамӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: суғурта, иқтисодиёт, иқтисодиёти рақамӣ, рушд, рақамикунонӣ, суғуртаи рақамӣ, технологияҳои рақамӣ, технологияҳои иттилоотӣ, иқтисодиёти миллӣ.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ СТРАХОВОГО РЫНКА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: НЕОБХОДИМОСТЬ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Рахимов Фаизали Саъдуллоевич – к.э.н., доцент кафедры информационных систем и технологий в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: 901-00-87-63.

Халилова Умеда Олимовна – ассистент кафедры информационных систем и технологий в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: 919-73-30-34.

В данном исследовании рассматривается вопрос цифровизации страхового рынка в контексте перехода к цифровой экономике. В обществе с развитой системой страхования страховые компании влияют на хозяйственную деятельность государства, в основе которой лежит обеспечение существования и деятельности страховщиков, их защита от различных неблагоприятных явлений. Авторы исследования отмечают, что цифровизация страховой деятельности - это современный способ удовлетворения традиционных или специфических потребностей в защите страхования с помощью цифровых технологий. В связи с этим, страховым компаниям страны необходимо обеспечить своевременное внедрение ИКТ в страховую деятельность, потому что в современных условиях развитие информационно-коммуникационных технологий во всех сферах жизни человека стало свидетельством перехода всех цивилизованных обществ к цифровой экономике.

Ключевые слова: страхование, экономика, цифровая экономика, развитие, цифровизация, цифровое страхование, цифровые технологии, информационные технологии, национальная экономика.

THE NEED FOR DIGITALIZATION OF THE INSURANCE MARKET OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: PROBLEMS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT

Rakhimov Faizali Sadulloevich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Information Systems and Technologies in Economics of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone: 901-00-87-63.

Khalilova Umeda Olimovna - Assistant of the Department of Information Systems and Technologies in Economics of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Telephone: 919-73-30-34

This study examines the issue of digitalization of the insurance market in the context of the transition to a digital economy. In a society with a developed insurance system, insurance companies influence the economic activity of the state, which is based on ensuring the existence and activities of insurers, their protection from various adverse events. The author of the study notes that digitalization of insurance activities is a modern way of meeting traditional or specific needs for insurance protection using digital technologies. In this regard, the country's insurance companies need to ensure the timely implementation of ICT in insurance activities. Because in modern conditions, the development of information and communication technologies in all spheres of human life has become evidence of the transition of all civilized societies to the digital economy.

Keywords: insurance, economy, digital economy, development, digitalization, digital insurance, digital technologies, information technology, national economy.

Дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ баҳши суғурта ба гурӯҳи соҳаҳои зудрушдбандаи фаъолияти хоҷагидорӣ мансуб мебошад. Чунки «суғурта» яке аз чузъҳои муҳимтарини низоми ҷамъиятӣ ва муносибатҳои иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, ҳамчун мафҳум бо категорияҳои мол, арзиш, меҳнат, пул, мубодила ва ғайра алоқамандии зич дорад. Солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бозори хизматрасонии суғуртавӣ фаъолият карда истодааст, ки ин бо баландшавии сатҳи зиндагии аҳоли, рушди ММД ва ғайра алоқаманд аст. Дар ҳақиқат, субъектҳои хоҷагидорӣ суғурташуда хангоми ба вучуд омадани ҳодисаҳои нохуш метавонанд фаъолияти иқтисодии худро идома диҳанд, зеро суғурта ба онҳо имконият медиҳад, ки арзишҳои молумулкии

аздастдодаи худро барқарор намоянд. Бо ибораи дигар, суғурта дар доираи субъектони хоҷагидори фаъолияткунанда вазифаи иқтисодии таъмини мунтазами такрористехсолро низ иҷро менамояд.

Дар ҷамъияте, ки низоми суғурта рушд кардааст, ташкилотҳои суғуртавӣ ба фаъолияти иқтисодии давлат, ки ба таъмини мавҷудият ва фаъолияти суғуртакунандагон, ҳимояи онҳо аз зуҳуроти гуногуни номатлуб асос меёбад, таъсир мерасонад. Ҳамин тариқ, суғурта ба қабули чораҳои пешгирикунандаи зидди хавф дар ҷомеа ва ба ин васила ба кам шудани ҳолатҳои зарари калон мусоидат мекунад.

Аз ин рӯ, қайд намудан зарур аст, ки вобаста ба таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ оид ба муқаммалгардонӣ ва рақамикунонии низоми хизматрасонии суғуртавӣ, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон механизмҳои мувофиқ қабул ва татбиқ карда шаванд. Вале, пеш аз он ки мо роҳҳои муқаммалгардонӣ ва рақамикунонии низоми хизматрасонии суғуртавино дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дида бароем, бояд моҳият ва мафҳуми истилоҳи «суғурта»-ро дар низоми иқтисоди бозорӣ муайян созем.

Аслан, мафҳуми суғурта «аз калимаи латинии «strah» гирифта шуда, маънояш тарс, бим, ва воҳима мебошад»[1, с.8]. Аз ин бармеояд, ки асоси калимаи суғуртаро мафҳуми бим, тарс, ваҳм ва хавф ифода намуда, ҳар як шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ тарси худро аз ҳодисаҳои нохуш ва офатҳои табиӣ ба дигар кас ҳавола намуда, дар натиҷа аз ӯ қафолати ҳимояи манфиатҳои худро талаб менамояд.

Дар луғати энциклопедии молиявӣ ва қарзӣ «мафҳуми суғурта» ҳамчун муносибати иқтисодӣ барои ташкили фондҳои махсуси пулӣ аз пасандозҳои шахсонӣ воқеӣ ва ҳуқуқӣ, инчунин, истифодаи минбаъдаи ин фондҳо барои ҷуброн ба ин ё он шахсонӣ зарардида хангоми руҳ додани ҳодисаҳои нохуш дар зиндагӣ ва фаъолияти онҳо, барои дигар намуди пардохтҳои, ки дар шартномаҳо тибқи қонунгузорӣ дарҷ гардидаанд, фаҳмида мешавад»[10, с. 64]. Муҳаққиқ Е.В. Коломин ҳамин гуна муносибатро оид ба муайян намудани моҳияти суғурта тарафдорӣ намуда, қайд менамояд, ки «суғурта ин муносибатест, ки бо ташаккул ва истифодаи фондҳои мақсадноки пулӣ алоқаманд аст»[6, с. 40].

Мафҳумҳои дар боло овардашударо дигар олимони дар таърифҳои худ иброз намуда, қайд мекунанд, ки «суғурта ин маҷмӯи муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад, ки бо ташаккули фондҳои суғуртавӣ аз ҳисоби саҳмгузори он, мутамарказонии он ба ташкилотҳои, ки амалиётҳои суғуртавӣ барои пӯшонидани зарар ё анҷомдиҳии дигар пардохтҳо ба шахсонӣ, ки дар сурати руҳ додани ҳодисаҳои тасодуфӣ қаблан мувофиқашуда анҷом медиҳанд, алоқаманд мебошад»[9, с. 13].

Дар адабиёти илмӣ омӯзиши рушди бозори суғурта дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ хусусияти актуалиро ба худ касб намудааст. Ин масъала мунтазам аз тарафи ширкатҳои бузургтарини аудиториҳои ҷаҳон мавриди омӯзиш қарор гирифта, мушкilot ва дурнамои рушди рақамикунонии фаъолияти суғурта дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон нишон дода мешаванд. Инчунин, тамоюлҳои асосӣ, хавфҳо, таҳдидҳо ба фаъолияти анъанавии суғурта ва тағйиротҳо дар бозори меҳнати бахши суғурта нишон дода мешаванд. Аз гуфтаҳои боло ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ гузаронидани чунин таҳқиқотҳо саривақтӣ буда, бояд ҳолати муносири ширкатҳои суғуртавӣ, ҷавобгӯ будани фаъолияти онҳо дар шароити ҷаҳонишавӣ ва гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқи амиқ қарор гирад.

Дар адабиёти илмӣ оид ба масъалаи рақамикунонии суғурта чунин омадааст, ки рақамикунонии фаъолияти суғуртавӣ ин роҳи муносири қонунӣ кардани эҳтиётоти анъанавӣ ё мушаххас барои ҳимояи суғурта тавассути технологияҳои рақамӣ мебошад. Барои муайян кардани мавқеъ ва нақши суғурта дар низоми иқтисодиёти рақамӣ, асоснокӣ назариявии мафҳуми «суғуртаи рақамӣ» онро аз ду ҷониб таҳқиқ кардан мумкин аст. Яқум, суғуртаи рақамӣ ин як қисми муносибатҳои иқтисодӣ мебошад, ки бо мавҷудияти манфиатҳои суғуртаи ташкилотҳо, шаҳрвандон ва қаноатмандии онҳо

тавассути технологияҳои рақамӣ вобаста аст. Ба ибораи дигар, суғуртаи рақамӣ ин роҳи нави татбиқи ҳифзи суғурта дар асоси технологияҳои рақамӣ мебошад. Дувум, рушди босуръати технологияҳои рақамӣ дар марҳилаи ташаккулёбии иқтисодиёти рақамӣ боиси пайдоиши хавфҳои нав, аз ҷумла хавфҳои киберҷиноятӣ, гардид. Аз ин рӯ, суғуртаи рақамӣ ҳамчун роҳи нави қонеъ кардани ниёзҳои суғуртакунандагон ба фарогирии суғуртаи мушаххас, ки дар натиҷаи ҳодисаҳои номатлуби тасодуфӣ, ки асосан дар муҳити иқтисоди рақамӣ рух медиҳанд, фаҳмида мешавад.

Дар тадқиқотҳои олимони соҳаи иқтисодиёт исбот гардидааст, ки фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ, пеш аз ҳама, дар қонеъгардонии талаботи шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ баҳри ҳимояи суғуртавӣ равона карда шудааст. Аз ин сабаб, бо роҳи ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ, махсусан давлат ва дигар иштирокдорони ин бозор, метавонанд шароити босуботу босамарро барои ҳимояи манфиатҳои шахсию амволии субъектҳои хоҷагидор ва шаҳрвандон муҳайё созанд. Бинобар ин, бо мақсади муайян намудани тамоюли рушди муносири бозори суғуртаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд нишондиҳандаҳои асосии рушди соҳа, аз ҷумла сатҳи афзоиши шумораи ташкилотҳои суғурта, ҳаққи суғуртавии воридгардида, пардохти ҷуброни суғуртавӣ, таҳлил карда шаванд.

Ҷадвали 1 - Нишондиҳандаҳои асосии бозори суғуртаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2019

Солҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2019/ 2015, бо %
Нишондиҳандаҳо						
Шумораи ташкилотҳои суғуртавӣ (адад)	16	16	19	19	19	118,8
Ҳаҷми умумии ҳаққи суғуртавӣ, (ҳазор сомонӣ)	134643,2	135145,1	235884,7	234202,6	234272,2	174
Пардохтҳои ҷуброни суғуртавӣ, (ҳазор сомонӣ)	22043,1	22134,8	11551,6	10618,2	15278,2	69,3

Сарчашма: Тоҷикистон: 15 соли Истиқлолияти давлатӣ. - Душанбе, 2006. Омори солона. – Душанбе: АОНП.Т, 2010. – С. 446. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: АОНП.Т, 2019. – С. 195. Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон www.nbt.tj.

Тавре аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 маълум аст, дар давоми солҳои 2015 - 2019 шумораи ташкилотҳои суғуртавӣ ба 18,8%, ҳаҷми умумии ҳаққи суғуртавӣ ба 74% зиёд гардидаанд. Гарчанде ки ҳаҷми умумии ҳаққи суғуртавӣ дар давоми солҳои таҳлилий зиёд гардида бошад ҳам, аммо ҳаҷми пардохтҳои ҷуброни суғуртавӣ дар солҳои 2015 - 2019 ба 30,7% коҳиш ёфтааст. Аз ин лиҳоз, олимони соҳа сабабҳои нокифоягии пардохтҳои ҷуброни суғуртавиرو ба сатҳи зарурӣ танзим нагардидани фаъолияти субъектҳои бозори суғуртавӣ, нобоварии шаҳрвандон ба ташкилотҳои суғуртакунанда, норасоии мутахассисони баландиқисос барои баҳо додани ҳодисаҳои суғуртавӣ, ташаккул наёфтани «зерсистемаҳои инноватсионии бозори суғурта» [4, с. 6], татбиқ нагардидани технологияҳои муносири иттилоотию коммуникатсионӣ дар фаъолияти суғуртавӣ вобаста мекунанд.

Ба назари мо, ширкатҳои суғуртавиرو мебошад, ки баҳри сари вақт дар амал татбиқ намудани низоми «суғуртаи рақамӣ» ва сахмгузори ба рушди иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чораҳои зарурӣ андешанд. Аз ин хотир, ширкатҳои суғуртавии мамлакатро зарур аст, ки татбиқи саривақтии ТИК-ро дар фаъолияти суғуртавӣ таъмин намоянд. Чунки дар шароити муосир рушди технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти инсон далели равшани гузариши ҳамаи ҷомеаҳои мутамаддин ба иқтисодиёти рақамӣ мебошад.

Дар асоси омӯзиши афкори илмии олимони машҳур, инчунин, омӯзиши таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ оид ба рушди рақамикунонии иқтисодиёт, муҳаққиқ И.С. Шамсов заминаҳои асосии гузариш ба иқтисодиёти рақамиро муайян намуда, чунин пешниҳод намудааст (расми 1).[11, с.72]:

Расми 1. - Заминаҳои асосии гузариш ба иқтисоди рақамӣ

Зери мафҳуми рақамикунонии бозори суғурта истифодаи васеи технологияҳои рақамӣ дар равандҳои тичоратии суғуртақунанда фаҳмида мешавад. Аз бисёр ҷиҳат, таваҷҷуҳи ширкатҳои суғурта ба рақамикунонии фаъолияти тичоратии суғурта аз рӯи дараҷаи рушди технологияҳои рақамӣ ва имконияти истифодаи онҳо дар равандҳои гуногуни бизнес муайян карда мешавад.

Ба мушкилоти асосии рақамикунонии бозори суғуртаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд:

- маҳдудиятҳо ва мушкилот вобаста ба истифодаи васеи технологияҳои рақамӣ бо назардошти зарурати хароҷотҳо вобаста ба хӯрдашавии IT-технологияҳо, фаъолияти суғурта ва бозомӯзии кормандон;
- таъмини амнияти иттилоотӣ, аз ҷумла дастрасӣ ба маълумоти шахсӣ;
- рақобати шабакаҳои рақамӣ бо дигар шабакаҳои хадамоти ширкатҳои суғуртавӣ;
- зарурати барқарорсозии равандҳои тичорати дохилии ширкатҳои суғуртавӣ;
- шумораи нокифояи мутахассисони соҳибихтисос.

Хулоса, бояд қайд намуд, ки рушди бозори суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз пеш ба ҷорӣ намудани технологияҳои нави иқтисодиёти рақамӣ ниёз дорад, ки ба технологияи суғурта таъсир мерасонанд, аммо моҳияти иқтисодии онро тағйир намедиханд. Дар натиҷаи истифодаи технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти суғурта самаранокӣ ва даромаднокии фаъолияти суғурта зиёд мешавад, конвергенсияи суғуртаи мутақобила ва тичоратӣ сурат мегирад, муносибатҳои иҷтимоии суғуртавӣ ба вучуд меояд, маҳсулотҳо ва хадамоти нави суғуртавӣ пайдо мегарданд, дар бозори меҳнати бахши суғурта тағйирот ба вучуд меоянд (ҷойи баъзе аз агентҳои суғуртаро системаҳои автоматикунонидашудаи идорақунӣ ва роботҳо иваз мекунанд).

Адабиёт

1. Ақобиров Ҳ.Н. Суғурта: дастури таълимӣ/Ҳ.Н. Ақобиров, Ғ.Д. Ашуров. - Душанбе, 2006. - 126с.
2. Алиев Б.Х. Маркетинговые аспекты развития региональных рынков страхования в России / Б. Х. Алиев, Э. С. Вагабова, Р. А. Кадиева // Финансы и кредит. - 2011. - № 15. - С. 15-19.
3. Бесфамильная Л.В. Страхование ответственности за качество продукции // Л.В. Бесфамильная // Методы оценки соответствия. - 2009. - № 6. - С. 6-7.
4. Бобомуродов П.У. Характерные особенности региональной инновационной подсистемы /П.У. Бобомуродов //Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе, 2019. - №5. - С.106-112.
5. Зыкова М.Е. Маркетинг в страховом деле // М.Е. Зыкова. - Вестн. Орёл ГИЭТ. – 2009. - № 1/2(7). - С.43-47.

6. Коломин, Е.В. Проблемы развития страховых исследований. "Нет ничего практичнее хорошей теории" /Е. В. Коломин. //Финансы. - 2003. - № 6. - С.40-48.
7. Рынок страхования ответственности в Российской Федерации: анализ, тенденции и перспективы развития / Э.А. Русецкая и др. // Финансы и кредит. - 2010. - № 37. - С. 39-43.
8. Скамай Л. Г. Страхование дело: учебник / Л. Г. Скамай. - М.: Юрайт, 2011. - 344 с.
9. Сплетухов Ю.А., Дюжиков Е.Ф. Страхование: учеб. пособие. - М.: ИНФРА-М, 2006 – 254 с.
10. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / колл. авторов; под общ. ред. А.Г. Грязновой. - М.: Финансы и статистика, 2002. - 1168 с.
11. Шамсов И.С. Совершенствование механизма взаимосвязи рынка труда и системы подготовки кадров при переходе к цифровой экономике: теория, методология и практика: диссер. ... докт. экон. наук: д.э.н.: 08.00.05 / И.С. Шамсов – г. Душанбе, 2020. –102с.

УДК: 338.2

МЕХАНИЗМҲОИ ТАЪМИНОТИ ИНСТИТУТСИОНАЛӢБАРОИ РУӢДИ НИЗОМИ ИННОВАТСИОНИИ МИНТАҚА

Қосимова Саидниссо Исмоиловна - номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: 919-69-91-00.

Бобозода Фаррух - магистранти курси 2-юми кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: 935-01-70-51.

Дар мақола мазмуни низомҳои инноватсионии минтақавӣ ва механизмҳои таъминоти институтсионалии ташаққул ва рушди онҳо дар минтақаҳои мамлакат баррасӣ карда шудааст. Муаллифон асоснок менамоянд, ки маҳз рушди индустриалии иқтисодидиёти кишвар ва минтақаҳои он заминаи ташаққули низомҳои инноватсионӣ дар минтақаҳо мебошад. Азбаски рушди саноат, аз як тараф, натиҷаи рушди инноватсионӣ мебошад ва аз тарафи дигар, дар натиҷаи рушди минтақа корхонаҳои навъи мӯсирӣ саноатӣ талабот ба инноватсия ва хизматрасониҳои инноватсиониро фароҳам меорад. Дар робита ба ин, дар мақола тамоюли рушди саноат дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, сатҳи иҷрои санадҳои қонунгузорӣ ва ҳуҷҷатҳои стратегӣ дар соҳаи таъмини рушди инноватсионӣ таҳлил ва мушкилоти дар ин ҷода муайянишуда ошкор гардидааст. Як қатор пешниҳодҳо оид ба таъсиси институтҳои нав, ки ба татбиқи сценарияи соҳавии рушди инноватсионии кишвар ва минтақаҳои он мусоидат мекунанд, асоснок карда шудаанд.

Калидвожаҳо: навоарӣ, институтҳо, сохтори институтсионалӣ, иқтисодидиёти минтақа, системаи инноватсионии минтақа, саноат, системаи инноватсионии-саноатии минтақа, рушди индустриалӣ-инноватсионӣ.

МЕХАНИЗМЫ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДЛЯ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИННОВАЦИОННЫХ СИСТЕМ

Касымова Саидниссо Исмоиловна – кандидат педагогических наук, доцент Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 919-69-91-00.

Бобозода Фаррух – магистрант 2-го курса кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 935-01-70-51.

В статье рассматривается содержание региональных инновационных систем и механизмы институционального обеспечения их формирования и их развитие в регионах страны. Авторы обосновывают, что именно индустриальное развитие экономики страны и его регионов является предпосылкой формирования инновационных систем в регионах. Поскольку развитие промышленности с одной стороны является продуктом инновационного развития, а с другой стороны - в результате развития в регионах промышленных предприятий современного типа создает эффективный спрос на инновации и инновационные услуги. В связи с этим, в статье анализируется тенденция развития промышленности в регионах республики, уровень реализации законодательного акта и стратегический документ в области обеспечения

инновационного развития выявлены проблемы на этом пути. Обоснованы ряд предложений по созданию новых адекватных институтов, способствующие реализации сценария индустриальной инновационного развития страны и ее регионов.

Ключевые слова: инновация, институты, институциональная структура, экономика региона, инновационная система региона, промышленность, инновационно-промышленная система региона, индустриально-инновационное развитие.

INSTITUTIONAL MECHANISMS FOR THE DEVELOPMENT OF REGIONAL INNOVATIVE SYSTEMS

Kasymova Saidniso Ismoilovna - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: 919-69-91-00

Bobozoda Farrukh - 2nd year undergraduate student of the Department of Management of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: 935-01-70-51

The article discusses the content of regional innovation systems and institutional mechanisms to ensure their formation and development in the regions of the country. The author substantiates that it is the industrial development of the country's economy and its regions that is the prerequisite for the formation of innovative systems in the regions. Since the development of industry, on the one hand, is the product of innovative development, and on the other, as a result, the development of modern industrial enterprises in the regions creates an effective demand for innovation and innovative services. In this regard, the article analyzes the trends in the development of industry in the regions of the republic, the level of implementation of legislative acts and strategic documents in the field of ensuring innovative development, identified problems on this path. A number of proposals on the creation of new adequate institutions that contribute to the implementation of the scenario for the industry of innovative development of the country and its regions are justified.

Keywords: innovation, institutions, institutional structure, economies of the region, innovation system of the region, industry, innovation and industrial system of the region, industrial and innovative development.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 сценарияи рушди индустриалию инноватсионии иқтисодии мамлакат ҷойгоҳи марказиро ишғол менамояд. Дар ин стратегия қайд мешавад: "...сценарияи индустриалию инноватсионӣ имконият медиҳад, ки ҳангоми ташаккулдиҳии равишҳои инноватсионӣ дар ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ, тақвият бахшидан ба заминаи институтсионалии рушд, тақмилиҳии низоми ҳуқуқӣ ва тақвияти ҳифзи ҳуқуқҳои молу мулкӣ, аз ҷумла моликияти зеҳнӣ, шароит барои афзоиши ҳам сармоягузориҳои хусусию дохилӣ ва ҳам мустақими хориҷӣ муҳайё месозад" [6, с. 20]. Тавре аз ин иқтибос аён аст, татбиқи сценарияи рушди индустриалию инноватсионии иқтисодии минтақа, пеш аз ҳама, таъминоти институтсионалии онро дар мамлакат тақозо менамояд. Воқеан ҳам, дар рушди иқтисодии кишвар меъёрҳои қоидаҳои ташкилии рушди хоҷагидорӣ таъсири муҳим мерасонад. Дар ҷараёни омодагӣ ба банақшагири ва пешгӯии стратегияи рушди инноватсионии иқтисодии кишвар он ба тавъамгардонии фундаменталӣ ва таҳлили рушди иқтисодӣ аз ҳолати ислоҳоти институтсионалӣ талабот ба вучуд меояд. Муҳим ба таъкид аст, ки ислоҳоти институтсионалӣ ҳамчун унсури муҳими раванди модернизатсия ва рушди инноватсионии иқтисодӣ мебошад. Азбаски ислоҳоти дилхоҳ ва татбиқи навоарӣ ташаббуси муҳимияти ташаккул ва устувории меъёр ва қоидаҳои рафтор, координатсияҳо ва фаъолияти дучониба дар системаи иқтисодиро ба вучуд меоранд, ки манфиатро таъям намуда, субъектҳои иқтисодӣ, яъне корхонаҳои саноатӣ, илмиву муассисаҳои таълимӣ ва намудҳои дигари фаъолиятро дар соҳаи азхудкунӣ ва татбиқи инноватсия ҳавасманд мегардонанд. Дар Стратегияи рушди инноватсионии Тоҷикистон дар давраи то соли 2020 асосҳои ташкилотӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ, инчунин, шароити ташаккул ва амалигардии хати сиёсии инноватсионии давлатӣ ва вазифаҳои асосии бо рушди муҳити институтсионалӣ алоқаманд, муқаррар гардидааст.

Тавре тачрибаи ҷаҳонии индустриалӣ нишон медиҳад, маҳз рушди корхонаҳои саноатӣ натиҷаи рушди инноватсионии мамлакатро инъикос менамояд. Аз тарафҳои дигар, рушди соҳаҳои саноат талаботи самаранокро ба рушди инноватсионӣ тавлид намуда, ташаккули рушди низоми инноватсионии мамлакат ва минтақаҳои онро мусоидат менамояд. Ёлон шудани саноатикунони босуръат дар мамлакат ҳамчун ҳадафи ҷоруми миллӣ дар ниҳояти қор ба касб намудани ҳадафи рушди инноватсионии иқтисодӣ, ки рақобатпазирии он ва таъмини шугли пурмаҳсулро боис мегардад, равона шудааст. Бинобар он, дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ (26. 12. 2019с.) омадааст: «Мо саноатикунони босуръатро ҳамчун ҳадафи ҷоруми стратегии кишвар қабул кардем, зеро рушди саноат барои таъмин намудани устувори иқтисодӣ, ташкили ҷойҳои нави қорӣ, баланд бардоштани иқтидори содиротии мамлакат ва рақобатнокии он замина мегузорад» [5].

Солҳои охир дар иқтисодиёти мамлакат тамоюли рушди истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва корхонаҳои саноатӣ дар мамлакат тарҳи устувор гирифта истодааст.

Ҷадвали 1. - Динамикаи сохтори ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ дар мамлакат

Нишондиҳандаҳо	2012		2018		Тағйирот,%	
	млн. сомони	Бо %	млн. сомони	Бо %	ушд	тағйироти таркибӣ, бф.
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ:	9504	100,0	23894	100,0	251,4	-
ВМКБ	98,8	1,04	238,3	0,99	241,2	-0,05
вилояти Суғд	2995,0	31,5	11498,4	48,1	383,9	16,6
вилояти Хатлон	3825,9	40,2	7294,0	30,5	190,6	-9,7
ш. Душанбе	1091,9	11,5	2664,9	11,1	244,0	-0,4
НТҶ	1492,4	15,7	2198,5	9,2	147,3	-6,5

Сарчашма: Ҳисоб карда шудааст аз рӯи Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019, С. 256.

Аз рақамҳои ҷадвали 1. аён аст, ки дар давраи солҳои 2012-2018 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар мамлакат аз 9504 то 23894 млн. сомонӣ афзудааст, яъне рушди он беш аз 2,5 маротибаро ташкил додааст. Афзоиши истеҳсолоти саноатӣ дар тамоми минтақаҳои мамлакат ба назар мерасад. Миёни минтақаҳои мамлакат сатҳи рушди истеҳсолоти саноатии вилояти Суғд хеле баланд мебошад. Дар давраи таҳлилӣ беш аз 3,6 маротиба афзудааст, ки аслан сатҳи рушди саноатии мамлакатро ин минтақа муайян намудааст. Вазни қиёсии вилояти Суғд дар истеҳсоли маҳсулоти саноатии мамлакат соли 2018 беш аз 48%-ро ташкил додааст, ки нисбат ба соли 2012 16,6 банди фоизӣ афзудааст. Корхонаҳои саноатии наво, ки имрӯз дар минтақаҳои мамлакат сохта шудаанду фаъолият доранд, ба тачҳизот ва технологияҳои истеҳсолии наво мучаҳаз шудаанд. Ба ибораи дигар, ин корхонаҳои наво дар натиҷаи сармоягузориҳои инноватсионӣ рӯи майдони фаъолият омадаанд ва рақобатпазирии муайянеро касб ҳам кардаанд [2, с. 56].

Новобаста аз ин пешравиҳо, муаммоҳои сершумор дар роҳи рушди инноватсия, ки бо муҳити дохилӣ ва беруна алоқаманд мебошад, вучуд дорад. Воқеан, дар корхонаҳои саноатии имрӯзаи кишвар баъзе норасоииҳои чашмрас мавҷуданд:

- сатҳи пасти фаъолият дар соҳаҳои инноватсионӣ;
- сатҳи пасти рақобатпазирии маҳсулот;
- шиддатнокии вобастагии технологияи корхонаҳои саноатӣ аз корхонаҳои берунаи ҷаҳон;
- дар сатҳи паст қарор доштани иштироки корхонаҳои ватанӣ дар мубодилаи технологияи байналмилалӣ ва дар ташаккули бозори дохилии инноватсионӣ;
- натиҷаҳои тичоратии начандон муҳим аз равандҳои инноватсионӣ.

Чоиз ба қайд аст, ки дар шароити системаи бозории иқтисодиёт уҳдадорихои вазифавии институтҳои танзим ва идоракунии иваз шудаанд. Азбаски корхонаҳо мустақил шуданд ва аз ҷиҳати ҳуқуқиву иқтисодӣ озод гардиданд, имрӯз субъектҳои идоракунии сатҳи минтақавӣ аз идоракунии бевоситаи равандҳои истехсолкунандаи корхонаҳо ҷудо гардидаанд. Аммо аз ҷиҳати дигар, давлат наметавонад манфиатҳои ҷамъиятӣ ва миллиро бе назардошти танзими стратегӣ ва идоракунии иқтисодиёт амалӣ намояд. Ба ин васила, усулҳои идоракунии иваз гардиданд. Онҳо аз принципҳои маъмурии батанзимдарорӣ ва идоракунии ба усулҳои ҳуқуқии иқтисодиву иттилоотӣ гузаштанд. Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ имконоти институтсионалиро дар созмон додани институтҳои амалкунанда, ки равандҳои инноватсиониро дар минтақаҳо ба танзим дароварда, идора менамоянд, ба даст овардаанд. Ҳамзамон, ҳал намудани вазифаҳои афзалиятноки модернизатсияи соҳаҳои иқтисодиёти минтақа, баланд бардоштани фаъолнокӣ ва рақобатпазирӣ бар дӯши мақомоти мазкур воғузур карда шудааст.

Бояд зикр намуд, ки сохтори институтсионалии иқтисодиёти мамлакат дар раванди тақсимоти ҳудудии меҳнат ба вучуд меояд ва рушд мекунад. Дар он табaddулотии системаи интегратсияшудаи иртиҷоъпарастӣ, меъёр, стереотипҳо, қоидаҳо, расму оин, арзишҳо ва унсурҳои дигари фарҳанги иқтисодии субъективӣ инъикос мегардад. Бинобар ин, мафҳуми минтақа аз нуқтаи назари институтсионалӣ муҳим мегардад. Ба минтақаҳои кишвар ваколат дода мешавад, ки банақшагирӣ, пешгӯии рушди ҳудуд дар амал татбиқ намоянд. Ин ҷо, дар навбати аввал, сухан на дар бораи ҳудуд, балки роҷеъ ба иттиҳоди ҳудудии хоҷагидорӣ сухан меравад, ки ба онҳо вазифаҳои салоҳияти худидоракунии ваколат медиҳанд, дар назар дошта шудааст. Дар асоси тафсири овардашудаи минтақаро месазад, ҳамчун фаҳмиши саҳеҳи бунёдгузори табиати институтсионалии он эътироф намоем [8, с. 260].

Дар василаи самти институтсионалии иқтисодиёти фосолавӣ, минтақаҳо ҳамчун институтҳои фосолавӣ ё ҳамчун шаклҳои ташкилотии якҷелаи комплекси институтсияҳои худидоракунии ҳудудӣ тавсиф кардан мумкин аст [1, с. 2-5]. Тамсилаи мушаххаси минтақаҳо ҳамчун институти минтақаҳо муаррифӣ гардида, ҳамзамон, генотипи вазифавии ташкилоти ҷамъиятии субъектҳои иқтисодиёт дар ҳудудҳои мушаххаси кишварро муайян месозанд. Ҳамаи минтақаҳои Тоҷикистон байни ҳам бо масоҳати ҳудудро ишғолкунанда ва параметри истехсолот, бо ҳаҷми захираҳои иқтисодидошта тафовут доранд, инчунин, аз рӯи мақоми маъмурӣ - вилоят, ноҳия, ҷамоат фарқ мекунад. Аммо ҳар кадоми онҳо дар маркази мушаххаси фазои иқтисодии кишвар шакли мушаххаси амалии институти муқарраргардида маҳсуб меёбанд. Омӯзиши минтақа ба сифати институт таҷрид намуданро аз тафовути фенотипии минтақасоҳе, ки дар асоси генотипи функционалӣ тағйир ёфта, зимни таҳлили мувофиқашудаи тамсилаҳои мухталифи идоракунии минтақавӣ бархӯрд мекунад, тақозо дорад. Муайян кардани минтақа ҳамчун (иқтисодӣ) институт аз нигоҳи мо, аз консепсияи В.Л. Макаров бармеояд [3, с. 18-26]. Дар консепсияи В.Л. Макаров мафҳуми классикии институтҳо, чун системаи қоидаҳо ва меъёрҳои рафтори фаъолияти хоҷагидорӣ маҳдуд ҳисобида шудааст. В.Л. Макаров мафҳуми институтро ҳамчун шакли ташкилотии фаъолияти коллективӣ баррасӣ намуда, таъкид бар он дорад, ки институтҳо ҳамеша дар фазои мушаххас татбиқ мешаванд [4, с. 5-7]. Аз ин ҷост, ки минтақа майдони маҳсули иқтидорманд мебошад, ки дар ин васила пайдоиш, комбинатсияҳо, бархӯрди манфиатҳои иқтисодии иштирокдорони мухталиф ва гурӯҳҳои равандҳои иқтисодӣ, инчунин, институтҳои мушобеҳи ба функцияи субъектони иҷтимоӣ пайваст ба намудҳои гуногуни фаъолияти иқтисодӣ дохил мешаванд.

Бо ба даст овардани Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва гузариш ба системаи иқтисодии бозорӣ, минтақаҳои он ҳарчи бештар истиқлол ва озодии интиҳоб дар муайян кардани самтҳои фаъолияти иқтисодӣ дар вобастагии иқтидори иқтисодии худ муваффақ гаштаанд. Ба ин васила, зарурати дарки моҳияти институтсионалии

падидаи нави иқтисодии фосилавии кишвар ба миён меояд. Имрӯз минтақаҳои кишвар ҳамчун шакли институтсионалии худудӣ ва ташкили фазои иҷтимоӣ ва иқтисодии махсус ривоч меёбанд. Фазои мазкур дар раванди печдарпечӣ ва дохилшавии тарафайни омилҳо, захираҳо, инчунин, такрористехсолкуниҳо ба вучуд меоянд, ки ба як системаи ягонаи хоҷагидорӣ субъектҳои худудҳои мушаххас муттаҳид мешаванд. Онҳо ташкилотҳои ғайриодӣ намунавӣ ва институтҳои фосилавӣ шуданд, ки бо вазифаҳои аҳамияти стратегидошта дар фазои иқтисодии кишвар муаззаф гардида буданд. Минтақаҳои сершумор ва шаҳрҳои бузург марказҳои таъягири шабакаҳои миллий ва макони амалигардӣ вазифаҳои муҳим мебошанд. Соҳаҳои кишвар ба сифати шакли мушаххаси институтсионалии ташкилоти иҷтимоӣ ва иқтисодии фазои минтақа баромад менамояд. Агар дар аввали созмон додани соҳаҳо афзалият на ба манфиатҳои иқтисодӣ, балки ба вазифаҳои устуворӣ иерархияи институтсионалии идоракунии давлатӣ дода шавад, пас, онҳо имрӯз ҳамчун асоси институтҳои фосилавии хоҷагиҳо гаштанд. Маълум аст, ки фазои иқтисодии институтикунонии маъмурӣ, пайваст намудани статуси он ва муайян кардани сарҳад дар системаҳои тақсмоти худудии меҳнат, кооператсия ва коммуникатсияи субъектҳои хоҷагидорӣ, инчунин, гурӯҳҳои онҳо мебошад. Ташаккули комплексҳои бузурги хоҷагидорӣ вилоятӣ, намунаи шаҳрӣ ҳамчун шаклҳои чамбиятикунонии фазои иқтисодӣ, қаблан дар асоси механизми гузариш аз маҷмӯи электрикии набора хоҷагиҳои алоҳида ба вукӯъ омадааст. Аммо параметрҳои сершумори ба таври суғ корресандироваться мешавад. Дар роҳи мураккаби рушди минтақаҳои кишвар, ки давраҳои таназзули трансформатсионӣ ва депрессияро гузаштаанд, асосноккунии инноватсияи институтсионалии концептуалию илмӣ зоҳир шудааст. Афзоиши механикии институтсионалӣ, ташкилотию иттилоотӣ бо худудҳо алоқаманди начандон хуб, масоҳати фазои хоҷагидориро васеъ намуда, ба баландшавии «зичӣ»-и он ва пуррагии муносибатҳои иқтисодӣ наовард. Аз ин ҷост, ки қарори институтсионалии илмӣ асоснокшуда барои ба даст овардани омилҳои устувори рушди иқтисодии минтақаҳо муҳим аст. Қарорҳои институтсионалӣ зимни методҳои истифодашавандаи дифференсионалӣ, олот (инструментҳо), воситаҳо, инчунин, алгоритмҳои, ки бо хусусияти хоҷагии минтақа мувофиқат мекунанд, бояд асос ёбад. Дар навбати аввал, мақоми минтақаҳо ва худудҳо дар иерархияи институтсионалии фазои иқтисодии кишвар дар ин ҷо муҳим аст. Мавриди таваҷҷуҳ аст, ки мақоми фазоии минтақаҳо дар таъминоти функционалию инфрасохтори тағйироти институтсионалии иқтисодиёти минтақа, инчунин, компонентҳои муайяни онҳо бояд коркард шавад. Дар навбати нахуст, бояд асосноккунии илмӣ системаҳои критерияҳоро таъмин намуд, ки мақоми хосаи худудҳои рушди афзалиятнок, комплексҳои саноатӣ ва бавучудоии фазоӣ ва мезоиктисодии дигар, ки ядроии рушди системаҳои саноатии минтақаҳо мебошанд, тавсиф менамояд.

Ташкил ва ташаккули шароит барои рушди худудҳои инноватсионӣ дар кишвар аҳамияти хоса дорад. Муҳим ба таваҷҷуҳ аст, системаҳои мушобех дар давраи иқтисодиёти шӯравӣ созмон дода шуда буданд. Дар солҳои 70-уми қарни XX дар шаҳри Душанбе ва вилояти Суғд (собиқ вилояти Ленинобод) нахустин маскункунии илмиву саноатии намунаи шаҳрӣ созмон дода шуда буданд, ки ба барориши маҳсулоти илмғунҷоишӣ майл карда буданд. Ин гуна шаҳракҳо, шаҳракҳои махфӣ буданд, ба мисли шаҳраки Истиклол (Табошар), Бӯстон (Чкаловск), ки баъдан мақоми ташкилаи маъмуриву худудии пӯшидаро мегирад. Онҳо нақши муҳимро дар ташаккули саноати радиотехникаю электронӣ ва истеҳсоли силоҳи ҳарбӣ иҷро намуданд. Имрӯз комплексҳои истеҳсоливу илмӣ ва худудӣ, ки паркҳои техникӣ ва технополисҳо ном доранд, тибқи намунаҳои хоричиён созмон дода шуда, аз соли 2010 пайдо шудаанд. Роҳу равиши ташаккул дар кишвар, яъне дар шаҳракҳои саноатӣ барои рушди саноати металлургӣ ва саноати металлургияи рангае, ки коркарди саноатӣ, ки ҳамчун таъягоҳи алангаи рушди бахши иқтисодиёти баланди технологӣ ҳисоб кардан мумкин аст, оғоз гардидааст. Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 июли соли 2010 таҳти №629

«Оид ба парки технологӣ», танзимкунандаи асосии фаъолияти ташкилию ҳуқуқӣ, вазифаҳои фаъолияти парки технологӣ, дар ташаккули фазои инноватсионии ҷамъият импулси мувофиқ медиҳад. Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба паркҳои технологӣ», парки технологӣ шахси ҳуқуқии ғайритиҷоратӣ махсуб ёфта, ҳамчун муассисаи дар ҳудуди махсус ташаккулёфта бо мақсади рушди илм ва истифодаи манфиатдори технологияи баландсифат, барои қонеъ намудани талаботи истеҳсолот дар истифодаи технологияи навин ва амалигардии лоиҳаҳои инноватсионӣ сармоягузорӣ мебошад. Аммо ин ҷо паркҳои технологӣ ба сифати субъекти ғайритиҷоратии иқтисодӣ бунёд шудаанд. Тибқи маълумот, ташкилоти ғайритиҷоратӣ мақсади баровардани манфиатро надоранд. Аз ин рӯ, онҳо бояд мақоми ташкилоти тиҷоратиро пешниҳод намоянд, зеро гирифтани ғоида, ҳоса ғоидаи инноватсионӣ системаи анғезахоро барои рушди паркҳои техникӣ ривҷу раванқ медиҳад. Дар ҳамин вақт дар кишвар кушодани паркҳои байналхалқӣ ё муштараки технологӣ ва индустриалӣ, ки тамоюли пешраванда доранд, ба нақша гирифта шудааст. Бо ин мақсад, созишнома миёни корхонаҳои ҚСҚ «Ширкати алюминийи тоҷик» ва Иттиҳодияи хитойии «China National Building Material Group Corporation (CNBMGC)» [7, с. 71] баста шуд. Дар созишномаи миёни саноатчиёни тоҷик ва хитойӣ пакети ҳуҷҷатҳо оид ба татбиқи бадастовардаи тибқи созишнома ба василаи Лоиҳаҳои сармоягузори мақсаднок: «Гузариши ШАТ ба маҳсулоти хоми ватанӣ» ва «рушди ШАТ» тартиб дода шудааст. Парки технологияи индустриалӣ комплекси истеҳсолоти алоқаманд шудааст, ки ба рушди баҳши алюминий ва соҳаҳои дигари саноати Тоҷикистон майл дорад. Дар ташаккули марказҳои инноватсионӣ мақоми муҳимро муассисаҳои илмӣ ва макотиби олии кишвар ҳамчун институтҳои пешбари рушди инноватсия ишғол мекунанд. Масалан, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон ҳамкориҳои пурсамар бо муассисаҳои илмӣ ва макотиби олии кишварҳои Иттиҳоди Аврупо 5 лоиҳа дорад, ки аз ҷониби барномаҳои ТЕМПУС ва ЭРАСМУС МУНДУС маблағгузорӣ карда мешавад, ташкил карда шудааст. Ҳамкорӣ бо макотиби олий, ҳоса бо Донишгоҳи давлатии техникӣ Тернополь ба номи Иван Пулюй, бо Донишгоҳи миллии сохтмон ва архитектураи ш.Киев, инчунин бо Донишгоҳи миллии технологӣ ва дизайни ш.Киев (Украина) паркҳои техникӣ ташкил карда шудаанд. Баргузориҳои озмунҳо дар донишгоҳҳо омодагӣ ва рӯйнамои лоиҳаҳои бехтарини донишҷӯён оид ба инноватсия, ки натиҷаи пурсамар дар намуди ихтирооти донишҷӯён, эҷодиёт ва навоарӣ медиҳанд, ба ҳукми анъана даромадааст. Фаъолияти ду парки техникӣ ба мисли марказҳои донишҷӯии ихтироот ва эҷодиёти «Soft Lab», «Мехатроника» ба натиҷаҳои баланд ноил гаштанд. Корҳои сохтмонӣ дар ду паркҳои техникӣ тибқи истеҳсоли нӯшокиҳои газнок ва Маркази тармим ва ташҳиси компютерҳо ба сомон расонида шуд [9, с. 119].

Барои Тоҷикистон мақоми муҳимро ташаккули ҳудуди инноватсионии муосир ишғол менамояд. Чунончи имрӯз ҷӣ тавре ки дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (23. 04. 2014 с.) қайд карда шуда буд, барои гузариши мунтазами соҳти аграрию саноатӣ ба индустриалию аграрию кишварамон бояд кӯшиш ба харҷ диҳем ва бо ин мақсад, месазад барномаҳои мутобиқро дар амал татбиқ созем. Вазифаи сохтмон додани ҳар мақом шароит барои таъмини ҷобачогузорӣ ва рушди соҳаҳои саноати кишвар мақоми асосиро ишғол менамояд. Дар иқтисодиёти ҷумҳуриявии Тоҷикистон бештар аз 90 соҳа ва намудҳои истеҳсолот фаъолият мекунанд, ки қобилияти маркази рушди инноватсионӣ шуданро доранд [9, с. 118]. Ташаккули ҳудудҳои инноватсионии имрӯза метавонад масъалаҳои муҳими зеринро ҳал намояд:

- табдил додани комплекси илмӣ ва технологӣ ба олати (инструмент) воқеии хати сиёсӣ, азнавсозии сохторӣ ва комплексҳои он: ин ҷо омӯзиш ва ба ҳисоб гирифтани таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар назар аст, вақте дар солҳои 1980 паркҳои илмӣ ва технологӣ таъсис ёфта буданд, дар оянда шаклҳои сершумори ҳудудии ташкилоти фаъолият дар соҳаҳои инноватсиониро ба вучуд оварданд;

- ташаккули шароит ва муҳит барои истифодаи воқеии захираҳои маҳаллӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулот, инчунин, роҳ ёфтани ба бозорҳои технологияи баланддоштаи ҷаҳонӣ;

- фаъолгардонии роҳу равиши ҷустуҷӯи механизмҳои навин, баланд бардоштани воқеияти натиҷа аз илм, тақлиди инноватсия, васоити ғаврии таҳвили технология ба раванди истеҳсолӣ;

- ҳалли масъалаҳои истифодаи ҳудудҳои инноватсионӣ ҳамчун воситаи нигоҳ доштан ва муҳимияти неруи мавҷуда, ки дар давраи ислоҳот зарари ҷиддӣ дидааст.

Ҳамзамон, муҳим ба таъкид аст, ки дар кишвар институтҳои рушд ва олооти ҳавасмандгардонии фаъолият дар соҳаи инноватсия бояд ба вучуд ояд. Ба ин васила, дар заминаи татбиқи Стратегияи рушди инноватсионии Тоҷикистон сохторҳои зерин бояд таъсис дода шаванд:

- фонди миллии инноватсионӣ, ки ба ҳавасмандкунии маблағгузориҳои венчурии лоиҳаҳои инноватсионӣ нигаронида шудааст;

- фонди махсуси сармоягузорӣ барои дастгирии молиявии ибтиқори субъектҳои бахши хусусӣ дар рушди сегментҳои маҳсулоти тайёри иқтисодӣ;

- ширкатҳои инноватсионии лизингӣ, ки талаботи субъектҳои бахшҳои давлатӣ ва хусусӣ дар таҷҳизот, техника ва технологияро қонеъ мегардонанд;

- ташаккули минтақаҳои махсуси иқтисодӣ ё сегментҳои МОИ барои амалигардии лоиҳаҳои рушди инноватсионии индустриалӣ.

АДАБИЁТ

1. Иншаков О.В. Институциональность пространства в концепции пространственной экономики / О.В. Иншаков, Д.П. Фролов // Пространственная экономика. - 2007. - № 1. - С. 5-2.

2. Мирсаидов А.Б. Роль инновационного инвестирования в индустриальное развитие регионов страны / А.Б. Мирсаидов, М. Тохирзода // Экономика Таджикистана. - 2019. - № 3. - С. 51-56.

3. Макаров В.Л. О применении метода эволюционной экономики / В.Л. Макаров // Экономика и математические методы. - 1997. - № 3. - С. 18-26.

4. Макаров В.Л. О математических моделях конкуренции между предприятиями / В.Л. Макаров // Экономическая наука современной России. - 2002. - № 1. - С. 5-7.

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ (26.12.2019) [манбаи электронӣ]. URL: // <http://www.president.tj/node/13739> (санаи истифодабарӣ: 11.04.2021 с.).

6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, С. 20.

7. Технопарк в Таджикистане будет создан // 06/09/2011, Азия-Плюс-[электронный ресурс]. URL: <http://news.tj/ru/news/v-tadzhikistane-budet-sozdan-industrialnyi-tekhnopark>. (дата обращения: 11.04.2021г.)

8. Фролов Д.П., Эволюционная перспектива институциональной экономики России: монография. Науч. консультант О.В. Иншаков / Д.П. Фролов. - ГОУ ВПО «ВолГУ»: - Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2008. - 260 с.

9. Хамидов А.Х. Методика расчета объемов и оценки неформального сектора в сфере услуг / А.Х. Хамидов, Ш.Б. Джонмамадов // Вестник ТНУ. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2019. - № 10. Часть II. - С. 118-121.

УДК: 633.5 (525.3).

ОМИЛҲОИ РУШДИ УСТУВОРИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Иматчоев Зинатишо Хизматчоевич - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи омори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 988256581

Акбаров Сайодил Саидович - ассистенти кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 909222223

Дар мақола масъалаҳои рушди устувори комплекси агросаноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва омилҳои ба он таъсиркунанда тадқиқ карда шудаанд. Муаллифон менависанд, ки соҳаи кишоварзӣ аз соҳаҳои пурмеҳнаттарин аст. Аз ин рӯ, моро мебояд, ки ба ҳароҷоти зиёд ҷойҳои нави корӣ таъсис дода, аҳолии кишварро бо хӯрокворӣ таъмин намоем. Дар шароити ҳозираи ҷумҳурии Афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ яке аз вазифаҳои асосии стратегии ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ ба шумор меравад. Ба ақидаи муаллифон, барои афзудани ҳосилнокӣ, пеш аз ҳама, тавсеи киштзорҳо ва маротиби кишт, афзоиши додани истеҳсоли тухмии хушсифат, таъмини рушди истеҳсоли нуриҳои минералӣ ва як қатор тадбирҳои дигар зарур мебошанд. Инчунин, масъалаи истифодаи оқилонаи замин, манбаи асосии истеҳсолоти кишоварзӣ бояд дар маркази диққати мақомоти мутасадди ҷумҳурии, роҳбарони ноҳияву хоҷагиҳо қарор дошта бошад.

Калидвожаҳо: комплекси агросаноатӣ, истеҳсол, соҳаи кишоварзӣ, чорводорӣ, растанипарварӣ, амнияти озуқаворӣ, пахтакорӣ, аспарварӣ, рушди устувор, истифодаи оқилона.

ФАКТОРЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Иматчоев Зинатшо Хизматчоевич - заведующий кафедрой статистики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: 988256581.

Акбаров Сайодил Саидович - ассистент кафедры таможенного дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: 909222223.

В статье исследованы факторы, влияющие на устойчивое развитие агропромышленного комплекса Таджикистана. Авторы отмечают, что сельское хозяйство является наиболее трудоемкой отраслью, поэтому необходимо создать рабочие места без больших затрат, обеспечить население продовольствием. В современных условиях республики увеличение производства сельскохозяйственной продукции считается одной из главных стратегических задач реформы сельского хозяйства. По мнению авторов, для повышения урожайности и продуктивности в аграрной сфере необходимо расширить севооборот, увеличить производство качественных семян, обеспечить развитие производства минеральных и органических удобрений и принять ряд других мер. Проблема рационального использования земли - основного источника сельхозпроизводства - должна быть в центре внимания министерств и ведомств, руководителей районов и хозяйств.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, производство, сельское хозяйство, животноводство, растениеводство, продовольственная безопасность, хлопководство, коневодство, устойчивое развитие, рациональное использование.

FACTORS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Imatchoev Zinatsho Khizmatshoevich, candidate of economical science, docent, head of the department statistics of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova 64/14. Phone 988256581.

Akbarov Saiodil Saidovich - Assistant of the Customs Department, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone: 909222223

The article examines the factors influencing the sustainable development of the agro-industrial complex of Tajikistan. The authors note that agriculture is the most labor-intensive industry, therefore it is necessary to create jobs without high costs, to provide the population with food. In the modern conditions of the republic, an increase in agricultural production is considered one of the main strategic tasks of the agricultural reform. According to the authors, in order to increase yields and productivity in the agricultural sector, it is necessary to expand crop rotation, increase the production of high-quality seeds, ensure the development of the production of mineral and organic fertilizers, and take a number of

other measures. The problem of rational use of land - the main source of agricultural production - should be in the focus of attention of ministries and departments, heads of districts and farms.

Key words: *agro-industrial complex, production, agriculture, animal husbandry, crop production, food security, cotton growing, horse breeding, sustainable development, rational use.*

Дар шароити иқтисоди бозорӣ таъмини аҳоли бо маҳсулоти ғизоӣ вазифаи асосии комплекси агросаноатӣ (КАС) ба шумор меравад. Бо назардошти аҳамияти ҳалли ин муаммо барои ҷумҳурӣ ва дар шароити коҳишёбии шадиди истеҳсоли маҳсулоти асосии кишоварзӣ, ки акнун ба сатҳи солҳои охири Шӯравӣ наздик шуда истодааст, танзими давлатии бахши кишоварзӣ нақши муҳим мебозад.

Маълум аст, ки имрӯз бахши аграрии иқтисод бештари маҷмӯи маҳсулоти Тоҷикистонро таъмин мекунад, бинобар ин, масъалаи танзими бахши аграрии он яке аз масъалаҳои асосии тезутунди замони муосир мебошад. Тайи даҳсолаҳои охир якҷанд маротиба кӯшишҳои таҳияи барномаҳои раҳии бахши кишоварзӣ аз бӯҳрони низом амалӣ карда шуданд, аммо, мутаассифона, раванди пиёдаасозии онҳо қаноатбахш нест. Ин боиси қафомондагии рушди истеҳсолоти кишоварзӣ нисбат ба суръати афзоиши аҳоли, коҳишёбии истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ ба ҳар нафари аҳоли гардид. Вазъи иқтисодии соҳаи мазкур, алаҳусус солҳои охир, яъне замони коҳишёбии истеҳсолот бадтар шуд.

Чунин вазъи демографӣ дар ростои коҳиши тавлидоти мол чараёни феълӣ камшавии таъминоти аҳолиро бо маҳсулоти ғизоӣ истеҳсолоти худӣ тезонид. Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар солҳои бӯҳрони иқтисодӣ ва коҳишёбии истеҳсолот, истеҳсоли ғалла, гӯшт ва тухм ба 26-27%, нисбат ба шир, картошка ва мева аз 10 то 20%, нисбат ба ангур то ба 40% коҳиш ёфт.

Илм ва таҷрибаи амалии ҳозира собит карданд, ки сабаби асосии вазъи мазкур ба ҳамдигар мувофиқ набудани муносибатҳои ҷамъиятию иқтисодии пешин ва шароити нави ҷаҳонӣ истеҳсолоти агросаноатӣ мебошанд, ки ба ҳавасмандкунии меҳнат ниёз доранд.

Се ҳазор сол пеш падари деҳқонони ҷаҳон Зардушт дар китоби «Авесто» дар васфи кори деҳқон ва арзишмандии он чунин гуфта буд: «Замин манбаи зиндагӣ ва давоми он аст. Касе ки заминро шудгор мекунаду мекорад, барои замин ғоидаи зиёдеро меорад. ...Замин ҳам дар навбати худ мегӯяд: «Эй инсоне, ки маро парваришу кишт мекунӣ, ман ҳамеша туро бо обу ғизо таъмин хоҳам кард, касе, ки тухми гандумро дар замин мекорад, монанди касест, ки зиндагию некиро мекорад».

Шакке нест, ки Зардушт дар «Авесто» - нахустин маъхази хаттии ниёғонамон - заминҳои серҳосилу обҳои бисёри Бохтару Суғдро дар назар доштааст. Заминаи боғҳои бойи ин сарзаминҳо дили бисёре аз сайёҳони хориҷии ба ин кишвар омадаро тасхир карда буданд [10].

Аз қадимулайём заминҳо имкони хуби кишоварзиро фароҳам меоварданд. Бинобар ин, бисёриҳо мехостанд заминҳои моро ишғол кунанд. Имрӯз зиёда аз 950 дарёи калону хурд заминҳои моро обшор мекунанд. Тақрибан 300 рӯзи офтобӣ дар як сол имкон медиҳанд, ки соли ду ҳосил гирифта шавад. Таҷрибаи пешин ва ҳам кунунӣ деҳқонони мо инро собит мекунад.

Бояд гуфт, ки барои омӯختани захираҳои истеҳсолии Тоҷикистон дар солҳои сиёми қарни гузашта ба кишварамон гурӯҳи олимони намоёни кишоварзии Россия бо сарвари Дмитрий Прянишников омада буд. Баъди тадқиқот ӯ хулоса кард, ки аз ҷиҳати ҳосилхезӣ замини Тоҷикистон шабеҳи замини Калифорнияи Амрико аст. Ҳаёт дурустии хулосаҳои ин олимро собит кард. Дар тӯқайҳои пешини касногузари Тоҷикистон деҳқонон пахта кориданд, боғҳо бунёд карданд, тоқпарварӣ, соҳаҳои дигари кишоварзиро инкишоф доданд ва ба ин васила, шухрати Тоҷикистонро дар арсаи ҷаҳон эҳё карданд.

Соҳаи кишоварзӣ яке аз соҳаҳои пурмехнатгарин аст, аз ин рӯ, моро мебояд, ки бе хароҷоти зиёд ҷойҳои нави кориро таъсис дода, аҳолии кишварро бо маводи озуқаворӣ таъмин намоем [4].

Дар баробари ин, бояд гуфт, ки ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ кори як ё ду сол нест. Бояд дарк намоем, ки ислоҳоти ин бахшро дар даврони гузариш зудтар гузаронем ва бо ҳамин раҳой аз бухрони иқтисодро сабуктар кунем.

Ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ то кунун дар ҳеч кишваре, новобаста ба соҳти давлатии он осон набудааст. Ислоҳот раванди тӯлонӣ ва пуркор буда, муносибати некроҳона ба замин ва воситаҳои истеҳсолот ва ҳам тағйири ҷаҳонбинии одамон, психологияи онҳо, татбиқи анвои нави муносибатҳои иқтисодиро металабад.

Барои дарки пурраи вазъи имрӯзаи соҳаи кишоварзӣ соҳаҳои алоҳидаи онро таҳлил бояд кард.

Бино ба ҳисобҳои мутахассисон, барои қонеъ кардани талаботи аҳоли ба орд, нон, инчунин, барои таъмин кардани чорво бо хӯрок кишвар бояд 1,2-1,3 миллион ғалла истеҳсол кунад.

Ин чунин маъно дорад, ки дар баробари ҳифзи заминҳои кишти ғалла, ки имрӯз беш аз 400 ҳазор гектарро ташкил медиҳанд, моро мебояд, ки ҳосилнокӣро ду баробар афзоиш диҳем.

Имрӯз мо имкон дорем, ки ҳосили ғалларо зиёд кунем. Масалан, дар солҳои 80-ум ва 90-уми асри 20 дар водии Вахш Ҳисор бо ёрии олимони ду ҳосили ғалла ба даст меомад. Аммо бояд гуфт, ки афзоиши истеҳсоли ғалла солҳои охир на аз ҳисоби афзоиши ҳосил, балки аз ҳисоби зиёдшавии масоҳати кишти ин зироат муяссар мегардад. Ин дар ҳолатҳои ҷамъиятӣ ва ҳам шахсӣ ба ҷашм мерасид.

Ҳосили ғалла қариб ба 3,8 сентнер коҳиш ёфт. Ҳатто дар киштзорҳои обёришаванда ҳосилнокӣ то сатҳи 18-22 сентнер аз як гектар кам шуд. Сабаби камшавии ҳосилнокӣ истифодаи тухмии пастсифат, муборизаи суст бо ҳашарот, норасоии техника ва маводи сӯхт, ғунучини номусоиди ҳосил мебошад. Вале ба фикри мо, сабаби асосӣ набудани қобилияти ташкилотчигӣ ҳисси масъулияти роҳбарони соҳа аст.

Бояд гуфт, ки дар заминҳои обёришаванда гандум дар масоҳати 90-100 ҳазор гектар кишта мешавад. Танҳо аз ҳисоби риояи талаботи агротехникӣ ҳосилнокӣро дар ҳар гектар то ба 30 сентнер расонда, 270-300 ҳазор тонна гандум гирифтани мумкин аст. Вобаста ба ин, бояд гуфт, ки Тоҷикистон иқтисодии баланди илми кишоварзиро дорад. Танҳо дар соҳаи илмҳои биологӣ дар кишвар беш аз даҳ пажӯҳишгоҳи илмӣ тадқиқоти Академияи миллии илмҳо ва Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шохтемур кор мекунад.

Дар марказҳои илмӣ аз соҳаи инженерияи генетикӣ гирифта то парвариши навҳои пурҳосили зироат, чорвои зотӣ, истифодаи оқилонаи захираи об, муайян ва пешгирӣ кардани бемориҳои наботот тадқиқоти бениҳоят муфид анҷом дода шудаанд.

Мутаассифона, дастовардҳои илм на ҳамеша дар амал татбиқ карда мешаванд. Дар натиҷаи ин, бисёре аз навҳои гандум, пахтаи мутобиқ ба шароити кишварамон, ғусфандони зоти ҳисорӣ ва тоҷикӣ рӯ ба нобудӣ ниҳоданд.

Бояд қайд намуд, ки бар рағми талаботи фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июни соли 1996 «Дар бораи ислоҳот дар ташкилоту корхонаҳои кишоварзӣ» ва муқаррароти дар асоси он қабулшуда дар маҳалҳо шубҳаҳои муассисоти илмӣ тадқиқотӣ, ҳолатҳои боғдорию зотпарварӣ барҳам дода шуданд. Ин кор бо розигии ҳоҷагӣ ва ҳукуматҳои маҳаллӣ карда мешавад. Мо баръакс, бояд ҳамаҷониба чунин ҳолатҳоро густариш диҳем, то кишварро бо тухмии сифатноки ватанӣ таъмин намоем. Боиси таассуф аст, ки тухмии сабзавот, хусусан тухми пиёз, помидор ва карамро аз хориҷа мехарем.

Барои таъмини аҳоли бо гандуми шилии ватанӣ намудҳои нави тухмиро мутобиқи шароити обу ҳавои ноҳияҳои алоҳида истеҳсол бояд кард. Аз ҳисоби заминҳои лаби дарёҳои вилояти Хатлон метавонем масоҳати киштзорҳоро то 10-15 ҳазор гектар

густариш диҳем. Ғайр аз ин, имрӯз дар ҷумҳурӣ 27-30 гектар замини шӯразор ҳаст, ки дар он пахта мекоранд. Як қисми ин заминҳоро барои шоликори истифода бурда, мушкили шӯразорро ҳал кардан мумкин аст.

Дар заминҳои обёришавандаи ҷумҳурӣ баъди ҷамъоварии гандум тақрибан ҷуворимаққа ва дигар зироатҳои хӯроки чорворо кишт метавон кард. Дар масоҳати 45-50 ҳазор гектар мо метавонем боз 100 ҳазор тонна хӯроки чорво гирем. Инчунин, истеҳсоли зироатҳои анъанавии фаромӯшшуда, аз қабилӣ мош, нахӯд, наск, лӯбиё ва дигар зироатҳоро дар шароити ҷумҳурии мо дар заминҳои лалмӣ ва ҳам обӣ эҳё кардан мумкин аст.

Дар шароити ҳозираи ҷумҳурӣ афзоиши истеҳсоли пахта яке аз вазифаҳои асосии стратегияи ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ ба шумор меравад. Барои афзудани ҳосилнокии пахта, пеш аз ҳама, тавсеаи киштзорҳо ва маротиби кишт, афзоиш додани истеҳсоли тухмии хушсифат, таъмини рушди истеҳсоли нуриҳои минералӣ ва як қатор тадбирҳои дигар зарур мебошанд. Аммо ин ҳам кофӣ нест. Ба фикри мо, номукамалии низоми идора ва мутобиқ набудани қори роҳбарони кумитаву ташкилоти дахлдор ба шароити иқтисоди бозорӣ низ ислоҳро меҳоянд.

Бояд гуфт, ки қисми зиёди роҳбарони корхонаҳои кишоварзӣ ва раисони хоҷагиҳо бар ин боваранд, ки бозгардондани қарзҳои аз бонк гирифташон ҳатмӣ нест, дар натиҷа онҳо бо мурури вақт бахшида мешаванд. Аммо онҳо фаромӯш мекунанд, ки иқтисод чунин равиши корро наметавонад ва ҳар дирами қарз ба ҳисоб гирифта мешавад. Онеро, ки аз уҳдаи роҳбарӣ, мудирӣ, инкишоф додани корхона намебарояд, муфлисӣ мунтазир аст. Корхона бояд фурухта, амволи он барои ба сармоягузор гузаштан ба музояда гузошта шавад, дар ин робита ягона роҳ тағйири услубу усули роҳбарӣ мудирӣ, омӯхтани тақозои бозор ва ҳарчи оқилонаи пул мебошад. Охир, хоҷагиҳо ва корхонаҳои кишоварзӣ пулро дар шакли қарз ва ҳам сармоягузорӣ мегиранд, вале аз бемаъсулияти роҳбарони хоҷагиҳо ин пул то коркунони кишоварзӣ намерасад.

Ҳукумати ҷумҳурӣ бо мақсади афзудани истеҳсоли пахта сармояи хориҷиро дар асоси қарордодҳои фьючерсӣ ҷазб кард. Аммо ҷунонки гуфтем, пахта камтар истеҳсол шуд. Қор ба ҷое расид, ки бисёре аз хоҷагиҳои вилояти Хатлон аз сармоягузори хориҷӣ қарздор шуданд. Албатта, аз як тараф, сабаби ин пастшавии арзиши нахи пахта дар бозори ҷаҳонӣ ва сабаби дигараш қоҳиши ҳосилнокӣ буд. Маълум аст, ки ҳангоми гирифтани 10-12 сентнер аз як гектар ба даромади қалон умед наметавон баст [14].

Далелҳо, инчунин, гувоҳӣ медиҳанд, ки қарордодҳои фьючерсӣ бо иштибоҳоти иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ, бе назардошти пурраи манфиати тавлидгарони пахта ва, пеш аз ҳама, бо инъикоси манфиати қарздорону таҳвилгарони захираҳои моддию техникаӣ имзо карда шуданд.

Дар шароити кунунии мо, вақте ки дигар манбаъҳои маблағгузорӣ вучуд надоранд, аҳдҳои фьючерсӣ ягона роҳ боқӣ мемонад. Аммо бояд дар хотир дошт, ки чунин аҳдҳо бояд бо шартҳои рақобати байни сармоягузoron баста шаванд. Пулҳо бояд ба суратҳисоби тавлидгарони пахта интиқол дода шаванд, онҳо дар навбати худ, бояд арзиши сӯзишвориву нуриҳои минералии гирифташонро бо нархи бозор пардохт намоянд. Механизми қарз додани қарз ба соҳаи кишоварзиро қуллан тағйир бояд дод. Бояд муносибат дар байни ду тараф - хоҷагӣ ва қарздор бидуни даҳлати тарафи сеюм ё муассисоти давлатӣ ба роҳ монда шавад, дар ин миён ҳар ду тараф бояд масъулиятро бар дӯш дошта бошанд.

Ҳукумат мефаҳмад, ки дар бахши кишоварзӣ хоҷагиҳои бозсозишаванда ба ёрии молиявии давлат ниёзманд ҳастанд. Бинобар ин, ҳар сол дар буҷети давлатӣ ба қадри имкон хароҷот барои ҳалли масоили умумии ислоҳоти кишоварзӣ пешбинӣ карда мешаванд. Барои ҳалли масъалаҳои таъхирнопазир созмонҳои молиявии байналмилалӣ ва кишварҳои донор даъват карда мешаванд.

Ҳангоми расидан ба амнияти ғизоӣ, ки шарти муҳими амнияти иқтисодии мо ва таъмини аҳоли бо озуқа мебошад, рушди баъдинаи картошкапарварӣ, сабзавоткорӣ, боғдорӣ ва тоқпарварӣ аҳамият дорад.

Бо мақсади таъмини хоҷагиҳо бо тухмии баландсифат дар ноҳияҳои кӯҳӣ хоҷагиҳои махсуси тухмипарварро ташкил бояд кард, хусусан хоҷагиҳои истеҳсоли тухмии картошка, сабзавот, тамоку ва зироати дигар. Дар сурати чорӣ кардани технологияи пурсамари истеҳсоли картошка ҳосилнокии онро ба 350-400 сентнер аз 1 га расондан мумкин аст.

Илова ба ин, аз ҳисоби ихтисори зироатҳои камҳосил масоҳати кишти пиёзро бо мақсади афзоиши содироти маҳсулоти хушкӣ он густариш додан мумкин аст. Арзиши як кг пиёзи хушк дар бозори ҷаҳонӣ се доллар аст. Агар ба ҳисоби миёна ҳисоб кунем, аз як гектар се тонна ин маҳсулотро ба маблағи аз 6 ҳазор то 9 ҳазор доллар бардоштан мумкин аст.

Имрӯз нархи як тонна тамоку дар бозори ҷаҳонӣ аз 2500 то 6000 доллар, нархи як тонна рағани анҷибар - 160 ҳазор доллар аст. Яъне, арзиши як тонна тамоку баробари арзиши 50 тонна ғалла, арзиши як тонна рағани анҷибар баробари 1700 тонна ғалла аст. Аз ду килограмм рағани анҷибар як килограмм строилол ҳосил кардан мумкин аст, ки як тоннааш дар бозори ҷаҳонӣ 1 миллиону 200 ҳазор доллар арзиш дорад. Густариш додани иқтисоди содироти кишвар вазифаи муҳимтарини стратегист, ки ҳалли он роҳи моро ба сӯи бозори ҷаҳонӣ мекушоад.

Албатта, сохтани роҳ ба сӯи бозори ҷаҳонӣ осон нест. Лекин мо бояд такмилдиҳии конунгузории амалкунанда, ба талаботи ҷаҳони мутамаддин мувофиқ кардани истеҳсол ва низоми идораро ёд гирем.

Истеҳсоли шир дар ноҳияҳои Рӯдакӣ, Файзобод, Варзоб ва ВМКБ 12-31 дарсад коҳиш ёфтааст. Дар ноҳияҳои водии Рашт шир тамоман истеҳсол карда намешуд. Соли гузашта кормандони соҳаи кишоварзии кишвар таҳминан панҷаки ММД-ро истеҳсол карданд.

Агар суръати рушди моликияти давлатӣ ва ғайридавлатиро муқоиса кунем, хоҳем دید, ки суръати афзоиши истеҳсоли баҳши ғайридавлатӣ бештар будааст. Чунончӣ, танҳо дар соли охир ҳиссаи истеҳсоли баҳши ҷамъиятӣ аз 40 то 34 дарсад коҳиш ёфт. Дар соҳаи чорводорӣ баҳши ҷамъиятӣ фақат 9 дарсади маҳсулотро тавлид кард [12].

Ҳамзамон, дар баҳши ғайридавлатӣ саҳми аҳоли бештар аст, ки ин аз сатҳи нокифояи рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дарак медиҳад.

Масалан, хоҷагиҳои оилавӣ ва фермерии Нидерландро гирем, ҳар фермер ва ҳар хоҷагии оилавӣ дар моликияти худ 10-12 гектарӣ замини кишт доранд ва одатан ба парвариши картошка ва гул машғуланд. Дар фермаҳои худ онҳо ба ҳисоби миёна панҷох сар гови ҷўшоӣ ва сад сар бӯққа доранд. Аз ҳар гов то шаш ҳазор килограмм шир мегиранд, ҳар гўсолаи якунимсола 390-400 килограмм вазн дорад. Ширкатҳои махсуси кооператив таҳвили маҳсулоти ин фермаҳоро ба бозор таъмин мекунанд. Дар натиҷа, Нидерланд бо масоҳати чор маротиба хурдтар аз ҷумҳурии мо, вале бо аҳолии ду маротиба бештар аз мо, ҳар сол дар бозори ҷаҳонӣ якуним миллион тонна гўшт, даҳ миллион тонна шири панир, 7-8 миллион тонна картошка мефурӯшад. Бо вучуди ин, ки шумораи рўзҳои офтобии ин кишвар аз ҷумҳурии мо ду баробар камтар аст, деҳқонону фермерҳои ҳолландӣ давоми тамоми сол дар гармхонаҳо сабзавоту гул мепарваранд ва аз ин шуғлашон миллионҳо доллар кор мекунанд.

Имрӯз вазифаи мо аз афзоиш додани саршумори асп дар хоҷагиҳои ҷамъиятӣ ва ҳам шахсӣ иборат аст. Самтҳои асосии асппарварӣ бояд афзоиши саршумори аспони корию варзишӣ ва ҳам истеҳсолкунанда мебошад. Рушди асппарварӣ аҳамияти дифоӣ дорад ва дар ҳимоят аз марзҳои мо кумаки ҷиддӣ мерасонад. Барои ин, нигоҳе ба таърихи рушди зотпарварӣ басанда аст. Бино ба маълумоти донишмандон, парвариши аспони хушзот дар ҳудуди Бохтар ва Суғд 4-5 ҳазор сол қабл рушд ёфта буд, аспҳои гузаштагонӣ мо дар тамоми ҷаҳон машҳур буданд. Чаро мо имрӯз наметавонем анъанай

гузаштагонамонро идома диҳем, аспҳои хушзоти тоҷикиро барорем, ки мавриди тақозои бозори ҷаҳон қарор дошта бошанд? Имрӯз нархи аспӣ хушзот дар бозори ҷаҳонӣ хеле гарон аст.

Акнун ба масъалаи парвариши ғўсфанди зотҳои ҳисорӣ, тоҷикӣ ва қароқули таваҷҷуҳ мекунем. Мо бояд на танҳо ин зотҳоро парварем, балки роҳи бозори ҷаҳониро кушода, дар он маҳсулоти ғўсфандпарварию худро фурӯшем. Масалан, хоҷагиҳои чорводорӣ метавонанд бо кишварҳои Араб шартнома баста, ба онҳо ғўшти ғўсфанд фурӯшанд. Имрӯз хоҷагиҳо ва аҳоли пўст, хусусан пўсти ғўсфанди қароқули ва бузи ангорино ба нархи хеле кам мефурӯшанд. Дар ҳоле ки нархи маҳсулоти тайёру нимтайёри он дар бозори берунӣ гарантар аст. Бинобар ин, аз ҳисоби даромаде, ки хоҷагиҳо имкони гирифтаниро доранд, метавонистанд қарзҳоро пардозанд ва мушкилоти хешро ҳал намоянд. Вазорати кишоварзӣ ва ҳадамоти бойториро мебояд, ки бо истифода аз ҳама воситаҳои нуруи худ бемориҳои ҳайвонотро пешгирӣ кунанд. Барои ин таҳияи қардани барномаи ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ хуб мебуд.

Деҳқонону пахтакорон аз раванди азхудкунии механизмҳои бозорӣ, қоида, шароит ва механизмҳои фурӯши маҳсулоти асосии худ барқарор қарда шудаанд. Ин кишоварзонро аз қорҷӯби раванди азхудкунии иқтисодии бозорӣ, таҳлили малакаи қор дар шароити бозор берун мекунанд. Пахтакорон бояд имкони интиҳоби қорхонаи қорқарди пахтаро дошта бошанд, то новобаста ба макони он қоидаи бештаринро ба даст оваранд. Вақте расидааст, ки соҳаи пахтакорӣ бояд якҷоя бо саноати рушд кунанд, то мо батадриҷ истеҳсоли газворҳои пахтагин ва либосро аз он густариш диҳем.

Роҳбарону мутахассисони вазорати кишоварзӣ мелиоратсия ва хоҷагии об, Қумитаи захираи замин ва заминсозӣ бояд якҷоя бо ҳукуматҳои маҳаллӣ ҳар як далели истифодаи нашудани заминро таҳлил кунанд ва барои ислоҳи вазъи тадбирҳои қатъӣ андешанд. Замин модари сарватҳои мост. Истифодабарии дурусту оқилонаи замин омилҳои муҳими афзоиши ҳосилхезии он мебошад. Беҳуда нест, ки мо дар ноҳияҳои ҷумҳури қандин семинаро дар мавзӯи истифодаи оқилонаи замин доир қардем. Фаромӯш набояд қард, ки риояи талаботи маданияти заминистифодабарӣ тақозои ҳатмии замон аст. Масъалаи истифодаи оқилонаи замин - манбаи асосии истеҳсолоти кишоварзӣ - бояд дар маркази диққати вазорати кишоварзӣ, роҳбарони ноҳияву хоҷагиҳо қарор дошта бошад.

Вазиғаи асосии соҳаи кишоварзӣ таъмин қардани боигарӣ ва фаровонии дастурҳои мардум аст. Барои таъмини рушди солими иқтисод мо бояд дар навбати аввал муносибатро ба замин диғаргун кунем, ислоҳоти аграриро тезонем.

Тадқиқотҳои нишон медиҳанд, ки он истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, ки маҳсулнокиашон аз сатҳи миёнаи баландтар аст, саршумори қорво ва истеҳсоли хӯроқи қорворо афзуда метавонанд. Қорхонаҳои қорқард дар истифодабарии қурраи ашёи хому истеҳсоли маҳсулоти мавриди ниёз манфиатдор мешаванд. Дар сурати истифодаи якҷояи усулҳои дотатсияи бучетӣ, дастгирии ҳукуматҳои маҳаллӣ ва тақсими даромад аз фурӯши маҳсулот дар давраи истеҳсол, қори муфиди қорводорӣ ширдеҳро таъмин қардану вазъи соҳаро ба субот овардан мумкин аст. Дар натиҷаи болоравии тақозои қори қобилияти қардохт, барои афзоиши истеҳсолот ҳам шароити мусоид фароҳам хоҳад шуд.

Татбиқи амалии ин ва диғар тадбирҳо, ба фикри мо, барои афзудани самаранокии истеҳсолот, рақобатпазир қардидани он дар бозори дохилӣ ва қоричӣ, истифодаи қурратари захираву иқтисоди аграрии кишвари мо мусоидат хоҳад қард.

Адабиёт

1. Абдуллоев З.Р. О вариантах осуществления земельной реформы в Республике Таджикистан. / З.Р. Абдуллоев// Тезисы докладов. – Душанбе, 1996. - С.5 -9.

2. Абрамов Б.А. Коллективизация сельского хозяйства - великая революция в социально-экономических отношениях и во всем укладе жизни крестьянства. / Б.А. Абрамов М., 1997. – 97 с.

3. Ганиев Т.Б. Пути устойчивости эколого-экономического развития аграрного производства Таджикистана/Т.Б. Ганиев. - Душанбе, 1995. – 284 с.
4. Гурский А.В. Влияние горных условий на растения /А.В. Гурский, Ю.Л. Соколов, Л.Ф. Остапович. - Л., 1961. – 150 с.
5. Данные Агенства по статистики при Президенте Республики Таджикистан. Регионы Республики Таджикистан. - Душанбе, 2019.- С.267-274.
6. Иматчоев З.Х. Привлечение иностранных инвестиций как фактор развития внешнеэкономической деятельности АПК / З.Х. Иматчоев.// Сборник научных трудов Финансово-экономического института Таджикистана. Часть I.- 2013. - С.281-290.
7. Иматчоев З.Х. Направления, формы и методы государственного регулирования внешнеэкономической деятельности АПК (на примере РТ) / З.Х. Иматчоев // Академия наук РТ, Институт экономики и демографии: Совет молодых ученых «Проблемы модернизации социально-экономических отраслей». - 2013. - С.63-76.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ислоҳоти замин» аз 5 марти соли 1992, №594.
9. Қарори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 августи 1994, №282 "Дар бораи хусусигардонии объектҳои комплекси агросаноатӣ». - Душанбе, -1994.
10. Мадаминов А.А. Пути устойчивого развития аграрного сектора Таджикистана в период становления рыночной экономики : теория, методология и практика: диссерт. на соис. уч. ст. д.э.н: 08.00.05 / А.А. Мадаминов Москва, 2006.- 330с.
11. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 1 октябри соли 2016, №392.
12. Садриддинов С.С. Факторы развития земледелия Таджикистана. Монография/С.С. Садриддинов, А.У. Хомидов. - Душанбе: ФЭИТ, 2016. – 304 с.
13. Территориальное разделение труда и рынок продукции АПК. /Под ред. В.Р. Боева - М.- 1995. – 178 с.

УДК: 330.101.541

МОДЕЛИКУНОНИИ НИЗОМИ САНОАТӢ ЧИҲАТИ ИДОРАКУНИИ САМАРНОКИ ТАТБИҚИ ҲАДАФИ СТРАТЕГИИ КИШВАР

Зокир Хушмуҳаммадзода, муаллими калони кафедраи система ва технологияҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14, тел: 93-408-99-39, e-mail: z.hushmuhammadzoda@tgfeu.tj

Юсупова Ҳаҷабмо Ҳукуматишоевна, ассистенти кафедраи система ва технологияҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14, тел: 93-511-40-23

Моделикунони низоми саноатӣ чиҳати татбиқи ҳадафи стратегияи кишвар – саноатикунони босуръат мусоидат хоҳад кард. Дар асоси модел метавон баҳиши саноати кишвар дақиқ таҳлил ва самти ояндаи он дар асоси нишондодҳои стратегияи қабулишуда муайян карда шавад. Бинобар ин, дар таҳқиқоти мазкур объекти таҳқиқот низоми саноати кишвар интиҳоб гардида, он моделикунонӣ карда мешавад. Моделикунони низоми саноати кишвар бо ҷудо кардани ҷузъи марказии он – ядро, яъне сохтори баҳиши саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷузъҳои дигари муҳити беруна ба роҳ монда мешавад.

Калидвожаҳо: низоми саноат, моделикунонӣ, саноатикунони босуръат, саноати истихроҷ, саноати коркард, истеҳсол ва тақсимоти неруи барқ, газ ва об, тағйирёбандаи эндогенӣ, тағйирёбандаи экзогенӣ.

МОДЕЛИРОВАНИЕ ПРОМЫШЛЕННОЙ СИСТЕМЫ ПО ЭФФЕКТИВНОМУ УПРАВЛЕНИЮ ДЛЯ ДОСТИЖЕНИЯ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ЦЕЛЕЙ СТРАНЫ

Зокир Хушмуҳаммадзода - старший преподаватель кафедры системы и информационных технологий в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: 93-408-99-39, e-mail: z.hushmuhammadzoda@tgfeu.tj

Юсупова Хаджабмо Хукуматшоевна - ассистент кафедры системы и информационных технологий в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: 93-511-40-23.

Моделирование промышленной системы позволяет достичь стратегической цели страны - ускоренной индустриализации, поскольку модель точно может анализировать промышленный сектор страны и определять его будущее направление на основе принятых стратегических показателей. В данном исследовании промышленная система страны выбрана в качестве объекта исследования и она моделируется. При этом, промышленная система страны будет осуществляться путем выделения ее центральной составляющей - ядра, то есть структуры промышленного сектора Республики Таджикистан и других компонентов внешней среды.

Ключевые слова: промышленная система, моделирование, ускоренная индустриализация, добывающая промышленность, обрабатывающая промышленность, производство и распределение электроэнергии, газа и воды, эндогенная переменная, экзогенная переменная.

MODELING AN INDUSTRIAL SYSTEM FOR EFFECTIVE GOVERNANCE TO ACHIEVE THE STRATEGIC GOALS OF THE COUNTRY

Zokir Khushmuhammadzoda, senior Lecturer, Department of System and Information Technology in Economics, Tajik State University of Finance and Economics. 734067. The Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14, tel: 93-408-99-39, e-mail: z.hushmuhammadzoda@tgfeu.tj

Yusupova Hajabmo Hukumatshoevna - assistant of the Department of System and Information Technology in Economics, Tajik State University of Finance and Economics. 734067. The Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14, tel: 93-511-40-23

Modeling the industrial system will help achieve the country's strategic goal - accelerated industrialization, since the model allows you to accurately analyze the country's industrial sector and determine its future direction based on the adopted strategic indicators. Therefore, in this research, the country's industrial system is selected as the object of research and it is modeled. Modeling of the country's industrial system will be carried out by highlighting its central component - the core, that is, the structure of the industrial sector of the Republic of Tajikistan and other components of the external environment.

Key words: industrial system, modeling, accelerated industrialization, extractive industry, manufacturing industry, production and distribution of electricity, gas and water, endogenous variable, exogenous variable.

Такмилёбии ҳама гуна низоми иқтисодӣ, аз ҷумла низоми саноатӣ бо алоқамандии байни бахшҳои асосии истеҳсолии он ва ҷузъҳои сохтори он муайян карда мешавад, ки дар маҷмӯъ ба рушди тамоми низоми саноатии кишвар ҷавобгӯ мебошад. Низоми саноатӣ тағйироти сохтори саноатиро дар кишвар муқаррар намуда, барои ташкили истеҳсоли намудҳои гуногуни маҳсулоти ватании ба содирот нигаронидашуда ва воридотро ивазкунанда шароити мусоид фароҳам меорад. Аз ин хотир, барнома ва дурнамоҳои мушаххаси рушди саноатии кишвар бояд дар асоси ҳамоҳангсозии он бо тамоми сохтори низоми саноати миллӣ тарҳрезӣ шаванд.

Моделикунони низоми саноатӣ тавассути муайян кардани як қатор вазифаҳо барои таҳлили рушди низом дар ҷунин шароити душвор, ба монанди номуайяни ва ғайриякрангӣ, номувофиқӣ ва нопуррагии иттилоот аҳамияти калон пайдо мекунад.

Дар Паёми Президенти кишвар, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд карда шуд, ки «Бо назардошти раванҷҳои муосир ... мо нақшаи гузариши иқтисоди кишварро аз модели аграрӣ-индустриалии рушд ба индустриалӣ-аграрӣ амалӣ менамоем. Дар ин росто ва бо назардошти аҳамияти бахши саноат дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва ташкили ҷойҳои корӣ, пешниҳод менамоем, ки саноатикунони босуръати кишвар ҳамчун ҳадафи ҷоруми миллӣ эълон карда шаванд» [6]. Инчунин, дар мулоқот бо саноатчиёни кишвар Президенти кишвар қайд карданд, ки «рушди саноат заминаро барои таъмини субот ва

ракобатпазирии иқтисодиёт фароҳам меорад. Чустучӯи роҳҳои ҳалли мушкилоти соҳаи саноат, пеш аз ҳама, аз масъулини соҳа ва соҳибкорон вобаста аст. Аз ин рӯ, барои ноил шудан ба ҳадафи чоруми миллий тағйир додани принципи таҳия ва механизми татбиқи сиёсати саноатии кишвар зарур аст».

Барои ноилшавии самаранок ба ин ҳадафи стратегӣ зарур аст моделикунонии рушди низоми саноатиро таҳия намуд, ки ҷиҳати идоракунии самаранок ва мониторинги иҷрои барномаҳои давлатӣ дар ин бахши иқтисодӣ манбаи иттилоотию таҳлилӣ ба вучуд орад.

Ба низоми саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон бахши марказии саноат “ядро”, омилҳои ташкилӣ-иқтисодӣ ва институтсионалӣ дохил мешаванд, ки фаъолияти ин низомро муайян мекунанд. Бинобар ин, моделсозӣ ва дурнамозии низоми саноатӣ ба назар гирифтани таъсири байниҳамдигарии “ядро”-и низоми саноатӣ ва омилҳои экзогенӣ ва эндогенӣ, ки фаъолияти онро муайян мекунанд, дар бар мегирад.

Дар айни замон, мушкилии андешидани қарорҳои саривактӣ ва оқилонаи идоракунӣ дар асоси таҳлили амиқ ва сохтани вариантҳои гуногуни сенария аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Дар даврони истиқлол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаҳои гуногуни рушди соҳаи саноат таҳия карда шуданд. Аммо, татбиқи барномаҳои қабулшуда рушди кофӣ босуръати соҳаро ба қадри кофӣ таъмин накарда истодааст. То ба имрӯз бозори истеъмолии кишвар аз ҳисоби молҳои саноатии беруна таъмин карда мешавад, гарчанде ки кишвар захира ва иқтидорҳои зиёд дорад.

Соли 2018 Қонуни нави Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи дурнамоҳо, концепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои давлатии рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон” қабул гардид. Дар асоси Қонуни мазкур аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Қарор “Дар бораи тартиби таҳияи дурнамоҳои давлатии рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраҳои кӯтоҳмуҳлат, миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат” қабул карда шуд (аз 10 июни соли 2019, №279). Барои таҳияи дурнамоҳо ва сохтани вариантҳои сенария воситаеро талаб менамояд. Яъне, модели мушаххасе, ки имконияти дурнамозии рушди соҳаи муайяни иқтисодиёти миллиро амалӣ намояд. Ин восита барои таҳлил ва дурнамозии рушди соҳаи саноати кишвар, ҳамчун унсур (ядро)-и нисбатан васеи низом дар заминаи ҳамгироии шумораи зиёди ҷузъҳои он, мусоидат менамояд.

Дар шароити ҳозира дар кишвар чунин барномаҳои соҳавӣ ва стратегияҳо, ки ба рушди низоми саноатӣ нигаронида шудааст, қабул ва амалӣ шуда истодааст: Концепсияи пешрафти инноватсионии комплекси агросаноатии ҚТ (Қарори Ҳукумати ҚТ аз 3 март соли 2014, № 144); Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (Қарори МНМО ҚТ №636 аз 01.12.2016с.); Барномаи рушди металлургияи ранга ва сиёҳ барои давраи то соли 2025 (Қарори Ҳукумати ҚТ аз 1 март соли 2019, № 93); Концепсияи ташкил ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040 (Қарори Ҳукумати ҚТ аз 28 октябри соли 2020, № 566); Барномаи давлатии рушди саноати дорусозӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (Қарори Ҳукумати ҚТ аз 28 октябри соли 2020, № 569); Барномаи рушди саноати мошинсозӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2020-2025 (Қарори Ҳукумати ҚТ аз 29 сентябри соли 2020, № 527); Дар бораи таъсиси Шӯрои миллии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба рушди саноат (Қарори Ҳукумати ҚТ аз 31 августи соли 2020, № 476); Барномаи бехатарии озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024 (Қарори Ҳукумати ҚТ аз 25 июни соли 2020, № 386); Барномаи рушди соҳаҳои кирмакпарварӣ ва коркарди пилла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024 (Қарори Ҳукумати ҚТ аз 25 июни соли 2020, № 388); Барномаи саноатикунории босуръат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 (Қарори Ҳукумати ҚТ аз 27 майи соли 2020, № 293).

Таҳияи модел дар ин самт, бо назардошти сохтор ва хусусиятҳои низоми саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи таснифоти ТУНФИ сохта мешавад, ки макромодели истеҳсолот ва савдои дар низоми идоракунии давлатӣ дар кишвар васеъ истифодашавандаро пурра менамояд.

Моделикунонии низоми саноатӣ тавсифи возеҳи алоқамандии тарафайни "ядро"-и низом бо чузҳои дигари муҳити берунаро медиҳад, ки баҳисобгирии онҳо дар раванди қабули қарорҳои идоракунӣ ба ҳалли самараноки масъалаҳои идоракунӣ ҷиҳати ноил шудан ба ҳадафи чоруми миллии кишвар - саноатикунонии босуръат мусоидат менамояд. Он, инчунин, низоми мониторинг ва рафти иҷроиши барномаҳои қабулшуда ва амалишудаистодаи рушди низоми саноатро беҳтар менамояд.

Барои ҳар як чузӣ "ядро"-и низоми саноатӣ вобастагии регрессионӣ пешниҳод карда мешавад, ки имкон медиҳад баробариро ҷиҳати сохтани модели ин низом ба даст овард. Ҳамин тавр, масалан, дар қисми С-и «ядро»-и низоми саноатӣ - саноати истихроҷ нишон дода мешавад, ки афзоиши истеҳсоли ангишт - CL_VOL (ҳазор тонна) аз истеъмоли ангишт ҳам дар баҳши саноат - $CONCL_IND_VOL$ (ҳазор тонна) ва ҳам дар баҳши ғайридавлатии иқтисодиёт - $CONCL_NONGOV_VOL$ (ҳазор тонна), инчунин аз нархи он CL_PR (сомонӣ) вобастагии зиёд дорад (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Натиҷаи таҳлили регрессионии истеҳсоли ангишт

Тағйирёбандаи вобаста: CL_VOL

Усул: Квадрати хурдтарин

Давра: 2001-2018

Мушоҳидаи дохилкардашуда: 18

Тағйирёбандаҳо	Коэффитсиентҳо	Ҳаџои станд.	t-омор	Эҳтимолият
$CONCL_IND_VOL$	1.378394	0.377365	3.652677	0.0044
$CONCL_NONGOV_VOL$	0.787416	0.068493	11.49626	0.0000
CL_PR	627.0660	186.7525	3.357738	0.0073
R-квадрат	0.992791	Тағйирёбандаи миёнаи вобаста		178400.0
R-квадрати тасҳеҳшуда	0.991349	Таҳрифи станд. тағйирёб. вобаста		145394.8
Ҳаџои стандартии регрессия	13523.57	Меъёри иттилоотии Акаике		22.06143
Ҳосили квадрати бақияҳо	1.83E+09	Меъёри Швартс		22.19180
Эҳтимолияти логарифмӣ	-140.3993	Меъёри Ханнан-Куинн		22.03463
Омори Дарбин-Уотсон	2.362241			

Ин ҷадвалро чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки агар истеъмоли ангишт дар саноат 1% афзоиш ёбад, пас истихроҷи ангишт 1,4% меафзояд ва агар истеъмоли ангишт дар баҳши хусусӣ ва нархи ангишт 1% афзояд, пас мутаносибан 0,8% ва 6,3% истеҳсоли ангишт меафзояд ва ин вобастагӣ бо коэффитсиентҳои санҷиши таҳлили регрессионӣ тасдиқ карда мешавад: $R^2 = 0,99$, t-омор аз 2 калон, Дарбин-Уотсон = 2,3. Муодилаи ин таҳлили регрессионӣ чунин ҳосил мешавад:

$$CL_VOL = 1.37839386691 * CONCL_IND_VOL + 0.787416336531 * CONCL_NONGOV_VOL + 627.066044627 * CL_PR$$

Дар ин муодила ҳаҷми истеҳсоли ангишт тағйирёбандаи эндогенӣ буда, истеъмоли ангишт дар баҳшҳои саноат ва ғайридавлатӣ, инчунин нархи ангишт ҳамчун тағйирёбандаҳои экзогенӣ пешбинӣ карда мешавад.

Дар қисми D-и "ядро"-и низоми саноатӣ - саноати коркард, ба ҳаҷми наҳи пахта, истеҳсоли пахтаи хом, содироти наҳи пахта ва қурби мубодилавии асҳори милли нисбат ба доллари ИМА таъсир мерасонанд. Барои ба даст овардани баробарии таҳлили регрессионӣ ҳар як омил чунин муайян карда мешаванд: COT_VOL - ҳаҷми наҳи пахта (ҳазор тонна), $DOMCOT_VOL$ - ҳаҷми пахтаи хом (ҳазор тонна), $EXCOT_VOL$ (млн. долл. ИМА) EX_R - қурби мубодилавии асҳори милли нисбати доллари ИМА, $DUMMYT1$ - тағйирёбандаи новобастаи сунӣ барои поксозии таъсири омилҳои номаълум.

Чадвали 2. - Натиҷаи таҳлили регрессионии нахи пахта

Тағйирёбандаи вобаста: COT_VOL

Усул: Квадрати хурдтарин

Давра (таҳриркардашуда): 2001 - 2018

Мушоҳидаи дохилкардашуда: 18 баъди таҳрир

Тағйирёбандаҳо	Коэффитсиентҳо	Хатои std.	t-омор	Эҳтимолият
DOMCOT_VOL	0.288749	0.005581	51.74244	0.0000
EXCOT_VOL	0.000241	1.85E-05	13.03112	0.0000
EX_R	0.362944	0.138862	2.613714	0.0204
DUMMYT1	-78.23961	3.078035	-25.41868	0.0000
R-квadrat	0.997273	Тағйирёбандаи миёнаи вобаста	122.3556	
R-квadrati тасҳеҳшуда	0.996689	Таҳрифи станд. тағйирёб. вобаста	26.46812	
Хатои стандартии регрессия	1.523062	Меъёри иттилоотии Акаике	3.872453	
Ҳосили квадрати бақияҳо	32.47607	Меъёри Швартс	4.070314	
Эҳтимолияти логарифмӣ	-30.85208	Меъёри Ханнан-Куинн	3.899735	
Омори Дарбин-Уотсон	1.549680			

Натиҷаҳои санҷиш нишон медиҳанд, ки агар истеҳсоли пахтаи хом 1% зиёд шавад, пас истеҳсоли нахи пахта 0,29% зиёд мешавад, инчунин ба истеҳсоли нахи пахта, содироти нахи пахта ва мувофиқан қурби мубодилавии асьор таъсири мусбат мерасонанд. Баробарӣ чунин ҳосил мешавад:

$$COT_VOL = 0.288748855748 * DOMCOT_VOL + 0.000241195653522 * EXCOT_VOL + 0.3629443693 * EX_R - 78.239610198 * DUMMYT1$$

Дар ин баробарӣ истеҳсоли нахи пахта – тағйирёбандаи эндогенӣ, истеҳсоли пахтаи хом, содироти нахи пахта ва қурби мубодилавии асьор ҳамчун тағйирёбандаи экзогенӣ баромад мекунад.

Истеҳсоли неруи барқ дар қисми E-и «ядро»-и низоми саноатӣ - истеҳсол ва тақсимоти неруи барқ, газ ва об аз содироти неруи барқ, нархи берунаи барқ, истеъмоли неруи барқ дар баҳши саноат ва соҳтмон, қурби мубодилавии асьор ва индекси нарх барои истеҳсоли неруи барқ вобастагӣ дорад. Дар мавриди таҳлили регрессионӣ, истеҳсоли неруи барқ - EL_VOL тағйирёбандаи эндогенӣ ва дигар нишондиҳандаҳои новобаста: нархи берунаи неруи барқ - EL_PR, содироти неруи барқ - EXP_EL_VOL, истеъмоли дохилии неруи барқ - CON_EL_TOTAL, қурби мубодилавии асьор - EX_R ва индекси нархи истеҳсоли неруи барқ - IND_EL_PRI тағйирёбандаҳои экзогенӣ ба шумор мераванд.

Чадвали 3. - Натиҷаҳои таҳлили регрессионии истеҳсоли неруи барқ

Тағйирёбандаи вобаста: LOG(EL_VOL)

Усул: Квадрати хурдтарин

Давра: 2001 - 2019

Мушоҳидаи дохилкардашуда: 19

Тағйирёбандаҳо	Коэффитсиентҳо	Хатои std.	t-омор	Эҳтимолият
LOG(EL_PR)	0.021030	0.031126	0.675646	0.5111
LOG(EXP_EL_VOL)	0.028760	0.008829	3.257506	0.0062
LOG(CON_EL_TOTAL)	0.438266	0.112586	3.892710	0.0019
LOG(EX_R)	0.214238	0.030206	7.092513	0.0000
LOG(IND_EL_PRI)	-0.096438	0.047443	-2.032694	0.0630
C	5.503824	1.046926	5.257128	0.0002
R-квadrat	0.891589	Тағйирёбандаи миёнаи вобаста	9.736199	
R-квadrati тасҳеҳшуда	0.849892	Таҳрифи станд. тағйирёб. вобаста	0.081102	
Хатои стандартии регрессия	0.031422	Меъёри иттилоотии Акаике	-3.830541	
Ҳосили квадрати бақияҳо	0.012835	Меъёри Швартс	-3.532297	
Эҳтимолияти логарифмӣ	42.39014	Меъёри Ханнан-Куинн	-3.780066	
F-омор	21.38278	Омори Дарбин-Уотсон	2.016936	

Натиҷаҳои ин чадвалро чунин шарҳ додан мумкин аст, ки ба ҳаҷми истеҳсоли нуруи барқ аз ҳама бештар истеъмолоти дохилии нуруи барқ ва қурби мубодилавии асъори миллӣ таъсир мерасонанд, дигар омилҳои дар чадвал нишон додашуда ба ҳаҷми истеҳсоли нуруи барқ таъсири кам мерасонанд, ки инро коэффитсиентҳои мувофиқ аз нуқтаи назари эконометрика ($R^2 = 0,9$ t-омор аз нишонаи 2 боло, Дарбин-Уотсон = 2,0) шаҳодат медиҳанд. Дар натиҷа, баробарии зерин ба даст оварда мешавад:

$LOG(EL_VOL)$

$$= 0.0210298267906 * LOG(EL_PR) + 0.0287598508782 * LOG(EXP_EL_VOL) + 0.438266062751 * LOG(CON_EL_TOTAL) + 0.214237890351 * LOG(EX_R) - 0.0964380767702 * LOG(IND_EL_PRI) + 5.50382430488$$

Ҳамин тариқ, вазифаи асосии моделикунони низоми саноатӣ ошкор ва ҷудо кардани тағйирёбандаҳои эндогенӣ ва экзогенӣ модел мебошад. Дар асоси тағйирёбандаҳои экзогенӣ тағйирёбандаҳои эндогенӣ ҳисоб карда мешаванд, ки дар асоси таҳлили регрессионӣ тасдиқ карда мешаванд. Дар навбати худ, тағйирёбандаҳои экзогенӣ имкон медиҳанд дар асоси баробариҳои пешбинишуда сценарияҳои гуногун сохта шаванд, ки ин иҷозат медиҳад тадбирҳои сиёсатгузорӣ нисбат ба низоми саноатӣ барои расидан ба ҳадафи саноатикунони босуръат тахир карда шаванд.

Адабиёт

1. Гадов А.Ф. Совершенствование механизма разработки и реализации управленческих решений: дис. ... к. э. н.: 08.00.05 / Гадов Абдурашид Файзуллоевич. – Душанбе, 2019. – 167 с.
2. Грачева М.В. Моделирование экономических процессов: учебник / М.В. Грачева, Ю.Н. Черемных, Е.А. Туманова. – М.: Издательство «Юнити-Дана», 2013. – 543 с.
3. Зоидов К.Х. Ретроспективный анализ и прогнозирование циклических колебаний макроэкономической динамики Республики Таджикистан на основе эконометрических методов: учебник/К.Х. Зоидов, З.К. Зоидов. – М.: ЦЭМИ РАН, 2012. – 341 с.
4. Макмиллан Ч. Японская промышленная система/Ч. Макмиллан. Пер. с англ. - М.: Прогресс, 1988. – 400 с.
5. Модель прогнозирования производства и торговли для Таджикистана. Инструкция пользователя. Выполнено в рамках проекта ЕС Europe Aid125404D/SER/TJ «Развитие моделирования и прогнозирования в Таджикистане» для МЭРТ РТ. - Март, 2011. – 38 с.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ // Ҷумҳурият. - 2018. – 26 декабр. - № 256.
7. Стрижакова Е.Н. Промышленная система России: Факторы развития/Е.Н. Стрижакова//Вестник ИЭ РАН. - 2016. - №4. – С.53-57.
8. Guisan M.C, Exposito P. An econometric model of industry, foreign trade, and economic development of Philippines, 1990-2006 / Applied Econometrics and International Development Vol- 8-2 (2008), pp. 195-209.
9. Guisan M.C, Exposito P. An econometric model of industry, foreign trade, and economic development of Philippines, 1990-2006 / Applied Econometrics and International Development Vol- 8-2 (2008), pp. 195-209.
10. Yildiz Cabuk, Selman Karayilmazlar, Murat Onat S. and Rifat Kurt. Econometric modeling and projection of production, import and export of particle board industry in Turkey/ International Journal of Physical Sciences Vol. 8(5), pp. 199-209, 9 February, 2013.
11. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020 – 90 с.

УДК: 332

БЮДЖЕТНО-НАЛОГОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

Исматов Хушруз Хасанович – старший преподаватель кафедры финансов и кредита Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, мкр. 17, дом 1. Тел.: +992928832423. E-mail: Khushruz_1987@mail.ru

Бободжонов Давлат Рахматович – ассистент кафедры финансов и кредита Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Адрес: 731700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, мкр. 17, дом 1. Тел.: +992928338966. E-mail: Davlat_12@mail.ru

В статье исследованы теоретические и методические аспекты бюджетно-налогового регулирования экономики региона как важного элемента фискальной системы. Исследованы инструменты бюджетно-налогового регулирования экономики региона и систематизированы методы оценки эффективности данной сферы. Проанализировано современное состояние бюджетно-налогового регулирования экономики Согдийской области через призму доходов и расходов местного бюджета и изменения налоговых доходов бюджета региона и его городов и районов. На основе исследования выявлены недостатки в налоговом регулировании, планировании и администрировании деятельности налоговых органов. Соответственно результатам анализа были предложены меры по улучшению эффективности бюджетно-налогового регулирования экономики Согдийской области.

Ключевые слова: экономика региона, фискальная политика, бюджетно-налоговое регулирование, налоговые доходы, расходы бюджета, налоговое администрирование, эффективность.

ТАНЗИМИ БУЌЕТИЮ АНДОЗИИ ТАРАҚҚИЁТИ МИНТАҚА

Исматов Хушруз Хасанович – муаллими калони кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, мкр. 17, хонаи 1. Тел.: +992928832423. E-mail: Khushruz_1987@mail.ru

Бободжонов Давлат Раҳматович – ассистенти кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, мкр. 17, хонаи 1. Тел.: +992928338966. E-mail: Davlat_12@mail.ru

Дар мақола ҷанбаҳои назариявӣ методии танзими буҷетӣ андозии иқтисодӣ ми́нтақа ҳамчун унсӯри муҳими низоми фискалӣ таҳқиқ карда шудааст. Вазоити танзими буҷетӣ андозии иқтисодӣ ми́нтақа таҳқиқ шуда, усулҳои арзёбии самаранокии соҳаи мазкур ба низом дароварда шудааст. Вазъи муносири танзими буҷетӣ андозии вилояти Суғд аз лиҳози даромад ва хароҷоти буҷети маҳаллӣ ва тағйирёбии воридоти андозии буҷети ми́нтақа ва шаҳру ноҳияҳои он таҳлил карда шудааст. Дар асоси таҳқиқ нуқсонҳои дар танзими андоз, банақшагири ва маъмурикунонии фаъолияти мақомоти андоз муайян карда шудааст. Тибқи натиҷаҳои таҳқиқот чораҳои ба беҳтар намудани самаранокии танзими буҷетӣ андозии иқтисодӣ вилояти Суғд пешниҳод гардидаанд.

Калидвожаҳо: иқтисодӣ ми́нтақа, сиёсати фискалӣ, танзими буҷетӣ андозӣ, даромади андоз, хароҷоти буҷет, маъмурикунонии андоз, самараноки.

BUDGET AND TAX REGULATION OF THE REGIONAL DEVELOPMENT

Ismatov Khushruz Hasanovich - Senior teacher of the Department of Finance and Credit of the Tajik State University of law, business and politics. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, md. 17, house 1. Tel.: +992928832423. E-mail: Khushruz_1987@mail.ru

Bobodjonov Davlat Rakhmatovich - Assistant of the Department of Finance and Credit of the Tajik State University of Law, Business and Politics. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, md. 17, house 1. Tel.: +992928338966. E-mail: Davlat_12@mail.ru

In she's article have been investigated theoretical and methodological aspects of fiscal regulation of the region's economy as an important element of the fiscal system have been. The tools of budgetary

and tax regulation of the regional economy have been investigated and methods for assessing the effectiveness of this area have been systematized. Analyzed the current state of fiscal regulation of the economy of the Sughd region through the prism of revenues and expenditures of the local budget and changes in tax revenues of the budget of the region and its cities and districts. On the basis of the study, have been identified deficiencies in tax regulation, planning and administration of the activities of tax authorities. According to the results of the analysis, measures were proposed to improve the efficiency of fiscal regulation of the economy of the Sughd region.

Keywords. regional economy, fiscal policy, fiscal regulation, tax revenues, budget expenditures, tax administration, efficiency.

I. Введение. В современных условиях бюджетно-налоговая политика государства на национальном и региональном уровне играет важную роль в обеспечении стабильного социально-экономического развития. В условиях циклического развития экономики структурная политика и решение проблем в различных секторах экономики прямым образом зависит от адекватности сформированной государством фискальной политики. Поэтому в трансформационный период развития национальной экономики требуется формирование эффективной бюджетно-налоговой системы, которая будет реализована с помощью соответствующей фискальной политики на национальном и региональном уровне.

Реализация адекватной фискальной политики, прежде всего, зависит от функционирования налогового и бюджетного механизма. Необходимо отметить, что данный механизм, в свою очередь, зависит от взаимодействия следующих элементов: бюджетно-налогового планирования и прогнозирования, бюджетно-налогового регулирования и контроля. В составе данных элементов необходимым является бюджетно-налоговое регулирование как мобильный элемент налогового механизма и функция управления фискальной системой. Поэтому выходит, что при реализации финансовой политики бюджетно-налоговое регулирование играет важную роль в обеспечении социально-экономического развития страны и её отдельных регионов посредством налоговых доходов и расходов госбюджета. Учитывая современное состояние бюджетно-налогового механизма в регионах страны, Лидер нации Э. Рахмон на встрече с работниками финансовой, налоговой, таможенной и банковской сфер 10 мая 2019 г. отмечает, что, согласно анализу, несмотря на ежегодное выполнение объема доходов местных бюджетов, их планирование осуществляется без учета реальных возможностей, а также то, что координация деятельности финансовых, налоговых органов и других соответствующих структур городов и районов находится на низком уровне [2]. Это говорит о необходимости совершенствования элементов и инструментов бюджетно-налогового механизма в регионах.

II. Концептуальные аспекты. Теоретические положения бюджетно-налогового регулирования основываются на исследованиях сторонников кейнсианской теории, теории экономики предложения, неоклассического синтеза и т.д. Согласно постулатам приведённых концепций, основной целью участия государства в социально-экономическом развитии с помощью бюджетно-налоговой системы является оптимальное распределение и перераспределение доходов в экономике, которые являются источниками потребления, накопления, инвестиций и способствуют росту занятости. Необходимо отметить, что каждая концепция предлагает государству разные методы бюджетно-налогового регулирования социально-экономических процессов. Кроме того, основные постулаты перечисленных концепций были апробированы в практике США и ряда стран Европы. Результаты реализации постулатов каждой концепции оцениваются учеными-экономистами в решении разных структурных проблем и отрицательно, и положительно.

Необходимость бюджетно-налогового регулирования социально-экономического развития в условиях циклическости экономики утверждается разными учеными. Здесь исследовать каждое мнение по отдельности невозможно, поэтому мы постараемся исследовать ряд их высказываний в контексте необходимости участия государства в

социально-экономической жизни общества с помощью фискальной системы. Как утверждает Дж.М. Кейнс: «Государство должно будет оказывать руководящее влияние на склонность к потреблению частично путем соответствующей системы налогов, частично – фиксированием нормы процента...»[3]. Отсюда исходит, что, по Кейнсу, адекватная налоговая система является инструментом регулирования экономики тогда, когда речь идет о стимулировании потребления. По Кейнсу, эффективность бюджетно-налогового регулирования экономики зависит от интеллекта людей и благоразумности государства. Он подчеркивает, что в идеальном обществе люди, может быть, будут так обучены или воспитаны, чтобы не чувствовать интереса к выигрышу, но все же мудрое и благоразумное государственное руководство должно дать возможность вести игру в соответствии с установленными правилами и ограничениями до тех пор, пока средний человек или хотя бы значительная часть общества остаются сильно подверженными страсти "делать деньги"[3]. Отсюда следует, что бюджетно-налоговое регулирование экономических процессов зависит от благоразумия государства и интеллекта людей и субъектов экономики. Поэтому в странах с трансформационной экономикой, когда эти ценности находятся на низком уровне, вопросы бюджетно-налогового регулирования обретают сложность при реализации фискальной политики.

Необходимо отметить, что сложность механизма регулирования экономики в переходный период исследуется в трудах таджикского ученого Р.К. Рахимова. В этом контексте он определил следующие черты экономической политики в условиях переходной экономики: «Конкретно особенности государственного регулирования можно было бы сформулировать следующим образом: во-первых, степень государственного регулирования переходной экономики сильнее, чем в странах с развитой рыночной экономикой; во-вторых, в странах с переходной экономикой государственное регулирование осуществляется в условиях трансформационного спада; в-третьих, в переходной экономике, в силу либерализации, приватизации государственной собственности и других экономических преобразований, возможности государства влиять на экономические процессы уменьшаются, а потребность в государственном регулировании сохраняется на высоком уровне»[7]. Это говорит о том, что в условиях трансформации национальной экономики Республики Таджикистан и её регионов бюджетно-налоговое регулирование станет необходимым инструментом госрегулирования экономики, и он имеет сложный механизм.

В исследованиях известных экономистов В.Н. Лексина и А.Н. Швецова отмечается, что «... регулирование территориального развития следует понимать как социально ориентированные системные действия по обеспечению устойчивого и сбалансированного функционирования региональных систем, имеющего целевым ориентиром улучшение качества и повышение уровня жизни населения» [4, с.31]. На наш взгляд, в структуре социально ориентированной системы действия субъектов по регулированию регионального развития бюджетно-налоговая система занимает особое место.

Региональные бюджетно-налоговые системы создаются и реформируются для выполнения нескольких взаимосвязанных функций, среди которых значительными являются следующие:

- 1) закрепление определенного порядка движения бюджетно-налоговых потоков по уровням отдельной территории государства и адекватной процедуры регулирования возникающих по этому поводу отношений;
- 2) аккумуляция и использование средств в обще региональных целях;
- 3) выполнение региональными органами власти и управления их представительных и исполнительных полномочий;
- 4) само обеспечение внутрирегиональных социальных программ, т. е. бюджетное удовлетворение части потребностей населения в определенных жизненных благах и реализация его национально-этнических интересов;

5) формирование и совершенствование социально-экономической инфраструктуры региона как важнейшего исходного условия формирования и поддержания внутрорегиональных связей и его конкурентоспособности;

6) регулирование состояния и использования природно-ресурсного и экологического потенциала региона;

7) стимулирование определенных ценностных региональных ориентиров населения, создание условий для его деловой активности и структурных преобразований для инвестиционной привлекательности и т. д.

Здесь уместно отметить, что ряд перечисленных задач является основой будущего бюджетно-налогового благополучия. Региональные бюджетно-налоговые системы во всех странах традиционный объект всеобщего недовольства и критики. Поэтому в перспективе нами прогнозируется возникновение в Республике Таджикистан проблемы фискального выравнивания по регионам республики, что станет объективной необходимостью.

III. Инструменты и методы оценки. Бюджетно-налоговое регулирование является важным элементом фискального механизма и имеет стимулирующий, дестимулирующий и компенсационный характер при реализации бюджетно-налоговой политики в национальной и региональной экономике. Механизм бюджетно-налогового регулирования региональной экономики представлен на рисунке 1.

Рисунок 1. - Составляющие элементы инструментов налогового регулирования экономики региона (составлено авторами).

Применение инструментов бюджетно-налогового регулирования региона реализуется соответственно через концепции фискальной политики региона и страны в целом. При реализации бюджетно-налоговой политики региона каждый инструмент оказывает комплексное воздействие на социально-экономические процессы. Поэтому методы воздействия бюджетно-налоговой политики на экономику региона можно разделить на прямые и косвенные, в зависимости от характера воздействия выбранного инструмента. Необходимо отметить, что инструменты бюджетной политики, имеющие регулирующий характер, прямым образом воздействуют на развитие региона, а налоговые больше всего воздействуют косвенно.

Бюджетно-налоговая политика региона выполняется в совокупности с другими видами экономической политики региона и страны, поэтому определить долю влияния каждой из них на социально-экономическое развитие региона очень трудно. В связи с этим, оценка современного состояния бюджетно-налогового регулирования и его влияния на развитие региона требует применения соответствующих методов. На наш взгляд, оценку влияния бюджетно-налогового регулирования на экономику региона можно провести на мезо- и микроуровне. Можно разделить все показатели оценки на микроуровне на две группы: экономические и социальные, которые представлены на рисунке 2.

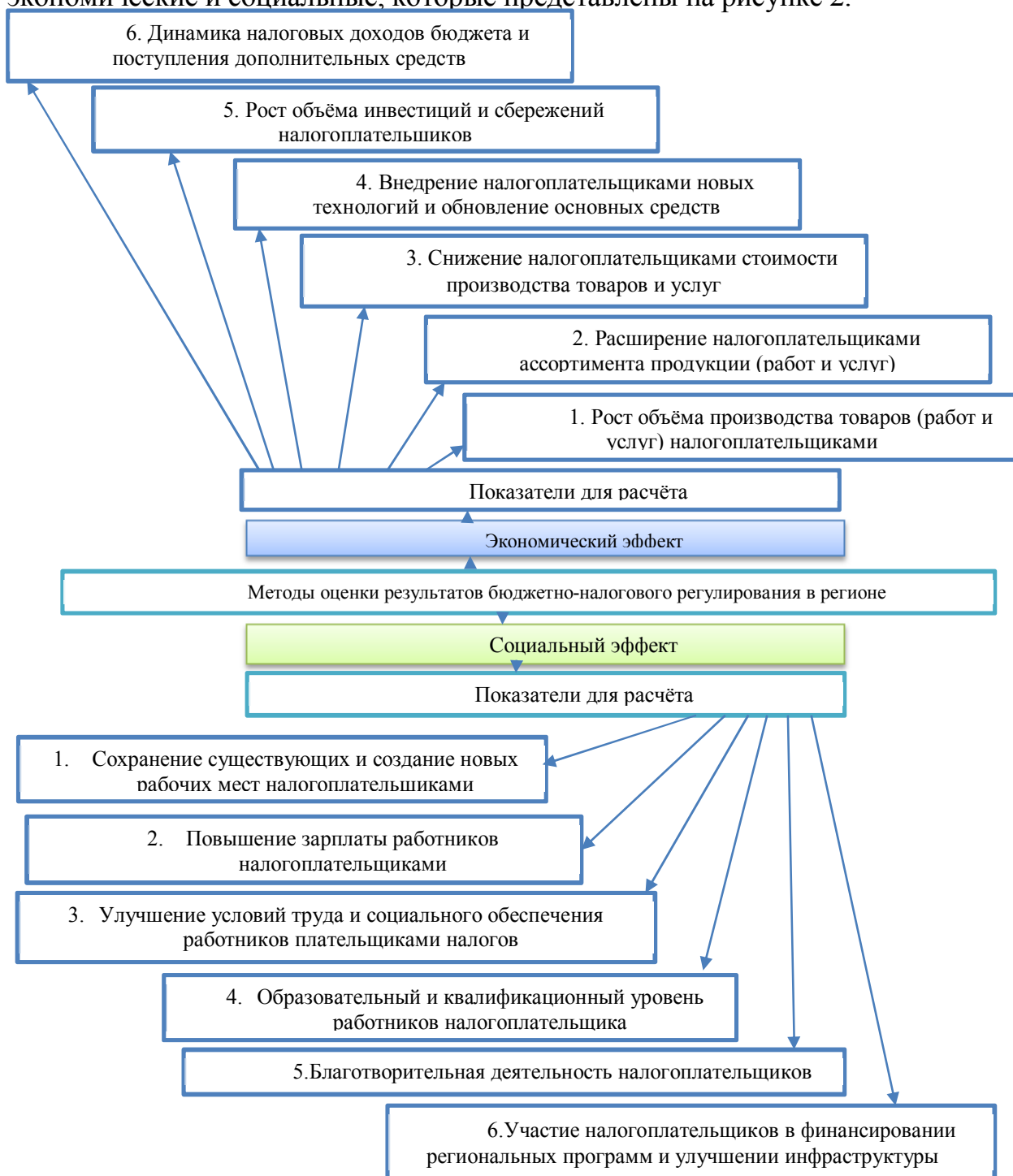

Рисунок 2. – Методика оценки эффекта от бюджетно-налогового регулирования экономики региона на микроуровне (составлено авторами).

Необходимо отметить, что можно использовать и другие социально-экономические показатели для оценки эффекта от бюджетно-налогового регулирования микроэкономики региона.

Для оценки эффекта от бюджетно-налогового регулирования в развитии региона (мезоуровень) ученые-экономисты используют методы, приведённые в таблице 1.

Таблица 1. – Характеристика методов оценки эффекта от бюджетно-налогового регулирования экономики региона

Группа методов	Характеристика
Методы на основе экспертных оценок	Расчёты несложные, но имеют минимальную точность. Не имеется формулы для расчета, поэтому вероятность ошибки максимальная; возможны для оценки макро – мезоуровня.
Методы на основе коэффициента налоговой лояльности	Имеет сложный расчет, но точность оценки максимальная. Используются многочисленные формулы и коэффициенты. Используется для оценки налоговых и бюджетных инструментов воздействия на микроуровне.
Методы базовых расчетов налоговой нагрузки и налогового бремени	Не имеется сложности при оценке. Точность оценки и одновременно вероятность ошибки средняя. При оценке можно использовать разные формулы расчетов налоговой нагрузки и бремени
Методы на основе соблюдения принципов построения налоговой системы	Имеется сложности при применении данного метода. Точность результатов низкая и вероятность ошибки максимальная. Отсутствуют отдельные формулы и коэффициенты для расчета.

Источник: составлено авторами

Применение методов оценки влияния бюджетно-налогового регулирования на изменение социально-экономических показателей экономики региона (как эффект для отдельного субъекта, так и для экономики региона в целом) зависит от самого исследователя и доступности показателей для расчета. Таким образом, на основе приведённых методов оценки проанализируем современное состояние бюджетно-налогового регулирования экономики Согдийской области.

IV. Современное состояние бюджетно-налогового регулирования экономики региона. Бюджетно-налоговая политика Согдийской области, как и других регионов страны, реализуется согласно общей концепции фискальной политики Республики Таджикистан. Но следует отметить, что при реализации бюджетно-налоговой политики каждый отдельный регион имеет возможность для получения социально-экономического эффекта, который зависит от фискального механизма и налогового администрирования. Поэтому мы исследуем ряд социально-экономических показателей Согдийской области для оценки бюджетно-налогового регулирования её экономики. В таблице 2 анализируются бюджетно-налоговые доходы Согдийской области.

Таблица 2. – Динамика изменения бюджетно-налоговых показателей Согдийской области в период 2016 – 2020 гг. (тыс. сомони)

Показатели	2016	2017	2018	2019	2020	2020г. к 2016, %
ВРП	14654800	17510700	18343800	20537100	22823480	155,7
Доходы местных бюджетов	1366067,4	1607805,6	1722444	1924640,9	1839663,7	134,6
Налоговые доходы в бюджет области: план;	1125990	1336113,3	1605336,8	1846136,9	1771929,0	157,3
- исполнение;	1164796	1388916,1	1684910,1	1877122,3	1771543,5	152,1
- % исполнения.	103,4	104,0	104,9	101,7	100,0	-3,4
Неналоговые доходы в бюджет области: план;	201862	209768	34160	41238,1	40882,0	20,2
- исполнение;	201271,5	218889,5	37533,9	47518,6	41839,9	20,7
- % исполнения.	99,7	104,3	109,9	115,2	102,3	2,6
Налоговые доходы всех городов и районов области: план;	1879980,2	2140511,4	2482379,8	2913306,6	2876354,2	152,9
	1913819,8	2292487,7	2589122,1	2913306,6	2866322,1	149,7

- исполнение; - % исполнения.	101,8	107,1	104,3	100	99,6	-2,2
Доля налоговых доходов местного бюджета к ВРП	7,9	7,9	8,7	9,1	7,8	-0,1
Доля налоговых доходов местного бюджета к общей сумме доходов бюджета	85,2	86,4	97,8	97,5	96,3	11,1
Доля налоговых доходов всех городов и районов к ВРП	13,1	13,1	14,1	14,2	12,6	-0,7

Источник: Статистический ежегодник Согдийской области / Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Согдийской области, 2017. – С.339. Статистический ежегодник Согдийской области / Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Согдийской области, 2018. – С.335. Статистический ежегодник Согдийской области / Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Согдийской области, 2019. – С. 322. Статистический ежегодник Согдийской области / Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Согдийской области, 2020. – С. 325. Отчёты Налогового управления по Согдийской области в период 2015-2020 гг.

Как показывают проведенные в таблице 2 данные, в период с 2016 по 2020 г. ВРП по Согдийской области вырос на 55,7%. Но, к сожалению, доходы местного бюджета имеют более низкий рост, чем ВРП области, и составили в анализируемые годы 34,6%. Налоговые доходы бюджета Согдийской области с 2016 по 2020 гг. выросли на 57,3%, что составил 1 771 929 тысяч сомони. Необходимо отметить, что налоговые доходы бюджета области больше растут по отношению к ВРП и к общим доходам местного бюджета. Это одна из сильных сторон бюджетно-налоговой политики и результат налогового администрирования в регионе. В анализируемый период бюджетная политика региона в отношении неналоговых доходов местного бюджета имеет удивительный характер. Ведь неналоговые доходы местного бюджета в 2020 г. составляют 20,2% от показателя 2016 г.

Как показывает таблица 2, доля налоговых доходов местного бюджета в общей сумме доходов данного бюджета в 2020 г. составила 96,3% и увеличилась на 11,1% по сравнению с 2016 г. Это говорит о том, что местный бюджет Согдийской области полностью зависит от налоговых доходов. Но в Согдийской области не были приняты конкретные меры для снижения зависимости местного бюджета от налоговых доходов. Поэтому постоянное совершенствование бюджетно-налоговой политики и, соответственно, регулирование данной сферы приобретает большую актуальность.

Если оценить долю налоговых доходов местного бюджета в ВРП Согдийской области, то она колеблется от 8 до 9%. Это говорит о том, что налоговое бремя не увеличивается при реализации бюджетно-налоговой политики региона. Но доля всех собираемых налогов в городах и районах Согдийской области, которые являются источниками доходов всех уровней бюджетной системы страны, по отношению к ВРП региона постепенно увеличивается. Если данный показатель в 2016 г. составлял 13,1%, то в 2019 г. уже составлял 14,2%. На наш взгляд, из-за пандемии COVID-19 соотношение всех собираемых налогов с городов и районов Согдийской области по отношению к ВРП региона снизилось и составляет 12,6%. Необходимо отметить, что показатель исполнения налоговых и неналоговых доходов местного бюджета в анализируемый период составляет больше 100%. Это, с одной стороны, показывает на улучшение качества собираемости налогов в регионе, но, с другой стороны, явствует о том, что имеются недостатки в системе бюджетно-налогового планирования.

В большинстве случаев исследователи при экспертной оценке показывают результаты бюджетно-налогового регулирования по расходам бюджета. Поэтому в таблице 3 приведены показатели расходов бюджета Согдийской области.

Таблица 3. – Динамика расходов местного бюджета Согдийской области в период с 2016 по 2020 гг. (тыс. сомони)

Показатели	2016	2017	2018	2019	2020	2020 отно- ситель- но 2016
Общий объём расходов местного бюджета: - план; - исполнение; % исполнения.	1379985,7	1570619,2	1704948,7	1955125,5	1910938,8	138,4
	1349493,2	1569807,2	1678888,7	1889238,7	1875933,2	139,0
	97,8	100,0	98,5	96,6	98,2	0,4
Сектор гос. власти и управления:	58856,9	66078,1	70201,0	71282,4	78302,3	133,0
<i>в % от общих расходов</i>	4,4	4,2	4,2	3,8	4,2	-0,2
Просвещение (образование)	618936,4	719668,3	783141,5	867384,8	880841,3	142,3
<i>в % от общих расходов</i>	45,9	45,8	46,6	45,9	47,0	1,1
Здравоохранение	312089,0	356230,3	384594,3	451478,3	491455,6	157,4
<i>в % от общих расходов</i>	23,1	22,7	22,9	23,9	26,2	3,1
Социальное страхование и защита	15265,0	16101,4	16450,9	24497,3	21657,3	141,8
<i>в % от общего расхода</i>	1,1	1,0	1,0	1,3	1,1	0,0
Жилищное - коммунальное хозяйство	53063,2	76204,7	94406,1	184700,1	161842,6	304,9
<i>в % от общих расходов</i>	3,9	4,8	5,6	9,8	8,6	4,7
Оборона и правоохранительные органы	48968,7	41761,2	21321,6	56070,4	65534,8	133,8
<i>в % от общих расходов</i>	3,6	2,7	1,3	3,0	3,5	-0,1
Сельское хозяйство, лесное хозяйство, рыболовство и охота	63317,2	73187,0	31591,4	23223,1	12155,1	19,19
<i>в % от общих расходов</i>	4,7	4,7	1,9	1,2	0,6	-4,1
Транспорт и коммуникации	31706,3	48240,8	51991,2	65876,0	46702,0	147,3
<i>в % от общих расходов</i>	2,3	3,1	3,1	3,5	2,5	0,2
Прочие расходы	147290,5	172335,4	225190,7	144726,3	2260,6	1,53
<i>в % от общих расходов</i>	10,9	10,9	13,4	7,7	0,1	-10,8

Источник: Статистический ежегодник Согдийской области / Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Согдийской области, 2017. – С. 340. Статистический ежегодник Согдийской области / Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Согдийской области, 2018. – С. 336. Статистический ежегодник Согдийской области / Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Согдийской области, 2019. – С. 323. Статистический ежегодник Согдийской области / Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Согдийской области, 2020. – С. 326.

Как показывают показатели таблицы 3, расходы местного бюджета Согдийской области с 2016 по 2020 гг. увеличились на 39 % и в 2020 г. составляли 1 875 933,2 тысячи сомони. Исполнение расходов бюджета Согдийской области обеспечивалось только в 2017 году, и в остальные годы, к сожалению, планы расходов местного бюджета не выполнялись. Получается, что в последние годы местный бюджет региона исполняется дефицитно. К счастью, значительная часть расходов местного бюджета направлена в сферу образования и здравоохранения. В среднем доля расходов на данные сферы составляет 70% от общих расходов местного бюджета. Из-за того, что значительную часть доходов бюджета Согдийской области составляют налоги (около 95%), а также большая часть расходов (около 70%) направлена в сферы образования и здравоохранения, можно сделать вывод, что в регионе выполняется социальная функция налогов и стимулируются перечисленные социальные сферы. Расходы из бюджета Согдийской области в сфере сельского хозяйства в анализируемый период колоссально снизились и в 2020 г. составляли 12 155,1 тысячи сомони. Это говорит о том, что бюджетная политика в сфере сельского хозяйства имеет дестимулирующий характер.

Собираемость налоговых доходов в местный бюджет указывает на эффективность бюджетно-налогового регулирования и налогового администрирования в регионе. В таблице 4 приводятся показатели собираемости налогов в районах и городах Согдийской области в период с 2016 по 2020 гг.

Таблица 4. – Состояние собираемости налоговых доходов в районах и городах Согдийской области в период с 2016 по 2020 гг. (тыс. сомони)

Показатели	2016	2017	2018	2019	2020	2020 к 2016, %
Исфара: - план; - исполнение; -% исполнения.	119726,1	122427,0	124000,0	140167,0	136016,0	113,6
	104760,3	122388,0	245520,0	133719,3	137211,5	131,0
	87,5	91,8	100,5	95,4	100,9	13,1
Гулистон: - план; - исполнение; -% исполнения.	121883,7	142402,0	182068,2	219391,0	205233,0	168,4
	124687,0	163192,7	844070,9	219829,7	206262,9	165,4
	102,3	114,6	101,1	100,2	100,5	-1,8
Канибадам: -- план; - исполнение; -% исполнения.	71254,9	76938,0	80433,0	91483,0	92630,0	130,2
	64770,7	73783,5	84293,8	94136,0	92897,8	143,4
	90,9	95,9	104,8	102,9	100,3	9,4
Худжанд: - план; - исполнение; -% исполнения.	421917,1	450657,0	498002,7	554912,6	536011,7	127,0
	422112,3	457416,8	505970,7	521617,8	509233,3	120,6
	100,0	101,5	101,6	94,0	95,0	-5,0
Пенджикент: - план; - исполнение; - % исполнения.	208107,5	241238,0	302070,0	382512,0	453641,0	218,0
	223299,3	280801,0	318683,8	401255,1	459935,2	206,1
	107,3	116,4	105,5	104,9	101,3	-6,0
Истаравшан: - план; - исполнение; -% исполнения.	114632,6	125498,0	143094,0	172453,0	180266,0	157,2
	100849,7	131898,4	144095,6	176936,8	185807,1	184,2
	96,7	105,1	100,7	102,6	103,1	6,4
Бустон: - план; - исполнение; - % исполнения.	55185,6	64228,1	88970,0	107684,0	103940,0	188,3
	56841,2	87286,0	10089,2	108832,1	102936,7	181,1
	103,0	135,9	113,4	101,1	99,0	-4,0
Истиклол: - план; - исполнение; -% исполнения.	7398,1	9147,0	15908,7	18611,0	20837,0	281,6
	8611,4	13501,0	16672,3	18741,3	20861,5	242,2
	116,4	147,6	104,8	100,7	100,1	-16,3
Айнинский р-н: - план; - исполнение; - % исполнения.	59301,3	108245,0	129164,0	180314,0	187973,8	316,9
	84267,1	121677,5	150217,7	193476,9	188140,8	223,3
	142,1	112,4	116,3	107,3	100,1	-42,0
Аштский р-н: - план; - исполнение; - % исполнения.	39371,2	43237,0	47002,0	54452,0	54342,0	138,0
	40119,2	43755,8	47613,0	55214,3	54549,7	136,0
	101,9	101,2	101,3	101,4	100,4	-1,5
Деваштичский р-н: - план; - исполнение; - % исполнения.	29518,4	30386,0	31952,0	35231,0	39062,0	132,3
	28367,2	30811,4	32463,2	35301,5	39639,3	139,7
	96,1	101,4	101,6	100,2	101,5	5,4
Зафарабадский р-н: - план; - исполнение; - % исполнения.	28268,9	29534,0	34030,0	39104,0	41472,0	146,7
	26572,8	32546,5	35187,0	39925,2	41819,4	157,4
	94,0	110,2	103,4	102,1	100,8	6,8
Матчинский р-н: - план; - исполнение; - % исполнения.	72644,9	81014,0	98444,0	113669,0	111478,0	153,4
	74969,5	89034,4	99526,9	114123,6	111577,0	148,9
	103,2	109,9	101,1	100,4	100,1	-3,1
Спитаменский р-н: - план; - исполнение; - % исполнения.	59903,9	66609,0	72945,0	86077,0	86546,0	144,4
	58526,1	67741,3	74914,5	84183,3	86563,8	150,0
	97,7	101,7	102,7	97,8	100,0	2,3
Дж. Расуловский р-н: -план; - исполнение; - % исполнения.	59073,8	62866,0	70299,0	82350,0	84504,0	143,0
	59191,9	63997,6	72686,2	83832,3	74721,8	126,3
	100,2	101,8	103,4	101,8	88,4	-11,8
Б. Гафуровский р-н: - план; - исполнение; - % исполнения.	214002,1	240815,0	270521,3	306777,0	312256,0	145,9
	216784,1	248521,1	275661,2	311071,8	315495,1	145,5
	101,3	103,2	101,9	101,4	101,0	-0,3
Шахристанский р-н: - план; - исполнение; - % исполнения.	8158,2	9305,0	10205,0	11973,0	14508,0	177,8
	8859,8	9844,7	11613,3	12823,1	14768,2	166,7
	108,6	105,8	113,8	107,1	101,8	-6,8
Горноматчинский р-н: -план; - исполнение; - % исполнения.	3755,9	3938,0	4123,0	4633,0	4695,0	125,0
	3909,9	4154,6	4395,1	4929,5	4721,3	120,8
	104,1	105,5	106,6	106,4	100,6	-3,5

Источник: Отчёты Налогового управления по Согдийской области за период 2016-2020 гг.

Как показывают данные таблицы 4, из 18 городов и районов Согдийской области: г. Худжанд (94,0%), г. Исфара (95,4%) и Спитаменский район (97,8%) в 2019 г. не смогли выполнить план налоговых поступлений в доходную часть бюджетов всех уровней. Также, как видно из показателей, не выполнена и доходная часть бюджета Согдийской области в размере 2,7%. Анализ показывает, что по собираемости налогов ряд городов и районов: Айнинский, Истиклол, Бабаджан Гафуровский, Бустон и Гулистон являются передовыми.

Таблица 5. – Динамика изменения численности юридических лиц в Согдийской области в период с 2013 по 2019 гг.

Показатели	Год							2019 к % от 2013
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Общее количество юр. лиц в РТ	39824	42206	42358	42347	42031	43252	46465	117,0
Действующие юр. лица в РТ	31353	39141	39401	38299	25923	28523	27069	86
Общее количество юр. лиц в Согдийской области в % от общего количества	9926	10611	10328	10325	10716	11025	11906	120
	24,9	25,1	24,4	24,4	25,5	25,5	25,6	0,7
Общее количество действующих юр. лиц в Согдийской области в % от действующих юр. лиц в РТ	8420	10107	10014	9178	8162	8308	8280	98,3
	28,8	25,8	25,4	24,0	31,5	29,1	30,6	1,8

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе: ТоРус, 2019. – С. 206-213. Статистический ежегодник Республики Таджикистан: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе: ТоРус, 2020. – С.218.

Как показывают данные таблицы 5, три четверти, зарегистрированных на территории Согдийской области юридических лиц не имеют значительного роста. Но доля действующих юридических лиц в регионе имеет тенденцию к росту и в 2019 год составляла 30,6 % от действующих субъектов в Республики Таджикистан. Данный показатель является самым высоким по сравнению с другими регионами страны. Это указывает на увеличение налогового потенциала и улучшение инвестиционного климата в Согдийской области.

V. Рекомендации по практическому использованию результатов. На основе проведенного исследования можно сделать следующие выводы о современном состоянии бюджетно-налогового регулирования экономики Согдийской области и предложить соответствующие рекомендации по устранению имеющихся недостатков в данной сфере фискальной политики региона:

1. В процессе оценки на основе имеющихся данных мы пришли к выводу о том, что в целом показатели подтверждают положительную деятельность уполномоченных органов в сфере финансов в Согдийской области. Но имелись и дополнительные эффекты при устранении имеющихся недостатков в собираемости и планировании налоговых доходов в деятельности налоговых и других уполномоченных органов городов Худжанда, Исфары (95,4%) и Спитаменского района. Поэтому мы предлагаем пересмотреть бюджетно-налоговый механизм деятельности уполномоченных органов названных городов и районов Согдийской области.
2. Выявлено, что бюджет Согдийской области полностью зависит от налоговых доходов. Поэтому для повышения качества собираемости налогов и увеличения налогового потенциала региона необходимо принять соответствующие меры. Особенно необходимо использовать показатели для оценки качества деятельности налоговых органов в регионе.
3. Выявлено, что на территории Согдийской области, с одной стороны, есть улучшение качества собираемости налогов, но, с другой стороны, имеются недостатки в системе бюджетно-налогового планирования. Поэтому уполномоченным органам в сфере

фискальной политики региона предлагается усовершенствовать механизм бюджетно-налогового планирования с учетом налогового потенциала Согдийской области.

4. Анализ показывает, что в городах и районах Согдийской области имеются недостатки в собираемости налогов у ряда налоговых органов: г. Худжанда, г. Бустона (5 видов), г. Гулистона г. Истаравшана (4 вида), г. Исфары, Айнинского р-на, Спитаменского р-на, Бабаджан Гафуровского р-на, (3 вида), г.Канибадама, г.Пенджикента, г.Истиклола, Зафарабадского р-на, Матчинского р-на, Джабборрасуловского р-на и Горноматчинского р-на, (2 вида), Аштского р-на, Деваштичского р-на и Шахристанского р-на (1 вид). Поэтому предлагается пересмотреть деятельность налоговых органов данных городов и районов в направлении улучшения уровня собираемости налогов.

Таким образом, на основе исследования можно сделать вывод, что в деятельности уполномоченных органов бюджетно-налоговой сферы Согдийской области имеется необходимость в совершенствовании бюджетно-налогового механизма, особенно для улучшения качества собираемости налогов.

Литература:

1. Послание Президента Республики Таджикистан Лидера нации, Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.01.2021 [электронный ресурс]. URL: <http://prezident.tj/ru/node/25006> (дата обращения: 03.04.2021).
2. Речь Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона на встрече с работниками финансовой, налоговой, таможенной и банковской сфер страны от 10.05.2019. - Душанбе, [электронный ресурс]. URL: <http://prezident.tj/ru/node/20102> (дата обращения: 20.04.2021).
3. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег: монография /Дж. М. Кейнс// Антология экономической классики. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с. ISBN: 978-5-699-20989-7.
4. Лексин В.Н., Государство и регионы. Теория и практика регулирования территориального развития./ В.Н.Лексин, А.Н. Швецов – М.: УРСС, 1997. - С.31.
5. Маъмуров А.М. Баҳоидиҳои иқтисодӣ ва тамоюли нишондиҳандаҳои асосии ҷамъовариҳои андоз дар вилояти Суғд /А.М. Маъмуров, Х.Ҳ. Исмаилов // АХБОРИ ДДҲБСТ (силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ). Маҷаллаи илмӣ-назариявӣ. - Хуҷанд, 2021. - №2 (87). - С. 41-55.
6. Отчёты Налогового управления по Согдийской области в период 2015-2019 гг.
7. Рахимов Р.К. Проблемы развития переходной экономики Республики Таджикистан: монография / Р.К. Рахимов. – Душанбе: ООО «Тонус», 2012. – 812 с.
8. Статистический ежегодник Республики Таджикистан: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе: ТоРус, 2020. - С.218.
9. Статистический ежегодник Согдийской области / Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Согдийской области в период 2016-2020 г.
10. Яшина Н.И. Совершенствование методов оценки бюджетной устойчивости муниципальных образований и субъектов РФ /Н.И. Яшина, А.В. Ясенев, В.Н. Ясенев // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского.- 2012. -№1. - С. 253–259.
11. Tanzi V. The Political Economy of Fiscal Deficit Reduction // Public Sector Deficits and Macroeconomic Performance / Ed. by W. Easterly, C. A. Rodriguez, K. Schmidt-Hebbel. – New York: Oxford Univ. Press and World Bank, 1994. - P. 513-524.

УДК: 338.46 (575.3)

АФЗАЛИЯТҲОИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ ДАР РУШДИ БИЗНЕС– ХИЗМАТРАСОНӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Сулаймонзода Шухрат Фирдавс – номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. *Суроға:* 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. *Тел.:* +992 940-63-63-63. *E-mail:* Sulaymonzoda_sh@mail.ru

Самиев Мусамир Абдучалилович – ассистенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозбандии Донишгоҳи давлатии Данғара. *Суроға:* 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, н. Данғара, к. Марказӣ 25. *Тел.:* +992 985-52-52-97. *E-mail:* musamir91@list.ru

Муаллифон дар натиҷаи тадқиқоти илмӣ дар мақола афзалиятҳои иқтисодиёти рақамиро дар руиди бизнес-хизматрасонӣ таҳқиқ намуда, муаммоҳои муосири руиди онро муайян намудаанд. Бар замми ин, дар мақола таснифот, намудҳои афзалиятноки бизнес-хизматрасонӣ ва тарзи истифодабарии онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шарҳ дода шудааст.

Муаллифон дар натиҷаи таҳлилҳо аз таҷрибаи давлатҳои пешрафта истифода намуда, онҳоро нисбат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон муқоиса намудаанд. Дар мақолаи мазкур ҳамчунин рейтинги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раддабандии ҷаҳонӣ аз рӯйи хизматрасонии интернетӣ ва электронӣ низ аз ҷониби муаллифон муайян гардида, заминаҳои асосии руиди хизматрасонино таҳлил намудаанд. Дар хотимаи мақола аз ҷониби муаллифон таҳлили вазъи мавзуи мазкур таҳия гаишта, барои беҳтар намудани сатҳ ва сифати маҷмуи бизнес-хизматрасонӣ тариқи шакли электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳодҳои муфидро таҳия кардаанд.

Калидвожаҳо: хизматрасонӣ, бизнес-хизматрасонӣ, иқтисодиёти рақамӣ, хизматрасониҳои электронӣ, руид, замина, истифодабарандагон, сифат, сатҳ.

ПРИОРИТЕТЫ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В РАЗВИТИИ БИЗНЕС-УСЛУГ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Сулаймонзода Шухрат Фирдавс – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. **Тел.:** + 992 940-63-63-63. **E-mail:** Sulaymonzoda_sh@mail.ru

Самиев Мусамир Абдуджалилович – ассистент кафедры бухгалтерского учета и налогообложения Дангаринского государственного университета. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, р. Дангара, ул. Маркази 25. **Тел.:** +992 985-52-52-97. **E-mail:** musamir91@list.ru

В результате научных исследований авторы статьи исследовали преимущества цифровой экономики в развитии бизнес-услуг, а также выявили актуальные вызовы для ее развития. Кроме того, в статье описывается классификация, приоритетные виды бизнес-услуг и способы их использования в Республике Таджикистан.

Авторы в результате анализа использовали опыт развитых стран и сравнили его с Республикой Таджикистан. В этой статье авторы также определили рейтинг Республики Таджикистан в мировом рейтинге Интернета и электронных услуг, а также анализировали основную базу для развития услуг. В конце статьи авторы проанализировали ситуацию по данной теме и разработали полезные предложения по повышению уровня и качества бизнес-услуг в электронном виде в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: услуги, бизнес-услуги, цифровая экономика, электронные услуги, развития, база, пользователи, качество, уровень.

DIGITAL ECONOMY PRIORITIES IN THE DEVELOPMENT OF BUSINESS SERVICES IN MODERN CONDITIONS

Sulaymonzoda Shuhrat Firdavs – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economic Analysis, Tajik State University of Finance and Economics. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov, 64/14. **Tel.:** + 992 940-63-63-63. **E-mail:** Sulaymonzoda_sh@mail.ru

Samiev Musamir Abdugalilovich - Assistant of the Department of Accounting and Taxation, Dangara State University. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, r. Dangara, st. Markazi 25. **Tel.:** +992 985-52-52-97. **E-mail:** musamir91@list.ru

As a result of scientific research, the authors of the article investigate the advantages of the digital economy in the development of business services, and also identify urgent challenges for its development. In addition, the article describes the classification, priority types of business services and how they are used in the Republic of Tajikistan. It should be noted that as a result of the analysis, the authors used the experience of developed countries and compared it with the Republic of Tajikistan. In this article, the authors also determined the rating of the Republic of Tajikistan in the world rating of the Internet and electronic services, as well as analyzed the main base for the development of services. At the end of the article, the authors analyzed the situation on this topic and developed useful proposals for improving the level and quality of business services in electronic form in the Republic of Tajikistan.

Key words: services, business services, digital economy, e-services, development, base, users, quality, level.

Дар замони муосир равандҳои ҷаҳонии табодули рақамӣ мунтазам босуръат пеш рафта, соҳаҳои нав ба нави фаъолияти инсониро фаро мегирад. Инчунин, рушди технологияҳои нави «пешрафта» бо суръати баланд амалӣ гардида, истифодаи дурусти онҳо рақобатнокӣ миллиро дар асри XXI муайян менамояд.

Тамоюли ивазшавии қолабҳои рақамӣ мушоҳида карда мешавад, агар қаблан кишварҳои пешрафта табодули рақамиро дар доираи соҳаҳои алоҳида баррасӣ менамуданд, пас имрӯз иқтисоди миллии кишварҳои тараққиқарда пурра ба роҳи рақамӣ мегузарад. Ин тамоюли нав асоси ҷараёни рақамикунонии Ҷумҳурии Тоҷикистон мегардад [9, с. 165].

Бо рушди технологияҳои иттилоотӣ ва истифодаи васеи он дар ҳаёти ҳамаҷузайи воқеии аҳоли ва фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ барои давлат имконият фароҳам овард, ки интернетро ҳамчун воситаи муҳими ҳамкорӣ бо мизочон (аҳоли) истифода барад. Дар баробари истифодаи васеи технологияҳои интернетӣ дар фаъолияти давлатӣ ва хусусӣ, имрӯз Интернет ҳамчун воситаи муҳими пешниҳоди хизматрасониҳо ба мизочон (аҳоли) ва корхонаҳо баромад менамояд.

Пешниҳоди хизматрасониҳо бо тариқи электронӣ барои истифодабарандагони хизматрасониҳо шароити мусоид фароҳам меоварад ва дараҷаи қонеъгардии онҳоро аз ҳисоби пешниҳоди автоматикардшудаи хизматрасониҳои ҳамгириошуда баланд мебардорад.

Муҳимияти истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар раванди пешниҳоди хизматрасониҳо чунин асоснок карда мешавад, ки он барои гузаронидани ислоҳоти идоракунии давлатӣ имкониятҳои зиёд фароҳам оварда, равандҳои бюрократиро кам мегардонад ва азнавсозии сохтори идоракунии давлатиро аз рӯйи иерархияи камтариндошта ба роҳи мемонад, ки он барои дар сатҳи баланд хизматрасонидан ба шаҳрвандон (мизочон ё аҳоли) шароит фароҳам меоварад.

Маврид ба зикр аст, ки бо мақсади сари вақт гузаштан ба иқтисоди рақамӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 26 январи соли 2021 ироа гардида буд, чунин иброз дошта буданд:

«Дар шароити кунунӣ рушди технологияҳои рақамӣ шартӣ асосии рақобатнокӣ иқтисодӣ ба шумор меравад. Татбиқи барномаҳои қабулнамудаи мо барои гузаштан ба ин раванд қонеъкунанда нестанд ва зарур аст, ки чораҳои ба ташаққули шароит барои тақвияти соҳаи рақамикунонӣ мусоидаткунанда андешида шаванд.

Бо мақсади таҳкими асосҳои институтсионалии иқтисоди рақамӣ, рушди инфрасохтори иттилоотиву коммуникатсионӣ дар тамоми қаламрави кишвар, рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллий ва вусъатбахшии раванди амалӣ намудани «ҳукумати электронӣ» ба Ҳукумати мамлакат ва сохтору мақомоти дахлдор супориш дода мешавад, ки доир ба таъсис додани Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Президенти Тоҷикистон чораҷӯӣ намоянд» [5].

Масъалагузорӣ намудани татбиқи иқтисодиёти рақамӣ аз тарафи роҳбарияти давлату Ҳукумат имконият фароҳам меорад, ки бахши давлатӣ ва хусусӣ шароити моддию техникаии худро таҷдиди назар намуда, фаъолияти самаранокӣ хешро бо дарназардошти талаботҳои инноватсионии он ба роҳ монанд.

Вазъи имрӯзаи иқтисоди бозорӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имконият фароҳам меоварад, ки ҳама соҳаҳои иқтисодии мамлакатро дар асоси рақамикунонӣ ба пешравӣ ва рушд сафарбар бояд кард, то ки ба рушди иқтисоди миллий мусоидат намояд.

Яке аз соҳаҳои муҳими иқтисодиёт ин соҳаи хизматрасонӣ ба ҳисоб рафта, пешравии он асоси рушди иқтисодиёти давлат маҳсуб меёбад. Маҳз тараққиёти соҳаи мазкур ба ташкили корхонаҳои хурду миёна, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, истехсоли молу маҳсулотӣ нав ва, дар маҷмӯъ, ба пешравии иқтисодиёти мамлакат саҳми беандоза мегузарад.

Соҳаи хизматрасонӣ дар давлатҳои тараққикарда ва рӯ ба инкишоф тақрибан 60% [9, с.166], маҷмуи маҳсулоти дохилии онҳоро ташкил медиҳад. Ташкил ва ба роҳ мондани маҷмуи бизнеси хизматрасонӣ бошад, дар рушди иқтисодиёти миллӣ як заминаи хуби кафолати рушди ММД ба ҳисоб меравад. Пеш аз он ки дар бораи маҷмуи бизнеси хизматрасонӣ сухан гӯем, мо бояд соҳтори соҳаи хизматрасониро таҳлил намуда, бо назардошти талаботи минтақавии онҳо рушд ва фаъолияти онҳоро ба роҳ монем.

Дар соҳаи мазкур самтҳои гуногуни бизнес-хизматрасонӣ мавҷуд аст, ки ҳар яки онҳо вазифаҳои мақсадноки худро доро мебошанд. Дар ҷадвали 1 номгӯй ва вазифаҳои бизнес-хизматрасонӣ мухтасар оварда шудааст.

Ҷадвали 1. - Самтҳои фаъолияти бизнес-хизматрасонӣ ва вазифаҳои мақсадноки онҳо

№ Р/т	Номгӯй	Вазифаҳои мақсадноки хизматрасонӣ
1.	Хизматрасонии молиявӣ	Маблағгузории иқтисодиёти миллӣ, миёнаравии молиявӣ, қарз
2.	Хизматрасонии суғуртавӣ	Ҳамоҳангсозии оқибатҳои манфии рӯйдодҳои манфӣ ба ҳаёти иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ, кам кардани хатари фаъолияти иқтисодӣ
3.	Хизматрасонии муҳосибӣ	Нигоҳ доштан ё барқарор кардани системаи баҳисобгирии ягон ширкати муайян, таҳияи сиёсати мушаххаси баҳисобгирии ширкат, кор оид ба ҳисоботдиҳӣ, таҳлили вазъи молиявии ширкат, баҳодиҳӣ ба дурустии баҳисобгирӣ
4.	Хизматрасонии аудитӣ	Муайян кардани бозғатимодии ҳисоботи молиявӣ, мувофиқати натиҷаҳои ҳуҷҷатгузории фаъолияти молиявӣю хоҷагии ташкилот ба қонун
5.	Хизматрасонии ҳуқуқӣ	Мусоидат дар дастгирии ҳуқуқии ташкилот (корхона)
6.	Хизматрасонии машваратӣ (консалтинг)	Беҳтарнамоии роҳҳои татбиқи манфиатҳои ташкилоти мушаххас дар самти таҳияи ҳадафҳо, фаъолият оид ба ноил шудан ба ҳадафҳо, инчунин мониторинги сифат ва самарабахшии фаъолияти он
7.	Хизматрасонии кадрӣ	Ба маънои хурд: ҷустуҷӯи номзадҳо бо сифатҳои зарурии касбӣ барои ҷойҳои холӣ. Ба маънои васеъ: арзёбии кормандон, таҳияи нақшаҳои касб, таҳлили бозори меҳнат, маслиҳат оид ба масъалаҳои кадрӣ, мусоидат дар ёфтани ҷойи кор бо касби худ
8.	Хизматрасонии маркетингӣ	Ҳалли масъалаҳои марбут ба ташаккул ва ҳавасмандкунии талабот, баланд бардоштани самаранокии қарорҳои идоракунии, танзими фурӯш ва муайян намудани ҳиссаи бозор
9.	Муносибатҳои ҷамъиятӣ	Ташаккули симои мусбӣ ташкилот ва маҳсулоти он, ба роҳ мондан ва инкишоф додани муносибатҳои мусбӣ ва устувори байни соҳибкорон ва намояндагони аҳли ҷомеа
10.	Хизматрасонии таблиғотӣ (реклама)	Намоиши ғайришахсӣ ва таблиғи ғояҳои гуногун, молҳо, хидматҳо аз номи истеҳсолкунандаи онҳо бо пардохт тавассути доираи васеи каналҳои иттилоотӣ
11.	Хизматрасонии логистикӣ	Ҷустуҷӯи роҳҳои ташкилӣ барои усули қулай, ғоиданок ва камтарин хароҷоти расондани мол ё хидмати муайян ба истеъмолкунандагони ниҳой
12.	Хизматрасонии ҷимоявӣ дар назди давлат	Таъсири ҳуқуқӣ ба мақомоти давлатӣ чихати фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ
13.	Адвокасия	Татбиқи фаъолияти ширкатҳо барои намояндагӣ ва ҷимояи манфиатҳои тамоми тичорати соҳибкорӣ дар самтҳои барои онҳо муҳим
14.	Омӯзишӣ-бизнес ва бизнес-тренинг	Ташаккули сифатҳои зарурӣ ва малақаҳои корӣ
15.	Бизнес-муррабӣ	Машварати инфиродӣ (дар асл - дастгирии машваратӣ) аз ҷониби мураббӣёни соҳибтаҷрибаи соҳибкор
16.	Идоракунии боваринок	Идоракунии муваққатӣ барои ғоида аз истифодаи дороиҳои муайян

17.	Баҳогузорӣ ба ғайрифаъолият	Муайян намудани арзиши (бозор, сармоягузорӣ, бархамдихӣ ва ғайра) баҳодиҳии объектҳои гуногун
18.	Истифодаи IT-технологияҳо	Маҷмуи корҳо оид ба нигоҳдории ташкилотҳо дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ, ки қори ҳамроҳанг дар соҳаи коммуникатсионии ташкилотро таъмин менамояд
19.	Хизматрасонии гумрукӣ	Татбиқи як қатор расмиятҳои, ки барои интиқоли молу нақлиёт аз сарҳади давлатӣ заруранд

Манбаъ: *Муаллифони дар асоси тадқиқоти илмии худ таҳия намудаанд.*

Таҳлилҳои назариявӣ нишон медиҳад, ки ҳар як самти бизнес-хизматрасонӣ бо мақсади муайяне равона гардида, соҳибкорон барои пешбурди фаъолияти худ дар дилхоҳ самт метавонанд аз онҳо истифода баранд. Дар раванди таҳлил муайян гардид, ки хизматрасониҳои электронӣ барои гурӯҳҳои алоҳидаи аҳоли ва корхонаҳо ниҳоят муҳим буда, бояд ба бунёди инфрасохтори соҳа диққати махсус равона карда шавад. Бояд ёдовар шуд, ки амалӣ гардидани иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бе рушди иқтисодии технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ғайриимкон буда, дар ҳолати таъмин гардидан бо таҷҳизоти навини технологӣ амалӣ гардидани иқтисодиёти рақамӣ имконпазир мебошад.

Аксари ин самтҳои хизматрасониҳои дар боло зикргардида дар Ҷумҳурии Тоҷикистон васеъ истифода шуда, баъзеи онҳо дар ҳоли ташкилшавӣ ва қисме дигараш бошад, дар ҳолати рушд қарор доранд. Масалан, бизнес-хизматрасонии молиявӣ (SGB.NET), муҳосибӣ (1С-бухгалтерия), аудитӣ (DOCAUDIT.RU), ҳуқуқӣ (LiveBusiness), табиғотӣ (somon.tj) ва гумрукӣ (alta.ru), имрӯзҳо аллакай аз ҷониби соҳибкорон васеъ истифода шуда, инфрасохтори ин намуди бизнес-хизматрасониҳо ба кадрӣ имкон ба талабот ҷавобгӯ гардидаанд. Вале ҳастанд баъзе бизнес-хизматрасониҳои, ки имрӯзҳо аз ҷониби истеҳсолкунандагон ба мизочон (истеъмолкунандагон) пешниҳод мегарданд, сатҳ ва сифати хуб надоранд. Барои мисол, метавон гуфт бизнес-хизматрасонии кадриро, ки мавқеъ ва саҳми беандозаро дар интиҳоб ва ҷобачогузори кадрҳо дар корхонаҳо (ташкилотҳо, фирмаҳо, коргоҳҳо, идораҳои давлатӣ ва ғ.) мегузорад, бетаваҷҷуҳӣ ва рушдноёфта арзёбӣ кард. Дигар бизнес-хизматрасониҳои, ки дар ҷадвали 1 оварда шудааст, дар ҳоли ташаккули қарор дошта, зина ба зина дар ҳоли рушд роҳиндозӣ шуда истодаанд.

Бояд қайд намуд, ки ташкили бизнес-хизматрасониҳо дар сатҳу сифати баланд ва сари вақт дастрасии истеъмолкунандагон (соҳибкорон) будани онҳо, зарурати таъсиси маркази маҷмуи бизнес-хизматрасониҳо ба миён меорад, ки ҳам метавонад ба рушди соҳа мусоидат намояд ва дар навбати хуб дастрас ба мизочон (истеъмолкунандагон ва истифодабарандагон) гардад.

Маврид ба зикр аст, ки қабл аз таҳқиқоти масъалаи мазкур ба омӯзиши вазъи имрӯзаи рақамикунории иқтисодиёт таваҷҷуҳ намуда, роҷеъ ба консепсия маълумот дошта бошем. Тавре дар муқаррароти умумии он омадааст: “Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 бо мақсади амалисозии Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 ноябри соли 2003 таҳти №1174 тасдиқ шудааст, Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-юми декабри соли 2004 таҳти №468 тасдиқ шудааст, Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми апрели соли 2008, №451 тасдиқ шудааст ва Стратегияи ислоҳоти системаи идораи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 марти соли 2006 таҳти №1713 тасдиқ шудааст, таҳия гардидааст” [10, с.138].

Ҳамаи ин, дар навбати худ, заминагузори асосии раванди пешниҳоди бизнес-хизматрасониҳо тезонида, суръати онҳо баланд намуда, ҳамчунин, имконияти

назорат аз болои пешниҳодкунандагон, ки барои расонидани чунин хизматрасониҳо махсус гардонида шудаанд, пурзӯр менамояд.

Ҳангоми ташкили самаранокии пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ дар шакли электронӣ бояд шароитҳои зерин риоя карда шаванд:

- сифати хизматрасонӣ бояд ба талаботҳои аз тарафи шаҳрвандон зохиргардида ҷавобгӯ бошад;

- иттилооти пешкашшаванда барои шаҳрвандон бояд дақиқ ва фаҳмо бошад;

- технологияҳои истифодашаванда барои истифодабарӣ бояд сода бошад ва мушқилот эҷод накунад;

- ба шаҳрвандон имконият фароҳам оварда шавад, ки бо усули ташкили робитаи такрорӣ фикру ақидаҳои худро оид ба ҳавасмандиашон нисбати беҳтар гардидани сифати хизматрасониҳо пешниҳод намуда тавонанд;

- фаъолияти мақомоти давлатӣ бояд шаффоф бошад ва барои қабули қарорҳо дар самти хизматрасониҳои давлатӣ боварии шаҳрвандонро ба вучуд оварда тавонад.

Мукамалгардонии хизматрасониҳои давлатӣ дар шакли электронӣ дар доираи татбиқи ҳукумати электронӣ, пеш аз ҳама, барои дастрасии ҳамаҷонибаи мизочон (аҳоли) новобаста аз мавқеи ҷойгиршавӣ, рушди сомонаҳои расмии мақомоти давлатӣ дар шабакаи Интернет бо пешниҳоди иттилооти мубрам, имконияти дастрасӣ ба шаклҳои хоси ҳуҷҷатгузорӣ, таъмини дастрасии ҷамъият ба иттилооти дар сомона ҷойгиршуда оид ба фаъолияти мақомоти давлатӣ, рушди низоми дастгирии иттилоотию маълумотдиҳӣ оид ба масъалаҳои ҳамкории мизочон (аҳоли) бо мақомоти давлатӣ тақозо менамояд.

Натиҷаи таҳлилҳои ҷаҳонӣ, ки тариқи раддабандӣ баҳо додани мамлакатҳоро дар самтҳои гуногун баҳогузорӣ менамоянд, нишон медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қатори 143 давлати ҷаҳон аз рӯйи рейтинги шохиси омодагии шабака дар зинаи 117, аз рӯйи рейтинги рушди Интернет дар байни 211 давлати ҷаҳон дар зинаи 155 ва дар рейтинги кишварҳо дар сатҳи рушди ҳукумати электронӣ бошад, дар баробари 193 давлати ҷаҳонӣ мақоми 129-ро касб намудааст [1,6,7,8].

Қобилияти истифодабарии низоми ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон фароҳам меорад, ки доираи истифодабарандагони онро зиёд намуда, барои худтақомулдиҳии шаҳрвандон имкониятҳои нав муҳайё намояд. Илова бар ин, пастравии хароҷоти моддӣ ва вақтӣ волияти хизматрасониҳои давлатӣ тариқи электронӣ мусоидат менамояд.

Барои мукамал гардонидани пешниҳоди хизматрасониҳо тариқи электронӣ, пеш аз ҳама, зарурати такмили раванди ташаққули хизматрасониҳои электронӣ зарур мебошад.

Имрӯзҳо дар ҷаҳон аз бозорҳои муқаррарӣ дида, бозорҳои электронӣ рушд ва даромаднок барои молу маҳсулот ва хизмат маҳсуб ёфта, дар онҳо ҳама намуди хизматрасониҳоро тариқи электронӣ пешниҳоди мизочон гардонида мешаванд. Барои ташкил намудани чунин бозорҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, моро зарур аст, ки суръати интернетии пешниҳодшуда дар кишварро ба таври кофӣ баланд намоем ва тамоми молу маҳсулот ва хизматҳоро ба талаботи ҳозираи истеъмолкунандагон (истифодабарандагон) ҷавобгӯ созем. Дар баробари ин, барои он ки шаҳрвандон ҳангоми хариди электронии хизматрасониҳо мушқилӣ нақашанд, зарур аст раванди пешниҳоди он сода гардонида шуда, барои истифодабаранда фаҳмо бошад. Дар ин ҳолат зарур аст ба сифати сомонаҳои пешниҳодкунандагони хизматрасониҳо ва суръати кушодашавии он аҳамияти хоса дода шавад.

Пеш аз ҳама, чунин пешниҳодотро дар хизматрасониҳои алоҳида дар минтақаҳои озмоишӣ ҷорӣ намудан мумкин аст. Ин, дар навбати худ, метавонад ба қобили тавачҷуҳ гардидани хизматрасониҳо ва мукамалгардонии низоми пешниҳоди он мусоидат намояд.

Дар хотима қайд кардан бамаврид аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди бизнес-хизматрасониҳо аз пешравӣ ва таъмин будани иқтисодиёти мамлакат бо технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ навини замони муосир вобастагии амиқ дошта, заминагузори асосии татбиқи иқтисодиёти рақамӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, комиссияҳои алоҳидаро оид ба ҷорисозии технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ навини замони муосир таъсис дода, барои ҷалби тамоми истеҳсолкунандагони молу маҳсулот ва хизмат бо мақсади вусъат бахшидан дар ин самти гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ чораҳои заруриро роҳандозӣ намоянд.

Адабиёт

1. Индекс развития информационно-коммуникационных технологий в странах мира. [электронный ресурс]: <https://gtmarket.ru/ratings/ict-development-index/ict-development-index-info#tajikistan>. (дата обращения: 19.09.2021).
2. Концепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [захираҳои электронӣ]: <http://maorif.tj/storage/Dokument's/Barnomaho/6675e4fc7e70b56b2ad8e190dfa75259.pdf>. (санаи мурочиат: 15.08.2021).
3. Концепция развития механизмов предоставления государственных и муниципальных услуг в электронном виде. [электронный ресурс]: URL: http://minsvyaz.ru/ru/news/index.php?id_4=44086 (дата обращения: 27.09.2021).
4. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [захираҳои электронӣ]: <http://www.innovation.tj/documents/menu/tj/qaror19.pdf> (санаи мурочиат: 09.08.2021).
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. [захираҳои электронӣ]: <http://prezident.tj/taxonomy/term/5/68> (санаи мурочиат: 7.10.2021).
6. Рейтинг стран мира по уровню развития электронного правительства [электронный ресурс]: <https://gtmarket.ru/ratings/e-government-survey/info#tajikistan>. (дата обращения: 25.08.2021).
7. Рейтинг стран мира по уровню развития интернета [электронный ресурс]: <https://gtmarket.ru/ratings/internet-development/info#tajikistan>. (дата обращения: 29.09.2021).
8. Рейтинг стран мира по индексу сетевой готовности [электронный ресурс]: <https://gtmarket.ru/ratings/networked-readiness-index/networked-readiness-index-info#tajikistan>. (дата обращения: 16.09.2021).
9. Сулаймонзода Ш.Ф. Теоретические аспекты формирования и развития комплекса бизнес-услуг в Республике Таджикистан//Финансово-экономический вестник (научно-практический журнал). – Душанбе, 2020. - № 1 (21) – С.161-167.
10. Тўлаев М.С. Ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дисс... н. и.и.: 08.00.05 [Текст] / М.С.Тўлаев. – Душанбе, 2021. – 168 с.
11. Файзуллоева Ш.И. Рынок информационно-коммуникационных услуг и тенденции его развития (на материалах Республики Таджикистан) авт. канд. экон. наук [Текст] / Файзуллоева Ш.И. – Душанбе: ТГУК, 2013. – 95с.

УДК: 338.432 (575.3)

МУНОСИБАТИ НИЗОМӢ БА ТАШКИЛИ ИСТИФОДАИ ОҶИЛОНАИ ЗАХИРАӢОИ ИСТЕҲСОЛИИ КОРХОНАӢОИ КИШОВАРЗӢ

Махкамова Чамангул Абдузафаровна, омӯзгори кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н.Хусрав, унвонҷӯи Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИ ҶТ. Нишони: 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, шаҳри Бохтар, к. Айни-67. Телефон: (+992) 985-71-68-78, e-mail: Chamangul.azizova@bk.ru.

Дар мақола масъалаҳои муносибати низомӣ ба ташкили истифодаи оҷилонаи захираҳои истеҳсолии корхонаҳои кишоварзӣ мавриди омӯзиши ва таҳқиқ қарор гирифтаанд. Хусусияти низомии масъалаи баррасишаванда, пеш аз ҳама, аз омӯзиши алоқаҳо, муносибатҳои ин параметрҳо ва инъикоси онҳо бо ёриши низомии ташкили истифодаи оҷилонаи захираҳо иборат мебошад. Дар доираи муаммоҳои мазкур, аз ҷониби муаллифони мафҳумҳои муносибати низомӣ ва низомҳо, ки ба мукамалгардонии усулҳои ташкили истифодаи оҷилонаи захираҳои

истеҳсолӣ мусоидат менамоянд, инчунин, вазифаи асосии муносибати низомӣ ба ташикили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ муайян карда шудаанд.

Дар асоси мафҳумҳои «низомҳои» ва «ташикили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ» таърифи «низомҳои истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ» дода шудааст. Мафҳум ва мундариҷаи низом маънидод гардидааст.

Калидҷоваҳо: низом, муносибати низомӣ, алоқаҳо, захираҳои истеҳсолӣ, муносибати низомӣ, захираҳои истеҳсолӣ.

СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД К РАЦИОНАЛЬНОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ РЕСУРСОВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Махкамова Чамангул Абдугафаровна - преподаватель кафедры менеджмента Бохтарского государственного университета им. Н. Хусрава, соискатель Института экономики и демографии НАН РТ. Адрес: 735140, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Бохтар, ул. Айни-67. Телефон: (+992) 985-71-68-78, e-mail: Chamangul.azizova@bk.ru.

В статье изучены и исследованы вопросы системного подхода к рациональному использованию производственных ресурсов сельскохозяйственных предприятий. Системный характер рассматриваемой проблемы состоит, прежде всего, в смещении акцента с анализа организации отдельных элементов рационального использования ресурсов на изучение связей и отношений этих элементов и описание их с помощью системы организации рационального использования ресурсов. В свете данной проблемы авторами выявлены понятия системного подхода и системы, что помогут сформулировать сущность и содержание системного подхода к организации рационального использования производственных ресурсов, а также основные функции системного подхода к организации рационального использования производственных ресурсов.

На основе понятий «системы» и «организации рационального использования производственных ресурсов» дано определение «системы рационального использования производственных ресурсов». Определены сущность и содержание системы.

Ключевые слова: система, системный подход, связи, производственные ресурсы, системный подход, производственные ресурсы.

SYSTEM APPROACH TO RATIONAL USE OF PRODUCTION RESOURCES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Makhkamova Chamangul Abdugafarovna - lecturer in the Department of management of Bokhtar State University by name N. Khusrav, applicant for the Institute of Economics and Demography of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan **Phone:** (+992) 985-71-68-78, **e-mail:** Chamangul.azizova@bk.ru, 735140, **Address:** Republic of Tajikistan, Khatlon region, Bokhtar, street Aini-67.

The article studies and investigates the issues of a systematic approach to the rational use of production resources of agricultural enterprises. The systemic nature of the problem under consideration consists, first, in a shift in emphasis from the analysis of the organization of individual elements of the rational use of resources to the study of the connections and relationships of these elements and their description using the system of organizing the rational use of resources. In the light of this problem, the authors identified the concepts of a systematic approach and a system, which will help to formulate the essence and content of a systematic approach to the organization of the rational use of production resources, as well as the main functions of a systematic approach to the organization of the rational use of production resources.

Based on the concepts of «system» and «organization of the rational use of production resources» the definition of the «system of rational use of production resources» is given. The essence and content of the system are determined.

Keywords: system, systematic approach, communications, production resources, system, systematic approach, production resources.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Осии Марказӣ яке аз кишварҳои камзамин ба ҳисоб меравад. Замине, ки ба парвариши зироатҳои кишоварзӣ мувофиқат мекунад, ҳамагӣ 8%-и ҳудуди ҷумҳуриро ташкил медиҳад. Илова бар ин, самаранокии пасти табиӣи замин барои қорҳои агротехникӣ ва мелиоративӣ хароҷоти зиёдро талаб менамояд [5].

Дар ҷумҳурӣ бо назардошти шароити табиӣ-географии он истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли (ИОЗИ), интенсификатсияи бахши кишоварзӣ ва бо ин роҳ баланд бардоштани истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ масъалаи муҳим мебошад. Вобаста ба ин сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон баланд бардоштани самаранокии истифодабарии захираҳо, оқилона ҷойгир сохтани истеҳсолоти кишоварзӣ, беҳтар намудани таъминоти аҳоли бо озуқа ва бо ашёи хом таъмин намудани саноати қорқарди маҳсулоти соҳа, муътадил гардонидани бозорҳо бо маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқаворӣ, дастгирӣ ва ҳимоя намудани молистеҳсолкунандагони комплекси агросаноатӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии деҳотро дар назар дорад [6].

Аммо, бояд қайд намуд, ки айни замон ягон меъёри қабулшудаи истифодаи оқилонаи захираҳо талаботи муосирро қонеъ гардонидани наметавонад. Ин муаммо дар арзёбии яктарафаи истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли (ИОЗИ) ифода меёбад. Бисёр вақт на ҳама намудҳои захираҳо ва барои қорхона на он қадар муҳим арзёбӣ қарда мешаванд. Аз ин рӯ, муайян қардани сатҳи умумии самаранокӣ душвор мебошад.

Таҳқиқи раванди истеҳсоли дар қорхонаҳои бахши аграрии иқтисодиёт ва КАС имконият дод, ки дар айни замон дар қорхонаҳо мавҷуд набудани низоми ягонаи ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолии қорхона муайян қарда шавад. Чун қоида, қисми зиёди иштирокчиён (чӯзӯ томи қорхона) захираҳои истеҳсолиро аз намудҳои дигари он ҷудо намуда, бе мувофиқа бо ширкаткунандагони боқимондаи раванди истеҳсолот истифода мебаранд, ки дар натиҷа самаранокии умумии чунин қорабиниҳо баланд намегардад.

Бинобар ин, барои гузаронидани таҳқиқоти воқеии истифодаи оқилонаи захираҳо чунин муносибати низомии зарур мебошад, ки имконияти ба таври дақиқ инъикос қардани параметрҳои асосии истифодаи оқилонаи захираҳоро дар шароити рақобати шадид фароҳам оварад. Хусусияти низомии масъалаи баррасишаванда, пеш аз ҳама, аз омӯзиши алоқаҳо, муносибатҳои ин параметрҳо ва инъикоси онҳо бо ёрии низоми ташкили истифодаи оқилонаи захираҳо иборат мебошад. Дар доираи проблемаи мазкур, муаллиф зарур мешуморад, ки мафҳумҳои муносибати низомӣ ва низомҳо, ки ба мукамалгардонии усулҳои ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли мусоидат менамоянд, муайян қарда шаванд.

Таҳқиқотҳои низомӣ аз маҷмӯи назарияҳои илмӣ ва техникӣ, консепсияҳо ва усулҳои иборат мебошанд, ки дар онҳо объекти таҳқиқ ё моделсозӣ ҳамчун низом дида баромада мешавад. Асосгузори назарияи умумии низом Л. Берталанфи (L.Bertalanfy) низомро ҳамчун маҷмӯи унсурҳои байниҳамтаъсиррасон муайян қарда, қайд намудааст: «Ҳамаи қисмҳои дар алоқамандӣ бо якдигар иборат бударо низом менаманд» [7]. Дар адабиёти ватанӣ низ доир ба муносибатҳои низомӣ таҳқиқотҳо мавҷуданд. Масалан, тибқи ақидаи муҳаққиқони ватанӣ Мирсаидов А.Б. ва Шомадова Н.С., муносибати низомӣ аслан аз моҳияти низоми иқтисодиву иҷтимоӣ бармеояд. Низоми иқтисодӣ ва ё иҷтимоӣ «дар худ якҷояшавии чӯзӯҳои ба ҳам алоқамандро инъикос менамояд, ки барои ноил гаштан ба мақсадҳои муайян нигаронида шудаанд ва доимо дар алоқа бо муҳити беруна қарор доранд» [8]. Низом ин на танҳо ҷамъи одии чӯзӯҳои ҳамқорикунанда мебошад. Дар низом интиҳоби қисматҳо ҳамчун воҳиди ягона вучуд дошта, махсусиятҳои ҳамгироиро дорад ва чунин махсусиятҳо барои баргараф намудани таъсири муҳити беруна қобилият доранд. Барои мисол модели низомро меорем, ки панҷоноро ташкил менамояд [9]:

$$C = C(I, R, A(S), A(RS), A(SR)),$$

дар ин ҷо $I = \{S_1, \dots, S_p\}$ – ҷамъи чӯзӯҳои дохилии система (C);

$R = \{R_1, \dots, R_q\}$ – ҷамъи чӯзӯҳои берунаи система (C);

A(S) - алокаи муносиб ба ҷузъҳои система (сохтори дохилии система (C));

A(RS), A(SR) ва A(SR) – алокаи муносиб, ки дар маҷмӯи ҷузъҳои I ва R вучуд дошта, барои устувор мондан дар бозорҳои дохилию берунае, ки ба системаҳои саноати минтақавӣ рақобатпазир мебошанд, қобилият доранд. Ҳамин тариқ, самаранокии амалкарди системаи иқтисодӣ натиҷаи истифодаи махсусиятҳои тамоми ҷузъҳои таркибии системаи иқтисодии мамлакат мебошад.

Назарияи низомҳои кушод корхонаи бахши аграрии иқтисодиётро ба сифати низоми маҷмӯии аз қисмҳои таркибёфта, ки омӯхтанашон ҳамчун умумияти ягона зарур мебошад, дида мебарояд. Вазифаи асосии низом аз он иборат аст, ки фаъолияти корхонаро бо тағйироти дар муҳити берунаи он ба вучуд омада (ҳангоми дигаргуншавии таъсирҳои беруна) ва мутобиқшавӣ ба он таъмин менамояд. Сохтори низом аз маҷмӯи компонентҳои ва алоқаҳои дохилии он иборат мебошад. Баъзан вақт онро ҳамчун маҷмӯи унсурҳои ва алоқаҳои муносибатҳои муайян мекунад [2]. Аз ин ҷо бармеояд, ки дар низоми идоракунии зери мафҳуми муносибати низомӣ бояд чунин тарзи низомикардашудаи фикрронӣ ва таҳқиқ фаҳмида шавад, ки тибқи он раванди асосноккунии қарор оид ба муайянсозии мақсадҳои умумии низом ва тобеияти пайдарҳамии расидан ба ин ҳадафҳои умумии маҷмӯи зернизомҳои, нақшаҳои рушди онҳо, инчунин нишондиҳандаҳои ва стандартҳои корҳои заминагузори мешаванд.

Муносибати низомӣ самти методологии дарки илмӣ мебошад, ки асоси онро баррасии объектҳои ҳамчун низом ташкил дода, имконият медиҳанд, ки хосият ва муносибатҳои мушқилназоратшаванда дар объектҳои таҳқиқ қарда шаванд. Муносибати низомӣ дар умум усули ташаққули низомро барои ҳалли проблемаҳои пайдошаванда ифода мекунад [3]. Амалигардонии муносибати низомӣ ба ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолии корхона зарур ва дар як вақт раванди ниҳоят мураккаб мебошад.

Дар асоси гуфтаҳои боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки вазифаи асосии муносибати низомӣ ба ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ – аз рӯи имконият бақайдгирии миқдори зиёди омилҳои, шароитҳои ва унсурҳои низомҳои истеҳсолот мебошад, ки барои расидан ба мақсадҳои гузошташуда ва имкониятҳои максималии истеҳсолот ташкили манбаъ (резерв)-ро иҷозат медиҳад.

Муносибати низомӣ пешниҳод менамояд, ки ҳар як муаммо ҳамчун умумияти ягона бо назардошти ҳамаи алоқамандиҳои байниҳамдигарии онҳо, ташаққули возеҳи мақсадҳои ва вазифаҳои низомҳои, тобеияти вазифаҳои маҳдуди зернизомҳои алоҳида ба ҳадафҳои ягонаи низомҳои, инчунин, баҳисобгирии ҳаматарафаи воситаҳои бо ҳалли ин масъала алоқаманд таҳқиқ қарда шаванд [10]. Вобаста ба ин, муаллиф чунин ҳисоб мекунад, ки равшани андохтан ба моҳият ва мундариҷаи муносибати низомӣ ба истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ мувофиқи мақсад мебошад.

Моҳияти муносибати низомӣ ба истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолии корхона дар таҳқиқи маҷмӯӣ, таҳлили ташкили истифодаи захираҳои истеҳсолии зернизомҳои гуногуни корхона (функционалӣ ва таъминкунандагӣ) ва арзёбии чорабиниҳои оид ба баланд бардоштани истифодаи оқилонаи захираҳои ифода меёбад.

Мундариҷаи муносибати низомӣ пешниҳоди низомии раванди истеҳсолот, муайянсозӣ, умумигардонӣ ва ҷудокунии мақсадҳои асосӣ ва вазифаҳои низоми истифодаи захираҳои истеҳсолӣ, таҳияи методикаи ноил гардидан ба мақсадҳои гузошташуда ва амалӣ намудани онро бо истифодаи усулҳои гуногун дар бар мегирад.

Дар асоси мафҳумҳои «низомҳои» ва «ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ» таърифи «низоми истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ»-ро медиҳем: Низоми ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолии (НТИОЗИ) корхона гуфта, маҷмӯи алоқаҳои захираҳои истеҳсолиро меноманд, ки вазифаҳои ва имкониятҳои худро бо роҳи ҳамкориҳои якҷоя ва таъсиррасонии байниҳамдигарӣ амалӣ месозад. НТИОЗИ дорои хосиятҳои хосе мебошад, ки аз рӯи онҳо фаъолиятҳои бо роҳи истифодаи оқилона ва оптималии захираҳои истеҳсолӣ таъмин қарда мешаванд.

НТИОЗИ аз рӯи аломатҳои гуногун гурӯҳбандӣ карда мешавад. Асоситарини онҳо мураккабӣ ва дараҷаи номуайяни дар ҳамкорихои байниҳамдигарии унсурҳои низом ба ҳисоб мераванд. Аз рӯи дараҷаи мураккабӣ низоми ТИОЗИ-ро метавон ба се синф тақсим кард:

- одии динамикӣ (ба хоҷагиҳои хурди истеҳсолкунандаи номгӯи ночизи маҳсулот хос мебошад);

- мураккаби динамикӣ, ки бо сохтори густурда ва алоқаҳои зиёди дохилии гуногуншакл фарқ карда, аммо тасвиршаванда мебошанд (чунин низомҳо ба корхонаҳои калони дорои миқдори зиёди истеҳсолот ва истеҳсолкунандаи маҳсулоти як ё ду самт хос мебошанд);

- бисёрмураккаби тасвиршаванда (масалан, ба корпоратсияҳои ба истеҳсоли маҳсулоти махсусгардонидашудаи доирашон васеъ машғулбуда хос мебошад).

Аз рӯи дараҷаи номуайяни дар амали байни ҳам алоқаманди унсурҳо, низомҳо ба ду синф ҷудо карда мешаванд:

- муайяншуда, ки дар он ҳамаи унсурҳо байни ҳам дар шакли муайян ва тасвиршавандаи аниқ ҳамкорӣ мекунад;

- эҳтимолиятнокӣ, ки дар он хусусияти аксуламали (реаксияи) унсурҳоро дар вазъияти баамаломата метавон танҳо бо ин ё он дараҷаи эҳтимолиятнокӣ тасвир кард.

Дар ҳолати ҳамчоя карда шудани ду меъёри дар боло номбаршуда, ТИОЗИ аз рӯи шаш категория гурӯҳбандӣ карда мешавад: динамикии одии тавсифшуда, одии динамикии эҳтимолиятнокӣ, динамикии мураккаби тавсифшуда, мураккаби динамикии эҳтимолиятнокӣ, бисёр мураккаби тавсифшуда ва бисёр мураккаби эҳтимолиятнокӣ.

Ҳолатҳои гуногуни муносибати низомиро ба асос гирифта, истифодаи оқилонаи захираҳоро ҳамчун маҷмӯи (комплекси) чорабиниҳои дида баромадан мумкин аст, ки истифодаи оптималӣ ва мақсадноки онҳо бо роҳи ҳамчоякунии захираҳои гуногуни истеҳсолӣ ба даст меояд. Яке аз шаклҳои мушаххаси истифодаи муносибати низомӣ ба муаммоҳои ҳамчоякунии захираҳои истеҳсолӣ истифодаи маҷмӯии захираҳо маҳсуб меёбад. Истифодаи маҷмӯии захираҳо чунин низоми ташкили корро оид ба истифодаи оқилонаи захираҳо пешниҳод менамояд, ки ҳамаи марҳилаҳои истеҳсолӣ, ҳама намуди захираҳо ва истеҳсолотро дар алоқа, вобастагӣ ва пайдарҳамии байниҳамдигарӣ дар бар мегирад. Дар асоси муносибати низомӣ метавон аз мавқеи методологӣ ягона модели баланд бардоштани сатҳи истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолии корхонаро таҳия намуд. Дар муносибати низомӣ алгоритми раванди баланд бардоштани сатҳи ИОЗИ аз марҳилаҳои зерин иборат мебошад (расми 1).

Муносибати низомӣ ба истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ талаб мекунад, ки хосиятҳои ҳамдигаривазкунӣ ва ҳамдигарпуркунии захираҳои истеҳсолӣ ба қайд гирифта шаванд.

Ҳамдигаривазкунии захираҳои истеҳсолӣ маънои онро дорад, ки дар раванди мушаххаси технологӣ метавонад ба ҷойи як захираи истеҳсолӣ дигараш истифода бурда шуда, дар ин ҳолат бояд сифат, миқдор ва таркиби маҳсулоти охири бад нагарданд.

Ҳамдигарпуркунии захираҳои истеҳсолӣ дар риояи таносуби муайяни миқдории намудҳои мушаххаси захираҳо аз рӯи технологияи мавҷуда ва эҳтиёҷоти баамаломата иҷро карда мешавад. Ҳамдигарпуркунӣ бисёртар барои захираҳои моддии истеҳсолӣ хос мебошад, аммо, вай метавонад дар сохтори қувваи корӣ низ зоҳир гардад.

Захираҳои истеҳсолии корхона дар маҷмӯъ низоми муайян ё маҷмӯи зернизомро ташкил медиҳанд. Ҳар як зернизом хусусияти худро дорад ва дар раванди истеҳсолот вазифаҳои аниқ ба ӯ ҷудокардашударо иҷро мекунад. Бинобар ин, дараҷаи самаранокии истифодаи захираҳои истеҳсолӣ аз мукаммалии сохторҳои низоми захираҳои сохташуда ва устувории алоқаҳои байни зернизомҳо вобаста мебошад. Чӣ қадаре ки ин алоқаҳо кавитар бошанд, ҳамон қадар сохтори захираҳо самарабахш мегарданд ва онҳо оқилона истифода бурда мешаванд.

Марҳилаҳои баланд бардоштани сатҳи ИОЗИ

Марҳилаи 1-ум:

Воридшавӣ, омодагӣ ва банақшагири:

- таҳлили низоми истехсолӣ;
- тартиб додани мақсадҳои низоми ИОЗИ;
- банақшагирии таҳкими сатҳи ИОЗИ;
- муқаррарсозии муҳлати расидан ба сатҳи муайяни ИОЗИ;
- тартиб додани рӯйхати сарчашмаҳои маблағгузорию лоиҳа ва иҷрокунандагони эҳтимоли;
- низомнома оид ба ҳавасмандгардонии моддии кормандон;
- амалишавии нақша;
- интихоби мутахассисон ва роҳбарон;
- тақсими корҳо байни иҷрокунандагон;
- тартиб додани нақшаю графикҳои тақвими ва фаврӣ, расонидани онҳо ба иҷрокунандагон;
- коркарди консепсияи ташкили корҳо оид ба баланд бардоштани сатҳи ИОЗИ.

Марҳилаи 2-юм:

Баланд бардоштани сатҳи ИОЗИ:

- таҳияи барномаи баланд бардоштани сатҳи ИОЗИ;
- муайян кардани принципҳо, усулҳо, қоидаҳои асосии тағйирёбӣ ва таҳлили ИОЗИ;
- тибқи принципҳо ва усулҳои муқарраршуда меъёрҳои сифатӣ ва миқдории арзёбии сатҳи ИОЗИ муайян карда мешаванд;
- арзёбии сатҳи дастрасгардидаи ИОЗИ.

Марҳилаи 3-юм:

Баромад: баҳогузорию сатҳи ИОЗИ, дастгирии сатҳи ИОЗИ, назорат:

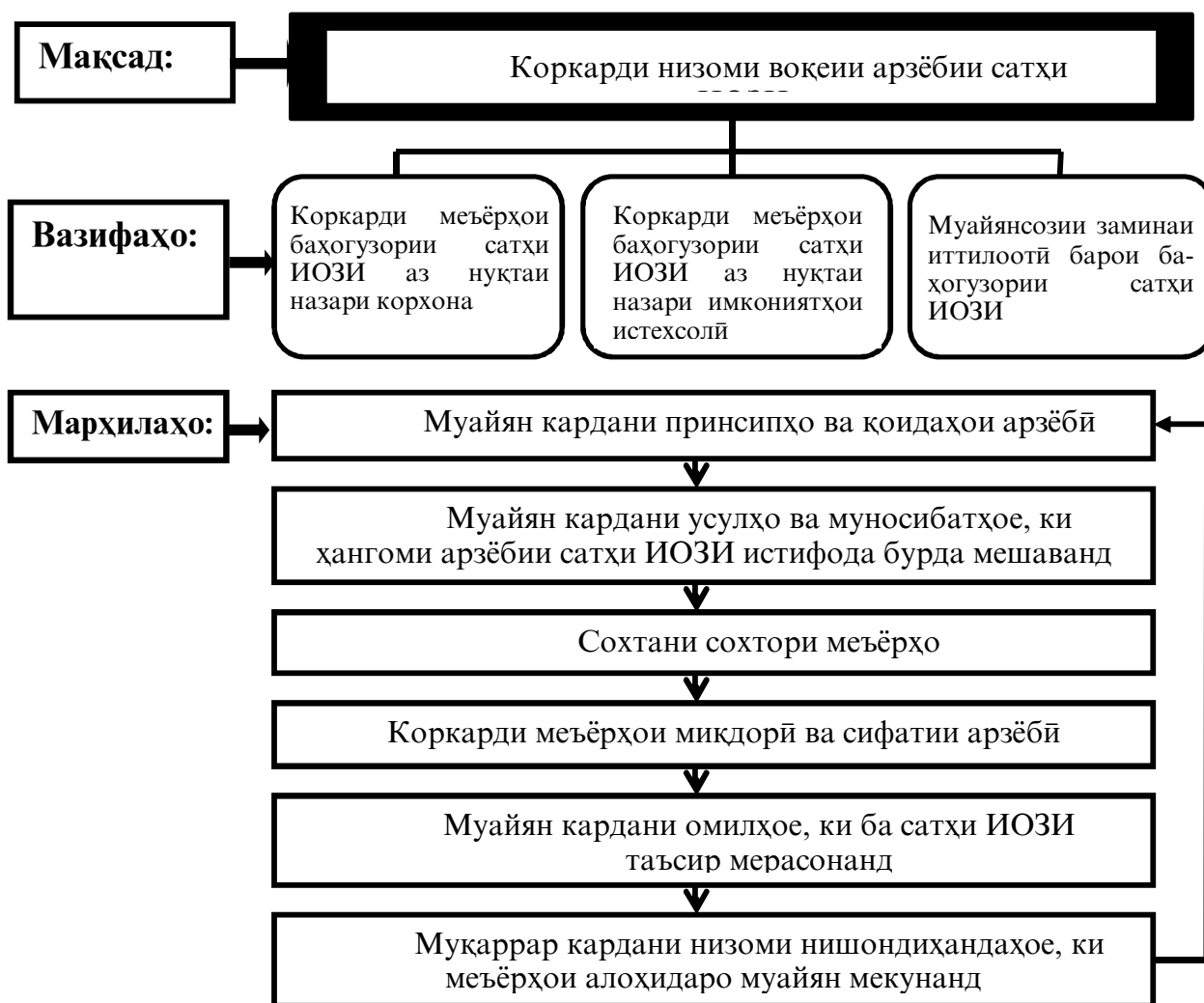
- тасдиқи фармон оид ба иҷрои чорабиниҳои баланд бардоштани сатҳи ИОЗИ, иҷрои корҳо;
- бо мақсади назорат, дастгирӣ ва арзёбии сатҳи ИОЗИ ба таври доимӣ чамъоварӣ, коркард ва таҳлили иттилоот оид ба истифодаи захираҳои истехсолӣ амалӣ мегардад;
- тартиб додани дурнамои самтҳои минбаъдаи баланд бардоштани сатҳи ИОЗИ.

Расми 1. Алгоритми марҳилаҳои раванди баланд бардоштани сатҳи ИОЗИ

Раванди истехсолот дар як давраи муайян дар ҳолати устувор қарор дошта, зернизоми захираҳо дар мувофиқа бо ҳамдигар фаъолият мекунад. Аммо, чӣ қадаре ки низом дақиқ сохта шуда бошад ҳам, баъди якчанд муддати вақт дар устувории вай тағйирёбӣ дида мешавад, ки аз дигаргуниҳои дар захираҳои истехсолӣ шуда гузашта вобаста мебошад.

Муносибати низомӣ ба истифодаи оқилонаи захираҳои истехсолӣ дар навбати аввал ҳалли масъалаҳои зеринро пешниҳод менамояд:

- навбатнокии (бартарии) рушди захираҳо дар вақт ва ҳудуди корхона;
- миқёси ташкили захираҳо;
- таносуби самтҳои дохилӣ ва берунии иқтисодии истифодабарӣ ва сарчашмаҳои воридшавии захираҳо;
- таносуби марказонидан ва ғайримарказонидан, фишангҳои маъмури- ҳуқуқӣ ва иқтисодии идоракунии захираҳо;
- таносуби омилҳои экстенсивӣ ва интенсивии истифодаи захираҳо.

Расми 2. Мақсад, вазифаҳо ва марҳилаҳои коркарди низоми арзёбии сатҳи муайянқунии заминаи иттилоотӣ барои баҳогузори ташкили ИОЗИ

Дар муносибати низомӣ ба ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ зинаи муҳим на танҳо коркарди алоҳидаи нишондиҳандаҳои нав ё такмилдиҳии нишондиҳандаҳои мавҷуда, балки ташкили низоми нишондиҳандаҳо ва ҷорӣ намудани он ҳамчун воситаи банақшагирӣ ва идоракунии истифодаи захираҳо низ ба ҳисоб меравад. Арзёбии самаранокӣ бояд маҷмӯӣ бошад, яъне на танҳо оқибатҳои иқтисодӣ, балки оқибатҳои иҷтимоӣ ва экологии амалисозии барномаҳои истифодабарии захираҳо низ ба назар гирифта шаванд.

Дар расми 2 мақсад, вазифа ва марҳилаҳои коркарди низоми арзёбии сатҳи муайянқунии заминаи иттилоотӣ барои баҳогузори ташкили ИОЗИ нишон дода шудааст.

Дар ҷадвали 1 принципҳои асосие оварда шудаанд, ки ба ақидаи муаллиф бояд асоси интихоби коркарди қоидаҳои низомӣ ва расмӣ, инчунин усулҳои арзёбиरो ташкил диҳанд.

Ҷадвали 1. - Принципҳои асосии интихоби коркарди қоидаҳои низомӣ ва меъёрӣ, инчунин усулҳои арзёбиरो ташкил медиҳанд

Номгӯӣи принцип	Шарҳи принцип	Мундариҷаи принцип
1. Принципи мутобиқ-оии мақсад	Мутобиқии шаклҳо, усулҳои арзёбӣ ва таҳлил ба мақсадҳо ва принципҳои истифодаи	Пайравӣ ба принциби мазкур имконият медиҳад, ки дар марҳилаҳои аввали коркарди ме-тодикаи ҷенкунӣ ва таҳлил хусусияти объекти таҳқиқшаванда на фақат

	окилонаи захираҳои истеҳсоли	хамчун низоми ҳа-мин синф, балки инчунин ҳамчун хусусиятҳои мушаххаси танҳо ба ҳамин объекти омӯзиш хос ба назар гирифта шаванд.
2.Принсипи мақсаднокӣ	Талаботро нисбат ба натиҷаҳои арзёбӣ ва таҳлили истифодаи окилонаи захираҳои муайян мекунад.	Пайравӣ ба принсипи мазкур имконият мебахсад, ки ба камбудии асосии қисми зиёди методикаҳо-чудошавӣ ва талаботи надошта-нии натиҷаи таҳлилҳо роҳ дода шавад.
3.Принсипи дастрасӣ	Талаботро нисбат ба низоми ченкунӣ-таҳлилии ҳамчун воситаи барои истифодабарандагон фаҳмо, одӣ ва дастрас пешниҳод менамояд.	Низоми ченкунӣ-таҳлилии арзёбии истифодаи окилонаи захираҳои дастрас ва фаҳмо намуда, метавонем ба оммафаҳм гарди-дани барномаҳои баланд бардоштани сатҳи истифодаи окилонаи захираҳои дар байни иҷ-роқунандагони мушаххас таъя кунем.
4.Принсипи инъикоси миқдории натиҷаҳо	Ҳамаи ченкуниҳои ҳан-гоми арзёбӣ ва таҳлил истифода бурда мешуда бояд ки ба таври миқдорӣ истифода карда шаванд. Параметрҳои сифатӣ низ ба квантификатсиякунӣ ниёз доранд.	Мушкилоти асосӣ аз арзёбии миқдории нишондиҳандаҳои сифатӣ иборат мебошад. Ба-рои ҳалли масъалаи мазкур пешниҳод карда мешавад, ки усули баҳодихӣ бо роҳи ҳолгу-зорӣ (масалан, аз 1 то 5) истифода бурда шавад. Чунин муносибат имконият мебахсад, ки натиҷаҳои таҳқиқот на дар сатҳи «хуб» ё «бад», балки дар сатҳи рақамҳои мушаххас тартиб дода шаванд.
5.Принсипи динамикӣ	Зарурати бақайдгирии динамикаи тағйирёбии мақсадҳо ва вазифаҳои ро, ки ба воситаи низоми истеҳсолот ҳал карда ме-шаванд, муайян мекунад.	Бо гузашти вақт мақсадҳо ва вазифаҳои истифодаи окилонаи захираҳои истеҳсоли ва шароитҳои дохилӣ (тағйирёбии сохтор, сифати захираҳои) иваз мешаванд, ки зарурати тағйирёбии мақсадҳо ва вазифаҳои арзёбӣ ва таҳлилро ба миён меоранд.
6.Принсипи воқеият-нокӣ	Имконияти истифодабарии натиҷаҳои арзёбӣ ва таҳлил бо назардошти хусусиятҳои динамикаи тағйироти берунӣ ва им-кониятҳои низоми истеҳсолот	Муҳимияти иттилооти дастрас карда мешуда оид ба натиҷаҳои истифодаи захираҳои барои низоми истеҳсолот, ки ба-рояшон тағйироти на он қадар зиёд аз параметрҳои меъёрӣ ба тағйироти чиддӣ оварда мерасонанд, ниҳоят зарур мебошад.
7.Принсипи илмнокӣ	Истифодаи усулҳои муо-сири таҳлил, арзёбӣ ва пешгӯикуниро пешниҳод менамояд.	Истифодабарии ҳатмии ҳамаи принсипҳои қаблии истифодаи окилонаи захираҳои истеҳсолиро дар назар дорад.

Низоми пешниҳодшудаи принсипҳои имконият мебахсад, ки талаботи шароити муносири бозаргонӣ, инчунин, мақсадҳои арзёбӣ ва таҳлили истифодаи окилонаи захираҳои айнан пайгирӣ карда шуда, шаклҳо, усулҳо ва қоидаҳои зарурии арзёбӣ ва таҳлил интиҳоб гарданд.

Таҳлили маҷмӯии сатҳи истифодаи окилонаи захираҳои истеҳсолиро бо чунин роҳҳо гузаронидан мумкин аст:

- бо усулҳои анъанавӣ, яъне маълумоти оморӣ, муқоисакунӣ, гурӯҳбандӣ, назорати интиҳобӣ, назорати лаҳзавӣ, усули графикӣ, қаторҳои динамикӣ, усули индексӣ, ивазкунӣ ва ғайраҳо;

- бо усулҳои иқтисодӣ-математикӣ, яъне моделҳои трендӣ, таҳлили коррелясионӣ-регрессионӣ, моделсозии низомӣ.

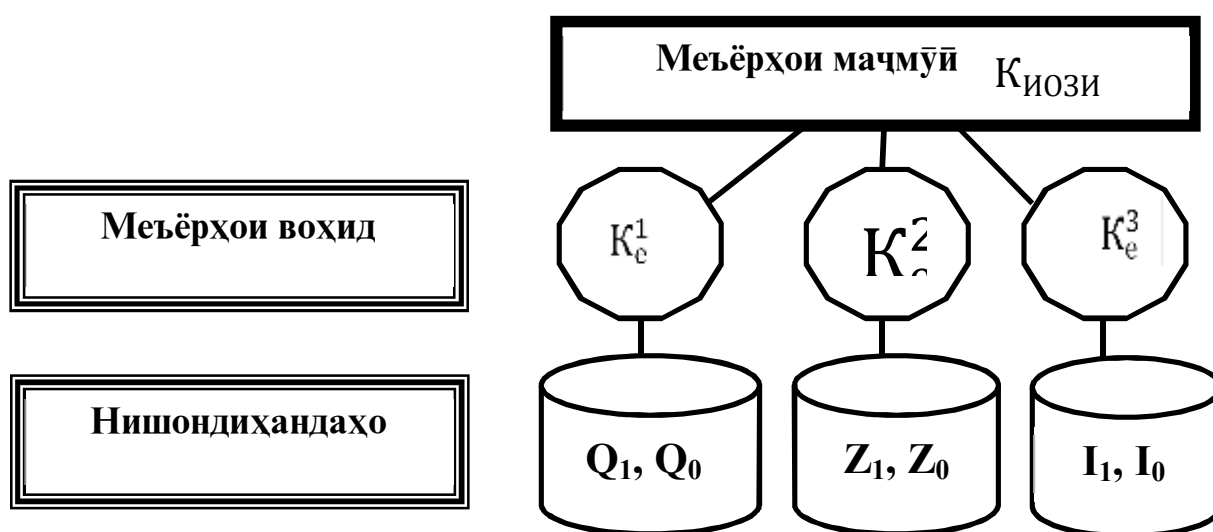
Бо мақсади муайян кардани сатҳи истифодаи захираҳои метавон ду муносибати зеринро истифода кард:

- таъсис додани заминаи илман асосноккардашудаи меъёрҳои истифодаи захираҳои ва муқоиса кардани нишондиҳандаҳои бадастомада бо меъёрҳо. Мавҷудияти меъёрҳои илман асосноккардашуда имконият мебахсад, ки хароҷоти воқеии корхона бо хароҷоти нақшавӣ муқоиса гардида, сатҳи истифодаи захираҳои муайян карда шаванд. Ҳар як самти муайяншуда бояд ки ҳам аз нуқтаи назари техникӣ ва ҳам аз нуқтаи назари иқтисодӣ арзёбӣ карда шавад [4].

- муқоисакунии нишондиҳандаҳои корхона бо дигар корхонаҳои пешрафта аз рӯйи фаъолияти бо ҳам монанд.

Муносибати якум имконият медиҳад, ки дастовардҳои корхона дар соҳаи истифодаи захираҳо мустақкам карда шаванд. Дар асоси муносибати дуюм ба рушди корхона дигаргунӣ ворид мегардад, яъне, дар ҳолати қафомонии корхона аз рақибон аз рӯйи сатҳи истифодаи захираҳо, мақсадҳои нисбатан душвортар ё баръақс, мақсадҳои сабуктар ташкил карда мешаванд. Бартариии ин муносибат чунин ифода меёбад. Корхона барои ҳар як сол дар назди худ мақсадҳои муайянро мегузорад. Бигзор, дар ҳолати мо, яке аз ҳадафҳо ба як ғоизи муайян кам кардани хароҷот барои истеҳсоли маҳсулот дар муқоиса бо давраи гузашта бошад. Ҳамин тавр, дар назди корхона мақсади минбаъд мунтазам тақмил додани фаъолияти худ гузошта мешавад. Илова бар ин, тавсия дода мешавад, ки низоми арзёбие ташкил карда шавад, ки мақсади он аз беҳтар намудани нишондиҳандаҳои истифодаи муносибати захираҳои истеҳсолӣ на аз ҳисоби омилҳои интенсифӣ, балки аз ҳисоби омилҳои экстенсифӣ иборат мебошад.

Дар низоми арзёбии истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ яке аз унсурҳои нисбатан муҳими низомӣ интиҳоби меъёрҳои мувофиқ мебошад. «Меъёр (аз калимаи юнонии κριτήριον гирифта шуда, маънояш воситаи мулоҳиза ё фикр кардан мебошад) аломате (нишонае) мебошад, ки дар асоси он арзёбӣ, муайянкунӣ ё гурӯҳбандии чизе гузаронида мешавад, яъне меъёри баҳо» [1]. Дар ҳолати мо, ин арзёбии сатҳи истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ мебошад. Миқдори меъёрҳои арзёбӣ метавонанд ба даҳҳо расанд. Дар ин ҳолат, барои гурӯҳбандии меъёрҳо истифодаи муносибати иерархӣ мувофиқи мақсад доништа мешавад. Барои маҷмӯи меъёрҳо сохтани иерархияи меъёрҳо зарур мебошад. Сатҳи поёнии иерархия аз меъёр ва нишондиҳандаи воҳид иборат буда, бояд қадам ба қадам то сатҳи болоии иерархия зиёд карда шаванд. Маҷмӯи меъёрҳо дар шакли дарахт гурӯҳбандӣ ва сохторсозӣ кардан мумкин аст (расми 3).

Расми 3. Сохтори меъёрҳои арзёбии сатҳи истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ

Нишондиҳандаҳои банақшагирии дохиликорхонавӣ наметавонанд барои ҳамаи корхонаҳои кишоварзӣ яхела бошанд. Онҳо бо назардошти хусусиятҳои технологияи корхонаи алоҳида муайян карда мешаванд. Барои он ки натиҷаҳои корҳои чузъу томҳои сохтори корхона ба таври воқеӣ инъикос карда шаванд, миқдори нишондиҳандаҳо низ вобаста аз шароити истеҳсолот метавонанд гуногун бошанд.

Ба андешаи мо, коркарди нишондиҳандаҳои истифодаи оқилонаи захираҳо бояд бо назардошти имкониятҳои зерин амалӣ карда шаванд:

- муқарраркунии илман асосноккардашудаи онҳо дар давраи нақшавӣ;
- тартиби «хаматарафа»-и нишондиҳандаҳо аз рӯйи сатҳҳои идоракунии;

- назорат аз болои иҷроиши нишондиҳандаҳо ва чорабиниҳои онҳоро таъминкунанда;

- таҳлили нишондиҳандаҳо дар сатҳи дилхоҳи идоракунии, инчунин муайян кардани сабабҳои, ки иҷроиши онҳоро бозмедоранд;

- мутобиқати нишондиҳандаи мушаххас ба муҳити амалкунандаи ташаккули он тибқи маҷмӯи иттилоотӣ ва гардиши ҳуҷҷатҳои мавҷудбуда.

Ҳамин тавр, бояд қайд кард, ки принсипи муҳими арзёбии истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли дар корхонаҳои кишоварзӣ муносибати низомӣ мебошад. Новобаста ба хусусият ва самтҳои таҳқиқот, муносибати низомӣ бояд ҳамаи нишондиҳандаҳои ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолотро дар бар гирад. Дар натиҷа нишондиҳандаҳои истифодаи захираҳо раванди истеҳсолотро ба самти расидан ба мақсадҳои дар назди корхона гузошташуда равона месозанд.

Адабиёт

1. Большой экономический словарь // Под ред. И.Н. Азрилияна. - М.: Институт новой экономики, 1999. - 1248 с.
2. Анализ концепций общей теории систем. // Научная электронная библиотека. [Электронный ресурс]. /http://www.monographies.ru/16-410 (дата обращения: 19.05.2021г.).
3. Бакунец О.Н. Управление стратегией распределения ресурсов на основе многокритериальных динамических моделей: дис. канд. эк. наук / О.Н.Бакунец. – Воронеж, 2003. - 162 с.
4. Бисенгазиев М.Б. Оценка эффективности использования ресурсного потенциала. / М.Б. Бисенгазиев // Экономика с.-х. и перераб. предприятий. 1994.- № 10. - С. 14-15.
5. Джоналоев М.С. Земля-главное средство производства в сельском хозяйстве / М.С. Джоналоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2020. - № 7. - С. 45-50.
6. Концепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2008, [№ 658](#).
7. L. von Bertalanffy, General System Theory - A Critical Review, «General Systems», vol. VII, 1962, p. 1-20. Перевод Н. С. Юлиной.
8. Мирсаидов А.Б. Рушди инноватсионии системаи саноати шаҳри Душанбе. /А.Б.Мирсаидов, Н.С.Шомадова. – Душанбе: «Ирфон», 2018, - 175 с.
9. Санжина О.П. Формирование инвестиционной политики в сфере промышленного развития региона/О.П. Санжина, Р.В. Бадараева// Научное издание. - Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2006. - С. 204.
10. Туровец О.Г. Теория организации./О.Г.Туровец, В.П.Родионова. - Воронеж: ВГТУ, 1998. - 106 с.

УДК: 330.322.1

ТАҶРИБАИ САРМОЯГУЗОРӢ БА РУШДИ ИНФРАСОХТОР ДАР ЯК ҚАТОР КИШВАРҶОИ ҶАҶОН

Саидов Қиёмиддин Тағоймуродович – муаллими калони кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонии факултети молиявӣ ва иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, ноҳияи Шохмансур, кӯчаи Айни 285, хучраи 39. E-mail: Qiyomiddin-1983@mail.ru Телефон: (+992) 918666108

Мақолаи илмӣ мазкур хусусияти таҳлилии дошта, дар он оид ба таҷрибаи як қатор мамлакатҳо дар самти тақмили сармоязузорӣ ба рушди инфрасохтор, аз ҷумла инфрасохтори сайёҳӣ аз нигоҳи илмӣ баҳогузори карда шудааст. Дар ҷараёни таҳқиқот аслан давлатҳои мавриди назар қарор гирифтаанд, ки дар самти иқтисодӣ ва баҳии сайёҳӣ дастовардҳои беназирро соҳиб гафтаанд.

Дар мақола, инчунин, динамикаи сармоязузорӣ ба инфрасохтор дар кишварҳои ҷаҳон оварда шуда, асоснок карда шудааст, ки яке аз самтҳои асосии рушди иқтисодӣ ин сармоязузорӣ ба инфрасохтор ба ҳисоб меравад.

Дар қисмати охир дар асоси таҳлили таҷрибаи мамлакатҳои пешрафтаи ҷаҳон дар соҳаи сармоягузорӣ ба инфрасохтор хулосаҳо ва пешниҳодҳо дар ин самт гурӯҳбандӣ карда шудаанд.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ ба рушди инфрасохтор, инфрасохтори сайёҳӣ, таҷриба, тамоюл, сармоягузорӣ, инкишоф, нақлиёт, хизматрасонӣ, лоиҳаҳои сармоягузорӣ.

ОПЫТ ИНВЕСТИРОВАНИЯ В РАЗВИТИЕ ИНФРАСТРУКТУРЫ В НЕКОТОРЫХ СТРАНАХ МИРА

Саидов Қиёмиддин Тағоймуродович – старший преподаватель кафедры мировой экономики финансово-экономического факультета Таджикского национального университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, район Шохмансур, улица Айни 285, кв.39. E-mail: Qiyomiddin-1983@mail.ru Телефон: (+992) 918-66-61-08

Данная научная статья носит аналитический характер и рассматривает опыт ряда стран в улучшении инвестирования в развитие инфраструктуры, в том числе туристической инфраструктуры с научной точки зрения. Основное внимание уделяется странам, добившимся значительных успехов в экономике и сфере туризма.

В статье также представлена динамика инвестиций в инфраструктуру в мире и обосновано, что одним из основных направлений экономического развития являются инвестиции в инфраструктуру.

В конце на основе анализа опыта развитых стран в области инвестиций в инфраструктуру сгруппированы выводы и рекомендации в этой области.

Ключевые слова: инвестирование на развитие инфраструктуры, туристическая инфраструктура, опыт, тенденции, инвестиции, развитие, транспорт, услуги, инвестиционные проекты.

EXPERIENCE OF INVESTING IN INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT IN SOME COUNTRIES OF THE WORLD

Saidov Qiyomiddin Tagoymurodovich- senior lecturer of Department of world economy, faculty of Finance and economics, Tajik National University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Shokhmansur district, 285 Aini street, apartment 39. E-mail: Qiyomiddin-1983@mail.ru Phone: (+992) 918-66-61-08 This research article is analytical in nature and examines the experience of several countries in improving investment in infrastructure development, including tourism infrastructure from a scientific point of view. The focus is on countries that have made significant strides in the economy and tourism.

The article also presents the dynamics of investments in infrastructure in the world and substantiates that one of the main directions of economic development is investments in infrastructure.

At the end, based on an analysis of the experience of developed countries on the field of infrastructure investment, conclusions and recommendations in this area are grouped.

Key words: investment in infrastructure development, tourism infrastructure, experience, trends, investments, development, transport, services, investment projects.

Дар давраи муосир вобаста ба болоравии нишондиҳандаҳои иқтисодӣ чӣ дар сатҳи глобалӣ ва чӣ дар сатҳи давлатҳо, дараҷаи даромаднокии аҳолии сайёра афзун гардидааст. Чунин ҳолат боиси беҳгардии қобилияти харидории онҳо ва сабаби рушди соҳаи сайёҳӣ, яъне ҳам сайёҳии дохилӣ ва ҳам сайёҳии байналхалқӣ шудааст. Аз ин рӯ, давлатҳое, ки тавонистанд инфрасохтори сайёҳиро мукамал намоянд, дар бозори ҷаҳонии сайёҳӣ мавқеи муайяни худро ишғол кардаанд.

Қайд намудан лозим аст, ки дар рушди соҳаи сайёҳӣ омилҳои зерин нақши муассир доранд:

-омили табиӣ, яъне мавҷудияти сарватҳои табиӣ сайёҳӣ;

-омили институтсионалӣ, яъне қабули санадҳои меъёрию ҳуқуқии ба пешрафти соҳа мусоидаткунанда;

-омили инфрасохторӣ, яъне бунёди инфрасохтори мукамали сайёҳӣ ва ғайра.

Албатта, яке аз омилҳои муҳимтарин ин мавҷудияти инфрасохтор мебошад. Аз ин сабаб, кулли кишварҳои пешрафта ба масъалаи мазкур нигоҳи хосае равона менамоянд.

Ташаккули инфрасохтори сайёҳӣ, пеш аз ҳама, сармоягузори тоқозо менамояд. Маҳз сармоягузорӣ ба инфрасохтори сайёҳӣ боиси мукамалгардии он гардида, сабаби афзоиши сафарҳои сайёҳии байналмилалӣ дар ин давлатҳо шуда, дар бозори ҷаҳонии сайёҳӣ мақоми онҳоро мустаҳкам намудааст.

Аз суҳанҳои боло бар меояд, ки дар самти рушди инфрасохтори умумӣ, аз ҷумла инфрасохтори сайёҳӣ дар кишварҳои ҷаҳон таҷрибаи кофӣ ташаккул ёфтааст ва омӯзишу татбиқи он дар Тоҷикистон дар маҷмӯъ аз аҳамият ҳолӣ нест ва месазад, ки аз таҷрибаи давлатҳои гуногун истифода намоем.

Бинобар ин, дар таҳқиқоти мо таҷрибаи якҷанд кишварҳо ва минтақаҳои алоҳида дар самти сармоягузори дохилӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ барои рушди инфрасохтор мавриди таҳлил қарор дода мешавад. Чунончи:

Таҷрибаи Хитой

Дар иҷлосияи 18-уми Ҳизби коммунистии Хитой ду ҳадафи дарозмуҳлат муайян карда шуд. Дар соли 2021 иқтисодиёти Хитой ба сатҳи миёнаи ҷаҳонӣ расида, то соли 2049 ба кишвари муосири демократӣ ва босубот табдил меёбад. Стратегияи “инкишофи босуръат” дар даҳсолаи аввали асри нав натиҷаҳои назаррас нишон дод: сатҳи рушди миёнаи солона 10,3% ва рушди ММД ба сари аҳоли – 10,1%. Саҳми ширкатҳои давлатӣ дар шуғли аҳолии шаҳрҳо аз 28% то 18% коҳиш ёфт. Истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 8 баробар ва ҳаҷми содирот 6 баробар афзоиш ёфта, сатҳи даромад дар шаҳр ва деҳот 70% фарқ кард ва коэффитсиенти Чинӣ ба 0,5 расид [10].

Инфрасохтор дар наздик намудани сатҳи зиндагӣ ва фазои сармоягузори вилоятҳои Хитой нақши муҳим бозид. Сармоягузорӣ ба инфрасохтор дар Хитой агар, аз як тараф, дар оянда ҳазорҳо ҷойи кории навро ба вуҷуд орад, аз тарафи дигар, қувваи кориро аз соҳаҳои ғайрисамаранок барои бунёди инфрасохтор ҷалб намуд. Як миллиард доллари ба инфрасохтор равонашуда 15 ҳазор ҷойи корӣ ва тақрибан 30 ҳазор ҷойи корӣ дар соҳаҳои бо он алоқаманд таъсис меёбад.

Тибқи таҳлили мутахассисон, ҳар як доллари барои лоиҳаи инфрасохтори Хитой равонашуда 1,59 доллар самара медиҳад, чунки соҳибкорон хароҷоти худро дар самти нақлиёт, коммуникатсия ва истифодаи захираҳо кам карда тавонистанд. Дар байни солҳои 2010-2020 Хитой ба ҳисоби миёнаи солона 200 миллиард доллар ба инфрасохтор сармоягузорӣ намудааст. Пешбинӣ шудааст, ки дар солҳои наздик дар Хитой 16 ҳазор километр роҳи оҳани баландпояи босуръат бунёд мегардад.

Хусусияти сармоягузорӣ дар замони муосир ба инфрасохтор аз рӯи таҳлили мо нишон дод, ки дар оянда Хитой ба инфрасохтори пешқадам сармоягузори афзоиш дода, ба инфрасохтори анъанавӣ ҳаҷми онро кам мекунад, яъне, ҷоришавии дастовардҳои илму техника дар инфрасохтори Хитой ҳислати фарқкунандаи ин кишвар ба ҳисоб меравад.

Хусусияти дигари рушди инфрасохтор, аз ҷумла инфрасохтори сайёҳӣ дар Хитой дар он аст, ки ислоҳот дар самти кам кардани сатҳи камбизоатӣ, махсусан дар деҳот бо роҳи сармоягузорӣ ба инфрасохтор сурат гирифта, таъсири худро ба рушди соҳаҳо, аз ҷумла сайёҳӣ расонид.

Масоҳати калони ҳудуди Хитой имкон наметод, ки ба вилоятҳои марказӣ сайёҳон ворид шаванд. Бинобар ин, сармоягузорӣ барои пайваст намудани минтақаҳои дохилии Хитой бо роҳҳои муосири оҳану автомобилгард, рушди инфрасохтори таъминот бо барқу дигар иншооти муҳандисӣ афзалияти сиёсати кишвар дар ин самтро майян намуд, ки хусусияти дигари рушди инфрасохтор дар Хитойро нишон медиҳад.

Дар давраи рушди сайёҳӣ дар Хитой ин соҳа дар навбати худ барои ҷалби сармояи хориҷӣ аҳамият дошт, чунки сармоягузор ҳам бо мақсади сайёҳӣ ворид шуда, стратегияи маблағгузори худро таҳия низ менамояд. Аз аввали ислоҳоти иқтисодӣ солҳои 80-уми асри ХХ маҳдудиятҳои воридшавии сайёҳон пурра бардошта шуда, роҳҳо ва иншооти сайёҳӣ бунёд гардиданд, авиатсияи граждани инкишоф дода шуд.

Соли 1978-1979 аввалин лоихаҳои сохтмони меҳмонхонаҳо дар Хитой таҳия шуда татбиқ гардиданд. Мисоли ин лоихаҳо меҳмонхонаи “Тсзянго” дар Пекин ва “Сони сафед” дар Гуанджоу буданд.

Соли 1984 ислоҳот ба шаҳр гузашт ва ба нақша гирифта шуд, ки то оғози асри нав инфрасохтори кишвар азнавсозӣ карда шавад. Соли 1985 даромад аз воридшавии сайёҳон аз сатҳи соли 1978 4,7 маротиба зиёд шуда, ба 1,25 млрд доллар расид. Хитой дар ҷаҳон ҷойи 21-умро аз рӯи раддабандии сайёҳии воридшаванда ишғол намуд [11].

Дар ин давра қонунгузори соҳа ташаккул ёфта, аввалин барномаи рушди сайёҳӣ дар Хитой барои солҳои 1986-2000-ум қабул ва амалӣ гардид, ки мақсади асосии он рушди инфрасохтори муносири соҳа буд. Гурӯҳбандии объектҳои таърихӣ фарҳангӣ ва табиӣ гузаронида шуда, барои ҷойгиркунонии сайёҳон инфрасохтор бунёд гардид. Аввалин боғи ҷангалзор соли 1982 дар Чжантсез ташкил ёфта, соли 2018 дар Хитой аллакай беш аз 1200 чунин инфрасохтори табиӣ мавҷуд буд.

Хислати муҳими ислоҳот дар рушди инфрасохтори сайёҳӣ ин татбиқи сиёсати “панҷравия” сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад. Ба рушди инфрасохтор панҷ гурӯҳи сармоя иҷозат дода шуд: сармоягузори давлатӣ, сармоягузори маъмурияти сайёҳӣ, сармоягузори мақомоти марказии ҳокимияти давлатӣ, сармоягузори мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва сармоягузори дастаҷамъона ва соҳибқорони инфиродӣ.

Баъдан, солҳои 90-ум стратегияи бунёди инфрасохтор дар Хитой тағйир ёфт. Агар давраҳои пеш ба иншооти табиӣ диққат дода мешуд, пас ҳоло ба бунёди инфрасохтори сунъӣ барои намоиш ва ташкили курортҳо сармоя равона мегардад.

Аз солҳои 2001-2006 ислоҳоти Хитой рӯ ба сифат нигаронида шуда, соҳаи сайёҳӣ ба соҳаи ҳаракатдиҳандаи рушд табдил ёфт. Сармоягузорӣ ба инфрасохтор босуръат афзуд. Аз соли 2015 дар доираи стратегияҳои қабулшуда ба кластерикунони инфрасохтори сайёҳӣ ва инноватсия дар соҳа диққати аввалиндараҷа дода шуд.

Таҷрибаи Чопон

Дар фарқият бо Хитой дар Чопон сармоягузорӣ ба инфрасохтор аз ҳисоби бучети давлатӣ аз солҳои 60-ум авҷ гирифта, сармояи хусусӣ низ ҷалб карда шуд. Дар самти нақлиёт ҳоло дар Чопон зиёда аз 1,2 миллион километр роҳҳо бунёд шуда, нақлиёт ба беш аз 100 миллион нафар хизмат мерасонад. Дар байни шаҳрҳои Чопон якҷанд шабакаи бо ҳам алоқаманди роҳҳои пулакӣ амал мекунанд, ки хислати хоси нақлиёти ин кишварро нишон медиҳад.

Қариб 30 ҳазор километр роҳҳои оҳан бунёд гардида, 40 фоизи онҳо барои электроқатораҳо мувофиқ карда шудаанд. Дар бозори дохилӣ якҷанд ширкатҳои роҳи оҳан, амсоли JR Group, Kintetsu Corporation, Seibu Railway ва Keio Corporation бо ҳам рақобатдоранд ва ҳамарӯза 250 қатораҳои баландсуръат байни шаҳрҳо ҳаракатдоранд. Дар дохили шаҳрҳо троллейбусҳои рӯйзаминӣ фаъолият надоранд ва бештар нақлиёти зеризаминӣ дар шаҳрҳо ҳаракат менамоянд.

Дар кишвар се фурудгоҳи калонтарин Нарита, Кансай ва Тюбу ба мусофирон дар ҳатсайрҳои байналмилалӣ хизмат мерасонанд. Бандари калонтарини кишвар Нагоя мебошад.

Вобаста ба рушди инфрасохтор дар Чопон шароити муфиди зиндагӣ, ҳаракати мусофирону сайёҳон, фаъолияти соҳибқорӣ ва истеҳсоливу тичоратӣ фароҳам оварда шуда, сатҳи зиндагии аҳоли баланд бардошта шудааст. Коэффитсиенти Чинӣ дар кишвар соли 2019 ба 0,38 баробар шудааст. Бояд дар назар дошт, ки аз рӯи ММД кишвар дар ҷаҳон ҷойи 3-юмро ишғол намуда (соли 2019 – 5,04 трлн доллар), 70 фоизи он дар соҳаи хизматрасонӣ ва 28 фоиз дар саноати технологияи баланд ташаккул меёбад [3].

Хусусияти муҳими Чопон дар рушди инфрасохтор ва истеҳсолот (monozukuri) дар маҷмӯъ ин майлқунӣ ба баланд бардоштани сифат аз рӯи идеологияи “кайдзен” ва бехтар намудани қобилият, қонеъшавии истеъмолкунандагон ва эътимоднокии дарозмуҳлат мебошад. Ба ин хувияти миллати чопонӣ ва маҳдуд будани захираҳои замину меҳнат дар кишвар таъсири худро расонидааст.

Мавқеи ҷойгиршавии Чопон ҳамзамон ба ташаккули инфрасохтори нақлиёти ин кишвар таъсир расонида, таваҷҷуҳ ба истифодаи якчанд намуди нақлиёт дар боркашонии байналмилалӣ дода шудааст. Барои сайёҳон бошад, бештар ин кишвар тавассути нақлиёти ҳавоӣ дастрас буда, дар дохил нақлиёти автомобилӣ ва роҳи оҳан васеъ истифода мешавад.

Дар Чопон инфрасохтори зарурии сайёҳӣ дар сатҳи баланд ташаккул ёфта, 5,4% ҳудуди кишварро 30 боғи милли фаро мегирад. Ҳамзамон, иншооти гуногуни ҷойгиркунонии сайёҳон ва истироҳати онҳо, ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ ва динӣ ташаккул ёфтаанд. Дар Чопон 3,5 ҳазор меҳмонхонаҳои шакли аврупоӣ, ҳамзамон миқдори зиёди меҳмонхонаҳои милли (хотэру, рёкан, анъанавии милли, минсюку, отел-онсэн, бизнес-отел, отел-капсулашакл, отел-люкс, хонаи ҷавонон) амал мекунад, ки хусусияти хоси ин кишвар мебошад. Дар шаҳрҳо барои сайёҳон хонаҳои анъанавии милли ҳамчун меҳмонхона низ хизмат мекунад. Ҳамзамон, дар деҳот низ меҳмонхонаҳои ҷавобгӯ ба талабот бо технологияи ҳозиразамон амал мекунад.

Дар ҷазираи Хоккайдō ва Алпи ҷопонӣ инфрасохтори намудҳои зимистонаи варзиш, дар ҷанубу шарқи ҷазираи Хонсю, ҷазираи Кюсю ва Окинава осоишгоҳҳо инкишоф ёфтаанд. Асоси сайёҳии муолиҷавӣ осоишии Чопонро обҳои гарм ташкил дода, дар атрофи онҳо инфрасохтори замонавӣ бунёд гардидааст, ки дар маҷмӯъ 15 ҳазор меҳмонхонаҳоро дар бар мегирад [1].

Хусусияти муҳими рушди инфрасохтори сайёҳӣ дар Чопон дар ташаккули иншоот ва мавзёҳои динӣ мебошад. Дар атрофи ҷунин мавзёҳо ҳамаи шароити муосири инфрасохторӣ бунёд гадидаанд. Ҳамзамон, қуллаи кӯҳҳои Фудзияма, Татэяма, Хакусан ҳамчун мавзёҳои зиёратӣ таъйин шудаанд.

Хусусияти дигар дар он зоҳир меёбад, ки инфрасохтори истехсолӣ ва иҷтимоӣ низ ҳамчун объекти сайёҳӣ дар ин кишвар истифода мешавад. Коргоҳҳои истехсоли қолинҳо, фермаҳои чорводорӣ, растанипарварӣ, боғҳо, корхонаҳои автомобилбарорӣ ва ғайраҳо, ки таъйиноти асосиашон истехсолӣ мебошад, ба сифати инфрасохтори сайёҳӣ низ истифода бурда мешаванд.

Дар ин кишвар сайёҳии кишоварзӣ, экологӣ, деҳот хеле ташаккул ёфтааст. Бинобар ин, хусусияти рушди инфрасохтор дар Чопон дар нигоҳ доштани табиат дар шакли дастнорас зоҳир меёбад, ки аз фарҳанги баланди экологӣ шаҳодат медиҳад.

Таҷрибаи Сингапур

Сингапур мавқеи ҷуғрофӣ хос дошта, ҳамчун шаҳр ва давлат аз 63 ҷазира иборат мебошад, ки масоҳати умумиаш 719,9 км² мебошад.

Сингапури имрӯза яке аз шаҳрҳои қиматтарин ҳисоб ёфта, аз тарафи дигар, тибқи арзёбиҳои байналмилалӣ шаҳри бехатар, дорои низоми нақлиёти мусоид ва имконоти сайёҳии бемамонена мебошад [9].

Бо шарофати бунёди инфрасохтори сифаташ баланди сайёҳӣ дар Сингапур соҳаи муҳими ташаккули даромад ва ММД ба ҳисоб рафта, даромади солона аз соҳа 26-30 млрд долларро ташкил намуд. Сайёҳон асосан аз Хитой, Кореяи Ҷанубӣ, ИМА, Шохигарии Бритониё ба ин кишвар сафар менамоянд. Яке аз инфрасохтори аввалине, ки сайёҳон бо ин бархӯрдор мегарданд, ин фурудгоҳи Чанги мебошад. Ин иншоот ҳамчун фурудгоҳи бехтарин дар ҷойи намоён (2-3-юм) қарор дорад ва ҳамчун ёдгории асосӣ ба ҳисоб меравад.

Мавқеи якумро дар ҷаҳон ҷиҳати ташаккули инфрасохтори соҳибкорӣ ишғол намудани Сингапур хусусияти хоси ин кишварро ташкил медиҳад. Дар ин кишвар штаб-квартираи беш аз 30 ҳазор ширкатҳои байналмилалӣ ҷойгир шудааст, ки исботи ақидаи қайдшуда мебошад.

Ҳамзамон, ин кишвар дар ҷаҳон аз рӯи осонии пешбурди соҳибкорӣ, бехатарӣ ва мавҷуд набудани коррупсия мавқеи пешсафи ҷаҳонро ташкил медиҳад. Бинобар ин, сармоягузорӣ ба инфрасохтори ин кишвар ҷолибнок ва сифати инфрасохтор ба

стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ буда, барои истифодаи дарозмуҳлат пешбинӣ шудаанд, ки таҷрибаи намунавӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳукумати Сингапур низоми мусоиди андозбандиро ҷорӣ намудааст ва ин кишвар ҳамчун минтақаи миёngoҳӣ байни оффшор ва анъанавӣ мавқеъ мегирад. Барои тамоми ширкатҳо андоз аз даромад 17 фоиз буда, барои ҷалби сармоягузoron мусоид аст. Бинобар ин, хавфи сармоягузорӣ ба инфрасохтори кишвар қариб ба сифр баробар мебошад.

Ҳамзамон, ин кишвар пешсафи ҷаҳон дар идоракунии ва боздеҳии инфрасохтор ба ҳисоб рафта, соли 2020 ҷойи якумро бо индекси 88,7 ишғол намуд. Яъне, як доллари ба инфрасохтор сармоягузоришуда 1,87 доллар боздеҳӣ дорад [13]. Илова бар ин инфрасохтори шаҳр пурра ба принсипи эконизом мутобиқ карда шудааст.

Таҷрибаи кишварҳои Иттиҳоди Аврупо

Хусусияти Аврупои Ғарбӣ ва Шарқӣ дар мавҷудияти иншооти таърихию фарҳангӣ, пайвасти инфрасохтори қадима ва муосир, меъморӣи аврупоӣ ва муҳити фарҳангӣ зоҳир меёбад. Дар баробари ин дар кишварҳои Аврупо шабакаҳои калонтарини роҳи оҳану автомобил бунёд гардидааст, ки таърихи он ба асрҳои пеш рост меояд. Шабакаҳои роҳҳо бо сиёсати ягонаи зудҳаракатии молу сармоя ва аҳолии алоқаманд буда, кӯшиш ба харҷ дода мешавад, ки амалиёти савдои байнихамдигарӣ бемамонеа сурат гирад.

Шабакаҳои дарозтари роҳи автомобилгард ба Фаронса (беш аз 1 млн км), Испания (685 ҳаз км), Италия (490 ҳаз км), Лаҳистон (425 ҳаз км), Британияи Кабир (400 ҳаз км) рост меояд. Роҳи оҳани Иттиҳоди Аврупо дар якҷоягӣ бошад, аз дарозии роҳи оҳани ИМА, Ҳиндустон ва Хитой дар алоҳидагӣ дарозтар мебошад ва қисми бештари он дар ғарб бо хати барқ мучаҳҳаз гардонида шудааст. Ба пешсафон дар ин самт Германия (45 ҳаз км), Фаронса (30 ҳаз км), Италия (25 ҳаз км), Руминия (23 ҳаз км), Лаҳистон (20 ҳаз км), Британияи Кабир (17 ҳаз км) ва Испания (16 ҳаз км) дохил мешаванд.

Хусусияти муосири сармоягузорӣ ба инфрасохтори Иттиҳоди Аврупо ин маблағгузорию мутамарказ барои сохтмони асосии роҳҳо ва дигар намуди инфрасохтор ба ҳисоб меравад. Танҳо соли 2018 аз ҷониби Комиссияи Аврупо барои инфрасохтор 2,7 млрд евромаблағ, аз ҷумла 1,8 млрд евро барои кишварҳои ҳамроҳшуда бо мақсади кам кардани фарқият дар инфрасохтор ҷудо карда шудааст (Булғория, Маҷористон, Юнон, Кипр, Латвия, Литва, Руминия, Словакия ва дигар кишварҳо) [6].

Тамоюли муосири сармоягузорӣ ба инфрасохтор дар Иттиҳоди Аврупо бо иқтисоди “сабз” алоқамандӣ дошта, стандартҳои экологӣ қавитар гардида истодаанд. Бинобар ин, бунёди инфрасохтори сабз тавассути гузариш ба нақлиёти барқӣ, истифодаи маводи истифодааш дарозмуҳлат, истифодаи сарчашмаҳои барқароршавандаи неруи барқ, бунёди смарт-хонаҳо, рушди сайёҳии экологӣ, истифодаи нақлиёти сабуки бемуҳаррик, умуман, инфрасохтори камкарбон дар Аврупо ба ҳукми анъана ворид шудааст.

Хусусияти муҳими инфрасохтори сайёҳӣ дар Иттиҳоди Аврупо ин ҳамбастагӣ ва алоқамандии инфрасохтори роҳу нақлиёт ва сайёҳӣ ба ҳисоб рафта, турҳои Аврупоӣ, ки якҷанд кишвари иттиҳодро фаро мегиранд, паҳн шудааст. Чунин таҷриба барои рушди сайёҳӣ ва иқтисоди кишварҳо самарайи синергии худро медиҳад.

Таҳлили таҷрибаи кишварҳо дар самти рушди инфрасохтор, алалхусус сайёҳӣ нишон дод, ки талабот ба инфрасохтори муосир ва беҳтар дар ҷаҳон афзуда истодааст. Аммо сармоягузорӣ ба инфрасохтор дар сатҳи зарурӣ на дар ҳамаи кишварҳо ба роҳ монда шудааст. Агар дар кишварҳои мутараққӣ сармоягузорӣ бештар бо ҷалби сармояи давлатӣ ва бахши хусусӣ ба роҳ монда шавад, пас кишварҳои рӯ ба инкишоф ва сустгарақӣ асосан ба сармояи созмонҳои молиявӣ байналмилалӣ ва кишварҳои шарик эҳтиёҷот доранд. Бинобар ин, дар доираи ин созмонҳо ва кишварҳо лоиҳаҳои бузурги минтақавӣ таҳия карда шуда, дар асоси ҳаммаблағгузорӣ ё якмаблағгузорӣ онҳо татбиқи худро меёбанд.

Чадвали 1. - Динамикаи сармоягузорӣ ба инфрасохтор дар кишварҳо млрд. долл

Кишвар	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019/2012
Чопон	113	129	134	138	137	137	139	139	+26
Хитой	579	633	722	770	780	803	877	849	+270
Сингапур	4,2	3,4	3,2	4,0	3,1	3,1	3,2	3,3	-0,9
Фаронса	55	53	52	53	63	63	67	66	+11
Германия	38	38	42	49	53	53	54	55	+17
Италия	31	28	35	30	45	45	47	47	+16
Лаҳистон	19	16	22	19	18	18	19	19	0
Чумхурии Корея	35	38	41	48	45	46	47	48	+13
Қазақистон	3,8	3,6	3,8	5,2	6,1	6,3	6,5	6,7	+2,9

Сарчашма: <https://outlook.gihub.org/countries>

Аз нишондиҳандаҳои чадвали 1 дида мешавад, ки ҳаҷми сармоягузорӣ дар кишварҳои ҷаҳон дар маҷмӯъ рӯ ба афзоиш аст. Рақамҳои Сингапур аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар ин кишвар на барои кам шудани шароити молиявӣ сармоягузорӣ ба инфрасохтор коҳиш ёфтааст, балки вобаста ба самаранокӣ ва сифат, инфрасохтор ба истифодаи дарозмуҳлат бунёд шудааст. Дар байни 8 сол сармоягузорӣ ба инфрасохтор дар Хитой 270 млрд доллар ва Чопон 26 млрд доллар афзоиш ёфтааст, ки аз васеъкунии доираи инфрасохтори ин кишварҳо гувоҳӣ медиҳад.

Ҳаҷми бештари сармоягузорӣ ба инфрасохтори Лаҳистон аз он гувоҳӣ медиҳад, ки аз бучети Иттиҳоди Аврупо ба ин кишвар ва дигар кишварҳои тозаҳамроҳшуда маблағи бештар барои рушди инфрасохтор равона мегардад.

Созмонҳои молиявии байналмилалӣ ва бонкҳои байналмилалӣ ва минтақавии рушд ба рушди инфрасохтор саҳми калон доранд. Дар солҳои охир моҳияти “рушд” аз ҷониби ин созмону бонкҳо тағйир ёфтааст. Агар солҳои пеш онҳо барои лоиҳаҳо маблағ ҷудо менамуданд, пас ҳоло самарайи фузунсозии онҳоро баланд мебардоранд. Яъне онҳо дар ҳамоҳангӣ барои ҷалби сармояи хусусӣ ва давлатӣ ҳаммаблағгузор мегарданд. Тибқи таҳқиқоти Бонки Ҷаҳонӣ, ҳар як доллари ба бахши хусусӣ равонашуда 4-5 доллари иловагӣ сармояро аз бахш ба иқтисодиёт ҷалб менамояд [4].

Бо ин роҳ созмонҳо ва бонкҳои байналмилалӣ рушд касри сармоягузорию ба инфрасохтор рӯпӯш менамоянд ва ба рушди инфрасохтори минтақавӣ саҳмгузор мегарданд. Дар арсаи байналмилалӣ дар баробари созмону бонкҳои байналмилалӣ рушд, ки баъди солҳои ҷанги дуҷуми ҷаҳон ташкил ёфта буданд, бозингарони нав пайдо шуданд. Ин пеш аз ҳама Бонки Осиёи сармоягузорию инфрасохторӣ (ташаббуси Хитой) ва Бонки нави рушд (ташаббуси БРИКС) мебошанд. Соли 2016 гурӯҳи 20-гона инчунин Альянси худро доир ба масъалаи мувофиқасозии рушди инфрасохтор ташкил намуданд ва бо мақсади осон намудани алоқамандӣ ва ҳамкориҳои байни кишварҳо тасмим гирифтанд, ки ба кам намудани касри сармоягузорӣ ба инфрасохтор маблағҳои иловагӣ равона намоянд. Бо ин роҳ гурӯҳи мазкур ҳамоҳангсозии фаъолияти созмону бонкҳои байналмилалӣ рушдро дар самти рушди инфрасохтор, аз ҷумла инфрасохтори “сабз” дар хошияи Рӯзномаи СММ оид ба Ҳадафҳои рушди устувор ба зимма гирифтааст.

Дар байни Бонкҳои байналмилалӣ рушд Бонки Осиёи сармоягузорию инфрасохторӣ нисбатан нав буда, бо сармояи 100 млрд. доллар (асосан Хитой) таъсис ёфтааст, ки мақсади асосии фаъолияти он рушди инфрасохтор дар кишварҳои узви бонк мебошад. Аз рӯи ақидаи коршиносон, маълум аст, ки ин бонк ҷиҳати пешбурди сиёсати хоричии Хитой, истифодаи захираҳои асбӯрии кишвар гузориши сармояи кишвар ба инфрасохтор ва роҳ ёфтани сармояи хусусии хитой ба кишварҳои шарик таъсис дода шудааст[8].

Умуман, бизнес дар таҳияи лоиҳаҳои кумак барои рушд дар кишварҳои ҷаҳон ва барои манфиатҳои худ дар ин лоиҳаҳо иштирок менамояд. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ба таври васеъ ин шакли иштирок дар кумакҳои беруна дар Чопон, Хитой, Кореяи Ҷанубӣ ва

хатто Россия ба назар мерасад. Дар навбати аввал иштироки ширкатҳо дар татбиқи лоиҳаҳо ба онҳо манфиат меорад ва дуюм, ин ширкатҳо ва дигар ширкатҳои кишвари кумакрасон ба бозори кишвари қабулкунандаи кумак бо беҳтар шудани сифати инфрасохтор роҳ меёбанд [2,5,7].

Чопон дар ин самт барои диверсификатсияи воридоти сӯзишворӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳамкориҳо аз шомил намудани онҳо ба қабули кумак аз кишварҳои Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд оғоз намуда, шакли Чопон+Осиёи Марказиро ҳамчун стратегия қабул намуд. Хитой бошад, бо ташаббуси “Як камарбанд – Як роҳ” кишварҳои Осиёи Марказиро ҳамчун заминаи баромадан ба кишварҳои Аврупо ва Шарқи наздик интиҳоб намуд. Қаблан Чопон Хитойро ба ин сифат интиҳоб намуда, кумакҳо барои бунёди инфрасохтор ирсол менамуд ва баъдан Лаос ва дигар кишварҳои ҳамсояи ин кишвар ба сифати объекти сармоягузорӣ бо мақсади рушд интиҳоб гардиданд. Дар навбати худ Хитой ин ташаббусро дар Осиёи Марказӣ ба зимма гирифтааст.

Сармоягузорӣ ба инфрасохтори нақлиёт, энергетика ва дигар соҳаҳо барои пайваст шудани низоми инфрасохтори ин кишварҳо байни ҳамдигар ва бо кишварҳои сармоягузор (Хитой, Чопон, Кореяи Ҷанубӣ ва ғайра) равона шудааст. Дар натиҷа дар мисоли Осиёи Марказӣ ва Қавқоз якҷанд лоиҳаҳои минтақавӣ ташаккул ёфтааст, ки бештари он ба нақлиёт ва энергетика рост меояд (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. - Долонҳои нақлиёти минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ

Номгӯи лоиҳаҳо	Ҳаҷми сармоягузорӣ (млрд. доллари ИМА)	Кишварҳои фароғир
Ташаббуси “Як камарбанд-Як роҳ”	900-8000	Осиё, Аврупо, Африқо
Барномаи Ҳамкории иқтисодии минтақавии Осиёи Марказӣ (ҶИМОМ- CAREC)	31,5	Ҷумҳурии Мардумии Хитой, Қирғизистон, Тоҷикистон, Ўзбекистон, Туркменистон, Қазоқистон, Афғонистон, Покистон, Муғулистон, Гурҷистон, Озарбойҷон
Долони нақлиёти Аврупо-Қавқоз-Осиё (ТРАСЕКА)	0,16	Кишварҳои узви Иттиҳоди Аврупо, Молдова, Руминия, Туркия, Украина, Эрон, Тоҷикистон, Ўзбекистон, Қирғизистон, Туркменистон, Қазоқистон, Гурҷистон, Озарбойҷон
Роҳи оҳани трансасиё	75,6	Беларус, Россия, Қазоқистон, Ўзбекистон, Тоҷикистон, Туркменистон, Хитой, Афғонистон, Покистон, Муғулистон, Арманистон, Озарбойҷон, Бангладеш, Бутан, Бруней, Камбоҷа, Ҳиндустон, Непал, Кореяи Ҷанубӣ, Таиланд, Туркия, Ветнам

Сарчашма: ITF (2019[3]), “Enhancing Connectivity and Freight in Central Asia”, International Transport Forum Policy Papers, No. 71, OECD Publishing, Paris.

Чӣ тавре ки аз ҷадвали 2 бармеояд, лоиҳаҳои бузурги нақлиётӣ бо ташаббуси кишварҳо, махсусан Чопон, Хитой, Туркия, Иттиҳоди Аврупо ва бонкҳои байналмилалӣ рушд дар самти бунёди долонҳои нақлиётӣ дар Осиёи Марказӣ таҳия карда шуда, як қатори онҳо амалӣ шуда истодаанд. Махсусан, лоиҳаи ҶИМОМ, ки аз ҷониби Бонки Осиёи Рушд маблағгузорӣ мегардад, аз 6 долон иборат буда, тамоми кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Ҷанубиро дар натиҷаи татбиқи пурра бо ҳам пайваст менамояд. Мақсади лоиҳа долонҳои нақлиётиро ба долонҳои иқтисодӣ мубаддал кардан мебошад, ки ба рушди кишварҳои минтақа саҳми босазо гузошта метавонад. Омилҳои асосии ҳавасмандкунанда барои сармоягузориҳои ин фазои сармоягузорӣ мебошад [12, с.49-51].

Ҳамин тавр, аз таҳлили таҷрибаи кишварҳо дар рушди инфрасохтор чунин хулоса кардан мумкин аст:

1. Лоихаҳои сармоягузорӣ ба инфрасохтор дар кишварҳои ҷаҳон аз сарчашмаҳои дохилӣ (дар кишварҳои мутараққӣ), маблағгузориҳои бонкҳои байналмилалӣ рушд ва кишварҳои донор (дар кишварҳои мутараққӣ ва рӯ ба инкишоф) татбиқи мегарданд.

2. Низомии ҷаҳонии сармоягузорӣ ба инфрасохтор бо каср рӯ ба рӯ буда, эҳтиёҷоти воқеӣ ба сармоягузорӣ дар қисми бештари кишварҳои рӯ ба инкишоф ба пуррагӣ қонё намегардад.

3. Хусусияти хоси сармоягузорӣ ба инфрасохтор дар Хитой аз истифодаи васеи дастовардҳои илму техника дар бунёди он ба ҳисоб рафта, қорҳои сохтмонӣ аз деҳот ва ба шаҳр (инфрасохтори сатҳи аввалия) ва баъдан аз шаҳр ба деҳот (инфрасохтори пешқадам) гузашт, ки ба рушди сайёҳӣ манфиат овард.

4. Агар дар Сингапур инфрасохтори рушди соҳибкорӣ бо шароити имтиёзноки фаъолият дар ин кишвар рушд ёфта бошад, дар Чопон инфрасохтори иҷтимоӣ дар шаҳру деҳот баробар инкишоф ёфтааст, ки ба рушди сайёҳӣ мусоидат кардааст. Дар Сингапур таҷрибаи пешқадами иҷроӣ босифати лоихаҳои сармоягузориҳои инфрасохторӣ андухта шудааст, ки намунаи ибрат ба ҳисоб меравад.

5. Дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, ки шабакаи рушдёфта ва пайваस्तшудаи инфрасохториро ташкил медиҳад, тамоюли таъмини мутавозинии дастрасӣ ба инфрасохтор дар ҳамаи кишварҳои минтақа сурат гирифта, аз бучети умумӣ ба кишварҳои инфрасохторашон нисбатан сусттараққӣ маблағгузорӣ бештар сурат мегирад. Таҷрибаи дигари хуб дар ин минтақа ин рушди инфрасохтори сабз ба ҳисоб меравад, ки барои боз ҳам зиёдтар ҷалб намудани сайёҳон аҳамиятнок аст.

6. Ба кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳампайвастагии инфрасохтор муҳим арзёбӣ гардида, аз ҷониби бонкҳои байналмилалӣ рушд лоихаҳои минтақавии инфрасохторӣ, махсусан дар самти нақлиёти роҳи оҳан ва автомобилгард маблағгузорӣ карда мешаванд, ки барои Тоҷикистон манфиатовар мебошад.

Адабиёт

1. Богданова Л.П. Туризм в Японии: ресурсы и возможности / Л.П. Богданова, С.С. Дьяконов//Вестник Тверского государственного университета. Серия географии и геоэкологии. - 2015. - №2. - С.113-124.
2. Бородин Е.А. Официальная помощь развитию как основа для развития отношений Японии со странами Центральной Азии /Е.А. Бородин // Казанская наука. - 2013. -№4. — С.15-19.
3. Варфаловская Р.А. Япония: экономическая динамика и внешняя торговля / Р.А. Варфаловская //Россия и Азия. - 2019. - № 3 (8). – С.33-44.
4. Вурф Х. Развитие инфраструктурных инвестиций: «Большая двадцатка» и многосторонние банки развития/Х. Вурф // Вестник международных организаций. - 2017. - Т.12. - № 3. - С. 230–241.
5. Дегтерёв Д.А. Перспективы участия бизнеса в программах содействия международному развитию в контексте выхода на рынки развивающихся стран / Д.А. Дегтерёв // Вестник РУДН, серия Экономика, 2013. - № 1. – С. 60-66.
6. Изменения на транспорте в Европейском союзе/Экономический и социальный Совет ООН. Женева, 2018./Официальный документ/ ECE/TRANS/2018/25.
7. Колимбет Е.Д. Инфраструктурные проекты в странах Восточной Азии как отражение политических интересов Японии /Е.Д. Колимбет//Общество: политика, экономика, право. - 2020. - № 6 (83). - С. 27-30.
8. Матюнина Л.Х. Азиатский Банк Инфраструктурных Инвестиций: вызовы и возможности /Л.Х. Матюнина // Труды Института востоковедения РАН. - 2017. - №4. – С.131-145.
9. Сингапур. Как живется в стране, признанной лучшей для иностранцев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://fotton.ru/singapur>
10. Сян Сяо Ган Социально-экономическая инфраструктура как инструмент выравнивания экономического развития областей Китая /Сян Сяо Ган, А.Н. Ильченко //Современные наукоемкие технологии. Региональное приложение. -2013. - №1(33). - С.66-70.
11. Чжунго люйю тунцзи няньцянь 2016: [Омори солонани сайёҳии Хитой 2016]. – Пекин: Чжунго люйю чубаньшэ, 2017. - Ҷадвали 1-1.

12. Шарипов У.А. Государственные меры стимулирования развития инвестиционных процессов / У.А. Шарипов//Успехи современной науки и образования. -Белгород, 2017. - №4. – С.49-51.
13. ITF (2019[3]), “Enhancing Connectivity and Freight in Central Asia”, International Transport Forum Policy Papers, No. 71, OECD Publishing, Paris.

УДК: 336.71

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИӢ ВА ТАНЗИМИ ДОРОИҶОИ БОНКӢ

Аҳадов Исматилло Қайюмович – ассистенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: +992 918 90 41 46. E-mail: im-yaszf@mail.kz.

Идоракунии дороиҷои бонкӣ дар замони муосир яке аз проблемаҳои аввалиндараҷа дар низоми бонкӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, таҳлили мавзӯи мазкур муҳимияти мақоларо назаррас менамояд.

Дар асоси таҳқиқи адабиёти иқтисодӣ ва осори олимони ватанию хориҷӣ муаллиф тавонистааст, ки асосҳои назариявии идоракунии ва танзими дороиҷои бонкиро пурра таҳлил намуда, бартарияту камбудии ин масъаларо дида барояд. Дар асоси фикру ақидаи олимони муаллиф дар мақолаи мазкур фикру ақидаи худро доир ба мафҳуми “бонк”, “дориҷои бонкӣ” ва “идоракунии дороиҷои бонкӣ” пешниҳод намудааст.

Дар итмоми мақола муаллиф доир ба танзим ва идоракунии дороиҷои бонкӣ пешниҳодҳои мушаххас намудааст, ки дар амалия татбиқи онҳоро ба мақсад мувофиқ шуморидан мумкин аст.

Калидвожаҳо: бонк, идоракунии, танзим, дороиҷои бонкӣ, низоми бонкӣ, пасандоз, сармоя, амалиёт, актив, тавозун.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ И РЕГУЛИРОВАНИЯ БАНКОВСКИХ АКТИВОВ

Аҳадов Исматилло Қайюмович - ассистент кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: +992918 90 41 46. E-mail: im-yaszf@mail.kz.

Управление банковскими активами в наше время является одной из основных проблем банковской системы. По этой причине анализ данной темы подчеркивает актуальность статьи.

На основе изучения экономической литературы и работ отечественных и зарубежных ученых автор смог полностью проанализировать теоретические основы управления и регулирования банковских активов и рассмотреть достоинства и недостатки данного вопроса. Основываясь на мнениях ученых, в статье автор излагает свои взгляды на понятия «банк», «банковские активы» и «управление банковскими активами».

В конце статьи автором сформулированы конкретные предложения по регулированию и управлению активами банков, реализация которых на практике может считаться целесообразной.

Ключевые слова: банк, управление, регулирование, банковские активы, банковская система, сбережения, капитал, операции, активы, баланс.

THEORETICAL BASIS OF MANAGEMENT AND REGULATION OF BANKING ASSETS

Ahadov Ismatillo Qayumovich - Assistant of the banking department of the Tajik State Finance and Economics University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 64/14 Nakhimova Street. Phone: +992 918 90 41 46. E-mail: im-yaszf@mail.kz.

Management of banking assets in modern times is one of the primary problems in the banking system. For this reason, the analysis of this topic highlights the relevance of the article.

Based on the study of economic literature and the works of domestic and foreign scholars, the author was able to fully analyze the theoretical foundations of management and regulation of banking assets and consider the advantages and disadvantages of this issue. Based on the views of scholars, the author presents his views on the concepts of "bank", "bank assets" and "management of bank assets" in this article.

At the end of the article the author made specific proposals on the regulation and management of bank assets, the implementation of which in practice can be considered expedient.

Keywords: bank, management, regulation, bank assets, banking system, savings, capital, operations, assets, balance sheet.

Низоми бонкӣ ҳамчун механизми асосии ташаккул ва рушди муносибатҳои иқтисодӣ ва сохтори институтсионалии иқтисодиёти кишвар ба ҳисоб рафта, дар рушди иқтисодиёт мавқеи асосиро ишғол менамояд. Барои ҳалли вазифаҳои ҷорӣ ва стратегии рушди иқтисодӣ, масъалаи таъмини захираҳои ҷаҳати рушди иқтисодӣ, тақдир додани пасандозҳо ба сармоягузори дар самтҳои афзалиятнок ва муносибгардонии тавозуни бонкҳо истифода мешавад.

Низоми бонкӣ дар аксар давлатҳо ҷузъи муҳими иқтисодиёт буда, онро метавон ҳамчун як қисми ҷудонашавандаи иқтисоди бозорӣ муайян намуд, ки он яке аз механизмҳои асосӣ дар ин низоми ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз, низоми бонкӣ унсури муҳими низоми иқтисоди давлат буда, ҳадафи аслии он расонидани хизматҳои мухталифи молиявӣ қарзӣ ба корхонаҳо, ширкатҳо, ташкилотҳо ва аҳоли маҳсуб меёбад ва дар рушди сохторҳои иқтисодии кишвар нақши беандоза дорад. Бонкҳо қисми асосии низоми қарзӣ молиявӣ ҳар як давлат буда, дар натиҷаи ҷалб ва ҷойгирнамоии маблағҳои муваққатан озод низоми қарзиро вусъат мебахшанд, инчунин, доираи васеи амалиёти бонкӣ ва хизматрасонии молиявиро барои шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ анҷом медиҳанд. Ҳамин аст, ки низоми бонкӣ ба як қатор самтҳои асосӣ ва муҳими иқтисодиёти мамлакат таъсири амиқи худро расонида метавонад.

Бинобар аҳамияти муҳими иқтисодӣ доштани низоми бонкӣ, масъалаҳои асосии танзим ва рушди он дар маркази диққати коршиносон ва иқтисоддонон қарор гирифтааст. Аз ин лиҳоз, ин масъала дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз соҳибистиқлолӣ ба худ аҳамияти махсусро касб намудааст. Ба ин хотир, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамеша аз пайи дарёфти роҳҳои нави танзим ва рушди низоми бонкӣ буда, кӯшиш менамояд, то низоми бонкиро ба яке аз соҳаҳои пешрафтаи мамлакат тақдир диҳад. Чӣ тавре ки Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намудаанд: “Низоми бонкӣ бояд ба рушди соҳаҳои воқеии иқтисодиёт, фаъолнокии бахши хусусӣ ва гардиши савдои хоричӣ мусоидат намояд ва сарчашмаи асосии дастгирии молиявӣ ҳадафҳои давлат бошад” [10].

Аз рӯи хусусият вазифаи асосии бонкҳои тичоратӣ ин мусоидат ба гирдгардиши маблағҳо ва сафарбарсозии онҳо ба самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ мебошад, ки тавассути ҷалби пасандозҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ва тақсмоти онҳо ба самти истифодаи самаранок асос ёфта, имкон медиҳад, ки ҳаҷми умумии сармоягузори ва иқтисодии давлат тақдир дода шавад. Танзим ва идоракунии самараноки дороиҳо ба пешрафти фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва иқтисодиёт дар замони ноустувори иқтисоди бозорӣ масъалаи муҳим ба ҳисоб рафта, дар назди ташкилотҳои қарзӣ вазифаҳои иловагиро мегузорад.

Мисли ҳама гуна субъектҳои соҳибкорӣ, бонк барои таъмини фаъолияти худ бояд дорои миқдори муайяни пул ва сарчашмаҳои ба даст овардани онҳоро дошта бошад. Дар натиҷаи ба даст овардани маблағҳои аз ҳисоби амалиётҳои пасивӣ захираҳои бонкӣ ташкил карда шуда, он бахри ба даст овардани фоидаи дилхоҳ барои ташкили амалиёти активӣ равона карда мешавад.

Мақсади асосии бонк дар асоси принципҳои иқтисодӣ ин ба даст овардани фоида буда, дар асоси дуруст идора намудани дороиҳо ва самаранок истифода намудани онҳо натиҷаи дилхоҳ ба даст меояд.

Пеш аз ҳама, барои муайян намудани вазъи дороии бонк бояд уҳдадорихои онро таҳлил намуд, зеро маҳз уҳдадорихо ҷаъолияти бонкро дар робита бо ҷойгиркунии маблағҳо дар дороиҳо муайян мекунанд. Ин раванд дар ташаккули заминаи захиравӣ ба шумо имкон медиҳад, ки тамоюлҳои муҳимро дар марҳилаҳои аввал муайян намуда, дар бораи сохтори дороиҳо тасаввуроте пайдо кунед.

Уҳдадорихо заминаи захиравии бонк мебошанд, ки манбаъҳои маблағҳои худӣ ва қарзиро ташкил намуда, дар сохтори дороиҳо ҷойгир карда мешаванд. Имконияти анҷом додани амалиётҳои мушаххаси бонкӣ бо истифода аз уҳдадорихо бонкро маҷбур месозад, ки ҳангоми интиҳоби манбаи захираҳо таҳлили ҷиддӣ намуда, сарчашмаҳои ташаккули онро муайян намояд. Таркиби уҳдадорихои бонк аз саҳмияҳо, суратҳисобҳои ҷорӣ, амонатҳо, пасандозҳои амонатӣ, коғазҳои қиматноки баровардашуда, қарзҳо ва амонатҳо аз дигар бонкҳои тичоратӣ ва ғайра иборатанд.

Бо истифода аз амалиёти ғайрифайол бонкҳо дороиҳои худро ташаккул медиҳанд. Амалиёти ғайрифайол дар муносибат бо амалиёти ғайри нақши аввалиндараҷа ва заруриро мебозад, ки ин барои афзоиш додани ҳаҷми захираҳои бонкӣ хеле муҳим аст.

Ҷӣ тавре ки ба ҳамагон маълум аст, пояи асосии рушди низоми бонкӣ, такмил додани асосҳои назариявӣ ба шумор меравад. Оид ба масъалаҳои мазкур дар адабиётҳои иқтисодӣ мафҳумҳои гуногун доир ба пайдоиш ва рушди бонкҳо, дороиҳои бонкӣ, танзим ва идоракунии дороиҳои бонкӣ ва ғайра дарҷ гардидаанд. Оид ба асосҳои назариявии мафҳумҳои дар боло зикргардида олимони соҳаи иқтисодӣ ақидаҳои худро иброз дошта, мафҳуми моҳият ва вазифаҳои онро муайян намудаанд. Аз ҳамин лиҳоз, моро зарур аст, ки барои васеъ намудани доираи илмии таҳқиқот ва фарогирии ҷанбаҳои илмии он ба назари олимону коршиносон ва таҳқиқотҳои онҳо таъя намоем.

Дар тадқиқоти худ Е.А. Кашеева оид ба бонкҳо чунин қайд менамояд: “Бонкҳо унсуре асосии бозори молиявӣ ва низоми молиявии давлат мебошанд”[3].

Дар ҳақиқат, рушди бомуваффақияти иқтисодии ҳар як кишвар ва суръати баланди рушд тақозо мекунанд, ки сармояи бонкҳо кофӣ бошад ва гирдгардиши пулро дар бозори молиявӣ таъмин намояд. Рушди иқтисодӣ метавонад ба норасоии захираҳои қарзии бонкҳо дучор ояд ва аз ин рӯ, бонкҳоро зарур аст, ки барои устувории худ ва аз тарафи дигар даромаднокии зиёд, бояд муносибати дурусти идоракунии дороиҳоро интиҳоб кунанд.

Дар таҳқиқоти худ яке аз олими дигари соҳаи бонкдорӣ О.И. Лаврушин бонкро ҳамчун як мақоми идоракунӣ қайд намуда, инчунин, онро ҳамчун як қисми дастгоҳи давлатӣ ҳисоб менамояд[7].

Боиси қайд аст, ки давлат бо воситаи низоми бонкӣ бисёр соҳаҳои иқтисодӣро аз қабилҳои истеҳсол, истеъмол, муомилот ва ҳатто бозорро танзим ва идора менамояд.

Инчунин, ташкилотҳои қарзӣ аз рӯи шартномаи махсуси дар асоси озмун басташуда метавонанд супоришҳои ҷудоғонаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти давлатиро иҷро кунанд ва бо маблағҳои буҷетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ амалиёт ва ҳисоббаробаркуниҳо гузаронанд[6].

Иқтисоддони шинохтаи тоҷик Ш. Раҳимзода бонкро воҳиди асосӣ дар сохтори ташкилии муомилоти пулӣ медонад ва қайд менамояд, ки он дар расонидани воситаҳои пулӣ аз қарздиҳандагон ба қарзгирон ва аз фурӯшандагон ба харидорон нақши миёнаравро мебозад[11].

Қайд намудан бамаврид аст, ки гуфтаҳои олимони ва мутахассисони соҳаро ба инобат гирифта, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки бонк ин институти махсуси молиявӣ мебошад, ки воситаҳои пулро бо роҳи гузаронидани ҳар гуна амалиёт ба гардиш дароварда, аз он гирифтани фойдаро таъмин менамояд.

Яке аз вожаҳои муҳим дар фаъолияти бонкӣ ин дороиҳо ба шумор меравад. Аз ин лиҳоз, ба ақидаи олими тоҷик А Сандалов дороиҳои бонк воситаҳои худӣ ва ҷалбшуда мебошад, ки дар амалиёти қарзӣ ва дигар амалиёти активии ташкилоти қарзӣ ҷойгир кунонида шудаанд [12, с. 52].

Ҳамин тариқ, дороиҳо асоси ташкилкунандаи амалиёти фаъоли бонк буда, дар натиҷаи дуруст ба роҳ мондан ва ташаккул додани онҳо бонк метавонад ба натиҷаи стратегияи худ расад ва ғоидаи зарурии дарназардоштаро ба даст орад.

В.Г. Лукин масъалаи дороиҳои бонкиро мавриди таҳқиқ қарор дода, қайд намудааст, ки: “Нишондиҳандаи муҳими “солимии” бонк сатҳи дороиҳояш мебошад”[8].

Дар ҳақиқат, имрӯз бонкҳо дар муҳити шадиди рақобатпазирӣ қарор доранд ва аз онҳо талаб карда мешавад, ки пардохтпазирӣ ва даромаднокиро таъмин намуда, дар бораи он фикр кунанд, ки чӣ гуна маблағҳои ҷалбшударо дар доираи имкониятҳо дуруст истифода намоянд. Яъне, дороиҳои бонк метавонад таблиғкунандаи солимии вазъи молиявии он дар байни рақибон ва мизочон бошад.

Дар китоби дарсии “Фаъолияти бонкӣ” зери таҳрири профессор О.И. Лаврушин нисбат ба дороиҳои бонк чунин таъриф оварда шудааст: “Дороиҳои бонк ин маблағҳои худӣ ва ҷалбкардашуда, ки барои қарз ва иҷрои дигар амалиётҳо равона карда шудааст”[7].

Аз рӯи ин гуфтаҳо муайян кардан мумкин аст, ки бонк бар замми он ки дорои маблағҳои худӣ аст, аммо бе сармояи ҷалбкардашуда фаъолиятро пеш бурда наметавонад. Чунки маблағҳои ҷалбкардашуда сарчашмаи ташкили амалиёти фаъол ба ҳисоб рафта, суръати пешрафти онро таъмин менамоянд. Афзоиши дороиҳои бонк тавассути амалиёти фаъол сураат гирифта, ба даромаднокӣ, сифат ва мундариҷаи иқтисодӣ вобастагии зиҷ дорад.

Дар китоби Луғати калони иқтисодӣ дороиҳои бонкро чунин таъриф медиҳанд: “Дороиҳои бонкӣ ин муайян намудани самтҳои ҷойгиркунии сармояи бонкӣ ва маблағҳои амонатгузoron бо мақсади ба даст овардани ғоида мебошад. Дар активи бонк тавозуни бонк инъикос ёфтааст. Ба он дохил мешаванд: маблағҳои нақди ҳазина, қарз, сармоягузорӣ бо қоғазҳои қиматнок, биноҳо, таҷҳизот ва ғайра”[1, с. 21].

Аз рӯи таърифҳои олимони оид ба дороиҳои бонкӣ ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки дороиҳо ин захираҳоест, ки бонкҳо дар ихтиёри худ доранд, ё ин ки қисмате аз онҳо аз ҷониби бонк ба таври муваққатӣ ҷалб карда шудаанд. Инчунин, гуфтан мумкин аст, ки дороиҳои бонкӣ ин маблағҳои пулии худӣ бонк, ё ин ки ба муҳлати муайян аз манбаъҳои гуногун ҷалбгардида мебошанд, ки барои ба роҳ мондани фаъолияти худ ва пешбурди он истифода бурда мешаванд. Афзоиши дороиҳои бонк бошад, аз ҳисоби гузаронидани амалиёти фаъол сураат мегирад.

Идоракунии дороиҳо натиҷаи таҳияи минбаъдаи стратегияи идоракунии дороиҳо мебошад. Татбиқи стратегияи идоракунии дороиҳо дар он зоҳир мешавад, ки бонк бо афзоиши пардохтпазирии худ боварии мизочонро нисбат ба худ зиёд намуда, талаботи онҳоро ба захираҳои қарзӣ афзоиш медиҳад ва дар қиёс бо рақибони бозории худ захираҳои иловагиро ба даст меоварад.

Дар доираи татбиқи идоракунии дороиҳо вазифаҳои асосии зеринро метавон аз ҳам ҷудо намуд:

1. Зарурати назорати идоракунии бонк оид ба ҳаҷм, сохтори дороиҳо ва уҳдадорихо, ғоида ва хароҷоти дороиҳо ва уҳдадорихо;

2. Риояи талаботи зарурии идоракунии дороиҳо дар таъмини ноил шудан ба даромади максималии бонк аз дороиҳо;

3. Ба ҳадди аксар расонидани даромади бонкӣ ва ба ҳадди ақал расонидани арзиши хизматрасониҳои бонкӣ дар натиҷаи истифодаи дурусти сиёсати идоракунии.

Барои таъмини даромаднокӣ ва устувории бонкҳои тичоратӣ роҳбарияти онро зарур аст, пеш аз ҳама, ба идоракунии дороиҳои бонкӣ аҳамияти ҳамаҷониба дода, роҳҳои самаранок истифода бурдани онро ба назар гиранд. Бо сабабе, ки тадқиқоти

мазкур оид ба асосҳои назариявии танзим ва идоракунии дороиҳои бонкӣ аст, ба мо зарур аст, то ин назарияҳоро таҳлил намоем.

Оид ба танзим ва идоракунии дороиҳои бонкӣ дар мақолаи худ Д.А. Чичуленков иброз менамояд, ки: “Таъмини ғаёлияти муътадил ва устувори бонк дар давраи дарозмуддат бидуни ташкили системаи муассири идоракунии бонкӣ, ки қисми таркибии он идоракунии дороиҳо мебошад, ғайриимкон аст” [14, с. 41-46].

Н.И. Куликов дар монографияи худ ташаккул ва идоракунии дороиҳои бонкро барои ғаёлияти бонкӣ ҳамчун масъалаи тақдирсоз ва муайянкунандаи ояндаи он арзёбӣ менамояд [4].

Муносибати дурусти идоракунӣ бо дороиҳо барои таъмин намудани даромаднокӣ ва босуботии ҳар як бонки тичоратӣ аз манфиат ҳолӣ набуда, интиҳоби тарзи дурусти идоракунӣ вобаста ба вазъи кунунии бозор ва манфиатҳои саҳмдорон бояд ба назар гирифта шаванд. Интиҳоби ин раванд таҳлили ҳамаҷонибаи сандуқи дороиҳои бонк ва берун аз онро талаб мекунад.

Ю.В. Бондарева бошад, дар тадқиқоти худ идоракунии дороиҳоро ҳамчун масъалаи асосӣ ҳисоб намуда, қайд менамояд, ки ҳангоми ташаккули он бояд ба коркарди мақсадҳои дарозмуддат аҳамияти ҷиддӣ дод [2, с. 17-19].

Ба ақидаи коршиноси масъалаҳои иқтисодӣ З.М. Мусоева баъзе бонкҳои тичоратӣ дар ҳоли ҳозир стратегияи идора намудани активҳо ва пасивҳоро зери роҳбарии кумитаҳои махсус амалӣ менамоянд. Чунин кумитаҳо натанҳо барои мубориза ба хавфи тағйирёбии меъёрҳои фоида стратегияро интиҳоб менамояд, балки ба банақшагирии кутоҳмуҳлат ва дарозмуҳлат машғул шуда, тадбирҳои ҳифозатӣ аз хавфи пардохтнопазириро интиҳоб менамоянд, назорати харочот ва сифати кредитҳои додешавандаро ба роҳ мемонанд [9, с. 24].

Бонки тичоратӣ бояд тавозуни дороиҳо ва уҳдадорҳои худро дар маҷмӯъ баррасӣ намуда, идоракунии онҳоро дуруст ба роҳ монанд ва фоидаи баландро бо сатҳи қобили қабул будани хавфҳо таъмин намояд. Умуман, моҳияти идоракунии дороиҳои бонки тичоратӣ аз стратегия ва татбиқи чораҳои андешидашуда бояд бархурдор бошад ва дар баробари ин, сохтори тавозунии бонки тичоратӣ доимо бо барномаҳои стратегияи он мутобиқат намояд.

Нодуруст идора шудани дороиҳои ташкилотҳои қарзӣ ба тамоми иқтисодиёти мамлакат таъсири манфии худро расонида метавонад ва аз ин сабаб Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Бонки миллии Тоҷикистонро барои идора намудани дороиҳои ташкилотҳои қарзии мамлакат вобаста намудааст. Бонки миллии Тоҷикистон дар ҳолатҳои зарурӣ ташкилотҳои идоракунии дороиҳоро созмон медиҳад, ки ин дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” низ ба таври возеҳ оварда шудааст: “ташкilotи идоракунии дороиҳо шахси ҳуқуқие, ки барои қабул, харид, идоракунӣ ва ё бегонакунии дороиҳо ва ё уҳдадорҳои ғайриамонатии (ғайрипасандозии) ташкilotи қарзии молиявии таҳти маъмурияти муваққатӣ қарордошта таъсис дода шудааст” [5].

Ба андешаи мо, идоракунии дороиҳои бонкӣ танҳо дар асоси истифодаи захираҳои пулӣ дар шакли қарзҳо, сармоягузорӣ ва дигар воситаҳо, ки метавонад ба афзоиши сармоя оварда расонад, ба роҳ монда мешавад. Объектҳои идоракунӣ, пеш аз ҳама, ба он вобаста аст, ки бонки тичоратӣ аз кадом намуди сиёсати идоракунӣ истифода менамояд. Дар натиҷаи муайян намудани сиёсати дурусти идоракунӣ ва истифодаи он, бонк метавонад ба ҳадафҳо ва вазифаҳои дар наздаш гузошташуда ноил гардад.

Ҳамаи масъалаҳоеро, ки дар бонкҳои тичоратӣ вобаста ба ташаккули дороиҳои бонкӣ ба вучуд меоянд, ба ду гурӯҳ: дохилӣ ва беруна ҷудо намудан мумкин аст. Агар ба омилҳои дохила сиёсати нодурусти ҷалби воситаҳои пулӣ, сифати сиёсати идоракунӣ, дараҷаи пасти хизматрасонӣ ба мизочон ва набудани кадрҳои баландихтисос таъсир намоянд, ба омилҳои беруна бошанд, тағйиротҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ таъсири худро мерасонанд.

Дар замони имрӯза дар низоми бонкии мамлакат якчанд масъалаҳое вучуд доранд, ки танҳо дар ҳолати баланд бардоштани сифати идоракунӣ, махсусан, идоракунии дороиҳои бонкӣ роҳи ҳалли худро ёфта метавонанд. Дар замони имрӯза, ки иқтисодиёт пешгӯинашаванда мебошад, бонкхоро зарур аст то сармояи худро ба соҳаҳое, ки ояндашон нисбатан пешгӯишаванда аст, сафарбар намуда, аз он натиҷаи дилхоҳашонро ба даст оранд. Чунки аз рӯи таҷриба он ташкилотҳои қарзие, ки ба ин масъала начандон аҳамияти ҷиддӣ доданд, ба ҳолатҳои вазнини молиявӣ дучор гардиданд.

Бояд қайд кард, ки идоракунии боэътимоди дороиҳо ва уҳдадориҳо дар ниҳоят асоси банақшагирии ҳамаҷонибаи тавозун мебошад.

Дар пеши ҳар як бонки тичоратӣ масъалаи муҳим ин ташаккул додани дороиҳои худии бонк ва пайдо намудани роҳҳои нави ҷалби сармоя мебошад, ки ин имкон медиҳад то бонки тичоратӣ сари вақт уҳдадориҳояшро иҷро намуда, барои рушди ояндаи фаъолияти худ шароит фароҳам орад.

Бо назардошти ин ҷанбаҳо, сифати баланди идоракунии дороиҳо аз иштироки фаъолонии ҳар як корманд дар раванди идоракунӣ, мавҷудияти фарҳанги ташкилӣ, таваҷҷуҳ ба таҳлили ҳамаҷонибаи иттилоот, инчунин, усулҳои инноватсионии ҷамъоварӣ ва коркарди онҳо вобастагии зиёд дорад.

Аз ин рӯ, бонки тичоратӣ бояд ба ҷудо кардани захираҳо ба дороиҳои сердаромад бо сатҳи муайяни пардохтпазирӣ ва дараҷаи маҳдуди хавф равона карда шавад. Дар айни замон, роҳбарияти ҳар як бонки тичоратӣ бояд саъй кунанд, ки арзиши ҷорӣ активҳоро ба ҳадди аксар расонида, натиҷаҳои ниҳонии молиявиро дар сатҳи зарурӣ ва натиҷаҳои баланди сифатиро нисбат ба рақибон таъмин намояд.

Мақсади таҳқиқоти мақола дар сохтори таркибӣ ва ташаккули дороиҳои бонкӣ, масъалаи назариявии он ва идораи дороиҳои бонкӣ ифода ёфта, назарияи олимони соҳа низ мавриди омӯзиш қарор дода шуд. Дар натиҷаи омӯзиши назариявӣ муайян карда шуд, ки яке аз масъалаҳои ташаккули дороиҳои бонкӣ ин ҷалби воситаҳои муваққатан озод ва истифодаи самараноки онҳо ба ҳисоб меравад. Аз ин гуфтаҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки яке аз омилҳои рушди бомуваффақияти бонки тичоратӣ ин истифодаи дурусти дороиҳои бонк мебошад. Инчунин, дар ин ҷода сиёсати идоракунӣ дохилӣ ва берунаи бонк низ нақши назаррасро дорост. Сохтори таркибии дороиҳои бонкӣ ва ба қадом соҳаву қадом мақсад истифода бурдани он низ калиди муваффақияти бонк шуда метавонад.

Адабиёт

1. Азрилияна А.Н. Большой экономический словарь/Под ред. А. Н. Азрилияна – 4-е изд. доп. и перераб. – М.: Институт новой экономики, 1999. – 210 с.
2. Бондарева Ю.В. Перспективы развития ресурсной базы банков. Мнение аналитиков МАП РФ / Ю.В. Бондарева, С. А. Шовиков, Р. Р. Хаиров // Банковское дело. – 2011. – № 11. – С. 17-19.
3. Кашеева Е.А. Традиционная теория банков и современные тенденции в банковском деле / Е.А. Кашеева // Вестник Санкт-петербургского университета. Сер. 5.- Вып. 3.- 2006. - С. 101-112.
4. Куликов Н.И. Банковские ресурсы, их формирование и эффективное использование: монография / Н.И. Куликов, Н.П. Назарчук. – Тамбов: Изд-во ФГБОУ ВПО «ТГТУ», 2014. – 108 с.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» ш. Душанбе, 28 июни соли 2011, 22 с.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» №782 аз 26.12.11.
7. Лаврушин О. И. Банковское дело: учебник /О. И. Лаврушин, И. Д. Мамонова, Н. И. Валенцева и др.; Под ред. О. И. Лаврушина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: КНО-РУС, 2005. - 299 с.
8. Лукин В. Г. Управление активами банка/ В.Г.Лукин // Молодой учёный - №14 (304) – апрель, 2020. - С.50-53.
9. Мусоева З.М. / З.М. Мусоева//Ахбори Бонки миллии Тоҷикистон, Душанбе. -2004. №1-2(47-48)24 с.
10. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2019.

11. Раҳимзода Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз. китоби дарсӣ/Ш.Раҳимзода-Душанбе: Эр-граф, 2018. - 449с.
12. Сандалов А. Амалиётҳои бонкӣ: Китоби дарсӣ / А. Сандалов.- Душанбе: «Ашуриён», 2020. – 434с.
13. Сухарев А.Я. Большой юридический словарь [Текст]/ А.Я. Сухарев, В.Е. Крутских и др. - М.: ИНФРА-М - 2010. – 864 с.
14. Чичуленков А. Особенности управления портфелем банковских активов/ А. Чичуленков // Финансы и кредит. Банковский менеджмент.- 12 (348) – 2009.- С. 41-46.

УДК: 502:338

ТАҲҚИҚИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ МУҲИМИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Одинаев Абдухолик - ассистенти кафедраи омори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 730467, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 919336363

Усмонов Усмон - унвонҷӯи кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибқории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14.

Дар мақолаи илмӣ баъзе аз нишондиҳандаҳои вобаста ба таъмини амнияти озуқаворӣ мавриди таҳқиқи муаллифон қарор гирифтааст. Дар мақола қайд карда мешавад, ки амнияти озуқаворӣ ин вазъи иқтисодии давлат буда, аз ҳисоби истеҳсолоти дохилӣ беҳатарии озуқаворӣ кишвар таъмин гардида, дастёбии воқеӣ, ки барои ҳаёти солиму фаъол ва руиши демографияи ҳамаи аҳоли зарур аст, кафолат дода мешавад.

Муаллифон аз заминаҳои институтсионалии соҳаи иқтибос оварда, самтҳои муҳими таъмини амният ва истиқлолияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро пешниҳод намудаанд. Аз нигоҳи онҳо муайян намудани номгуӣ озуқаи ҳаётан муҳим, таъмини дастёбии ҳақиқӣ ва иқтисодии озуқаи ҳаётан муҳим, таъмини сатҳи зарурии истеҳсоли озуқа ва ташиқули захираи давлатии озуқа, инчунин, ташиқули низоми идоракунии баҳши кишоварзӣ руиши технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионии савдои озуқа самтҳои муҳими таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар доништа мешавад.

Муҳаққиқон қайд менамоянд, ки дар мавриди мавҷуд будани тавозуни озуқаворӣ барои якҷанд сол, аз рӯи он тамоюли тағйироти мавҷудияти умумӣ, воридот, содирот, инчунин, барои истеъмоли аҳоли ва барои ҳуроки чорво мавҷуд будани озуқавориро мушоҳида кардан мумкин аст. Инчунин, қайд карда шудааст, ки дар сурати мавҷудияти захираи озуқаворӣ барои истеъмоли он бояд ба шумораи аҳоли тақсим карда шавад, ки дар натиҷа нишондиҳандаи муҳим ба ҳисоби миёна ба ҳар нафар аҳоли барои як сол мавҷуд будани озуқаворӣ ҳосил мешавад.

Дар мақола ишора карда мешавад, ки новобаста аз тамоюли мусбии нишондиҳандаҳои соҳавӣ, то ба ҳол амнияти озуқаворӣ дар сатҳи қаноатбахш таъмин карда нашудааст. Вобаста ба ҳолати ҷойдошта аз ҷониби муҳаққиқон самтҳои афзалиятноки таъмини истиқлолияти озуқаворӣ кишвар пешниҳод карда шудааст.

***Калидвожаҳо:** амнияти озуқаворӣ, истиқлолияти озуқаворӣ, бухрони озуқаворӣ, нархҳои истеъмоли, молҳои ниёзи аввала, маводи озуқаворӣ, содирот, воридот, тавозуни озуқаворӣ, килокалория, мониторинги вазъи бозори озуқа, технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ.*

ИССЛЕДОВАНИЕ НЕКОТОРЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Одинаев Абдухолик Сатович - ассистент кафедры статистики, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: 919336363.

Усмонов Усмон – соискатель кафедры экономики предприятия и предпринимательства ТГФЭУ. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.

В научной статье авторы исследуют некоторые показатели, связанные с продовольственной безопасностью. В статье отмечается, что продовольственная безопасность - это экономическое положение страны, продовольственная безопасность страны обеспечивается за счет собственного производства, а реальный доступ, необходимый для здоровой и активной жизни и демографического развития всего населения, гарантирован.

Авторы цитируют институциональную основу сектора, и предлагают важные направления для обеспечения продовольственной безопасности и независимости Республики Таджикистан. По их мнению, определение перечня жизненно важных продуктов питания, обеспечение реального и экономического доступа к жизненно важным продуктам питания, обеспечение необходимого уровня производства продуктов питания и формирование государственных продовольственных резервов, а также организация управления сельским хозяйством и развитие информационных и коммуникационных технологий являются важными направлениями продовольственной безопасности.

Исследователи отмечают, что при наличии пищевых балансов в течение нескольких лет можно наблюдать тенденцию изменения общедоступности, импорта, экспорта, а также доступности продуктов питания для потребления человеком и кормов. Было также отмечено, что, если запасы продовольствия доступны для потребления, они должны быть распределены среди населения, что приведет к важному показателю средней доступности продовольствия на душу населения в течение года.

В статье отмечается, что, несмотря на положительную динамику в секторе, продовольственная безопасность по-прежнему оставляет желать лучшего. В зависимости от текущей ситуации исследователи определили приоритетные направления обеспечения продовольственной независимости страны.

Ключевые слова: *продовольственная безопасность, продовольственная независимость, продовольственный кризис, потребительские цены, потребительские товары, продукты питания, экспорт, импорт, пищевые балансы, килокалории, мониторинг продовольственного рынка, информационно-коммуникационные технологии.*

RESEARCH OF CERTAIN INDICATORS OF FOOD SECURITY IN REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Odinaev Abduholik Satorovich - Senior Lecturer, Department of Statistics, Tajik State Financial and Economic University of Dushanbe, 64/14 Nakhimova Street. Contact phones: 919336363

Usmonov Usmon – year graduate of the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship of TSMU. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14.

In a scientific article, the author examines some indicators related to food security. The article notes that food security is the economic situation of the country, food security of the country is ensured through its own production, and the real access required for a healthy and active life and demographic development of the entire population is guaranteed.

The author quotes the institutional framework of the sector and suggests important directions for ensuring food security and independence of the Republic of Tajikistan. In his opinion, the definition of a list of vital food products, ensuring real and economic access to vital food products, ensuring the required level of food production and the formation of state food reserves, as well as the organization of agricultural management and the development of information and communication technologies are important areas of food security.

The researcher notes that in the presence of food balances over several years, one can observe a trend of changes in the availability, imports, exports, as well as the availability of food for human consumption and feed. It was also noted that, if food supplies are available for consumption, they must be distributed among the population, leading to an important indicator of average food availability per capita over the course of the year.

The article notes that, despite the positive dynamics in the sector, food security still leaves much to be desired. Depending on the current situation, the researcher identified the priority areas for ensuring the country's food independence.

Key words: *food security, food independence, food crisis, consumer prices, consumer goods, food, export, import, food balances, kilocalories, food market monitoring, information and communication technologies*

Амнияти озуқаворӣ ин вазъи иқтисодии давлат мебошад, ки аз ҳисоби истеҳсолоти дохилӣ бехатарии озуқаворӣ кишвар таъмин гардида, дастёбии воқеӣ, ки барои ҳаёти солиму фаъол ва рушди демографии ҳамаи аҳоли зарур аст, кафолат дода мешавад. Дар моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озуқаворӣ» мазмуни таъмини амнияти озуқаворӣ оварда шудааст, ки он таҳия ва амалӣ намудани чорабиниҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, иқтисодӣ, техникӣ, иттилоотӣ ва чорабиниҳои дигаре, ки асосан аз ҳисоби истеҳсолоти дохилӣ бо озуқаи ҳаётан муҳим дар сатҳи меъёрҳои муносиби илман асоснок барои қонеъ намудани талаботи аҳоли ва пешгирии бухронҳои озуқаворӣ равона шудааст, мебошад [1, с. 2].

Имрӯз аҳолии Тоҷикистон то андозае ба истиқлолияти озуқаворӣ ноил гардидаанд, ки дар натиҷа барои таъмини амнияти озуқаворӣ давлат шароит муҳайё карда шуда, дар сурати қатъ гардидани интиқоли озуқа аз беруни давлат, бухрони озуқаворӣ на он қадар таъсири манфӣ мерасонад.

Сатҳи истеҳсоли озуқа ва ашёи хоми асосии хӯроқворӣ аз ҷониби истеҳсолкунандагони ватанӣ, ки дар асоси талаботи миёнаи сарикасии аҳоли ба озуқаи ҳаётан муҳим бо назардошти тақсимоли аҳоли аз рӯи синну сол, ҷинс, шароити меҳнат, иқлим, инчунин, дигар хусусиятҳои ғизо ва ҳаҷми ҳисобкардашудаи содироти амнияти озуқаворӣ давлатро кафолат медиҳад, бояд дар сатҳи лозимӣ қарор дошта бошад.

Чӣ тавре ки дар моддаи 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озуқаворӣ» қайд гардидааст: «Самтҳои асосии таъмини амният ва истиқлолияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз муқаррар намудани номгуӣ озуқаи ҳаётан муҳим, таъмини дастёбии воқеӣ ва иқтисодии озуқаи ҳаётан муҳим, таъмини сатҳи зарурии истеҳсоли озуқа ва ташаккули захираи давлатии озуқа новобаста ба таъсири манфии омилҳои дохилӣ ва беруна, ташкили низоми идоракунии бахши кишоварзӣ, нигоҳдорӣ ва афзун намудани ҳаҷми истеҳсоли озуқаи рақобатпазир ва ба содирот нигаронидашуда, рушди фаъолияти иқтисодии хоричӣ, аз ҷумла мувофиқ намудани содирот ва воридот, татбиқи сиёсати самарабахши аграрӣ, ташкили хариди фаврӣ, интиқол ва тақсими озуқаи ҳаётан муҳим барои аҳоли хангоми ба вучуд омадани бухрони озуқаворӣ ё хатари ба вучуд омадани он, мониторинги вазъи бозори озуқа ва ашёи хоми кишоварзӣ, рушди технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионии савдои озуқа ва ашёи хоми кишоварзӣ, амалӣ намудани назорати давлатии бозори озуқа, аз ҷумла баҳисобгирӣ ва назорати истеҳсол, таҳвили дохилию берунӣ ва ташаккули захираи озуқа, таъмини рушди бозори озуқа ва бартараф намудани монеаҳои савдои байниминтақавӣ, аз ҷумла дар хариди маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва озуқа барои ташкилотҳои бучетӣ ва ташаккули низоми дастрасии озуқа ба гурӯҳҳои ниёзманди аҳоли иборат мебошад» [1].

Аз нигоҳи мо, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон амнияти озуқаворӣ дар ҳолате таъмин карда мешавад, ки агар принципҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ риоя карда шаванд, аз ҷумла: таъмини дастёбии баробари бозори озуқаворӣ ба ташкилоту корхонаҳо новобаста ба шакли ташкилию ҳуқуқӣ, роҳ надодан ба пастравии сатҳи кунунии таъмини амнияти озуқаворӣ дар сатҳи давлатӣ, истеҳсолкунандагони ватании маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва озуқаро дар асоси рақобат дастгирӣ кардани давлат, ташаккули захираҳои озуқа аз рӯи барномаи мақсаднок, бо мақсади ташаккул ва дастгирии мувозинати бозори дохилии озуқа дар асоси мониторинг қабул намудани қарорҳои идоракунии, баланд бардоштани аҳамияти ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, соҳавӣ ва ғайра дар соҳаи истеҳсол, интиқол ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва озуқа, шаффофияти иттилоот оид ба вазъи бозори озуқа, созгории пурраи талабот ба маҳсулоти хӯроқворӣ, ба қонунгузорӣ оид ба бехатарии маҳсулоти хӯроқворӣ мутобиқ будани сифати озуқаворӣ истеҳсолшаванда, воридшаванда ва фурухташаванда, ташаккул, азнавкунӣ ва пуррагардонии захираҳои давлатии озуқа новобаста ба таъсири омилҳои дохилӣ ва берунӣ, инчунин, ташкили истеҳсолоти самарабахши аграрӣ дар асоси истифодаи мақсаднок, инчунин, идоракунии захираҳои табиӣ бо мақсади таъмини

аҳоли бо озуқа ва саноат бо ашёи хоми кишоварзӣ дар ҳаҷми зарурӣ барои рушди устувори иқтисодӣ ва иҷтимоии давлат.

Дар асоси муқаррароти моддаи 16 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озуқаворӣ» ва ба инбат гирифтани шароити кунунии таъмини маводи озуқаворӣ, амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолатҳои зерин таъмингардида ҳисобида мешавад: агар истеҳсоли солонаи озуқаи ҳаётан муҳим камтар аз 80 фоизи талаботи солонаи аҳолиро ба намудҳои озуқа ташкил диҳад, агар сифат, ғизонокӣ ва бехатарии озуқаи ҳаётан муҳими ба бозори дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон баровардашуда тибқи қонунгузорӣ ба регламентҳои техникӣ ва талаботи меъёрҳои физиологӣ ҷавобгӯ бошанд, агар дар бозори дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таъмини кафолатноки аҳоли бо озуқаворӣ дар ҳаҷми на камтар аз миқдори тавсияшавандаи истеъмоли мавҷуд бошад [1, с. 7].

И.С. Фасеҳзода қайд менамояд, ки мавҷудияти маҳсулоти озуқа ба ҳар нафар аҳоли ба воситаи тавозуни (баланси) озуқаворӣ ба ҳисоб гирифта мешавад. Дар тавозуни (баланси) озуқаворӣ ҳар кадом маҳсулоти асосии озуқа аз ҷиҳати мавҷудияти умумии ҳуди маҳсулот ва истеъмоли он дар давраи муайян нишон дода мешавад, ки маъмулан як солро дар бар мегирад [7, с. 52]. Мавҷудияти умумии физикӣ ҳуди маҳсулот, маҷмӯи захираи он дар оғози давра, истеҳсол ва воридоти маҳсулоти зикршуда дар ҳамаи давра мебошад. Ба ҳар кадом давра мавҷудият ва истеъмоли ҳар кадом мол бояд мувофиқат кунад.

Дар мавриди мавҷуд будани тавозуни (баланси) озуқаворӣ барои якҷанд сол, аз рӯи он тамоюли тағйироти мавҷудияти умумӣ, воридот, содирот, инчунин, барои истеъмоли аҳоли ва барои хӯроки чорво мавҷуд будани озуқавориро мушоҳида кардан мумкин аст. Агар мавҷудияти умумии захираи озуқаворӣ барои истеъмоли ба шумораи аҳоли тақсим карда шавад, дар он сурат нишондиҳандаи муҳим ба ҳисоби миёна ба ҳар нафар аҳоли барои як сол мавҷуд будани озуқаворӣ ҳосил мешавад. Нишондиҳандаи мавҷудияти озуқаворӣ дар миқёси миллии ба ҳисоби миёна оварда шудааст ва дар он манбаи дастрас будан ба хонавода (имконияти истеҳсол, дарёфт кардан ё гирифтани озуқа бо ҳар усул) ба назар гирифта намешавад.

Дар соли 2019 нисбат ба соли 2018 ҳиссаи хароҷот ба озуқаворӣ дар шаҳрҷойҳо 1,5 банди фоиз, дар деҳот 1,4 банди фоиз зиёд шудааст. Дар хонаводаҳое, ки 3 ва ё бештар фарзанд доранд, ҳиссаи хароҷоти истеъмолот ба маҳсулоти хӯрокворӣ 3,8 банди фоиз, дар нафақахӯрон бошад, 5,5 банди фоиз зиёд шудааст (ниг. ба ҷадвали 1.).

Ҷадвали 1-. Ҳиссаи хароҷоти истеъмоли хонаводаҳо барои маҳсулоти хӯрокворӣ (ба ҳисоби фоиз)

	2018	2019
Ҷумҳурии Тоҷикистон	52,4	53,4
<i>аз он ҷумла:</i>		
аҳолии шаҳр	52,5	54,0
аҳолии деҳот	52,3	53,7
Минтақаҳо		
ш.Душанбе	52,7	56,0
ВМКБ	55,4	57,5
Вилояти Суғд	43,7	45,2
Вилояти Хатлон	58,6	59,4
НТҶ	55,1	56,6
Гурӯҳҳои камбизоатгарин		
Хонаводаҳое, ки 3 ва бештар фарзанд доранд	51,6	55,4
Нафақахӯрон	56,7	62,2

Манбаъ: Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумоти омили солонаи Тоҷикистон.

Маълумотҳои чадвали 1. нишон медиҳанд, ки дар соли 2019 нисбат ба соли 2018 ҳиссаи хароҷот ба озуқаворӣ дар шаҳрҷойҳо 1,5 банди фоиз, дар деҳот 1,4 банди фоиз зиёд шудааст. Дар хонаводаҳое, ки 3 ва ё бештар фарзанд доранд, ҳиссаи хароҷоти истеъмолот ба маҳсулоти хӯроқворӣ 3,8 банди фоиз, дар нафақахӯрон бошад, 5,5 банди фоиз зиёд шудааст.

Аз маълумоти омори соҳаи кишоварзӣ маълум мегардад, ки ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ дар моҳҳои январ-декабри соли 2019 дар ҳамаи категорияҳои хоҷагӣ 27750,4 млн. сомониро ташкил дод, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2018 бо нархҳои муқоисавӣ 7,1 фоиз зиёд мебошад, аз он ҷумла дар соҳаи растанипарварӣ 19279,7 млн. сомонӣ, ё ки 7,8 фоиз ва чорвопарварӣ 8470,7 млн. сомонӣ ё 5,7 фоиз зиёд аст [4, с. 286].

Дар моҳҳои январ-декабри соли 2019 ҳаҷми истеҳсоли гӯшт (дар вазни зинда) дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо 272521 тоннаро ташкил намуд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2018 4,0 фоиз зиёд аст. Ҳаҷми умумии истеҳсоли шир бошад, дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ дар моҳҳои январ-декабри соли 2019 1000,6 ҳазор тоннаро ташкил намуд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2018 1,8 фоиз зиёд мебошад.

Воридоти молҳои озуқаворӣ дар моҳҳои январ-декабри соли 2019 нисбат ба моҳҳои январ-декабри соли 2018 13,9 фоиз зиёд шудааст, аз он ҷумла воридоти тухм 17,2 фоиз, орд 81,8 фоиз, рағани растанӣ 24,2 фоиз, гандум 7,0 фоиз, макарон, уғро, макарони кӯчқорак 29,8 фоиз, чой 13,7 фоиз, қанду шакар ва маҳсулоти қаннодӣ 39,3 фоиз, шарбату меваю сабзавот 40,8 фоиз, шир ва маҳсулоти ширӣ 1,2 фоиз. Зимнан, дар ин давра воридоти мевачот ва бехмеваҳо 4,2 фоиз, картошка 88,5 фоиз, сабзавот 72,0 фоиз ва сабзавоти консервашуда, қайлаҳои помидор 33,3 фоиз кам шудааст.

Аз аввали соли 2019 нархи маҳсулоти хӯроқвории зерин қимат шудааст: бехпиёз 1,9 баробар, гӯшти гӯсфанд – 28,4 фоиз, себ – 28,1 фоиз, гӯшти гов – 25,9 фоиз, орди навьӣ 1 – 21,1 фоиз, чой – 11,3 фоиз, картошка – 8,4 фоиз, биринҷ – 7,6 фоиз, шир – 7,3 фоиз ва тухм – 6,4 фоиз. Дар айни ҳол, нархи сабзӣ – 25,1 фоиз, карам – 20,0 фоиз, нахӯд – 13,5 фоиз ва шакар – 5,1 фоиз арзон шудааст.

Яке аз тарзҳои ошкоркунии ҳисоби истеъмоли килокалория, бо озуқаворӣ ва хӯроқи мукамал таъмин набудани як аъзои хонавода дар як рӯз мебошад.

Дар соли 2019 истеъмоли килокалория ба як нафар узви хонавода 2547,13 килокалорияро нисбат ба 2659,09 килокалорияи соли 2018 дар як шабонарӯз ташкил кард, ки аз меъёри тавсиянамудаи Ташкилоти умумичаҳонии тандурустӣ (ГУТ) (дар як рӯз 2100 килокалория) андаке зиёд аст [3, с. 83].

Дар соли 2019 истеъмоли нон ва маҳсулоти нонӣ ба ҳисоби миёна ба як нафар узви хонавода 158,69 килограммо ташкил медиҳад, ки нисбат ба соли 2018 ба 6,7 килограмм ба як узви хонавода кам шудааст.

Умуман, дар ҷумҳурӣ дар соли 2019 истеъмоли картошка ба ҳисоби миёна ба ҳар нафар аҳоли 42,4 кг, сабзавоту полези 86,4 кг, шир ва маҳсулоти ширӣ 63,8 кг, гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ 13,1 кг, рағани растанӣ, маргарин ва дигар рағанҳо 17,5 кг, тухм 92 дона, қанду шакар ва маҳсулоти қаннодӣ 15,4 кг, мевачот 33,2 кг-ро ташкил кардааст. Таносуби бештари хароҷоти хонаводаҳо барои хариди маҳсулоти хӯроқворӣ ба маҳсулоти нонӣ 30,4 фоиз рост меояд.

Дар айни замон, қайд кардан зарур аст, ки истеъмоли маҳсулоти хӯроқворӣ дар гурӯҳҳои даҳфоиза нобаробар аст. Масалан, истеъмоли картошка дар соли 2019 ба ҳисоби миёна ба як узви хонаводаи 10 фоизаи гурӯҳи аҳолии бештартаъмин, нисбат ба 10 фоизаи гурӯҳи камтаъмини аҳоли 35,2 фоиз зиёд буд, мутобиқан, истеъмоли гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ - 2,2 баробар, тухм - 1,8 баробар, мевачот - 2,1 баробарро ташкил додааст.

Маводи озуқаворӣ дар муқоиса ба маводи ғайриозуқа тағйироти зиёди нархиро соҳиб мебошад. Аз ин рӯ, сатҳи дастрасии аҳоли ба маводи озуқа аз омили нархӣ низ вобаста мебошад (ниг. ба чадвали 2.).

Чадвали 2. - Тағйироти нархҳои миёнаи истеъмоли аз рӯи семоҳаҳои солҳои 2017 - 2019 дар вилояти Хатлон (сомонӣ/кг)

	Семоҳаи I			Семоҳаи II			Семоҳаи III			Семоҳаи IV		
	2017	2018	2019	2017	2018	2019	2017	2018	2019	2017	2018	2019
Картошка	3,14	3,18	2,05	4,54	2,37	2,22	3,80	1,94	3,04	3,47	2,34	2,78
Шир	3,68	3,75	3,68	3,33	3,33	3,45	3,37	3,40	3,58	3,84	3,82	3,93
Орди навъи якум	3,28	3,24	3,72	3,31	3,13	3,75	3,31	3,23	3,83	3,22	3,45	4,23
Гандум	1,99	2,19	2,47	2,10	2,20	2,90	2,11	2,34	2,47	2,19	2,27	2,77
Биринҷ	6,82	6,88	7,97	6,82	6,94	8,46	6,91	7,41	9,64	6,91	8,08	9,32
Шакар	7,07	6,39	6,73	7,53	6,30	6,50	7,77	6,59	6,53	6,86	6,68	6,52
Пиёз	2,49	2,64	1,58	2,68	1,18	2,67	3,48	1,00	2,74	3,00	1,35	2,21
Равғани пахта	10,4	9,88	11,1	10,7	9,83	11,0	10,9	10,8	11,2	10,4	11,4	11,2
Гӯшти гусфанд	32,6	36,5	41,1	35,1	39,2	43,1	34,71	38,57	45,49	35,11	37,92	49,24
Гӯшти гов	29,65	35,33	38,58	34,07	36,68	42,24	36,00	37,51	47,30	35,95	37,63	48,99
Гӯшти мурғ	14,80	18,00	25,00	14,39	16,80	21,58	14,80	18,00	21,74	16,33	20,33	21,74
Тухм (10 дона)	8,39	8,11	8,25	7,52	7,77	8,08	7,30	7,33	7,73	7,97	8,67	8,68

Манбаъ: Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумоти Омори солони Тоҷикистон. – Душанбе: АОПҶТ, 2020. – С.135-140.

Аз рақамҳои оморӣ чадвали 2. дида мешавад, ки нархҳои миёнаи истеъмоли дар семоҳаҳои солҳои 2017-2019 дар вилояти Хатлон дорои тағйироти зиёд мебошанд. Чӣ тавре ки аз рақамҳои маълум аст, тағйироти нархи қисмати зиёди маводи озуқаворӣ (молҳои ниёзи аввала) характери манфӣ дорад. Ҳолати мавҷуда барои таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар то андозае қаноатмандкунанда нест.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи таҳқиқи нишондиҳандаҳои таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ноил гардидан ба истиқлолияти озуқаворӣ аз дастгирии давлатӣ вобаста мебошад. Аз ин рӯ, ба санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ амалкунанда таъя намуда, дастгирии давлатии таъмини амнияти озуқаворӣ аҳолиро дар самтҳои зерин самаранок меҳисобем:

1. Рушди заминаи моддию техникаи истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ бо назардошти фаъолияти самараноки иншоотҳои мелиоративӣ ва обёрикунанда дар асоси лизинги техника ва таҷҳизоти кишоварзӣ, маблағгузори барномаҳои таъмини илмӣ пешбурди соҳа, мукамалгардонии механизмҳои ташкилӣ ва иқтисодии фаъолияти ташкилотҳои кишоварзӣ ва коркард оид ба рушди тухмпарварӣ, ниҳолпарварӣ, селексиаи растанӣ ва зотпарварӣ.

2. Мусоидат ҷиҳати истифодаи технологияҳои пешқадами истеҳсолот, коркард, ниғаҳдорӣ ва истифодаи оқилонаи озуқа.

3. Мусоидат барои таъсиси иншоотҳои замонавии савдои яклухт (марказҳои тақсимкунӣ, бозорҳо ва маҷмааҳои яклухти озуқа).

4. Ташаккули системаи самараноки аз истеҳсолкунанда ба истеъмолкунандаи ниҳой расонидани маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хоми кишоварзӣ ва озуқа.

5. Рушди инфрасохтори нақлиёти анборҳои савдои яклухти озуқа.

6. Дастгирии илмӣ мониторинги амнияти озуқаворӣ ва амалӣ намудани чорабиниҳои дигаре, ки тибқи қонунгузори амалкунандаи мамлакат пешбинӣ шудаанд.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озуқаворӣ». ш. Душанбе, 29 декабри соли 2010, № 671.

2.Музаффаров Б.С. Роль частных мелких инвестиций в развитии продовольственной системы Республики Таджикистан / Б.С.Музаффаров, С.А. Мирсаидов // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. - Оренбург, -2014. - № 4(48). - С.239-242.

3.Назаров М.М. Сельскохозяйственная политика государства в процессе аграрных реформ/М.М. Назаров//Материалы республиканской научно – практической конференции «Вопросы обеспечения продовольственной безопасности отечественными продуктами и пути ее решения», ИЭСХ ТАСХН: Турсунзода, -2016. – С.80-86.

4.Омори солонати Чумхурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон. Душанбе – 2019 - 478с.

5.Положения дел в области продовольствия и сельского хозяйства. Инвестирования в сельское хозяйство ради улучшения будущего: исследования продовольственной и сельскохозяйственной организации ООН (FAO)/ [электронный ресурс]. – URL: - <http://www.fao.org/3/a-i3028r.pdf> (дата обращения: 20.10.2020с.).

6.Продовольственная безопасность США/ [электронный ресурс]. – URL: <https://studfiles.net/preview/5969472/> (дата обращения: 16.10.2020г.).

7. Фасехзода И.С. Состояние и пути обеспечения продовольственной безопасности в Республике Таджикистан/И.С. Фасехзода//Финансово–экономический вестник. – 2019.- (18).- С.52 -59.

УДК: 338.45.001

ТАЪМИНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ МАҲСУЛОТИ КОРХОНАҲОИ САНОАТИ САБУК ДАР ЧУМХУРИИ ТОҶИКИСТОН

Давлатова Розиямоҳ Қамбаровна - унвонҷӯи кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734020, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17, Телефон: (+992) 981 03 66 06. E-mail: davlatovarozia-1979@mail.ru

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои вобаста ба омӯзиши, таҳлилу баҳодидиҳои рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук дар Чумхурии Тоҷикистон оварда шудааст. Қайд гардидааст, ки ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ, аз ҷумла маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки кишвар имконияти қонеъ кардани талаботи ҷамъиятиро надоранд.

Аз нигоҳи муаллифи мақолаи илмӣ, неруи рақобатпазирии маҳсулот ин имкониятҳои конкретии дохилӣ ва берунии корхона мебошад, ки самаранокии рақобатпазирии маҳсулотро дар бозор аз ҳисоби ташаққули афзалиятҳои рақобатнокӣ таъмин менамояд.

Қайд карда мешавад, ки дар баробари гузариши иқтисодиёти Чумхурии Тоҷикистон аз низоми маъмурии идоракунии ба низоми иқтисоди бозорӣ ба соҳаи саноати кишвар як қатор омилҳои манфӣ таъсир расониданд, ба монанди амали нархҳои бепарвоёна, таваққуфи рафти таҷдиди техникаи корхонаҳои саноати сабук, ақибмониши техникаи истеҳсолот ва ихтисори ҳиссаи кормандони баландихтисос, ихтисори ҳаҷми таҳқиқоти заминавӣ ва таҷрибавӣ дар натиҷаи камшавии босуръати молиякунониши барномаҳои илмӣ-техникаи соҳаи саноат.

Муҳаққиқ ҳиссаи истеҳсолоти корхонаҳои саноати сабукро дар сохтори саноат муайян намуда, ба сатҳи истифодаи иқтисодии истеҳсолии корхонаҳои саноатӣ баҳогузори кардааст. Ҳамчунин, коэффитсиенти содирот ва воридоти маҳсулоти саноатӣ ҳисоб карда шудааст. Дар натиҷа, муайян карда шудааст, ки маҳсулоти корхонаҳои саноатии кишвар дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ мавқеи устувори рақобатпазириро соҳиб нест.

Дар қисмати ҷамъбастиши мақолаи илмӣ хулосаю пешниҳод аз таҳлилҳои гузаронидашуда бароварда шудааст, ки роҳҳои баландбардориши рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ мебошанд.

***Калидвожаҳо:** саноати сабук, рақобатпазирии маҳсулот, неруи рақобатпазирӣ, иқтисодии истеҳсолӣ, содирот, воридот, муҳити рақобатӣ, инноватсия, нарх.*

ОБЕСПЕЧЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОДУКЦИИ ПРЕДПРИЯТИЙ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Давлатова Розиямоҳ Қамбаровна - соискатель кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского национального университета. Адрес: 734020, Республика

Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17., Телефон: (+992) 981 03 66 06. Электронная почта: davlatovarozia-1979@mail.ru

В статье рассматриваются вопросы, связанные с изучением, анализом и оценкой конкурентоспособности предприятий легкой промышленности Республики Таджикистан. Было отмечено, что объем промышленного производства, в том числе продукции предприятий легкой промышленности страны, не в состоянии удовлетворить потребности общества.

По мнению автора научной статьи, конкурентоспособный потенциал продукции - это конкретные внутренние и внешние возможности предприятия, которые обеспечивают эффективность конкурентоспособности продукции на рынке за счет формирования конкурентных преимуществ.

Следует отметить, что наряду с переходом экономики Республики Таджикистан от административной системы к рыночной, на промышленность страны повлиял ряд негативных факторов, таких как заниженные цены, задержки с модернизацией легкой промышленности, технические задержки производства и сокращение высококвалифицированный персонал, сокращение фундаментальных и экспериментальных исследований в результате резкого сокращения финансирования научно-технических программ в промышленности.

Исследователь определил долю предприятий легкой промышленности в структуре промышленности и оценил уровень использования производственных мощностей промышленных предприятий. Также был рассчитан коэффициент экспорта и импорта промышленной продукции. В результате было определено, что продукция промышленных предприятий страны не имеет устойчивой конкурентной позиции на внутреннем и внешнем рынках.

В заключительной части научной статьи сделаны выводы и предложения по результатам анализа, которые являются путями повышения конкурентоспособности продукции промышленных предприятий.

Ключевые слова: легкая промышленность, конкурентоспособность продукции, конкурентный потенциал, производственные мощности, экспорт, импорт, конкурентная среда, инновация, цена.

ENSURING THE COMPETITIVENESS OF PRODUCTS OF LIGHT INDUSTRY ENTERPRISES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Davlatova Roziyamokh Kambarovna - applicant for the department of enterprise economics and entrepreneurship, tajik national university. Address: 734020, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, Phone: (+992) 981 03 66 06. Email: davlatovarozia-1979@mail.ru

The article discusses issues related to the study, analysis and assessment of the competitiveness of light industry enterprises of the Republic of Tajikistan. It was noted that the volume of industrial production, including the products of the country's light industry enterprises, is not able to meet the needs of society.

According to the author of the scientific article, the competitive potential of products is the specific internal and external capabilities of the enterprise, which ensure the effectiveness of the competitiveness of products in the market through the formation of competitive advantages.

It should be noted that along with the transition of the economy of the Republic of Tajikistan from an administrative system to a market one, the country's industry was affected by a number of negative factors, such as low prices, delays in the modernization of light industry, technical delays in production and a reduction in highly qualified personnel, a reduction in fundamental and experimental research as a result of a sharp reduction in funding for scientific and technical programs in industry.

The researcher determined the share of light industry enterprises in the industrial structure and assessed the level of utilization of production capacities of industrial enterprises. The coefficient of export and import of industrial products was also calculated. As a result, it was determined that the products of the country's industrial enterprises do not have a stable competitive position in the domestic and foreign markets.

In the final part of the scientific article, conclusions and proposals are made based on the results of the analysis, which are ways to increase the competitiveness of the products of industrial enterprises.

Key words: light industry, product competitiveness, competitive potential, production capacity, export, import, competitive environment, innovation, price.

Соҳаи саноат ҳамчун яке аз соҳаҳои афзалиятноки бо шуғл таъмин намудани аҳоли ва қонеъкунандаи талаботи ҷомеа баромад мекунад. Неруи устувори рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук имконият медиҳад, то талаботи доираи васеи истеъмолкунандагон қонеъ карда шавад. Аммо ҳолатҳои ҷойдоранд, ки барои истифодаи самараноки имкониятҳои ҷойдошта ва таъмини рақобатпазирии маҳсулот монеа эҷод менамоянд. Вобаста ба ин, таҳлили неруи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук ва дар ин замина муайян ва ошкор кардани имкониятҳои баландбардории сатҳи рақобатпазирӣ зарур аст.

Воқеан, ҳаҷми истеҳсоли корхонаҳои саноати сабук тамоюли мусбӣ дорад. Аммо, новобаста ба натиҷаҳои мусбӣ, рақамҳои омории соҳа аз он шаҳодат медиҳанд, ки соҳаи саноат то ҳадди зарурӣ барои қонеъ намудани нишондиҳандаҳои зикршуда басандагӣ намекунад. Масалан, агар истеҳсолот ба ҳисоби миёна бар ҳар сари корхонаи саноатӣ дар соли 2011 7,2 млн сомони рошари ташкил меод, пас ин рақам дар соли 2019 ба 12,7 млн сомони баробар аст [9, с.275]. Афзоиши назарраси истеҳсолоти саноатӣ танҳо солҳои охир (2017-2019) ба ҷашми расида, афзоиши миёнасолони ин нишондиҳанда давоми солҳои 2011-2016 ба 1% баробар аст, ки ин рақам қаноатмандкунанда нест.

Сатҳи рақобатпазирии маҳсулот аз бисёр ҷиҳат аз неруи рақобатпазирии он вобаста мебошад. Фаҳмиши “неруи рақобатпазирӣ” бошад, ҳамчун низоми омилҳои калидии ноилгардӣ ба муваффақиятҳо, ки аз таркибдиҳандагони инноватсионӣ ва мутобиқнамоӣ иборат аст, дар назар дошта мешавад [1]. Аз ин бар меояд, ки неруи рақобатпазирӣ дар худ маҷмӯи захираҳои тарихиёрдоштаи табиӣ, моддӣ, меҳнатӣ, молиявӣ ва ғайримоддӣ, инчунин имкониятҳои объектҳо ва субъектҳо оиди бадастории афзалиятҳои конкретӣ нисбат ба дигар иштирокчиҳои бозор фаро мегирад. Аз нигоҳи мо, неруи рақобатпазирии маҳсулот дар худ имкониятҳои конкретӣ дохилӣ ва берунӣ корхонаро дар назар дорад, ки самаранокии рақобатпазирии маҳсулоти корхонаро дар бозор аз ҳисоби ташаккули афзалиятҳои рақобатнокӣ дар асоси истифодабарии захираҳои моддӣ ва ғайримоддӣ таъмин менамояд.

Маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук дар сохтори маҷмӯи маҳсулоти дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи қалонро соҳиб буда, ҳамчун қонеъкунандаи талаботи доираи васеи истеъмолкунандагон баромад мекунад. Аммо то ба ҳол маҳсулоти корхонаҳои саноатии кишвар дар бозорҳои дохилӣ ва берунӣ мавқеи устувори рақобатпазирӣ соҳиб нест. Ҳолати мазкур аз омилҳои зиёде вобаста мебошад, аз ҷумла тайироти низоми иқтисодӣ. Масалан, дар натиҷаи гузариши иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз низоми маъмурии идоракунии ба низоми иқтисоди бозорӣ ба соҳаи саноати кишвар як қатор омилҳои манфӣ таъсири худро расониданд, ки муҳимтарини онҳо пешниҳод менамоем:

1. Амали нархҳои бепарвоёна, ки монополияи давлатӣ имконияти баргараф намудани онро надорад ва барои маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ низ муҳити рақобатнокро бунёд карда наметавонад. Натиҷаи таъсири манфии ҳолати ба миён омада боис шуд, то ҷараёни устуворгардии таваррум (мунтазам баландшавии сатҳи нархҳо) дар мамлакат мунтазам идома ёбад.

2. Таваққуфи (боздошти) таҷдиди техникаи корхонаҳои саноатӣ, аз ҷумла саноати сабук.

3. Паст шудани сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ, ки дар натиҷа ақибмонии техникаи истеҳсолот ва ихтисори ҳиссаи қормандони баландихтисосро ба миён овард.

4. Ихтисори ҳаҷми таҳқиқоти заминавӣ ва таҷрибавӣ дар натиҷаи камшавии босуръати молиякунонии барномаҳои илмӣ-техникӣ, инчунин аз байн рафтани қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҷрибавӣ-созандагии корхонаҳои саноатӣ ва истеҳсолоти илмталаб.

Баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии маҳсулот аз дигар ҷиҳатҳо низ вобастагӣ дорад. Дар робита ба муносибатҳои истеҳсолӣ ду роҳи таъмини рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабукро аз ҳамдигар фарқ менамоянд [13, с.78]: а)

баландбардории сифати маҳсулот бо роҳи фаългардони фаъолияти инноватсионӣ ва навкунии истеҳсолот, инчунин ба истеҳсолот ворид намудани технологияҳои нави мукамал; б) паст намудани хароҷоти истеҳсолот ва сатҳи нархҳои маҳсулоти истеҳсолшуда.

Ҳиссаи истеҳсолоти баъзе аз корхонаҳои саноати сабук дар сохтори саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоюли коҳишбӣ дорад, ки ҳолати мазкур то андозае аз ҳисоби нишондиҳандаҳои миқдорӣ ба нури рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои мазкур таъсири манфӣ мерасонад. Ҳиссаи истеҳсолоти баъзе аз корхонаҳои саноати сабукро дар сохтори саноати мамлакат дида мебароем (ниг. ба чадвали 1).

Чадвали 1. - Ҳиссаи истеҳсолоти баъзе аз корхонаҳои саноати сабук дар сохтори саноат

Нишондиҳандаҳо	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти хӯрока, аз ҷумла нӯшокиҳо ва тамоку дар сохтори саноат, %	34,9	36,1	31,0	28,5	24,4	21,4	20,5	19,6
Ҳиссаи истеҳсоли нассочӣ ва дӯзандагӣ, %	16,2	13,7	12,5	10,6	10,1	11,8	10,4	9,5
Ҳиссаи истеҳсоли чарм, маснуоти чармӣ ва пойафзол, %	0,2	0,1	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3

Сарчашма: дар асоси маълумоти саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020. – С. 15-16.

Дар шароити мураккаб будани таъминоти маводи озуқаворӣ яке аз масъалаҳои ақтуалӣ рушди саноати хӯроқворӣ ба ҳисоб меравад. Аммо рақамҳои омили саноати хӯрока дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рушди ноустувори соҳа шаҳодат медиҳанд. Рақамҳои омили нишон медиҳанд, ки ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти саноати хӯрока дар сохтори саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон сол то сол коҳиш ёфта истодааст. Масалан, агар дар соли 2011 ҳиссаи саноати хӯроқворӣ дар сохтори саноат 31,1% -ро ташкил меод, пас ин рақам дар соли 2019 ба 19,6% баробар гардидааст, ки 1,6 маротиба кам мебошад. Ҳиссаи саноати нассочӣ, дӯзандагӣ ва корхонаҳои саноатии истеҳсоли чарм, маснуоти чармӣ ва пойафзол низ давоми солҳои 2011-2019 кам шудааст. Масалан, ҳиссаи истеҳсолоти саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ дар сохтори саноати мамлакат аз 18%-и соли 2011 ба 9,5% дар соли 2019 расидааст.

Яке аз масъалаҳои муҳими устувор гардонидани нури рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук истифодаи иқтидори истеҳсолии онҳо мебошад. Аммо, мутаассифона, дар амалияи корхонаҳои саноати сабуки кишвар иқтидори истеҳсолӣ ба пуррагӣ истифода намешавад (ниг. ба чадвали 2).

Чадвали 2. - Истифодаи иқтидори истеҳсолӣ дар корхонаҳои саноати сабук

Нишондиҳандаҳо	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Корхонаҳои истеҳсоли нахи пахта, %	16,4	11,9	13,5	14,2	7,9	9,9	7,1	7,7
Корхонаҳои истеҳсоли шохвории тайёр, %	91,8	63,8	1,5	3,7	5,7	11,6	17,9	19,7
Корхонаҳои истеҳсоли пойафзол, %	9,0	76,6	84,0	82,4	29,2	27,7	31,6	42,2
Корхонаҳои истеҳсоли қолинҳо ва молҳои қолинӣ, %	50,3	62,7	100,0	54,5	52,0	68,3	67,5	82,6
Корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти гӯштӣ, %	0,4	1,3	11,4	0,8	98,0	98,1	100,0	100,0
Корхонаҳои коркарди рағани чорво, %	2,1	25,6	38,7	30,7	53,8	86,0	100,0	98,0
Корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти ширӣ ба ҳисоби шир, %	7,5	48,2	52,7	64,8	57,2	58,5	61,2	55,7

Сарчашма: дар асоси маълумоти саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020. – С. 25-26.

Тавре аз маълумоти чадвали 2 дида мешавад, давоми солҳои таҳлилшаванда (2011-2019) низ истифодаи иқтисодии истеҳсоли тамоюли камшавӣ дорад. Рақамҳои омори нисбати масъалаи мазкур нишон медиҳанд, ки дар корхонаҳои саноатии истеҳсоли нахи пахта ва истеҳсоли шохвории тайёр иқтисодии истеҳсоли худро дар сатҳи лозимӣ истифода намебаранд. Масалан, агар корхонаҳои саноатии истеҳсоли нахи пахта соли 2011 25%-и иқтисодии истеҳсоли худро истифода мекарданд, пас ин рақам дар соли 2019 7,7% -ро ташкил медиҳад. Корхонаҳои истеҳсоли шохвории тайёр бошад, дар солҳои зикршуда мувофиқан 92,7 ва 19,7 %-ро ташкил медиҳад. Ҳолати мазкур аз рақобатпазир набудани маҳсулоти корхонаҳои саноати насосҷӣ (корхонаҳои зикршуда) дарак медиҳад. Аммо иқтисодии истеҳсоли як қатор корхонаҳои саноатӣ, аз ҷумла корхонаҳои истеҳсоли пойафзол, истеҳсоли қолинҳо ва молҳои қолинӣ, истеҳсоли маҳсулоти гӯштӣ, корхонаҳои коркарди рағғани чорво ва корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти ширӣ сол то сол тамоюли афзоишбӣ дошта, истифодаи иқтисодии истеҳсоли маҳсулоти гӯштӣ аз 0,6%-и соли 2011 ба 100% дар соли 2019 расонида шуда, корхонаҳои коркарди рағғани чорво бошанд, мувофиқан 2,1 ва 98% -ро ташкил медиҳанд.

Масъалаи баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ ва ҷавобгӯӣ будани он ба талаботи бозорҳои дохилию берунӣ дар маркази диққати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, алаҳусус зери тавачҷуҳи доимии Роҳбари давлат қарор дорад. Перомуни устуворгардонии неруи содиротии соҳаи саноати мамлакат Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2019 чунин қайд намуданд: «Ҳукумати мамлакат вазифадор аст, ки дар солҳои минбаъда тамоми захираҳоро ба баланд бардоштани иқтисодии содиротии кишвар, зиёд намудани ҳиссаи маҳсулоти ниҳонии саноатӣ дар ҳаҷми содирот ва аз байн бардоштани монеаҳои маъмурии мавҷуда равона созад» [10]. Вобаста ба масъалаи болозикр қайд кардан бамаврид аст, ки ҳаҷми содироти маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки кишвар то ба ҳол ғайриқаноатбахш боқӣ мемонад. Барои исботи ин гуфтаҳо дар чадвали навбатӣ коэффитсиенти содирот ва воридоти маҳсулоти саноатиро пешниҳод менамоем (ниг. ба чадвали 3).

Чадвали 3. - Коэффитсиенти содирот ва воридоти маҳсулоти саноатӣ

Нишондиҳандаҳо	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Коэффитсиенти содирот $K_c = C/V$	0,01	0,005	0,01	0,01	0,02	0,02	0,01	0,02
Коэффитсиенти воридот $K_v = B/C$	101,7	215,2	138,9	105,7	46,5	43,36	61,1	54,4

Сарчашма: дар асоси маълумоти саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020. – С. 36-37.

Маълумоти чадвали 3 аз он шаҳодат медиҳад, ки рақамҳои омории маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ дар гардиши савдои хориҷии мамлакат тамоюли манфӣ доранд. Ҳолати мазкур ғайриқаноатбахш будани ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулоти корхонаҳои саноатии ватаниро барои талаботи бозори дохилӣ ва ноустувории неруи рақобатпазирии маҳсулотро дар майдони рақобати савдои хориҷӣ нишон медиҳад. Рақамҳои омори оид ба содироти ҷарб ва рағғани растанию чорво, маҳсулоти саноати хӯрокворӣ, машрубот ва нӯшоқиҳои беспирт, тамоку ва ивазқунандаҳои он, пӯст, ҷарм, маҳсулоти мӯина ва маснуоти аз он тайёркардашуда, маҳсулоти насосҷӣ, инчунин пойафзолу каллапӯш нишон медиҳанд, ки корхонаҳои саноатии кишвар имконияти истеҳсоли маҳсулоти ба сатҳи рақобатпазирии бозори беруна ҷавобгӯиро то ҳадди лозимӣ надоранд. Дар асоси маълумоти омори расмӣ, ҳиссаи содироти маҳсулоти истеҳсоли корхонаҳои саноатӣ дар ҳаҷми воридоти маҳсулоти мазкур ҳамчун коэффитсиенти содирот ва воридот ҳисоб карда шуд. Ҳадди минималии коэффитсиенти

содирот давоми солҳои 2011-2019 ба 0,005 ва ҳадди максималии он 0,02-ро ташкил дод. Коэффитсиенти воридот бошад, дар солҳои таҳлилшаванда ба 43,36 ҳамчун ҳадди минималӣ ва 215,2 чун ҳадди максималӣ баробар аст.

Ҳамин тавр, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук аз нури рақобатпазирии он вобаста мебошад. Вобаста ба ин, аз нигоҳи мо, дар шароити муосир рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ аз нури харидорон, нури бехатарии иқтисодӣ, нури соҳибкорӣ (тичоратӣ), нури эҷодӣ, ки дар маҷмӯъ нури рақобатпазирро ташкил медиҳанд, вобаста мебошад.

Натиҷаи таҳқиқи гузаронидашуда нишон дод, ки баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулот аз омилҳои техникӣ низ вобаста мебошад, аз ҷумла мукамалгардонии технологияи истеҳсоли маҳсулот; татбиқи лоиҳаҳои истеҳсоли маҳсулоти навин; такмили унсурҳои ҷараёни истеҳсолот; рушди сохтори истеҳсолоти маҳсулоти навин; ҷорӣ намудани технологияҳои муосир дар истеҳсолот; омодагии ташкилӣ-идоракунии. Дар шароити муосир маҳсулоти истеҳсолнамудаи корхонаҳои саноатии ватанӣ дар муқоиса ба маҳсулоти истеҳсолоти хориҷӣ на он қадар рақобатпазиранд. Чунки истеҳсолоти аксарияти содиркунандагони молҳо бо технологияҳои муосир мучаҳҳаз мебошанд.

Аз омӯзиши таҷрибаи амалӣ ва нуктаи назари олимони-иқтисодчиён маълум гардид, ки барои баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки кишвар омилҳои муҳталиф садди роҳ мешаванд, аз ҷумла:

- истеҳлоки баланд доштани фондҳои воситаҳои асосии истеҳсолӣ; -
- иқтидори нокифояи истеҳсолӣ;
- идоракунии ғайрисамаранок;
- сатҳи пасти навовариҳо ва ғайра.

Ҳолатҳои ҷойдошта ҳатто ба он оварда расонидааст, ки дар бозорҳои дохилӣ амали корхонаҳои хориҷӣ фаъол гашта истодааст. Вобаста ба ин, корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳуриро зарур аст, ки барои ишғоли мавқеи устувор дар бозор рақибони худро ҳатман донанд, аз сиёсати пешгирифтаи онҳо огоҳ бошанд ва таъсири таҳдиди рақибонро ба натиҷаҳои фаъолияти худ пешгӯӣ карда тавонанд.

Мо чунин мешуморем, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ таъмини рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ имкон дорад, агар онҳо вазифаҳои зеринро иҷро карда тавонанд:

- а) тасдиқи мустақилии истеъмолкунандагон;
- б) мутобиқшавии доимии истеҳсоли маҳсулот вобаста ба тағйири шароити бозор;
- в) ҳавасмандгардонии истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон;
- г) таъмини озодии иқтисодии молистеҳсолкунандагон;
- ғ) худтанзимкунии молистеҳсолкунандагон;
- д) тафриқабандии истеҳсолкунандагон;
- е) тақсимоти захираҳо байни истеҳсолкунандагон.

Вобаста ба нуктаҳои болозикр, чунин мешуморем, ки татбиқи саривақтӣ ва объективии вазифаҳои рақобат дар иқтисодиёт боиси ба вучуд омадани муҳити рақобатӣ мегардад. Муҳити рақобатӣ ба миёномада дар навбати худ манфиатҳои истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагонро ҳифз намуда, боиси ба миён омадани афзалиятҳои рақобатӣ ва рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ мегардад ва дар ниҳоят рақобатпазирии маҳсулотро таъмин менамояд.

АДАБИЁТ

1. Евразийский международный научно-аналитический журнал «Проблемы современной экономики», 2011, N4 (40). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=3801>. (дата обращения: 01.06.2021 г.).

2. Ермолов М.О. Разработка и внедрение системы обеспечения конкурентоспособности: учебное пособие. / М.О.Ермолов. - М.: Издательский дом «Вильямс», 2000. - 520 с.

3. Кныш М.И. Конкурентные стратегии [Текст]: учебное пособие / М.И.Кныш. //Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский ун-т экономики и финансов. – Спб, 2000. - 284 с.

4. Коно Т. Конкуренция: учебное пособие. / Т.Коно. – М.: Издательство «Экономика», 2002. – 160 с.
5. Лифиц И.М. Теория и практика оценки конкурентоспособности товаров и услуг / И.М. Лифиц. – М., 2001. – 221 с.
6. Мейсон Р. Конкурентоспособность продукции. /Р.Мейсон. - Киев: Знание, 2000. - 479 с.
7. Мескон М.Х. Основы менеджмента / М.Х. Мескон, М.Альберт, С. Хедоуриф. – М.: Дело, 1993. – 230 с.
8. Молоток Е.В. Принципы маркетингового исследования конкуренции на рынке / Е.В. Молоток. - СПб: Энциклопедия маркетинга, 2014. - 95 с.
9. Омори солонаи Чумхурии Тоҷикистон. – Душанбе: Агентии омори назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон, 2020. – 494 с.
10. Паёми Президенти Чумхурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси Олии Чумхурии Тоҷикистон. – [манбаи электронӣ]. –26.12.2019. – Ҳолати дастрасӣ: www.prezident.tj (санаи мурочиат: 31.05.2021 с.).
11. Перцовский Н.И. Международный маркетинг: учебное пособие. / Н.И.Перцовский. - М.: Высшая школа, 2001. - 239 с.
12. Саноати Чумхурии Тоҷикистон. – Душанбе: Агентии омори назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон, 2020. – 90 с.
13. Сафиуллин Н.З. Управление конкурентоспособностью предприятий: монография / Н.З. Сафиуллин, Л.Н. Сафиуллин. - Казань: Изд-во Казанск. ун-та, 2008. – 189 с.
14. Ямпольская Н.Ю. Концепция сочетания государственных и рыночных механизмов управления конкурентоспособностью: дис. д-ра экон. наук: 08.00.05. /Н.Ю.Ямпольская. – Сургут, 2011. – 308 с.

УДК: 332.3:633(575.3)

ИМКОНИЯТҲОИ ИҚТИСОДӢ ВА САМАРАНОК ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲОИ ЗАМИН ДАР МИНТАҚАҲОИ КӢҲИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Азизов Бадриддин Мирзовалиевич - муаллими калони кафедраи баҳисобгириши муҳосибӣ ва андозбандии Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: 735320, Чумхурии Тоҷикистон, ноҳияи Данғара, кӯчаи Марказӣ. Тел.: 933445965, e-mail: Badriddin_Aziz@mail.ru.

Дар мақола ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии истифодаи самараноки захираҳои замин дар сатҳи минтақавӣ, махсусан дар вилояти Хатлон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Қайд карда мешавад, ки соҳаи кишоварзӣ яке аз соҳаҳои афзалиятноки иқтисодии вилояти Хатлон баҳри рушди вазъи иҷтимоӣ иқтисодии вилояти Хатлон ба ҳисоб рафта, дар он мавқеи муҳимро заминҳои қорам ишғол менамоянд. Дар баробари ин, бояд тазаққур дод, ки мушкилоти асосии истифодаи оқилонаи захираҳои замин ва дар амал тадбиқ намудани имкониятҳои иқтисодии он, дар бештари мавридҳо аз вазъи молиявии соҳаи кишоварзӣ бо назардошти таъсири омилҳои гуногуни нархӣ ва ғайринархӣ вобаста буда, зарурат неш омадааст, ки низоми идоракунии соҳа мукамал гардонида шавад.

Калидвожаҳо: *Иқтисодиёти минтақа, кишоварзӣ, захираҳои замин, вилояти Хатлон, истифодаи самаранок, имкониятҳо, маҳсулоти кишоварзӣ, дастгирии молиявӣ, минтақаҳои кӯҳӣ, заминҳои лалмӣ.*

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ И ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ В ГОРНЫХ ТЕРРИТОРИЯХ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Азизов Бадриддин Мирзовалиевич - старший преподаватель кафедры бухгалтерского учёта и налогообложения Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, Республика Таджикистан, район Дангара, улица Центральная. Тел: 933445965, e-mail: Badriddin_Aziz@mail.ru.

В статье исследуются теоретические и практические аспекты эффективного использования земельных ресурсов, в частности, на примере Хатлонской области. Особо отмечается, что сельское хозяйство играет важную роль в развитии социально-

экономического состояния и в ней стержнем развития выступают пахотные земли. Наряду с этим, необходимо отметить, что главная проблема эффективного использования земельных ресурсов и реализация имеющегося потенциала в большинстве случаев зависит от финансового состояния сельскохозяйственной отрасли в зависимости от ценовых и неценовых факторов воздействия и все это приводит к необходимости совершенствования системы управления в отрасли.

Ключевые слова: Экономика региона, сельское хозяйство, земельные ресурсы, Хатлонская область, эффективное использование, возможности, сельскохозяйственная продукция, финансовая поддержка, горные регионы, богарные земли.

ECONOMIC OPPORTUNITIES AND EFFICIENT USE OF LAND RESOURCES IN MOUNTAIN TERRITORIES OF KHATLON REGION

Azizov Badriddin Mirzovalievich - Senior Lecturer, Department of Accounting and Taxation, Dangara State University. Address: 735320, Republic of Tajikistan, region Dangara, Central street. Tel: 933445965, e-mail: Badriddin_Aziz@mail.ru.

The article examines the theoretical and practical aspects of the effective use of land resources, in particular, on the example of the Khatlon region. It is especially noted that agriculture plays an important role in the development of the socio-economic state and in it arable lands are the core of development. Along with this, it should be noted that the main problem of effective use of land resources and the implementation of the existing potential in most cases depends on the financial condition of the agricultural sector, depending on price and non-price factors of influence, and all this leads to the need to improve the management system in the industry.

Key words: *Economy of the region, agriculture, land resources, Khatlon region, efficient use, opportunities, agricultural products, financial support, mountainous regions, rainfed lands.*

Захираҳои замин муҳимтарин замина ва асоси табиӣ истиҳсоли моддӣ мебошанд. Замин шартӣ зарурии мавҷудияти ҷамъияти инсонӣ буда, сахми он калон ва гуногун аст. Дар саноат ва дигар соҳаҳои хоҷагии халқ замин ҳамчун ҳудуди ҷойгиркунии истиҳсолот лозим доништа мешавад. Дар соҳаи кишоварзӣ бошад, замин муҳимтарин қувваи истиҳсолкунанда аст ва бе он раванди истиҳсолоти кишоварзӣ барпо намегардад. Истиҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ аз ҳолати сифати замин ва шароити истифодаи он вобаста аст [10, с. 64].

Замин сарчашмаи асосии боигарии миллии ва воситаи асосии истиҳсолоти кишоварзӣ ба ҳисоб рафта, самаранок истифода намудани он дар тараққиёти иқтисодии миллии аҳамияти калон дорад. Ба истифодабарии замин ҳаҷми истиҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва мушкилоти озуқаворӣ алоқаи зич дошта, истифодаи самараноки ҳар порча замин василаи таъмини амнияти озуқаворӣ ва татбиқи ҳадафи стратегии кишвар маҳсуб меёбад.

Дар Паёми имсолаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҷунин ироа гардидааст: “Дар давраи соҳибистиклолӣ барои рушди соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла бунёду азнавсозии инфрасохтори обрасонӣ, азхудкунии заминҳои нав, беҳтар гардонидани ҳолати мелериотавии заминҳо, таъминоти соҳаи кишоварзӣ бо техникаи зарурӣ, тухмиҳои аълосифат ва дастрасии субъектҳои хоҷагидор ба маблағгузорӣ 22 лоиҳаи сармоягузори давлатӣ дар ҳаҷми 5,4 миллиард сомонӣ татбиқ шудааст. Вобаста ба ин, роҳбарони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо, хоҷагиҳои деҳқонӣ, ҳар як кишоварз ва ҳар як оиларо зарур аст, ки истифодаи самараноки замин, пеш аз ҳама, заминҳои наздиҳавлигию президентӣ, захира қардану истифодаи тухмиҳои аълосифат ва бо ҳамин роҳ гирифтани то се ҳосилро, маҳсусан, дар соли 2021 таъмин намоянд” [8, с. 4].

Дар назди ҳар як қорхонаи кишоварзӣ вазифаи аз ҳама асосӣ самаранок истифодабарии ҳар гектар замини дар ихтиёрашон буда ба ҳисоб меравад. Ҳазорҳо гектар заминҳои бекорхобида, заминҳои алафдарав, чарогоҳҳо, ботлоқзорҳо, буттазорҳо ба заминҳои маҳсулдеҳ табдил додан мумкин аст.

Вилояти Хатлон аз рӯйи сатҳи табиӣ вилояти кӯҳсор ба ҳисоб рафта, дар қисми ҷанубу ғарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгир буда, ҳудуди он 24,7 ҳазор км. мураббаъро ташкил медиҳад, ки ба 17 ҷисади ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон баробар аст [7, с. 6]. Аз ин рӯ, дар вилоят ҳангоми таҳлили истифодабарии замин зарурати омӯзиши тағйирот дар сохтори майдонҳо ва имконияти васеъ намудани майдонҳои кишт ба миён меояд. Дар ҷараёни таҳлил маълумоти воқеӣ бо маълумоти нақшавӣ ва солҳои қаблӣ муқоиса карда мешаванд ва имконият медиҳад, ки тағйирот дар ҳар як намуди замин нисбати фонди умумии замин муайян карда шавад.

Бо ин мақсад, гузариш ба «беҳдошту самаранок истифодабарии замин» яке аз шаклҳо ва усулҳои истифодаи оқилонаи захираҳои замини минтақаи вилояти Хатлон дар шароити афзоиши аҳолии деҳот, камбизоатӣ ва бекорӣ, коҳиш ёфтани майдонҳои ғоидаовари замин, набудани заминаи мустақами моддию техникаи мушкilotро эҷод менамояд. Масъалаи мазкур бешубҳа таҳияи усулҳои истифодабарии заминро тақозо менамояд. Дар шароити кӯҳистони Тоҷикистон рушди «беҳдошти замин» дар тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ, ки имконияти парвариши зироатҳо ва гирифтани якҷанд ҳосил мавҷуд аст, бояд ба самти маҳсули илмҳои кишоварзӣ табдил дода шавад.

Қайд кардан зарур аст, ки вазъи молиявии соҳаи кишоварзӣ вобаста ба бозор, аз ҳисоби нарх доимо тағйир меёбад ва дар натиҷа, зарурати азнавсозӣ дар низоми идоракунӣ бояд ба роҳ монда шавад. Аз ин рӯ, мо бояд мушкилиҳои мавсимии соҳаро дар шакли модели комплекси агросаноатии пешниҳоднамудаи олимони соҳа мавриди амал қарор диҳем, ки дар ин нақши илм ва ояндабинии соҳа бевосита аст.

Дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нигоҳи ҷуғрофӣ ҳамчун кишвари кӯҳсор, ки 93% онро кӯҳҳо ташкил медиҳанд, бо назардошти номуносибии вазъи соҳаи кишоварзӣ аз он ҷумла минтақаҳо гуногуншаклии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба инобат гирифта шавад. Шароити зиндагии аҳолии деҳот мухталиф буда, дар ин асос қисми зиёди аҳоли рӯй ба коркарди замин оварданд, ки ҳангоми таҳлили минтақаҳо дар соҳаи кишоварзӣ ба назар мерасад.

Кишоварзӣ манбаи аслии заминаи рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар ҳаёти ҳар як сокини кишвар ба ҳисоб рафта, нақши он дар таркиби ММД муассир мебошад. Чӣ хеле ки маълум аст, вазъи кишоварзӣ дар минтақаҳои кӯҳӣ ва водӣ гуногун буда, дар ин асос арзиши рушди он аз ҳамин ҷо фарқ мекунад. Сифати табиӣ ашёи хом ва маҳсулоти кишоварзӣ, ки дар минтақаҳои ҷумҳурӣ истеҳсол карда мешаванд, хеле гуногунанд, аз ин рӯ, арзиши пулии ҷузъҳои муфид ба даст оварда намешавад. Аммо таҷриба нишон медиҳад, ки ҳиссаи омилҳои инсонӣ дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ хеле баланд аст.

Бо ин мақсад, дар соҳаи кишоварзӣ ба самаранок истифодабарии замин диққати ҷиддӣ додан лозим аст. Тавре дар боло қайд намудем, афзоиши аҳоли дар деҳот омилҳои асосӣ баҳри самаранок истифода бурдани заминҳо шуда метавонад. Замин на фақат дар соҳаи кишоварзӣ, инчунин барои бунёди манзили истиқоматии шаҳрвандон, барои бунёди корхона ва фабрикаҳо, муассисаҳои таълимӣ, беморхонаҳо ва ғайра соҳаҳои муҳим дар сурати зиёд гардидани аҳоли истифода бурда мешавад. Дар шароити Тоҷикистон заминаи рушди иқтисоди миллӣ парвариши пахта, боғдорӣ, чорводорӣ, зироаткорӣ, дар деҳотҷойҳо ва заминҳои лалмию кӯҳӣ тавассути оби борон самаранок истифода бурда шаванд. Аз ин рӯ, зарурати тадқиқи шаклҳо ва усулҳои дастрасии озукаворӣ ҷумҳурӣ ба миён меояд.

Хулоса, ба амнияти ғизоии озукаворӣ кишвар ва ҳалли мушкилиҳои таъмини ғизо танҳо дар сурати амалӣ намудани ғояи миллӣ ва дар таркиби он ноил шудан ба дастовардҳои нав мумкин аст. Ҷунин консепсия танҳо метавонад ба рушди соҳаҳои хоҷагидорӣ, ҳамчун як қисми модели умумимиллии рушди кишвар ба роҳ монда шавад.

Ҳамзамон, соҳаи кишоварзӣ ҷумҳурӣ як соҳаи ҳаётан муҳим буда, дар татбиқи ҳадафи стратегии давлат барои таъмини амнияти озукаворӣ кишвар ва дар ин замина, баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум аҳамияти муҳим доранд.

Илова бар ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибистиклол хочагии кишоварзии асри XXI-ро дар заминаи низоми нави идоракунӣ дар робита бо нигоҳ доштани хусусиятҳои анъана, тарзи ҳаёт ва психологияи аҳоли амал намояд. Асоси иқтисодии Тоҷикистони соҳибистиклол асосан иқтисодиёти «нав»-и миллии бозоргонӣ бо системаи нави илмӣ асосёфтаи кишоварзӣ бо иваз кардани системаи кӯҳнаи маъмулӣ мебошад.

Хусусияти дигари хоси мамлакатамон ин системаи идоракунӣ иқтисодиёти миллии фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди иқтисоди минтақа бо назардошти хусусиятҳои минтақаҳо, захираҳои бойи табиӣ, сатҳи баланди таваллуд дар байни аҳолии деҳот мебошад, ки бевосита ба зичии аҳоли оварда мерасонад.

Ҷадвали 1. - Маълумот дар бораи масоҳат ва аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон то 1-уми январи соли 2019

Маълумотҳо то 1-уми январи с. 2019	ҶТ	ВМКБ	в. Суғд	в. Хатлон	ш. Душанбе	НТЧ
Масоҳат (ҳазор км ²)	141,4	62,9	25,2	24,7	0,1	28,5
Аҳоли (1000 нафар)	9126,6	226,9	2658,4	3274,9	846,4	2120

Манбаъ: Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2019, с. 280.

Тавре ки дар ҷадвал оварда шудааст, масоҳати Ҷумҳурии Тоҷикистон 141,4 ҳазор км² ташкил медиҳад, аз он 44,5% ВМКБ, 17,8% в. Суғд, 17,5% в. Хатлон, 20,1% НТЧ ташкил додааст. Аҳолии ҷумҳурӣ бошад, 9126,6 нафарро ташкил дода, аз он 2,5% ВМКБ, 29,1% в. Суғд, 35,9% в. Хатлон, 9,3% ш. Душанбе, 23,2%-ро НТЧ ташкил додаст [6, с. 280]. Аз таҳлили дар боло овардашуда маълум гардид, ки вилояти Хатлон аз лиҳози аҳоли дар ҷумҳурӣ дар ҷойи аввал, аммо аз лиҳози масоҳати ҳудудӣ дар охир қарор дорад. Яъне, ин нишондиҳандаҳо далели он аст, ки бевосита мушкилоти камзаминӣ ба назар мерасад ва аз ин лиҳоз, зарурати самаранок истифодабарии замин ба роҳ монда шавад.

Ҷузъи муҳими воқеияти тоҷикон ин расму анъанаҳо, тарзи ҳаёт ва хусусиятҳои фарқкунандаи минтақаҳо мебошад, ки метавонад барои рушди васеи соҳибкории деҳот, бизнес ва агробизнес, усулҳои истеҳсоли маҳсулоти оилавӣ, аз ҷумла шаклҳои хочагидорӣ, рушди агротуризм деҳот ҳамчун хусусияти боигарии табиӣ кишвар ба ҳисоб рафта, дар таъмин ва амнияти озуқаворӣ кишвар, инчунин иқтисодиёти мамлакатамон мусоидат менамоянд.

Ҷадвали 2. - Майдони кишти зироатҳо ҳамагӣ (дар ҳамаи шаклҳои хочагидорӣ вилояти Хатлон дар соли 2020 (ҳазор гек.).

Замини кишти умумӣ	Заминҳои ғалладонагӣ	Зироатҳои техникӣ	Картошка	Сабзавот	Полезӣ	Боғҳо
421837	188262	132944	12475	34884	15393	47202

Манбаъ: Омори солони вилояти Хатлон-2020, с.76.

Аз маълумоти дар нақша нишондодашуда маълум гардид, ки 44,6% заминҳои ғалладона, 31,5% заминҳои зироатҳои техникӣ, 2,9% заминҳои картошка, 8,2% заминҳои сабзавот, 3,6% заминҳои полезӣ, 11,1% заминҳоро боғҳо ташкил дод [7, с. 76]. Аз таҳлили маълумот дар нақшаи овардашуда аз 100% заминҳои истифодаи кишоварзӣ 44,6% заминҳоро заминҳои ғалладона ташкил медиҳанд, ки ин нишондиҳанда нисбати кишти дигар заминҳои маҳсулот зиёд ба ҷашм мерасад. Бояд қайд намуд, ки қисми зиёди заминҳоро мо бештар дар кишти ғалладона ва кишти картошка равона намуда, дар таъмини амнияти озуқаворӣ мамлакат мусоидат намоем.

Тавре дар боло қайд намудем, 93% ҳудуди мамлакатамонро кўҳҳо ташкил медиҳанд ва инчунин, зиёда аз 70% аҳолии мамлакатамон дар деҳот зиндагонӣ менамоянд. Бо ин мақсад, дар заминҳои лалмию кўҳии мамлакатамон бисёре аз маҳсулоти асосии соҳаи кишоварзиро ба роҳ монем, аз ҷумла: кишти картошка, ғалладона ва зироатҳои донагӣ ба мисли нахут, зағир, ҷав ва ғайра, ки хоси заминҳои лалмӣ ва кўҳӣ мебошанд.

Аз ин лиҳоз, рушд ва нигоҳдошти заминҳо дар деҳот бояд ҷиддӣ ва самаранок ба роҳ монда шуда, як қатор омилҳои бунёдӣ низ ба назар гирифта шаванд, аз ҷумла:

- дар муқоиса бо минтақаҳои водии ҷумҳурӣ, дар аксарияти минтақаҳои кӯҳӣ шароити табиӣ камтар мусоид мебошанд;

- кишоварзӣ дар минтақаҳои кўҳистон қариб ки заминаи моддию техникии ба хусусиятҳои кўҳӣ мувофиқро надорад, аз қабилӣ воситаҳои «механикони хурд», нуриҳои махсусе, ки ба хусусиятҳои минтақаҳои кӯҳӣ ҷавобгӯ мебошанд ва ғайра, ки ҳалли онҳо дар шароити бозор, гарчанде хеле мушкул аст, аммо дар якҷоягӣ ба таври объективӣ зарур аст;

- дараҷаи ниҳоят пасти дастгирии молиявии давлат барои рушди истеҳсолоти кишоварзии кўҳӣ;

- дар ҷумҳурӣ инфрасохтори дахлдори бозорӣ барои ба истеъмолкунанда баровардани маҳсулоти кӯҳӣ ва ғайра мавҷуд нест;

- ба таътил додани заминҳои саҳроӣ, яъне киштгардон дар асоси шаклҳои нави идоракунӣ ва тартиб додани картограммаҳои нави хок бо мақсади муайян кардани таъминоти майдонҳо бо маводи ғизоӣ барои серҳосил намудани заминҳо мусоидат менамояд;

- ҷорисозии системаи нуриҳо, ҳифзи растаниҳо аз ҳашарот, касалиҳо ва алафҳои бегона яке аз вазифаҳои асосии системаи кишоварзӣ мебошад, дуруст ба роҳ монда шавад;

- ташкили системаи тухмипарварӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва чораҳо оид ба тезонидани ворид намудани навъҳо ва гибридиҳои зироатҳои кишоварзӣ бо назардошти таҷрибаи кишварҳои хоричӣ ва навсозии саривактии омилӣ асосии рушди соҳаи кишоварзӣ мебошад, ба роҳ монда шавад;

- барои рушди самараноки хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), ассотсиатсияи хоҷагиҳои деҳқонӣ, хоҷагиҳои ҷамъиятии саҳомӣ, кооперативҳо, агробизнесҳо бояд бо тамоми воситаҳои муосири истеҳсолот дар сатҳи баланди техникаӣ, бо маблағгузориҳои ҳатмии имтиёзӣ таъмин карда шавад;

- заминҳои обёришаванда ва лалмиро дар системаи кишоварзӣ бояд босуръат истифода бурда шуда ва тавассути кишти зироатҳои ғайраовар ба даст овардани ду, се зироат ва ба ин васила, таъмини амнияти озуқаворӣ ва иқтисодиёти ҷумҳуриро беҳтар созем.

Аз ин рӯ, ҳалли масъалаи замин барои ҷумҳурии мо аз ҳама мушкул, муҳим ва муҳимтарин муайянкунандаи ҳаёт аст. Зеро на танҳо ҳалли мушкилоти озуқаворӣ ва истиқлоли озуқаворӣ кишвар, балки шуғли аҳоли ва баланд бардоштани самаранокии соҳаи кишоварзӣ аз дурустии ҳалли он вобаста хоҳад буд. Дар робита ба ин, татбиқи ислоҳоти замин дар соҳаи кишоварзӣ бояд аз гузариш ба шакли нави муносибатҳои замин иборат бошад, ки ба истифодаи сарфакорона ва аз ҷиҳати иқтисодӣ беҳатарии замин, ҳифз ва баланд бардоштани ҳосилнокии он, демократикунонии моликияти замин таъсири мусбат расонида, ба аҳамияти иҷтимоӣ-иқтисодии оилаҳои деҳот дар ҳаёт мусоидат намоянд.

Ҳамаи ин омилҳо ниёзи ба назар гирифтани доранд ва мушкилоти вобаста ба онҳо, гарчанде ки қисман ҳал карда шудаанд, ҳамзамон таҳқиқоти махсуси олимони талаб мекунанд. Дар ҳолате, ки ин мушкилиҳо дасгирӣ ёбанд, фикр менамоем, ки рушди кишоварзӣ дар манотиқи кўҳӣ, махсусан вилояти Хатлон боз ҳам хубтар ва беҳтар мегардад.

Адабиёт

1. Абдулоев З. Ташкили истехсолоти кишоварзӣ / З. Абдулоев. – Душанбе: Маориф, 1996. – 303 с.
2. Гафуров Х. Тоҷикистон дар охири асри 21: Президент Эмомалӣ Раҳмон ва иқтисодиёти миллӣ / Х. Гафуров. – Душанбе, 1999.
3. Жичкин К., Государственная поддержка личных подсобных хозяйств. /К. Жичкин Н. Липатова //АПК: - экономика, управления. – 2007.- №8. – С. 56-62.
4. Одинаев Х. Иқтисоди бозор: мушкилоти идоракунии. / Х. Одинаев. - Душанбе, 1997. - 124 с.
5. Одинаев Х. Тоҷикистон: се мафҳуми рушд /Х. Одинаев. - Душанбе: Шарқи Озод, 1997. – 230с.
6. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2019. - 340с.
7. Омори солонаи вилояти Хатлон. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, - 2020. -456с.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2020 с.
9. Самандаров И.Ҳ. Асосҳои илмию амалии иқтисодиёти кишоварзӣ. / И.Ҳ. Самандаров. – Душанбе, 2012. - 319 с.
10. Шарипов У. Иқтисодиёти кишоварзӣ. /У. Шарипов. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2007. - 227с.

УДК: 336.748.12

ТАҲЛИЛИ НАЗАРИЯВИИ ТАВАРРУМ ВА ТАНЗИМИ ЗИДДИТАВАРРУМӢ

Мирзоев Акрамҷон Мирзошоевич - докторант(PhD)-и бахши 3-юми иқтисоди 6D050900 - молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Рӯдакӣ, ҷамоати деҳоти Чоргултеппа, деҳаи Сада, хонаи №137. Тел.: 987242534. akramjonm23@gmail.com.

Дар мақола муаллиф асосҳои назариявӣ ва андешаҳои макотиби мухталифро доир ба мафҳуми таваррум ва пайдоиши он мавриди омӯзиши ва таҳлил қарор додааст. Дар баробари ин, сабабҳои таваррум ва музокираҳои байни олимони мактабҳои мухталифро таҳлил кардааст. Муаллиф марҳилаҳои рушди пул ва таваррумро ифшо намуда, иброн доштааст, ки қаблан пул ҳамчун васила барои ҷамъоварии сарват амал менамуд, аммо бо гузашти замон ва дар натиҷаи рушди муносибатҳои сармоядорӣ нақши пул дар роҳандозии сармояи тавлидӣ ниҳоят зарур арзёбӣ мегардад. Ҳамчунин, муаллиф дар мақола андешаҳои ду мактаби бузурги иқтисодии Ғарбро (мактаби монетаристон ва кейнсианҳо) мавриди омӯзиши густурда ва фасеҳ қарор дода, андешаҳои онҳоро доир ба вазифаҳои давлат дар самти идоракунии таваррум нишон додааст.

***Калидвожаҳо:** таваррум, пул, мактабҳои иқтисодӣ, давлат, қарз, сармоя, гардиши пул, омилҳо, тавлид, нарх, иқтисодиёт, молия.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИНФЛЯЦИИ И АНТИИНФЛЯЦИОННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Мирзоев Акрамдҷон Мирзошоевич - докторант (PhD) 3-курса кафедрои финансов специальности 6D050900 – финансы, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: Республика Таджикистан, район Рудаки, д.ж. Чоргултеппа, село Сада, дом №137. Тел.: 987242534. akramjonm23@gmail.com

В статье автор исследует и анализирует теоретические основы и идеи различных школ о происхождении и концепции инфляции. В частности, в ходе анализа автор изучает и анализирует причины инфляции и дискуссии между учеными разных школ. Так же, автор разъясняет этапы развития денег и инфляции. В частности автором отмечено, что в историческом прошлом деньги служили средством накопления богатства, но со временем и в результате развития рыночных отношений роль денег в производстве капитала очень важна. Автор также подробно излагает взгляды двух великих западных экономических школ

(монетаристской и кейнсианской) и представляет их взгляды в сфере регулирования инфляции государством.

Ключевые слова: инфляция, деньги, экономические школы, государство, кредит, капитал, денежное обращение, экономика, финансы.

THEORETICAL ANALYSIS OF INFLATION AND ANTI-INFLATIONARY REGULATION

Mirzoev Akramjon Mirzoevich - doctoral student (PHD) and 3-year course of the Department of Finance, specialty 6D050900 - finance of the Tajik State Finance and Economics University. 734067, Republic of Tajikistan, Rudaki district, J. Chorgulteppa, Sada village house №137, Phone: 987242534. akramjonm23@gmail.com

In the article, the author explores and analyzes the theoretical foundations and ideas of various schools about the origin and concept of inflation. In particular, during the analysis, the author studies and analyzes the causes of inflation and discussions between scientists of different schools. Also, the author differentiates between the stages of development of money and inflation. In particular, the author noted that in the historical past, money served as a means of accumulating wealth, but over time and as a result of the development of market relations, the role of money in the production of capital is very important. The author also details the views of two great Western schools of economics (monetarist and Keynesian schools) and presents their views in the field of inflation regulation by the state.

Key words: inflation, money, economic schools, state, credit, capital, money circulation, economics, finance.

Таваррум печидатарин падидаи иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамон тавр, ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ин танидагии мураккаби омилҳост, ки ҳам дар соҳаи муомилот ва ҳам дар соҳаи тавлид (истехсолот) вучуд дорад. Сабаб дар он аст, ки дар тӯли қарнҳо, дар натиҷаи тағйирёбии шаклҳои моликият, анвои қиматгузорӣ, низомҳои пулӣ, сабабҳо, пайомадҳо ва шаклҳои зуҳури раванди таваррум дигаргун гардиданд.

Таваррум аз худ як падидаи мураккаб ва печидаро ифода менамояд, дорои далел, механизм ва пайомадҳои хоси иқтисодӣ-иҷтимоӣ мебошад, зимни мутолиа ва таҳқиқи сатҳи раванди таваррум, сохтори дохилӣ, хусусиятҳои сифатӣ ва мушкилотро ба вуқӯъ меоварад.

Доир ба таваррум ва мафҳуми он таърифҳои зиёд вучуд дорад. Ин истилоҳ аз луғати итолиёвии "inflatio" гирифта шуда, маънои "варам кардан"-ро дар худ ҷой додааст. Дар Энциклопедияи бузурги шӯравии соли 1972 гуфта шудааст, таваррум (аз истилоҳи латинии "inflatio" гирифта шуда, маънои "варам кардан"-ро дорад) ин афзоиши каналҳои муомилоти барзиёди пулҳои қоғазист, ки боиси беқурбшавӣ, тақсимои даромади миллӣ ва маҳсулоти иҷтимоӣ байни бахшҳои иқтисодӣ, шохаҳои гуногуни ҷомеа ва синфҳо гардида, ба нафъи табақоти доранда мебошад [1].

Дар таърифҳои баъдӣ, таваррум ҷанбаи сиёсӣ надорад. Е.Е. Румянцева, хотирнишон менамояд, ки таваррум дар раванди пӯёӣ ба таври мудовим мавҷуд мебошад, тамоюли болоравии сатҳи миёнаи нархҳо дар иқтисод ба вучуд оварда, беқурбшавии пул ва номутаносибии тақрористехсоли молҳои гуногуни бахшҳои мухталифи хоҷагии қишлоқро тавлид менамояд [8]. Дар луғати иқтисодӣ, ки аз тарафи гурӯҳи муаллифон бо роҳбарии Е.Г.Бағудина таҳия гардидааст, чунин омадааст, таваррум - аз ҳад зиёд шудани микдори изофии ҳаҷми пул дар соҳаи муомилот, дар сурати мавҷуд набудани афзоиши муносиби ҳаҷми молҳо мебошад, ки дар қоҳишёбии воҳиди пулӣ боис мегардад [14].

Теъдоди таърифоте, ки дар адабиёт вучуд доранд, мухтасар мебошанд. Дар адабиёти иқтисодӣ, ки аз тарафи П.А.Ватник таҳия гардидааст, таваррум ба унвони афзоиши сатҳи умумии нархҳо дар иқтисод таъриф мешавад, ки як муддати муайян идома меёбад. Як таърифи мушобех баён мекунад, ки таваррум ҳамчун афзоиши мудавоими сатҳи нархҳо дар иқтисодиёт фаҳмида мешавад [3]. Саранҷом, К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю исбот менамоянд, ки таваррум афзоиши сатҳи умумии нархҳост [5].

Дар таҳқиқи дигар муаллифон, рӯйкарди мутафовитеро доир ба таърифи таваррум дидан мумкин аст. Масалан, П. Хейне хотирнишон менамояд, ки таваррум болоравии арзиши зиндагӣ нест [13]. Моҳияти таваррум суқути арзиш ё қобилияти харидории пул арзёбӣ мегардад. Бархе аз муаллифон хавфи сармоягузорию ба унвони хавфе таъриф менамоянд, ки дар ҳолати маҳви сармоягузорӣ, қобилияти харидорӣ нисбат ба сармоягузорию аввалия камтар хоҳад буд. Теъдод аз муаллифон сайъ мекунанд, ки дар таърифи таваррум далоил ва ҳатто оқибатҳои онро дохил намоянд. Мо ба ин боварем, ки ин равиш яктаарафа мебошад, зеро дар ҳуди таъриф инъикос намудани ҳама сабабҳои таваррум корест душвор.

Ба назари мо, таърифи аниқ ва возеҳи таваррум дар шарҳи зер афзалтар мебошад: Таваррум ин афзоиши мудавоими сатҳи нархҳо дар иқтисод дар соли чорӣ нисбат ба соли гузашта. Ҳангоми таъини мудовамати ин раванд, мо аз он бармеоем, ки муқоисаи ҳама маълумоти омӯрӣ маълуман дар соли қаблӣ анҷом мешавад. Ташбеҳи давраҳои тӯлонӣ, албатта, имконпазир мебошад, аммо ба назари мо, ба андозаи кофӣ дуруст нахоҳад буд. Зеро, таваррум бар асоси сабади истеъмоли мусоҳиба мешавад ва азбаски давра ба давра дар сабад тағйирот рӯй медиҳад, маълумотҳои қаблӣро бо маълумотҳои феълӣ дар муддати тӯлонӣ қиёс намудан, ғайри қобили қабул аст [4].

Дар бархе аз китобҳои дарсии рӯстаборон ва ғарбиён, дар мавриди омилҳо, сабабҳои таваррум баҳсу музокираҳо зиёданд, аммо муаллифон бо сабабҳои номаълум таърифи таваррумро дар эҷодиёти худ ироа накардаанд. Барои мисол, дар китоби дарсии С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи «Иқтисодиёт» ва китоби дарсии «Молия» дар таҳрири С.И. Лушин фаслҳо ва мавзӯҳои алоҳида ба таваррум бахшида шудаанд, вале доир ба таърифи он чизе дида намешавад. Аз ин хотир, мо бар он андешаеҷ, ки таърифи ин мафҳум зарурист, зеро ҳангоми мутолиаи ин падида, метавон аз он шурӯъ намуд [11].

Таҷзия ва таҳлили таърифи қаблан зикргардида ба мо иҷозат медиҳад то мушаххасоти таваррумро нишон диҳем:

1) "устувор" - яъне, таваррум як раванди дарозмуддат, як тамоюли устувор, аз ин рӯ, онро бояд аз чаҳиши нархҳо фарқ кард;

2) "афзоиши сатҳи умумии нархҳо" - яъне, таваррум маънои афзоиши тамоми нархҳоро дар иқтисодиёт надорад. Нарҳи молҳои ҷудогона метавонанд ба тариқи мухталиф рафтор кунанд: боло раванд, коҳиш ёбанд, бетағйир монанд. Муҳим бояд намояи умумии нархҳо афзоиш ёбад, яъне - дефлятори (таъдилкунандаи) ММД;

3) таваррум - ҳамроҳшавӣ бо коҳишёбии арзиш ё қобилияти харидории пул;

4) таваррум мавҷудияти хавфи сармоягузорию муайян мекунад - аз даст додани даромад аз ҷониби сармоягузор бо сабаби коҳиши арзиши сармоягузорӣ дар оянда нисбат ба арзиши онҳо дар ҳоли ҳозир.

Лозим ба зикр аст, ки таваррум дар замоне зоҳир мешавад, ки илми иқтисод ба андозаи кофӣ рушд накардааст, бинобар ин, дарки асли таваррум баъдан ҳосил мешавад. Ин амр ба он далел аст, ки дар даврони пеш аз сармоядорӣ (капиталистӣ), таваррум ба оромӣ пеш мерафт ва боиси эҷоди фоҷиаҳои ҷиддии иҷтимоӣ-иқтисодӣ нагардид. Аммо, бо гузариш ба иқтисоди сармоядорӣ авзоъ ба таври ҷашмгир тағйир ёфт. Дар шароити гузариш ба иқтисоди сармоядорӣ, нақши пул дар раванди иқтисодӣ ба қуллӣ тағйир ёфт. Агар қаблан пул дар муомилоти молҳо ҳамчун як фосилаи миёнарав ва ё ҳамчун васила барои ҷамъоварии сарват амал менамуд, ҳоло бошад, нақши аслии пул дар он аст, ки он шартӣ асосии гардиши сармоя ва унсури асли ва ҷудонашавандаи он мебошад. Пул барои роҳандозии сармояи тавлидӣ, таҳаррук бахшидан ба он ва ҳимояи мудавоими ин ҳаракат зарур мебошад. Дар ҷараёни ин ҳаракат, арзиши сармоя афзоиш меёбад, ба ин маънӣ ки миқдори пуле, ки ин арзиш дар он ифода меёбад, бояд ба андозаи кофӣ афзоиш ёбад. Чунон ба назар мерасад, ки тилло барои ин кор номуносиб аст, зеро ба роҳати тиллои кофӣ вучуд надорад. Танҳо барои он, ки сиккаҳои тиллоӣ аз он зарб шуда, дар гардиш қарор гиранд, бояд теъдоди бештари тилло истихроҷ карда шавад. Бинобар ин, аз ибтидо сармоядорон миқёси афзоиандаи пулҳои қарзиро ба хизмат гузоштанд, ки (дар

ибтидо васиқа ва баъдан банкнотаҳо) барои бахше аз ҳисоббаробаркуниҳо бо муваффақият хизмат мерасонид. Тилло ба унвони замина барои рушди пулҳои қарзӣ мавриди истифода қарор гирифт. Ба тилло нақши кафили арзиши пулҳои қарзӣ тавассути мубодилаи он бо пулҳои қарзӣ дода шуд.

Бо ин ҳол, дар қарни XX пулҳои қарзӣ аз “пояи тиллоӣ”-и худ маҳрум гардиданд. Дар оғози қарн, стандартҳои ба истилоҳ тиллоӣ дар иқтисоди миллий барҳам дода шуд, дар нимаи дуоми қарн тилло дигар ҳамчун пули ҷаҳонӣ истифода намешуд. Дар натиҷа, арзиши пулҳои қарзӣ мустақиман дар асоси арзиши миқдори муносиби ҳаҷми молҳо ташақкул ёфтанд. Ба ибораи дигар, пас аз хориҷ шудани тилло аз низоми пулӣ, касби арзиш тавассути ҳар воҳиди пулӣ мустақиман ба ҳаҷм ва сохтори молҳои ҷаҳонӣ бастагӣ дорад, ки арзиши он бо пул ифода меёбад. Ин бадон маънист, ки акнун қобилияти харидории пул дар асоси нисбияти пул ва арзаи мол шакл мегирад. Агар пул бештар аз молҳо дар иқтисод бошад, арзиши воҳиди пулӣ коҳиш хоҳад ёфт. Ин таваррум аст. Нуқтаи заифи сукути арзиши пул дар иқтисоди бозорӣ ва афзоиши қимати молҳо. Дар низоми иқтисоди нақшавӣ, ки қимати молҳо тавассути ниҳодҳои маъмури назорат мешуд, коҳишҳои қобилияти харидории пул дар камбудии молҳои моддӣ ошкор мегардид [2].

Дар натиҷаи зухур ва инкишофи фарояндҳои таваррумӣ, ду рӯйкарди аслии назариявӣ барои ин падида ташақкул ёфт: кейнсианӣ ва монетаристӣ. Назарияи кейнсианӣ таваррум ва бекориро ҳамчун падидаҳои марбут ба мизони кулли хароҷот дар кишвар арзёбӣ менамояд. Бинобар ин, объекти таъсиррасонандаи танзими давлатӣ тақозои куллий ба ҳисоб рафта, тавассути ворид намудани тағйирот ба сиёсати пулию қарзӣ ва молиявӣ амалӣ мегардад. Назарияи монетаристӣ (пулгароӣ) таваррумро ба унвони як падидаи комилан пулӣ дониста, бо афзоиши арзаи пул дар иқтисод алоқаманд менамояд, аз ин рӯ, ба андешаи онҳо, вазифаи давлат танзими мизони арзаи пули дармуомилотбуда маҳсуб меёбад. Унсурҳои асосии мафҳуми таварруми кейнсианӣ иборатанд аз: рӯйкардҳои шахсии Кейнс дар мавриди масъалаи таваррум, “Салибӣ” неокейнсианӣ ва аҳамияти он барои арзёбии самаранокии сиёсати пулию қарзӣ ва фискалӣ, омӯзиши робитаи байни таваррум ва бекорӣ дар қачхаттаи Филлипс доир ба концепсияи эндогенӣ пул, равишҳои микроиқтисодии кейнсианистҳои муосир; концепсияи устувории тағйирёбандаҳои исмӣ ва воқеӣ. Аҳкоми ҷудоғонаи ин назарияҳо вижагиҳои амалкарди низомҳои гузароро имконпазир месозад. Аз ҷумла, назарияи устувории тағйирёбандаҳои номиналӣ бетаъсир будани сиёсати пулии нармро аз назари таъсири он бар ҳаҷми тавлид ва сиёсати пулии қатъӣ - дар сатҳи нархҳо тавзеъ медиҳад ва назарияи ихтироҷи нархҳои нисбӣ тавҷияи хубе барои инерсияи таваррум дар доираи назарияи сохтории он мебошад [6].

Фарзияҳои аслии назариявии концепсияи монетаристии таваррум, ки дар асоси он пайдоиши таваррум танҳо хусусияти пулӣ дорад ва хоси ҳама гуна низомҳои иқтисодӣ мебошад, чунинанд: “бетарафии пул” ва тағйирнопазирии талабот ба он, назарияи сатҳи табиӣ бекорӣ. Концепсияи “даврагии пул”, “қонуни Фридман”, ба таври фишурда дар мавриди асарбахшии танҳо сиёсати пулӣ ва радди салоҳияти он ибрази андеша намуда, ин концепсияҳо аз тарафи монетаристон ҳамчун асос барои сиёсати зиддтаваррумӣ давлат шинохта шудаанд. Моделҳои бунёдии монетаристон (пулгароён) инҳоянд:

- 1) модел бо баробарии тақозо ва арзаи пул;
- 2) формулаи мутобиқшудаи И. Фишер, ки ба таносуби яктарафаи сатҳи нарх ва суръати афзоиши ҳаҷми пул ё дороиҳои бонки марказӣ табдил ёфтааст;
- 3) моделҳои микроиқтисодие, ки ҳадди аксар ба расонидани фоида ё вазифаи истеҳсолӣ бо як қатор тахминот барои ҳифзи хусусияти “бетарафӣ” ё “фавқулода будани пул” асос ёфтаанд;
- 4) моделҳое, ки ба назарияи некуаҳволии ҷамъиятӣ асос ёфтаанд ва ҳадафи онҳо исботи фишурдаест, ки сиёсати гусастаи пулӣ ба “номувофиқии динамикӣ” ва талафот дар некуаҳволии ҷамъиятӣ оварда мерасонад.

Мо бо андешаҳои М.Ю. Малкина дар он хусус, ки бо лутфи ин равишҳои интизории (абстрактӣ) дорои як қатор содасозҳои аз иқтисоди воқеӣ ва сохторию институтсионалӣ ҷудошуда, ки вазифаҳои аз нав тақсимкунӣ ва мувозинатии барои бозорҳои дар ҳоли рушд муҳимро метавонанд аз байн баранд, мувофиқем [6].

Назарию монетаристӣ барои тавзеҳи таваррум дар низомҳои гузариш нисбатан мувофиқ ҳисобида шуда, барои низомҳои рушднамуда низ дар бисёр маврид дар доираи як марҳила қобили қабул аст. Ба назарию фискалии муосири таваррум, ки ҳанӯз ҳамчун самти ягонаи илмӣ ташаккул наёфтааст, инҳо дохил мешаванд:

1) Мафҳуми "таварруми андозҳо", тибқи ин концепсия, андозҳо (махсусан андозҳои ғайримустақим) равандҳои таваррумро шадидтар мекунад. Бо вучуди ин, бо паҳн шудани андозҳои ғайримустақим, таваррум ба буча даромади иловагӣ меорад, зеро манбаи андоз аз рӯи нархҳои фурӯш ҳисоб карда мешавад;

2) Баррасии таъсири касри буча ва равишҳои пӯшиши он ба сатҳи таваррум. Мушкилоти асосӣ дар ин мафҳум на касри буча, балки таъсири усулҳои пӯшонидани он ба таваррум аст;

3) Концепсияи сенёраж ва таварруми андозӣ ҳамчун манобеи ҷойгузини даромади давлатӣ. Тибқи концепсияи "сенёраж" арзиши пулҳои кӯҳнаро коҳиш медиҳад ва зимни ба роҳ мондани сиёсати инвеститсионӣ "сенёраж" миқдори пули дар муомилотбуда тибқи арзаи пул хеле зуд афзоиш ёфта, таваррумро ба вучуд меоварад;

4) Таҳлили таъсири баръакси таваррум ба мувозинатии тавозуни фискалӣ. Даромадҳои фискалӣ бо баланд шудани сатҳи андоз афзоиш меёбанд, аммо танҳо то як нуқтаи муайян. Меъёри мушаххаси андоз мавҷуд аст, ки дар он даромади ҳадди аксар ба даст оварда мешавад. Пас аз ин нуқта, афзоиши минбаъдаи меъёри андоз боиси кам шудани даромад мегардад.

Барои дарки амиқи моҳияти таварруми муосир, на танҳо бо андешаҳои назариявии муосир муфассал шинос шудан, балки таъсири онҳоро дар як кишвари ҳосе ба назар гирифтани лозим аст. Дар кишварҳои пасошӯравӣ дар солҳои 90-ум, ҳангоми гузариш ба иқтисоди бозорӣ, монетаризм муносибати бартариятдошта барои идоракунии иқтисодии кишварҳо ба ҳисоб мерафт. Дар ҳақиқат, тавре ки М. Фридман изҳор дошт, таваррум падидаи пулӣ мебошад, зеро он аз омилҳои пулӣ вобаста аст ва дар коҳишҳои пул зоҳир мегардад. Аммо монетаризм афзалияти пулро дар рушди иқтисод аз будаи зиёд нишон медиҳад, танҳо омилҳои пулии таваррумро эътироф намуда, омилҳои ғайримонетариро нодида мегирад. Дар ҳамин ҳол, иқтисодшиноси амрикоӣ В. Геллер дар музокира бо М. Фридман таъкид намуд: "савол ин нест, ки пул муҳим аст, мо ҳама онро эътироф мекунем, савол дар он аст, ки монетаристон онро чӣ гуна ба миён мегузоранд" [9].

Ба ақидаи кейнсианистҳо, монетаристон нақши пул ва миқдори онро дар муомилот ба унвони авомили аслии рушди иқтисодӣ аз будаи зиёд нишон дода, боқимонда омилҳоро нодида мегиранд. Пайравони М. Фридман аз фишурдаи эътиқодмандии монетаризм доир ба таъсири манфии афзоиши ҳаҷми пул ба иқтисодӣ танҳо дар муддати кӯтоҳ дури ҷӯста, ба пайдории ин раванд дар давраи дарозмуддат ишора карданд.

С. Фишер номуайянии алоқамандии афзоиши ҳаҷми пул ва таваррумро бо ишора ба таҷрибаи Иёлоти Муттаҳида, ифшо намуда иброз дошт, ки дар нимаи аввали солҳои 80-ум сатҳи таваррум дар ҳолати афзоиши ҳаҷми муомилоти пулӣ коҳиш ёфт. Бар ин асос, пайравони ӯ ба чунин натиҷа омаданд, ки пӯёи ҳаҷми пул омилҳои муҳими таваррум маҳсуб меёбад, аммо ягона нест. Монетаристони муосир, тавачҷуҳи зиёде ба таҳлили таварруми шадид дар кишварҳои рӯ ба рушд ва кишварҳое, ки дар ҳоли гузариш қарор доранд, зоҳир намуда, сабабҳои ғайримонетарии онро ошкор намуданд, ки ба онҳо шомиланд: ҷанг, аз ҷумла ҷанги шаҳрвандӣ, ислоҳот, ҳукумати заиф ё бетачриба, омилҳои беруна, бӯҳрони қарзӣ. Дар ин росто, онҳо барномаҳои истиқроркунанда ва густурдаеро, ки дар он як қатор чораҳои зарурӣ, аз қабилҳои сиёсати монетарӣ, андозӣ,

бучетӣ, даҳолати давлат ба нархгузорӣ ва муқаррарномаи меъёри музди меҳнат дохил гардидаанд, пешниҳод намудаанд.

Бо таваччуҳ ба ин ки аксари иқтисоддонон, ба вижа Ч.М. Кейнс, на танҳо муҳимияти пулӣ, балки сабабҳои ғайрипулии таваррумро қайд намудаанд (барзиёдии сармоягузориҳо нисбат ба захираҳо (пасандозҳо) афзоиши музди меҳнат ва ғоида, норасоии маҳсулоти хӯрокворӣ ва дигар молҳо дар бозор). М. Фридман баъдан таъсири авомили таварруми ғайрипулиро эътироф намуд, вале бо он шарт, ки ҳар яки он боиси афзоиши миқдори пул дар муомилотбуда гардад. Монетаристони муосир, ҳамчунин назарияи М. Фридманро дар ин бора, ки ҳеҷ як ҳукумат аз бозор донотар буда наметавонад ва давлат набояд худро бо таъмини амнияти миллӣ ва вазифаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла истифодаи андозҳо ва кумакпулиҳо маҳдуд кунад, мавриди танқид қарор додаанд. С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмаленци нақши муҳими давлатро дар иқтисод эътироф намуда, ба зарурати муайяннамоии дараҷаи самаранокии танзими давлатӣ тавассути муқоисаи хароҷот ва натиҷа диққати ҷиддӣ додаанд [11].

Дар ҳамин масъала нуқтаи назари коршиноси соҳа Шариф Раҳимзода ба маврид буда, он таваррумро чунин шарҳ медиҳад: “Болоравии нархҳо, ки ба зиёдшавии ҳаҷми пулу пастравии қобилияти харидории он, афзоиши арзиши аслии молҳою хизматрасонӣ ва омилҳои дигар асос меёбад, тавварум (инфлятсия) ном дорад” [7]. Мутолиаи таҷрибаи илмӣ ва амалии ҷаҳонӣ ҷиҳати тақмили чораҳои пешгирӣ ва боздошти таваррум барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаҳои мухталиф бо назардошти хусусиятҳо ва навҳои он (таварруми тақозо, хароҷоти тавлидӣ ва муомилотӣ, воридотӣ, арзишӣ, илтивои таварруми дастмудҳо, даромад ва нархҳо) муфид мебошад.

Мушкилоти назариявии пул ва сиёсати пулӣ ҳанӯз ҳам заминаи баҳс ва музокира байни ду мактаби ба ҳам муҳолиф мебошанд. Асли муҳоҳиса дар он аст, ки равияи кейнсианӣ ғояи истифодаи амалани пулро ба унвони аброз барои мудирияти ҳаррӯзаи муҳити иқтисодӣ ва таҳрики суръати рушди иқтисодӣ мепиндорад, монетаризм бошад, чунин дасткорихоро дар доираи пул маҳкум менамояд, ба андешаи тарафдорони ин таълимот, тақвияти тазодҳо ба номутаносибии иқтисодӣ ва ҷилвагирӣ аз амалқардҳои ғайримуташаккил ба устувории бозорҳо даҳолат менамояд. Бо ин ҳол, ба назари мо, ҳар гуна муҳолифати шадид бо мавозеи ин тамоюлҳо гумон нест, ки асос дошта бошад. Ҳар як мактаби бузург намоёнгари таълимоти ягонаи муттаҳид нест. Ин қоида, шомили шобаҳо ва ҷузъҳои мухталифест, ки ақоиди илмӣ худро доир ба қоидаҳои асосии таълимот дифоъ мекунанд ва иқдоми махсуси амалиро ироа медиҳанд. Ҳамзамон, равандҳои ҳамгирӣ, синтез ва маҳв шудани марзҳои возеҳ байни омӯзаҳо (таълимот) вучуд дорад. Ҳама ин хусусиятҳо дар баҳс доир ба мушкилиҳои назарияи пул асари худро мегузоранд. Л. Ҳаррис, муътақид аст, ки ихтилоф ва баҳсҳо байни монетаристон ва кейнсианҳо дар мавриди он аст, ки оё нархи нисбӣ дар иқтисоди воқеӣ метавонад комилан чандир бошад [12].

Таҷзия ва таҳлил ба мо имкон медиҳад иддао намоем, ки сатҳи таваррум таҳти таъсири як омил нест, балки таҳти таъсири маҷмӯи омилҳо қарор дорад: ба ҷуз аз омилҳои пулӣ, омилҳои дигар ба монанди афзоиши қимати маҳсулоти монополияҳои табиӣ (таварруми хароҷот), болоравии нархҳои ҷаҳонӣ, интизороти таваррумӣ ва пӯёҳои қурбӣ нақши муҳим доранд. Дар айни ҳол, шинохтани як ё якчанд гурӯҳи авомили дигари таъсиргузор ба таваррум қатъӣ нодуруст аст, аммо омӯзиши таъсири омилҳои мушаххас ба сатҳи таваррум дар муҳити муайяни иқтисодӣ зарур аст.

Барои коҳиш додани таваррум, анҷоми маҷмӯи аз иқдомот, ки муҳимтарин омилҳоро таҳти таъсир қарор медиҳад, зарур аст. Дар шароити таваррум, субъектҳои хоҷагӣ ҳангоми қабули қарорҳои иқтисодӣ дар қатори дигар омилҳо, суръати интизории таваррумро ба инобат мегиранд. Агар сатҳи таваррум ба таври дақиқ пешбинӣ шавад, тамоми мушорикаткунандагон дар иқтисоди миллӣ саъй мекунанд таъсири таваррумро дар доираи нишондиҳандаҳои воқеии иқтисодӣ безарар гардонанд: иттифоқҳои касаба намоясозии (индексатсия) зарурии сатҳи дастмудҳоро таъмин намоянд,

карздиҳандагон меъёри воқеии Ҷоизиро вобаста ба суръати таваррум афзоиш диҳанд, ҳукумат ба таври Ҷаврӣ тасхехи миқёсии меъёрҳои андозиро ба танзим дароварад.

АДАБИЁТ

1. Большая советская энциклопедия: в 30 томах. / Гл.ред. А.М.Прохоров. Изд.3-е. Т.10. - М.: Советская энциклопедия, 1972.
2. Буторина О. Грядущие изменения в международной валютной системе / О.Буторина // Рынок ценных бумаг. - 2004. - №8. - С.24-45.
3. Ватник П.А. Экономический словарь / Ватник П.А. - М.: ИНФРА-М, 2010.
4. Курс лекций по макроэкономике. Лекции 17-18. (Инфляция) [электронный ресурс]. URL: http://www.eduhmao.ru/var/db/files/l1821_macro_lecture_17-18.pdf
5. Макконнелл К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика/ К.Р.Макконнелл, С.Л. Брю. - М.: Республика, 1992. - Т.1 – 916 с.
6. Малкина М.Ю. Монетарные и немонетарные факторы инфляционного процесса в переходной российской экономике: автореф. дис. ... д-ра эк. наук: 08.00.01./Малкина М.Ю. - Санкт-Петербург, 2000. – 46 с.
7. Рахимзода Ш. Муомилоти пул ва қарз. / Ш. Рахимзода. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. - 513 с.
8. Румянцева Е.Е. Новая экономическая энциклопедия. 3-изд. / Е.Е. Румянцева. - М.: ИНФРА-М, 2008. – 560с.
9. Сакс Дж., Лорен Ф. Макроэкономика. Глобальный подход / Пер. с англ. - М.: Дело, 1996. – 848 с.
10. Финансы: учебник. / Под ред. С.И.Лушина. 2-е изд, переработ и доп. - М.: Экономист, 2003. – 234 с.
11. Фишер С., Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи Пер. с англ. - М.: Дело, 1993. – 864с.
12. Харрис Л. Денежная теория: Пер. с англ./Общ. ред. и вступ. ст. В.М. Усопкина. - М.: Прогресс, 1990. – 750с.
13. Хейне Пол. Экономический образ мышления. Пер. с англ. - М.: Новости, 1991- 704 с.
14. Экономический словарь. / Е.Г. Багудина и др.- М.: ТК Велби, Изд-во "Проспект", 2006. – 253с.
15. Friedman M., Heller W. Monetary Vs Fiscal Policy. - N.-Y.: Norton, 1969. - P. 16.

УДК: 332.1

ПРОЦЕСС РАЗВИТИЯ ИНВЕСТИЦИОННО-ИННОВАЦИОННОГО МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ УСТОЙЧИВЫМ РАЗВИТИЕМ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Мазбудов Субхон Сухробович - ассистент кафедры инженерной экономики и менеджмента Политехнического института Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими в городе Худжанде. Адрес: 735690, Республика Таджикистан, р.Б.Гафуров, дж.Хистеварз, ул.Ш.Охунов 18. Тел.: 935342333, e-mail: mazbudov_subhon@mail.ru

В статье рассмотрены наиболее важные особенности развития инвестиционной деятельности в современных условиях, где несомненным является переход к инновационному типу развития, к переходу глобализации, и усилению международной конкуренции для того, чтобы обеспечить развитие, а также необходимы целевые инвестиционные долгосрочные вложения в регионе. В связи с низким уровнем инвестиционного обеспечения инновационной деятельности возникает необходимость разработать единый механизм инвестиционно-инновационной деятельности управления устойчивым развитием региона, адаптированной к внешним и внутренним условиям экономики региона и страны в целом.

Ключевые слова: инвестиции, инновации, инновационно-инвестиционный механизм, устойчивое развитие региона, потенциал региона, долгосрочные вложения в развитие, этапы инвестирования.

РАВАНДИ ТАҲИЯИ МЕХАНИЗМИ ИНВЕСТИЦИОНӢ-ИННОВАЦИОНӢ ИДОРАКУНИИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚАВИИ ВИЛОЯТИ СУҒДИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мазбудов Субҳон Сӯҳробович., ассистенти кафедраи иқтисодиёти муҳандисӣ ва менеҷменти Донишқадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ дар шаҳри Хуҷанд. Суроға: 735690. Ҷумҳурии Тоҷикистон, н. Б.Ғафуров, ҷ.Хистеварз, к. Ш.Охунов 18, тел: 935342333, почтаи электронӣ: mazbudov_subhon@mail.ru

Дар мақола муҳимтарин хусусияти рушди фаъолияти сармоягузорӣ дар шароити муосир баррасӣ шудааст, ки гузариш ба навъи инноватсионии рушд, гузариш ба ҷаҳонишавӣ ва тақвияти рақобати байналмилалиро бо мақсади таъминоти инкишоф дар бар мегирад. Инчунин, масъалаи ниёз доштани сармоягузори ҳадафнок ва дарозмуддат дар минтақа ҳаллу фасл гардидааст. Дар робита ба сатҳи пасти дастгирии сармоягузорӣ ба фаъолияти инноватсионӣ зарурати таҳияи механизми ягонаи фаъолияти сармоягузорӣ ва фаъолияти инноватсионии идоракунии рушди устувори минтақа, ки ба шароити берунӣ ва дохилии иқтисоди минтақа ва кишвар дар умум мутобиқ карда шудааст, ба миён омадааст.

***Калидвожаҳо:** сармоягузорӣ, инноватсия, механизми инноватсионӣ ва сармоягузорӣ, рушди устувори минтақа, иқтисодии минтақа, сармоягузори дарозмуддат дар рушд, марҳилаҳои сармоягузорӣ.*

THE DEVELOPMENT PROCESS OF AN INVESTMENT AND INNOVATION MECHANISM FOR MANAGING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REGIONAL ECONOMY OF THE SUGHD REGION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Mazbudov Subhon Suhrovovich, Assistant of the department of engineering economics and management of the Polytechnic Institute of the Tajik Technical University named after academician M.S. Osimi in Khujand. address: 735690. Republic of Tajikistan, r.B. Gafurov, v.Histevarz, str. Sh.Ohunov 18, tel: 935342333, e-mail: mazbudov_subhon@mail.ru

The article discusses the most important features of the development of investment activities in modern conditions, where the transition to an innovative type of development, to the transition of globalization, and the strengthening of international competition in order to ensure development are undoubted, as well as targeted investment long-term investments in the region are needed. In connection with the low level of investment support for innovative activities, it becomes necessary to develop a single mechanism for investment and innovation activities for managing sustainable development of the region, adapted to the external and internal conditions of the economy of the region and the country as a whole.

***Key words:** investments, innovations, innovation and investment mechanism, sustainable development of the region, potential of the region, long-term investments in development, investment stages.*

«Актуальность регионального аспекта управления инвестиционно-инновационными процессами возрастает в связи с экономической ситуацией, обусловленной дефицитом ряда ресурсов, углублением диспропорций в размещении трудовых ресурсов, основных производственных фондов, необходимостью реализации крупномасштабных программ технического перевооружения» [4, с.56-57].

XXI век можно смело назвать инновационным, так как он открывает более модернизированные производственные и не производственные инструменты для внедрения новых высокоинтеллектуальных технологий. В последнее время все инновационные региональные проекты уже рассматриваются на макроуровне и становятся стратегическими. Длительность новаторского внедрения технологий заверяет

о том, что потенциальный инвестор стремится вкладывать в уже более готовые производственные базы с минимальным инновационным потенциалом.

Особо новую актуальность приобрела проблема устойчивого развития, в частности, в развивающихся странах. Нужно подчеркнуть, что в связи с ростом неконкретных и переменных как внутренних, так и внешних ходов и событий, а также с развитием всеобщих разногласий передовых стран мира, в основе которых лежит неоднородный кризис не только общественности, но и экономики мира в целом. Усиливаются также и последующие положения дефицита мировых ресурсов.

«В связи с развитием рыночных отношений и ведением хозяйственной деятельности в условиях высокой степени неопределенности и риска, обоснованный выбор объекта инвестиционной деятельности приобретает большое значение, поскольку хозяйствующим субъектам не хватает собственных источников инвестирования, поэтому возникает необходимость привлечения отечественных и иностранных инвестиций» [5, с.10].

«Систему управления устойчивым развитием экономики региона можно сформировать как общие действия, соединяющие комплексное использование административных, экономических, социальных, правовых, стимулирующих, а также управленческих инструментов, методов управления, а также совокупность локальных ресурсных средств в целях сохранения стабильности регионального механизма, обеспечения ее целостности и сохранности, прогрессирующего равновесия и адаптации к внутренним и внешним воздействиям среды в процессе реализации стратегии развития региона, обеспечивая его устойчивость в долгосрочной перспективе» [3, с.248-251].

Стоит отметить, что одной из задач государства является разработка механизмов и инструментов для мотивирования привлечения финансовых притоков в форме капиталовложений в экономику регионов страны, а также, обеспечения для них благоприятного инвестиционного климата в долгосрочной перспективе.

В последние годы развитие экономики региона осуществляется достаточно стабильно, что в конечном итоге повышает уровень жизни населения Согдийской области и, который во многом зависит от состояния собственного производства, от объемов вложения отечественных и зарубежных инвестиций [1, с.6].

Здесь важную стратегическую роль будет играть внутренняя политика государства, направленная на устойчивое развитие всех отраслей путем внутреннего и внешнего инвестирования и внедрения инновационных актуальных проектов, то есть активных составляющих экономического механизма управления на уровне регионов или государства в целом.

Согдийская область считается одним из развитых и привлекательных для инвестирования регионов Республики Таджикистан.

По статистическим данным в 2018 г. в экономику Согдийской области было привлечено иностранных и внутренних инвестиций на сумму 387 830,1 тыс. долларов США, что на 96,0% больше, чем в 2017 г. и 255,4% от прогнозного плана, входящего в состав оценки показателя на 2018 г., которые были прогнозируемы на уровне 151 823,2 тыс. долларов США.

Таблица 1. - Сравнительные показатели основных инвестиционных источников в Согдийской области

№	Источники инвестирования	2018г.	2017г.	2018г. по сравнению с 2017г.
1	Международные организации	2267,0	4252,8	53,3
2	Гуманитарная помощь	2529,1	1867,8	135,4
3	Прямые инвестиции	171049,1	198205,8	86,3
4	Другие инвестиции в предприятия	84450,0	73830,2	114,4

5	Центры реализации инвестиционных проектов	105689,5	104258,2	101,4
6	Внутренние инвестиции	21846,1	21600,0	101,1
	Итого:	387830,1	404014,8	96,0

Источник: Отчет инвестиционного департамента в Согдийской области в 2018-2019 гг.

Согласно данным, в 2018 г. иностранные организации привлекли в Согдийскую область на общую сумму 2 267,0 тыс. долларов США (см. рис 1).

К примеру, проект финансируемый Европейским Союзом, был реализован организацией Agro Action International в Зарафшанской долине в Айни и Пенджикенте вместе с партнерами по развитию, такими как OXFAM JV (Великобритания), Chezvi (Италия), IPD и AZAL в рамках проекта. «Усиление управления и охрана воды и естественных водоразделов верхнего течения бассейна реки Зарафшан» (прикладные территории Пенджикент и Айни)...

Рис 1. Общая сумма привлеченных инвестиций в Согдийскую область в 2017-2018 гг.

Как показывают данные рисунка, разница между иностранными и внутренними инвестициями не значительная, но стоит отметить тот факт, что понятие и осуществление инвестиционной деятельности в зарубежных странах и в Таджикистане отличаются, это касается и законодательства, и освоенности участников механизма, а также и результата инвестиционно-инновационной деятельности, условий отдельных регионов страны.

Нужно отметить, что сам процесс инвестирования проходит несколько этапов или шагов инвестирования и каждый из них важен по-своему и играет особые роли.

Например, А.И. Бабенко в своей работе отмечает три этапа инвестирования [2, с.27-28]:

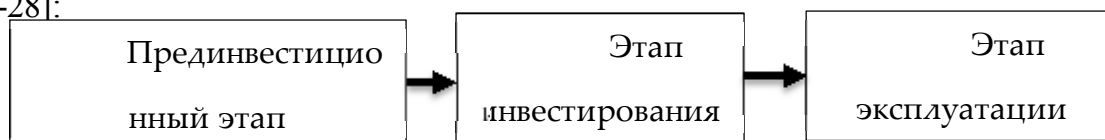

Рис 2. Этапы инвестирования по мнению А.И.Бабенко

Важнейшим этапом автор считает прединвестиционный, так как тут складывается комплекс правовых и деловых взаимоотношений между участниками принятия решений по инвестициям инновационным проектам, как и внутреннего, так и иностранного.

Второй этап – инновационно инвестиционная деятельность приходится на принятие и реализацию решений непосредственно на объекты инвестирования, в нашем случае в Согдийской области.

Третий же этап, по нашему мнению, является решающим на становление стратегии инвестирования на долгосрочную перспективу, ведь каждый законченный цикл является поводом изучения и улучшения для создания перспективно отечественно-инновационных конкурентных проектов, как и внутри страны, так и за его пределами.

«Внутренние средства являются наиболее эффективным способом организации инновационного развития страны. Одной из главных положительных сторон является формирование собственного инвестиционного механизма. Усиление безопасности и независимости от иностранных инвестиций в национальном хозяйстве позволит развивать стратегический вектор, который даст ориентир государственной политике для усиления роли собственного инвестиционного капитала» [6, с.91-92]. Но тут надо отметить, что данный процесс будет достигнут на перспективно-долгосрочной основе, что потребует углубленного изучения научно-технического прогресса на опыте иностранных передовых стран мира.

По-прежнему практически не востребованной остается научно-техническая продукция, как со стороны государства, так и не государственного сектора. В то же время анализ развития передовых стран мира в полной мере убеждает в том, что глубокие эффективные преобразования в экономике возможны только при активном и наиболее полном использовании достижений науки и техники, формировании нового механизма управления инновационными процессами [7, с.38].

Научно-технический прогресс в свою очередь достигается при грамотно поставленной кадровой политике, что гарантирует инновационный проект для более активного капиталовложения в будущее устойчивого развития региона страны. Известные учёные-экономисты подтверждают, что весомый вклад в образование инвестиционного климата вносят индикаторы, аккумулированные в процессе долгой хозяйственной активности: инфраструктурная изученность региона, креативный и умственный потенциал населения.

Таким образом, в результате изучения данной темы пришли к выводу, что инновации в инвестиционной деятельности являются одним из движущих факторов устойчивости экономического роста в регионе и в стране в целом. Смоделировав влияние внешних так и внутренних факторов на процесс формирования благоприятного инвестиционного климата и инновационного потенциала в регионах, а также разрабатывая единый механизм, можно добиться плодотворного улучшения управления устойчивого развития Согдийской области путем правильно поставленных прединвестиционных и инвестиционно-инновационных стратегических мероприятий.

Литература:

1. Авезова М.М. Ключевые факторы регионального инвестиционного развития Согдийской области Республики Таджикистан / Авезова М.М. - 2016. - С.6.
2. Бабенко А.И. Управление инвестиционно-инновационной деятельности в регионе: дисс. канд.эк.наук / А.И. Бабенко.- Москва, 2004. - С.27-28.
3. Мазбудов С.С. Инвестиционно-инновационная деятельность как фактор перехода к устойчивому развитию экономики региона: / С.С. Мазбудов // Апрельская конференция ХПИТТУ им. акад. М.С. Осими «Мехвари Дониш». – 2018.- С.248-251.
4. Новицкий Н. А., Проблемы развития инновационно-инвестиционного комплекса России / Н. А. Новицкий, О. Р. Семикова // Инновационная экономика России: проблемы развития инновационно-инвестиционного потенциала / под ред. С. Н. Сильвестрова, Н. А. Новицкого. М.: ИЭ РАН, 2006.- С.56-57.
5. Оганезова Н. А., Формирование механизмов устойчивого развития лесной отрасли (на примере Республики Коми): дисс. канд.эк.наук. / Н. А. Оганезова - 2000.- С.10.
6. Халилов А.Э., Инвестиционно-инновационный механизм управления как фактор обеспечения устойчивого развития региона: проблемы материальной культуры / А.Э. Халилов // Экономические науки, 2011.- С.91-92.

7. Чудаев Д.А., Инструменты управления развитием инвестиционно-инновационной деятельности в промышленном регионе: дисс. канд.эк.наук/ Д.А. Чудаев. - Красноярск, 2010. - С.38.

УДК: 338.46

ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ РУШДИ СОҶИБКОРИИ ИҶТИМОӢ

Ҳакимов Матлабшох Абдумаликович – ассистенти кафедраи муносибатҳои молиявӣ – қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 985- 09- 82-89. E-mail: Hakimov_M_A@mail.ru

Дар мақолаи мазкур яке аз шаклҳои муносибати соҳибкорӣ, яъне соҳибкории иҷтимоӣ ва таҷрибаи хориҷии кишварҳои пешсаф дар ин самт баррасӣ гардидааст. Соҳибкории иҷтимоӣ дар ҳалли масоили иҷтимоӣ нақши муҳим дошта, механизми роҳи ҳалли тичорӣ чунин мушиқлот ҳисоб меёбад ва ҳамчун институти ҷамъиятӣ, ки метавонад мушиқлоти иҷтимоиро самаранок ҳал намояд, шинохта мешавад.

Вобаста ба таҳлилҳои гузаронидаи созмонҳои байналмилалӣ кишварҳои, ки шароити беҳтарин барои рушди ин шакли соҳибкорӣ доранд, муайян шуда, самтҳои афзалиятноки соҳибкории иҷтимоӣ нишон дода шудааст. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ин шакли соҳибкорӣ бо як қатор меъёрҳои муайян шинохта шуда, фаъолият менамояд. Аз ин рӯ, ҳадафи мақола баррасии тамоюлҳои ташаккул ва рушди ин шакли соҳибкорӣ дар кишварҳои хориҷа мебошад ва дар асоси маълумотҳои мавҷуда мауаллиф соҳаҳои афзалиятноки онро нишон додааст. Мушиқлоти аҳамияти иҷтимоидошта вобаста ба афзоиши талаботи аҳоли маҳаки фаъолияти соҳибкории иҷтимоӣ боқӣ мемонад.

***Калидвожаҳо:** соҳибкор, соҳибкори иҷтимоӣ, масъулияти иҷтимоӣ, иқтисоди бозорӣ, ҷомеа, иқтисоди миллӣ, корхонаҳои иҷтимоӣ, тичорати иҷтимоӣ, мушиқлоти иҷтимоӣ.*

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Ҳакимов Матлабшох Абдумаликович – ассистент кафедры международных финансовых и кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета. Тел.:985-09-82-89. E-mail: Hakimov_M_A@mail.ru

В статье рассматривается одна из самых современных форм предпринимательства - социальное предпринимательство, а также зарубежный опыт ведущих стран в этой сфере. Социальное предпринимательство играет важную роль в решении социальных проблем и признано общественным институтом, способным эффективно решать проблемы данной сферы.

На основе анализа, проведенного международными организациями, определены страны с наилучшими условиями для развития данной формы предпринимательства, а также приоритеты социального предпринимательства. В мировой практике эта форма предпринимательства признана и действует по ряду критериев. Следовательно, целью данной статьи является рассмотрение тенденций становления и развития социального предпринимательства в зарубежных странах. Таким образом, социально значимые проблемы с учетом растущих потребностей населения остаются приоритетными для социального предпринимательства.

***Ключевые слова:** предприниматель, социальное предпринимательство, социальная ответственность, рыночная экономика, национальная экономика, социальные предприятия, социальный бизнес, социальные проблемы.*

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT

Khakimov Matlabshokh Abdumalikovich - Assistant of the Department of International Financial and Credit Relations of the Tajik State Financial and Economic University. tel: 985-09-82-89, E-mail: Hakimov_M_A@mail.ru

The article examines one of the most modern forms of entrepreneurship - social entrepreneurship, as well as the foreign experience of leading countries in this area. Social

entrepreneurship plays an important role in solving social problems and is recognized as a public institution capable of effectively solving problems in this area.

Based on the analysis carried out by international organizations, the countries with the best conditions for the development of this form of entrepreneurship, as well as the priorities of social entrepreneurship, have been identified. In world practice, this form of entrepreneurship is recognized and operates according to a number of criteria. Therefore, the purpose of this article is to consider the trends in the formation and development of social entrepreneurship in foreign countries. Thus, socially significant problems, taking into account the growing needs of the population, remain a priority for social entrepreneurship.

Key words: *entrepreneur, social entrepreneurship, social responsibility, market economy, national economy, social enterprises, social business, social problems.*

Тачрибаи кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки соҳибкории иҷтимоӣ падидаи муҳим ва ҷудонашавандаи рушди ҷомеаи муосир маҳсуб меёбад. Соҳибкории иҷтимоӣ дар ташаккули устувории сохтори бозор, рушди бахшҳои иқтисодӣ – иҷтимоӣ нақши муҳимро иҷро менамояд. Падидаи мазкур дар аксари соҳаҳои ҳаёти иҷтимоии ҷомеа рушд карда, ба ҳамкории самарабахши соҳаҳои гуногуни иқтисод, ки ба ҳалли масоили муҳими иҷтимоӣ равона гардидаанд, мусоидат менамояд.

Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ, ба қор таъмин намудани афроди аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазир барои кишварҳои мутараққӣ ва ҳам барои кишварҳои рӯ ба инкишоф яке аз масъалаҳои рӯзмарра ба ҳисоб меравад. Нақши «шахси ғаёли иқтисодӣ» барои иқтисодиёти ҳар кишвар муассир буда, ғаёлияти қорӣ он ба бучет ва умуман давлат муфид арзёбӣ мешавад.

Мувофиқи арзёбии Созмони умумиҷаҳонии тандурустӣ дар айни замон зиёда аз 1 млрд. одам, (яъне 15% аҳолии давлатҳои ҷаҳон), аз ҷумла 100 миллион, (яъне 5,1%) кӯдакон ба ягон шакли маъҷубӣ гирифтаанд [6, с. 8]. Мувофиқи маълумотҳои омӯрӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи маъҷубон нисбат ба дигар давлатҳои ИДМ кам буда, сатҳи маъҷубнокӣ вобаста ба шумораи умумии аҳоли дар Тоҷикистон – 1,7%, Қирғизистон – 2,9%, Қазоқистон – 3,7%, Россия – 8,2% ро ташкил медиҳад [6, с. 8]. Шумораҳои дарҷшуда дар байни занон, мардон, кӯдакони синну соли гуногун ба мушоҳида расида, ба қор таъмин намудан ва таъсиси ҷойҳои нави қорӣ барои чунин афрод масъалаи дохилии ҳар давлат мебошад. Яке аз роҳҳои ҳалли чунин мушкилот ин таъсис ва рушди соҳибкории иҷтимоӣ буда, дар бисёр кишварҳо чунин шакли соҳибқорӣ ғаёлона амал менамояд.

Новобаста аз тараққиёти бахшҳои гуногун, мушкилоти иҷтимоӣ, қашшоқӣ, бекорӣ, масъалаҳои озӯқаворӣ, бемориҳои гуногун, маъҷубон ва ба қор таъмин набудани онҳо, майзадагӣ ва ғайра то ҳол дар вазъи ногувор қарор доранд. Дар ин маврид соҳибкории иҷтимоӣ ҳамчун падидаи нав барои бартарфнамҳои чунин масъалаҳо роҳандозӣ мегардад.

Соҳибкории иҷтимоӣ новобаста аз ҷавон буданаш дар тачрибаи ҷаҳонӣ, яъне беш аз се – чор даҳсола аҳамияти худро дар ҳалли масоили иҷтимоӣ нишон дода, яке аз механизмҳои асосии ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ дар кишварҳои мутараққӣ, рӯ ба инкишоф ва қафомонда ҳисоб меёбад. Дар ин асос давлатҳоеро, ки вазъи рушди соҳибкории иҷтимоӣ дар онҳо назаррас аст, нишон медиҳем.

Ҷадвали 1.- Радбабандии давлатҳо вобаста ба дараҷаи рушди соҳибкории иҷтимоӣ дар солҳои 2016 ва 2019

Давлатҳо	Мавқеъ дар соли 2019	Рейтинг дар соли 2019	Мавқеъ дар соли 2016	Рейтинг дар соли 2016	Фарқият
Канада	1	71.87	2	65.3	+1
Австралия	2	64.5	26	51	+24
Франсия	3	63.77	10	58	+7
Белгия	4	61.7	16	54.8	+12

Сингапур	5	59.72	4	59.9	-1
Дания	6	59.57	21	52.2	+15
Нидерландия	7	58.96	25	51.1	+18
Финландия	8	58.6	24	51.8	+16
Индонезия	9	57.58	17	54	+8
Чили	10	57.12	6	59.2	-4
Изроил	11	57.02	5	59.4	-6
Аморати Муттаҳидаи Араб	12	56.64	19	52.6	+7
Британияи Кабир	13	55.56	3	60.6	-10
Покистон	14	55.43	32	47.7	+18
Кореяи Ҷанубӣ	15	55.33	7	58.9	-8
Шветсия	16	54.59	23	51.9	+7
Швейтсария	17	54.58	11	56.4	-6
Италия	18	54.01	12	55.9	-6
Гонконг	19	53.98	8	58.5	-11
Ҳиндустон	20	53.58	14	55.4	-6
Олмон	21	52.94	12	55.9	-9
Филиппин	22	52.84	20	52.3	-2
Россия	23	52.07	32	48.1	+9
Миср	24	51.83	30	59.1	+6
Тайланд	24	51.83	29	49.5	+5
Аргентина	26	51.07	27	50.2	+1
Австрия	27	50.52	38	44.5	+11
Гретсия	28	50.39	39	42.4	+11
Нигерия	29	50.17	33	47.6	+4
Малайзия	30	49.4	9	58.3	-21
Испания	31	48.71	35	46.9	+4
ИМА	32	47.9	1	65.9	-31
Норвегия	33	47.74	36	46.7	+3
Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ	34	47.7	37	45.7	+3
Полша	35	44.97	18	53	-17
Ирландия	36	43.77	43	35.1	+7
Хитой	37	43.75	34	47	-3
Бразилия	38	42.00	40	41.5	+2
Колумбия	39	41.71	14	55.4	-25
Венесуэла	40	40.48	42	39.6	+2
Япония	41	40.39	40	41.5	-1
Туркия	42	38.13	44	31.3	+2
Мексика	43	36.43	28	49.8	-15

Сарчашма: Коркарди муаллиф дар асоси маълумотҳои мақолаи илмӣ Д. В. Диковицкая. <https://elibrary.ru/item.asp?id=43067563>

Дар асоси маълумотҳои ҷадвали 1 гуфташ мумкин аст, ки бинобар мубрамияти хоса пайдо намудани соҳибқорӣ ва иҷтимоӣ рӯз то рӯз доираи фаъолиятҳо васеъ шуда, кишварҳои ҷаҳон ба ин самт бештар тавачҷуҳ намудаанд.

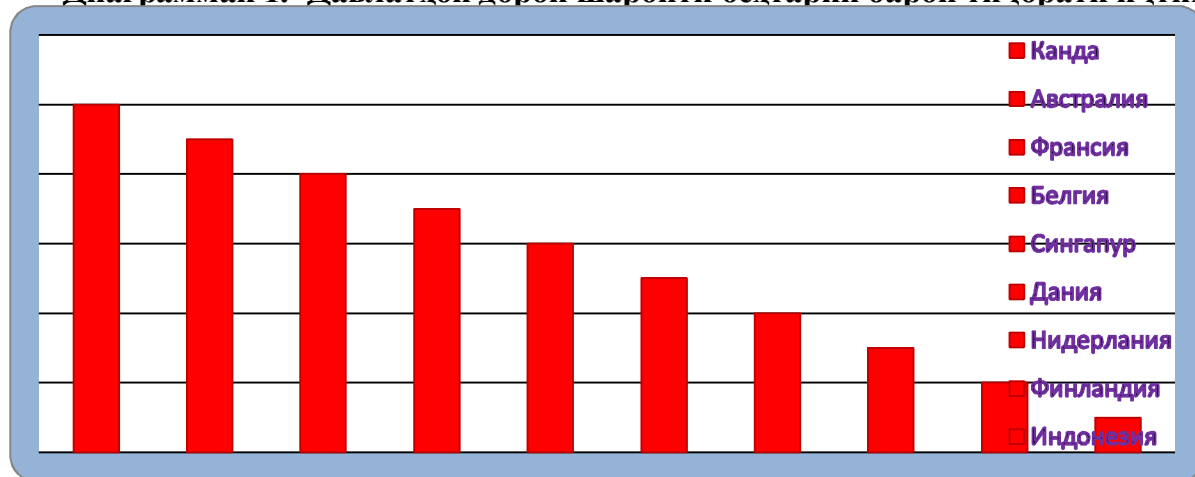
Тавре ки таҷрибаи ҷаҳонӣ соҳибқорӣ ва иҷтимоӣ нишон медиҳад, падидаи мазкур дар ҷаҳон нисбатан ҷавон буда, аз нуқтаи назари ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ ҷомеа хеле умедбахш ва назаррас арзёбӣ мешавад. Бисёр кишварҳо дар бобати дастгирии ин навъи соҳибқорӣ бо мақсади ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ шавқманд буда, дар ин кишварҳо соҳибқорӣ ва иҷтимоӣ аз тарафи давлат ва фондҳои гуногун дастгирӣ меёбад [3].

Тазаққур бояд дод, ки то кунун дар ҷаҳон шарҳи ягонаи соҳибқорӣ ва иҷтимоӣ вучуд надорад, дар баъзе ҳолатҳо ин ба рушди шакли мусоирӣ соҳибқорӣ, яъне

соҳибқорӣи иҷтимоӣ, монеа мешавад. Надоштани фаҳмиши кофӣ оид ба ин шакли фаъолият масъалаи ягона набуда, соҳибқорони иҷтимоӣи кишварҳои гуногун бо мушкилоти дастрасӣ ба сармоя ва пешбурди тичорати иҷтимоӣ рӯ ба рӯ мегарданд.

Дар асоси таҳлилҳои Thomson Reuters Foundation (созмони лондони хайриявӣ) соли 2019 10 мамлақати дорои шароити беҳтарин барои пешбурди тичорати иҷтимоӣ арзёбӣ гардидаанд [5].

Диagramмаи 1.- Давлатҳои дорои шароити беҳтарин барои тичорати иҷтимоӣ

Мутахассисон барои муайян намудани мавқеи давлатҳо аз рӯи меъёрҳои муайян: дастгирии давлатии соҳибқорӣи иҷтимоӣ, имконияти ҷалби мутахассисони баландхисос, огоҳии ҷамъият (аҳоли) оид ба соҳибқорӣи иҷтимоӣ, даромад аз ҳисоби тичорати иҷтимоӣ, сатҳи рушди соҳибқорӣ дар кишвар ва дастрасӣ ба сармоягузорӣ, таҳлил намудаанд.

Дар шароити муосир шаклҳои гуногуни соҳибқорӣи иҷтимоиро вобаста ба самти фаъолият аз ҳам фарқ кардан мумкин аст, ба монанди истифодаи методҳои истеҳсолоти бепартов (аз нав коркард кардани партовҳо), таъсири мусбӣ ба муҳити экологӣ, паст кардани сатҳи ҷиноят дар ҷомеа, дастгирии аҳолии камбизоат, додани қарзҳои хурд ба тичорати хурд ва ғайра. Шаклҳои дарҷгардида дар кишварҳои Ҳиндустон, Фаронса, ИМА ва ғайра фаъол мебошанд.

Соҳибқорӣи иҷтимоӣ, яке аз шаклҳои муосири фаъолияти соҳибқорӣ буда, ҳадафи асосии он расонидани кумак ба афроди имконияташон маҳдуд мебошад. Ин шакли тичорат аз фаъолияти хайриявӣ бо қобилияти пардохтпазирӣ ва даромаднокии лоиҳаҳо фарқ мекунад.

Бояд қайд кард, ки дар сурати муайян намудани моҳияти соҳибқорӣи иҷтимоӣ бояд сарҳадоти ин шакли фаъолиятро муайян кард, яъне фарқияти ташкилотҳои хайриявӣ, соҳибқорӣи анъанавӣ ва кадом соҳаро фарои гирифтани соҳибқорӣи иҷтимоиро нишон дод.

Соҳибқорӣи иҷтимоӣ аз бисёр ҷиҳатҳо бо дигар шаклҳои мавҷудаи кумак ҳамсарҳад аст. Мутахассиси пешбари гурӯҳи «ЦИРКОН» Н.П.Возжова қайд мекунад, ки соҳибқорӣи иҷтимоӣ дар байни соҳаҳои соҳибқорӣи анъанавӣ ва хайрия мавқеъ дорад [3]. Ин равандро дар расми 1 нишон медиҳем.

Расми 1.- Мавқеи соҳибқорӣи иҷтимоӣ дар ҷомеа

Дар робита бо ин, бояд қайд кард, ки соҳибқорӣи иҷтимоӣ ташкилотҳои хайриявӣ набуда, балки механизм ва ё роҳи ҳалли тичорӣи масоили иҷтимоӣи ҷомеа ҳисобида мешавад.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ аз рӯи баъзе меъёрҳо фарқияти соҳибкории анъанавӣ, соҳибкории иҷтимоӣ ва ташкилотҳои хайриявиро муайян менамоянд. Мувофиқи таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ барои муайян намудани соҳибкории иҷтимоӣ аз меъёрҳои зерин истифода мебаранд:

- ҳадаф ва ё рисолати ба иҷтимоӣ нигаронидашуда;
- хусусияти соҳибкорӣ доштан (гирифтани фоида);
- навоарӣ – истифодаи усулҳои нав барои баландбардории таъсири иҷтимоӣ;
- худтаъминкунӣ ва устувории молиявӣ – қобилияти корхонаҳои иҷтимоӣ дар ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ бо истифода аз даромад аз ҳисоби фаъолияти худ бадастомада;
- афзоиши микёси корхонаҳои иҷтимоӣ;
- 70% даромади корхона бояд аз ҳисоби фурӯш ва хизматрасонӣ таъмин карда шавад;
- харчи зиёда аз 60% даромад ба мақсадҳои аҳамияти иҷтимоӣ – экологидошта ва ғайра.

Қайд кардан бамаврид аст, ки афзоиши эътирофи ҷаҳонии соҳибкории иҷтимоӣ далолат бар он дорад, ки нақши ин шакли соҳибкорӣ ва корхонаҳои иҷтимоӣ натавонанд дар ҳалли масоили иҷтимоӣ чомеа, балки ба рушди устувории иқтисодии миллии ҳар кишвар мусоидат мекунад. Вобаста ба ин, давлатҳои, ки дар ин самт фаъол ҳастанд, барои инкишофи ин шакли соҳибкорӣ як қатор имтиёзҳо ва дастгириҳо пешниҳод намудаанд. Далели ин гуфтаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои корхонаҳо, ки 50% шумораи кормандонашон ашхоси аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазир маҳсуб мешаванд, имтиёзҳои андозӣ дода мешаванд [4].

Дар Федератсияи Россия бошад, вобаста ба минтақаҳои имтиёзҳои андозӣ дода мешавад, масалан вилояти Москва тибқи қонуни аз 24.11.2004 №151/2004-03 қабулгардида «Дар бораи андозбандии имтиёзнок дар вилояти Москва», вилояти Тюмен дар асоси қонун аз 27.11.2003 №172 «Дар бораи андоз аз амволи ташкилотҳо», вилояти Ленинград мувофиқи қонун «Дар бораи андоз аз амволи ташкилотҳо» аз 25.11.2003 №98-03 амал намуда, вазъи андозии ташкилотҳои иҷтимоӣ танзим карда мешаванд.

Дар Иттиҳоди Аврупо аз таҷрибаи Британияи Кабир дар самти соҳибкории иҷтимоӣ васеъ истифода менамоянд. Корхонаҳои ба самти иҷтимоӣ нигаронидашуда яке аз қисмҳои таркибии иқтисодии Британияи Кабир маҳсуб ёфта, дар ин самт Ассотсиатсияи корхонаҳои иҷтимоии Британияи Кабир тадқиқот бурда, ҳамчун манбаи иттилоот оид ба ҳолат ва фаъолияти онҳо баромад мекунад.

Мувофиқи тадқиқотҳои ассотсиатсияи мазкур, бахши мазкур дар давраҳои гуногун тамоюли рушд дошта, ҳиссаи асосии корхонаҳои иҷтимоӣ ба корхонаҳои навтаъсис ва пештар амалкунанда мувофиқ буда, зиёда аз 20 сол фаъолият доранд.

Ҷадвали 2.- Давраи фаъолияти корхонаҳои иҷтимоӣ дар Британияи Кабир

Давраи мавҷудияти корхона	Шумораи корхонаҳои иҷтимоӣ, %			
	2019	2017	2015	2013
То 3 сол	30%	25%	35%	29%
4 – 5 сол	12%	13%	14%	9%
6 – 10 сол	20%	22%	15%	20%
11 – 20 сол	14%	17%	15%	28%
Зиёда аз 20 сол	24%	23%	21%	24%

Сарчашма: Коркарди муаллиф дар асоси маълумотҳои мақолаи илмӣ Кадол Н.Ф. <https://qje.su/en/ekonomicheskaya-teoriya/moskovskij-ekonomicheskij-zhurnal-7-2020-10/>

Маълумотҳои дарҷгардида ва тадқиқотҳои соли 2019 нишон медиҳанд, ки ин тамоюл идома дорад.

Бояд қайд кард, ки дар асоси маълумотҳои Ассотсиатсияи корхонаҳои иҷтимоии Британияи Кабир соҳибқорони иҷтимоӣ дар соҳаҳои гуногун ҷаёлона рушд мекунад. Ҷаёлояти онҳо гуногун буда, барои ҳалли мушкилоти гуногуни ҷомеа мусоидат мекунад.

Ҷадвали 3.- Самтҳои ҷаёлояти соҳибқорони иҷтимоӣ дар Британияи Кабир

Самтҳои ҷаёлоят	Шумораи корхонаҳои иҷтимоӣ, %			
	2019	2017	2015	2013
Маориф	13%	11%	18%	16%
Туризм (хизматрасониҳои меҳмонхонаҳо)	10%	7%	–	4%
Савдои ҷакана	9%	16%	12%	11%
Хизматрасонӣ В2В (кумаки тиҷоратӣ ва машваратӣ)	6%	13%	17%	16%
Соҳаи эҷодӣ, web – дизайн	6%	9%	8%	7%
Дастгирӣ ва хизматрасониҳои молиявӣ	6%	7%	5%	9%
Кумаки иҷтимоӣ	4%	8%	10%	–
Фарҳанг	4%	7%	9%	11%
Тандурустӣ	4%	8%	9%	8%
Бахши манзил	4%	6%	7%	13%
Хизматрасониҳои коммуналӣ	4%	–	–	–
Экология	3%	7%	8%	8%
IT консалтинг ва таҳияи барнома	3%	–	–	–
Кумак дар ташкили ҷазои қорӣ	2%	3%	3%	8%
Шуғлноқӣ	2%	8%	14%	14%
Ҳоҷагии кишлоқ (боғпарварӣ)	2%	2%	2%	–
Хизматрасонӣ дар соҳаи энергетика	2%	–	–	–
Истеҳсолот	2%	1%	2%	–
Нигоҳубини қўдакон	1%	2%	4%	3%
Нақлиёт	1%	2%	2%	2%
Дигарон	11%	6%	3%	11%

Сарҷаиша: Корқарди муаллиф дар асоси маълумотҳои мақолаи илмӣ Қадол Н.Ф., <https://gje.su/en/ekonomicheskaya-teoriya/moskovskij-ekonomicheskij-zhurnal-7-2020-10/>

Мувофиқи маълумотҳои дарҷгардидаи соли 2019 самтҳои афзалиятноки рушди соҳибқорони иҷтимоӣ дар Британияи Кабир маориф, туризм (хизматрасониҳои меҳмонхонаҳо) ва савдои ҷакана эътироф гардида, ҳиссаи корхонаҳо дар самтҳои маориф 13%-ро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2017 2% зиёд аст. Инчунин, афзоиши корхонаҳои иҷтимоӣ дар самтҳои туризм (хизматрасониҳои меҳмонхонаҳо) аз 7% дар соли 2017 то 10% дар соли 2019 мушоҳида мешавад. Дар мавриди корхонаҳои иҷтимоии самтҳои савдои ҷакана тамоюли баръакс мушоҳида шуда, ҳиссаи корхонаҳо дар ин самт аз 16% то 9% коҳиш ёфтааст.

Ҳамин тариқ, ҳулоса баровардан мумкин аст, ки дар самтҳои афзалиятнок ва соҳаҳои тағйирот ба амал омада, соҳибқорони иҷтимоӣ ҷаёлояти худро аз як самт ба самтҳои дигар иваз карданро афзалтар медонанд.

Соҳибқорони иҷтимоӣ дар манотиқи гуногуни ҷаёлона рушд карда, дар рушди иқтисод саҳми муассир мегузорад. Мубрамияти он, пеш аз ҳама, бо ҳалли масъалаҳои дорои аҳамияти иҷтимоии ҷомеа алоқаманд буда, асоси он таъмини шуғли аҳолии маҳаллӣ ва мусоидат ба шуғли мустақили он мебошад. Дар ин асос иҷтимоиқунонии категорияи осебпазири ҷомеа ва ҷалби он ба ҳаёти иқтисодӣ амалӣ мегардад. Инкишофи ин бахш ба рушди устувор, ки ҳадафи стратегияи ҳар як давлат маҳсуб меёбад, ба афзоиши самаранокии ҷаёлояти низомии хизматрасониҳои иҷтимоӣ, баланд бардоштани сифатҳои хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва рафъи мушкилоти дигари иҷтимоӣ мусоидат мекунад.

Аз ин лихоз, истифода намудани таҷрибаи пешкадами ҷаҳонӣ дар самти соҳибкории иҷтимоӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон мусбӣ арзёбӣ шуда, инкишофи ин шакли соҳибкорӣ дар кишвар барои ҳалли қисми муайяни мушкилоти ҷомеа мусоидат хоҳад кард.

Адабиёт

1. Баталина М. Обзор опыта и концепций социального предпринимательства с учетом возможностей его применения в современной России: Препринт WP1/2008/02. / М. Баталина, А. Московская, Л. Тарадина - М.: ГУ ВШЭ, 2008. - 84с.
2. Барина В. Зарубежный опыт развития социального предпринимательства и возможность его применения в России / В. Барина – М.: Изд-во Ин-та Гайдара, 2018. – С. 100: ил. – (Научные труды / Ин-т экономической политики имени Е.Т. Гайдара № 174Р). – ISBN 978-5-93255-532-3 – 100с.
3. Буриева М.Ч., Асосҳои назариявии ташаккули соҳибкории иҷтимоӣ/М.Ч.Буриева, М.А.Ҳақимов //Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе: ДДМИТ. – 2021. – №1 (25). – С.69 – 78.
4. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо назардошти тағйиру иловаҳо ба санаи 01.01.2017)
5. Лучшие страны, чтобы быть социальный предприниматель (электронный ресурс) <http://poll2019.trust.org/> (дата обращения: 20.04.2021).
6. Раимдодов У.С., Исследование путей доступа лиц с инвалидностью к рабочим местам на рынке труда Таджикистана / У.С.Раимдодов и другие. – Душанбе, 2020. - 126с.
7. Кикал Джилл, Социальное предпринимательство: миссия – сделать мир лучше / Джилл Кикал, Томас Лайонс; пер. с англ. — М.: Альпина Паблшер, 2014. -354с.
8. Тенденции и направления развития социального предпринимательства в России (электронный ресурс) <https://dis.ru/library/665/31770/> (дата обращения 20.04.2021)

УДК: 336.774.3.

ТАЪЛИМОТИ ИЛМӢ ОИД БА ХАВФҲОИ ҚАРЗӢ

Оев Анис Давлатович – ассистенти кафедраи аудит ва ревизияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон:(+992) 93-451-11-12. E-mail: oev.anis.d@mail.ru

Муаллиф дар мақолаи худ ба масъалаҳои асосии ҷараёни фаъолияти бонкҳо, ки онҳо намудҳои гуногуни амалиётро иҷро карда, ба хавфҳои мухталиф дучор меоянд, таҳқиқоти назариявӣ анҷом дода, назарияҳои гуногуни олимони соҳаи иқтисодиро мавриди омӯзиши ва баррасии ҳаматарафа қарор додааст. Ғайр аз ин, дар мақолаи мазкур оид ба амалиётҳои бонкӣ, махсусан хавфи амалиёти қарзӣ аз тарафи муаллиф диққати махсус дода шудааст. Аз рӯи мазмун ва раванди мантиқӣ мақола аҳамияти назариявиро доро буда, дар он фаҳмишҳои гуногун оид ба хавфи қарзӣ коркард карда шудааст.

Ҳамчунин, қарздиҳӣ яке аз амалиётҳои фаъоли бонкҳо ба ҳисоб рафта, он дар шароити имрӯзаи иқтисоди миллӣ ва рушди самтҳои афзалиятноки иқтисодиёти Тоҷикистон аҳамияти иҷтимоиву иқтисодиро дорост. Қайд гардидаст, ки дар беитари ҳолатҳо талафоте, ки маҳз бонкҳо аз рӯи амалиёти қарздиҳӣ мебинанд, ин аз таъсири хавфи қарзӣ мебошад. Аз ин рӯ, дар шароити муосир таҳлилу баррасии мавзӯи хавфи қарзӣ ҳамчун мавзӯи актуалӣ ва мубрам буда, он аз қарздиҳанда тақозо менамояд, то фишангҳои лозимаи муносибро барои идоранамоии он истифода намояд. Дар мақола муаллиф таҳқиқи хавфҳои қарзиро гузаронида, онҳоро аз рӯи аломат ва омилҳои таъсиррасон гуруҳбандӣ намудааст. Таълимоти илмӣ онро аз нигоҳи олимони ватанию хориҷӣ ва санадҳои меъриии байналмилалӣю ватанӣ баҳо дода, ақидаи худро вобаста ба он пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: қарздиҳӣ, сандуқи қарзӣ, хавфи қарзӣ, аломати хавфҳои қарзӣ, гуруҳбандии хавфҳои қарзӣ, манбаи хавфи қарзӣ, ақидаҳои олимони оид ба хавфи қарзӣ, таъминоти қарз, осебҳо аз хавфҳои қарзӣ;

НАУЧНЫЕ ИДЕИ О КРЕДИТНЫХ РИСКАХ

Оев Анис Давлатович – ассистент кафедры аудита и ревизии, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067,

В своей статье автор проводит теоретические исследования по основным вопросам банковского процесса, где они проводят разные виды операций и подвержены разным рискам, а также всесторонне изучает и обсуждает различные теории ученых-экономистов. Кроме того, данная статья посвящена банковским операциям, в частности риску кредитных операций автора. С точки зрения содержания и логического процесса, статья имеет теоретическое значение, в которой разрабатываются различные концепции кредитного риска.

Кредитование также является одной из наиболее активных операций банков, имеющей социально-экономическое значение в современных условиях национальной экономики и приоритетных направлений развития таджикской экономики. Было отмечено, что в большинстве случаев убытки банков при кредитных операциях связаны с влиянием кредитного риска. Поэтому в современных условиях исследование кредитного риска является актуальной проблемой и требует от кредитора использования соответствующих инструментов для управления им. В статье автор исследует кредитные риски и классифицирует их по характеристикам и влияющим факторам. Он проводил свои научные исследования с точки зрения отечественных и зарубежных ученых, международных и национальных нормативных актов и представил свои взгляды на это.

Ключевые слова: кредитование, ссудный портфель, кредитный риск, признаки кредитного риска, классификация кредитного риска, источник кредитного риска, мнения исследователей кредитного риска, обеспечение ссуды, потери от кредитного риска.

SCIENTIFIC IDEAS ABOUT CREDIT RISK

Оев Анис Давлатович – ассистент кафедры аудита и ревизии, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 93-451-11-12. E-mail: oev.anis.d@mail.ru

In his article, the author conducts theoretical research on the main issues of the banking process, where they conduct different types of operations and are subject to different risks, and also comprehensively studies and discusses various theories of economists. In addition, this article is devoted to banking operations, in particular the risk of the author's credit operations. In terms of content and logical process, the article has a theoretical meaning in which various concepts of credit risk are developed.

Lending is also one of the most active operations of banks, which is of socio-economic importance in the modern conditions of the national economy and priority areas for the development of the Tajik economy. It was noted that in most cases, banks' losses during lending operations are associated with the influence of credit risk. Therefore, in modern conditions, the analysis of credit risk is an urgent problem and requires the lender to use appropriate tools to manage it. In the article, the author examines credit risks and classifies them according to their characteristics and influencing factors. He conducted his scientific research from the point of view of domestic and foreign scientists, international and national regulations and presented his views on this.

Key words: lending, loan portfolio, credit risk, signs of credit risk, classification of credit risk, source of credit risk, opinions of credit risk researchers, loan collateral, losses from credit risk;

Дар шароити имрӯза бонкҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ чӯзӣи ҷудонашавандаи иқтисодиёти ҳар як давлат ба ҳисоб рафта, онҳо ба сифати муҳаррикҳои рушди самтҳои афзалиятноки иқтисодиёт баромад мекунанд ва дар доираи фаъолияти худ ба як қатор хавфҳои дучор мегарданд, ки яке аз онҳо ин хавфи қарзӣ мебошад. Ҳангоми амалисозии фаъолияти худ бонкҳо ба монанди дигар субъектҳои хоҷагӣ, ки дар иқтисоди бозорӣ фаъолият мекунанд, кӯшиш менамоянд, то даромади максималиро ба даст оранд. Аммо бояд дар назар дошт, ки тақрибан ҳама амалиёте, ки бонк анҷом медиҳад, дорои хавфҳои ба худ хос мебошанд.

Ба андешаи муаллиф зерин мафҳуми хавф номуайянӣ, ки фаъолияти моро иҳота кардаанд ва натиҷаҳои он, ба монанди талафёби, осебпазирӣ, хароҷоти иловагӣ, ё ин ки

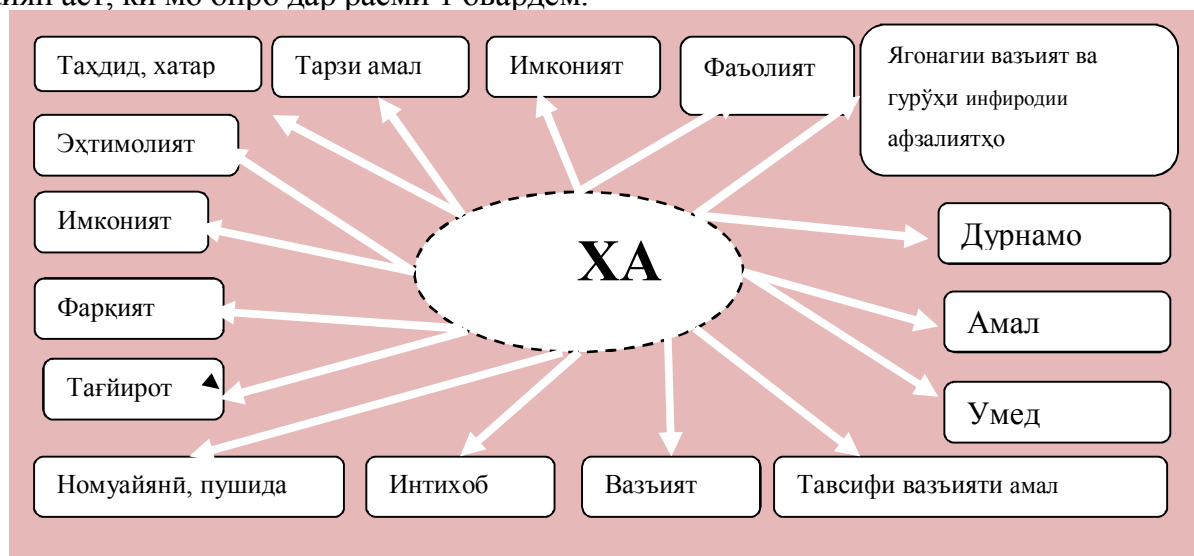
баръакс дар ҳолати интихоби усулҳои алтернативӣ даромади иловагӣ ва фоидани пешбинишуда фаҳмида мешавад [8, с.159].

Хавф бо фарорасии ҳолатҳои хатарнок вобаста аст, яъне бо як қатор чорабиниҳо (ҳолатҳо) ва шароитҳои, ки фазои номуайяно ба вуҷуд меоранд, ки онҳо метавонанд барои расидан ба ҳадаф мусоидат, ё ин ки баръакс монеъ шаванд. Номуайянии оғози ҳолатро муайян мекунад, ки натиҷаи яктарафа надорад ва аз ин рӯ, агар миқдор ва сифати дараҷаи эҳтимолияти пайдоиши варианти мусоидро муайян кардан лозим ояд, ин вазъияти хавфнок хоҳад буд.

Дар ҳамин масъала ба таври дигар В.В. Жариков қайд менамояд, ки мавҷудияти унсурҳои номуайяни ба ҳолатҳои оварда мерасонанд, ки натиҷаи (ҳалли) яктарафа надоранд [3, с.8]. Дар ин робита, агар баҳодихии сифатӣ ва миқдори он ба эҳтимолияти ҳар гуна вазъ мавҷуд бошад, пас дар бораи аломати хавф қайд кардан бамаврид аст, ки мо онро чунин пешниҳод мекунем:

- мавҷудияти номуайяни, ки дар сурати дастрас набудани маълумоти бозғимод ва пурра дар бораи оянда зоҳир мешавад;
- мавҷудияти якҷанд натиҷаҳои алтернативӣ;
- баҳодихӣ ба эҳтимолияти алтернативаҳо;
- зарурати интихоби алтернатива, (аз ҷумла рад кардани интихоб);
- имкони талафоти моддӣ, маънавӣ ва ғайра, ки марбут ба фарорасии вазъи хавф мебошад;

Вазъи хавф аз хусусиятҳои номуайяни сифатан фарқ дорад ва як қатор аломатҳои инъикосгари ҳолат ва воқеияти ин масъала мебошанд. Аломати хавф як нави вазъияти номуайян аст, ки мо онро дар расми 1 овардем.

Расми 1.- Аломатҳои хавф

Сарчашма: Таҳияи муаллиф бо истифода аз асари В.В. Жариков Управление кредитными рисками. - ТГТУ 2009.

Дар расм чуноне маълум аст, аломатҳои гуногуни хавф дида мешавад ва моро зарур меояд, ки пеш аз муайяннамоии омилҳои таъсиррасон ба дилхоҳ намуди хавфҳои иқтисодӣ бояд сараввал аломатҳои таъсиррасон ва баъдан омилҳои таъсиррасони онро муайян намоем ва нисбат ба он таҳлилҳои саҳеҳ ва баҳодихии дурустро пешниҳод намоем.

Агар ба низоми гурӯҳбандии хавфҳои иқтисодӣ аҳамият диҳем, маълум мегардад, ки хавфи қарзӣ яке аз намудҳои хавфҳои молиявӣ буда, он дар баҳши бонкӣ яке аз хавфҳои дорои дараҷаи баланд ва дар рафти фаъолият бештар вохӯранда ба ҳисоб меравад.

Олими рус И.В. Хоминич ҳангоми омӯзиши хавфҳои молиявӣ манбаъҳои хавфи қарзиро ба ду гурӯҳ чудо намудааст [12, с. 16]:

- контрагенти мушаххас ё қарзгиранда;
- сандуки қарзӣ – маҷмӯи маблағгузориҳои қарзӣ;

Контрагенти мушаххас ё қарзгиранда, яъне хавфи қарзии як шартномаи қарзӣ (қарзҳои гурӯҳӣ)- ро дар бар мегирад.

Маҷмӯи маблағгузориҳои қарзӣ ин маблағи қарзи додашуда ва уҳдадориҳои қарзии бадастомада мебошад. Хавфи қарзӣ дар доираи сармоягузориҳои маҷмӯии қарзӣ эҳтимолияти коҳиши арзиши қисми дороиҳо ё кам шудани даромаднокии воқеии қисми дороиҳои бонкро ифода мекунад.

Хавфи қарзӣ дар ҳоле ба миён меояд, ки қарзгиранда ё дигар субъекти иқтисодӣ дар муносибатҳои қарзӣ ба сифати қарзгиранда баромад намояд [5, с. 58].

Қарздиҳӣ ин амалиёти таърихан анъанавии бонкӣ ва яке аз самтҳои муҳими рушди амалиёти фаъоли бонкӣ мебошад, ки дар бештари ҳолатҳо даромаднокии қисмати дороии тавозуни бонкро таъмин менамояд. Таҷрибаи амалии бонкҳо нишон медиҳад, ки сандуки қарзӣ аз се як ҳиссаи тамоми дороиҳои бонкро ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, хавфи асосие, ки ҳар як бонк дар фаъолияти худ дучор меояд, хавфи қарзӣ мебошад.

Барои қарздиҳанда натавонанд далели пардохти маблағи қарз ва фоизи он муҳиманд, балки муҳлати пардохт низ муҳим мебошад. Зеро таъхири муҳлат ба пастшавии воқеии ҳосилнокии қарзи додашуда ва бо назардошти таваррум ва фоидаи аздастрафта, инчунин, ба зиён оварда мерасонад. Ҳамин тариқ, барои қарздиҳанда хавфи талафоти мустақим (хавфе, ки пеш аз пешниҳоди қарз аз ҷониби мутахассиси қарзӣ дараҷаи он ошкор карда мешавад) ҳангоми пардохт накардани маблағи қарз ё як қисми он ва хавфи талафоти ғайримустақим, ки бо таъхири пардохти асосии қарз ва фоизҳои он вобаста аст.

Роҳҳои ба эътидолории хавфҳои қарзӣ гуногунанд ва дар амалияи бонкӣ мухталиф истифода мегарданд.

Масалан, вобаста ба шароити имрӯза ба андешаи Т.Г. Гурнович якҷанд роҳҳои эҳтимолии ба эътидолории хавфи қарзӣ мавҷуданд, аз ҷумла чораҳои молиявӣ, яъне ба даст овардани кафолати молиявӣ ва суғурта. Дар ин ҳолат мутобиқати истифодаи ин ё он усули идоракунии хавфҳо қисми ҷудонашавандаи таҳияи стратегияи умумии соҳа дар қабули қарорҳои молиявӣ мебошад [2, с. 72].

Аз сабаби он ки дараҷаи хавфи қарзӣ дар кишварҳо аз рӯи омилҳои гуногун (масалан, макроиқтисодӣ: суръати рушди ММД, беқурбшавӣ, таъминнокии бозори меҳнат, даромаднокии аҳоли, сармояи бонк ва ғ.) баҳодихӣ ва муайян мегардад, бинобар ин, ба андешаи мо, роҳҳои паст намудани хавфи қарзӣ вобаста аз натиҷаи он таҳлилҳое, ки аз тарафи нозирони бонк гузаронида мешавад, бояд натиҷагирӣ гардад. Дар баробари муайян намудани омилҳои асосии таъсиррасон, вобаста ба он андешидани чораҳо ва роҳҳои ба эътидолории хавфҳои қарзӣ бамаврид мебошад.

Дар бисёр адабиётҳои илмӣ хавфҳои қарзиро аз рӯи сарчашмаи пайдоиш ба ду гурӯҳ, дохилӣ ва берунӣ чудо намудаанд.

Хавфи дохилии қарзӣ - хавфи маҳсулоти қарзӣ дар натиҷаи эҳтимолияти талафот аз ҳисоби иҷро нагардидани уҳдадориҳои шартномавии ҷониби ӯ мебошад. Ба таркиби хавфи дохилии қарзӣ хавфи пардохт накардани маблағи асосӣ ва фоизҳо аз он, хавфи анҷом додани амалиёт ва хавфи таъминот дохил аст.

Хавфи пардохт накардани маблағи қарзи асосӣ ва фоизҳо ин хавфи пардохт накардани маблағи умумии қарз ва напардохтани фоизҳо пас аз муҳлат мебошад.

Хавфи ба итмом расонидани амалиёт ин хавфи аз ҷониби контрагент иҷро накардани уҳдадориҳои шартномавӣ дар вақти муайян ё иҷроиши он бо батаъхирмонӣ аст.

Хавфи гарав ин хавфи осебе, ки бо паст шудани арзиши бозории гарав барои қарз, қобилияти надоштани молу мулкӣ гарав вобаста аст.

Хавфи қарзии берунӣ - хавфи ҷониби тараф аст, ки аз эҳтимолияти пардохти дефолт (хавфи қарзӣ) ва талафоти эҳтимоли дар ҳолати пардохт ба миён меояд. Ин намуди хавф бо баҳодиҳии пардохтпазирӣ, эҳтимодноқӣ ва устувории молиявӣ алоқаманд аст.

Хавфи қарзии берунӣ хавфи тарафӣ, хавфи давлатӣ ва хавфи концентратсияро дар бар мегирад.

Хавфи контрагент ин хавфест, ки контрагент уҳдадорихоӣ шартномавии худро иҷро намекунад.

Хавфи давлат хавфи эҳтимолияти боздоштан, кам ё пурра рад кардани пардохти фоизҳо ва (ё) маблағи асосии қарз бо сабабҳои марбут ба кишвари қарзгиранда, ки дар он шахси ҳуқуқӣ ба қайд гирифта шудааст ва (ё) фаъолияти асосии худро дорад. Сабабҳои хавфи давлат метавонанд навоварихоӣ давлатӣ оид ба татбиқи чораҳои танзими асъор ва назорат бошанд, ки дар натиҷа иҷроиши уҳдадорихоӣ шартномавӣ аз ҷониби шарикон ғайриимкон мегардад.

Хавфи концентратсия ин хавфи тақсимоти нобаробари маблағҳои пулӣ дар байни бахшҳои гуногуни иқтисодиёт, минтақаҳо ва шарикони ҳамдигар мебошад.

Таҷрибаи хавфҳои ба низоми бонкӣ вобаста, аз ҷумла хавфҳои қарзӣ нишон дод, ки ба раванди қарздиҳии бонкҳо як қатор хавфҳо таъсир мерасонанд, ки маъмултаринашонро мо дар боло зикр намудем.

Одатан, хавфи қарзӣ ҳангоми иҷрои амалиёти қарзӣ ва дигар амалиётҳои ба онҳо баробаркардашуда, ки дар тавозун инъикос мешаванд ва инчунин, метавонанд аз тавозун хориҷ карда шаванд, мушоҳида карда мешавад. Ин амалиётҳо иборатанд аз:

- қарзҳои додашуда ва гирифташуда (қарзҳо);
- амонатҳои ҷойгиршуда ва ҷалбшуда;
- дигар маблағҳои воридшуда, аз ҷумла талабот оид ба гирифтани (баргардонидани) қарз, коғазҳои қиматнок, саҳмияҳо ва векселҳои тибқи шартномаи қарз додашаванда;
- векселҳои имтиёзнок;
- аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ ба бенефитсиар пардохт кардани кафолатҳои аз суратҳисоб баргардонидашуда;
- талаботи пулии ташкилоти қарзӣ дар бораи маблағгузори амалиёт оид ба гузашт кардани талаботи пулӣ (факторинг);
- талаботи ташкилоти қарзӣ ба амалиёти хариду фурӯши дорихоӣ молиявӣ бо пардохти батаъхиргузорӣ (тахвили дорихоӣ молиявӣ) ва ғ.;

Бояд қайд намуд, ки ақидаҳо оид ба фаҳмиши хавфҳои қарзӣ гуногунанд, вале маҷмӯан ба як мақсади мувофиқ нигаронида шудаанд. Дар ҷадвали 1 мо таълимоти илмӣ олимони ватанию хориҷӣ ва аснодҳои ҳуқуқии байналмилалию ватаниро оид ба хавфҳои қарзӣ дида мебароем.

Ҷадвали 1.- Тафсири назарияи хавфҳои қарзӣ

Муаллифон	Таъриф
Р.К. Рачабов, Б.Ф. Исупова	Хавфи қарзӣ ин эҳтимолияти пурра ё қисман пардохт накардани қарз ё фоизи онро аз ҷониби қарзгиранда дарк карда мешавад. [9, с. 73].
Н. Ашуоров	Хавфи қарзӣ хавфест, ки дар натиҷаи дар вақти муқарраршуда барнагардонидани қарзҳои гирифташуда ба вучуд меояд.
О.И. Лаврушин, Н.И. Валенцева	Хавфи қарзӣ ин хавфи аз ҷониби шахси сеюм иҷро нагардидани уҳдадорихоӣ қарзӣ дар назди ташкилоти қарзӣ мебошад. Хатари ин намуди хавф ҳангоми пешбурди қарзҳо ва дигар амалиёти ба онҳо баробаркардашуда, ки дар тавозун инъикос мешаванд ва инчунин, метавонанд аз тавозун хориҷ карда шаванд. [7, с. 30].
В.В. Жариков	Хавфи қарзӣ - хавфе, ки аз қобилияти пардохтпазирӣ қисман ё пурраи қарзгиранда ба вучуд меояд[3, с. 11-23]. <i>Минтақаи хавф:</i> Паст шудани қобилияти пардохтпазирӣ қарзгиранда;

	Бадшавии сифати сандуқи қарзӣ; Пайдоиши дермони қарзи асосӣ ва фоизҳо; Пайдоиши қарзҳои мушкилситон; Пайдоиши омилҳои хавфҳои тичоратӣ; Ноустувории манбаҳои пардохтии қарз;
И.П. Хоминич, И.В. Пешанская	Хавфи қарзӣ ин эҳтимолияти талафот аз сабаби қобилияти иҷрои уҳдадориҳои шартномавии ташкилот нест. Оқибатҳои иҷро накардани ин уҳдадориҳо бо маблағи пули нақд ситонида шуда ва бозғайимии қисми дигар чен карда мешаванд [12, с. 16].
Н.А. Кабушкин	Кабушкин бовар дорад, ки омӯзиши хавфи қарзии бонкӣ аз нигоҳи ду равиши асосӣ имконпазир аст. Аввалин таҳлили хавфи қарзии бонкиро дар маънои маҳдуди калима дар бар мегирад: а) хавфи эҳтимолии пардохт накардани қарз; б) тавсифи вазъи фаъолияти қарзии бонк, ки эҳтимолияти аз даст додани арзиши дороиҳо ва иҷро накардани уҳдадориҳои кафолатиро инъикос мекунад. Усули дуюм мавҷудияти хавфи қарзии бонкиро бо соҳаи амалиёти амонатӣ васеъ мекунад ва омӯзиши онро ба маънои васеи калимаҳо (бо дарназардошти чӯзӣ амонатӣ) дар бар мегирад [4, с. 86].
В.Т. Севрук	Хавфи қарзӣ - хавфе, ки бо ҳаракати қарз алоқаманд аст. Ин потенциали аз даст додани қарз ва фоизҳои он, ки аз вайрон кардани тамомияти ҳаракати арзиши қарз вобаста ба таъсири омилҳои мухталифи таваккал бармеояд [10, с. 72].
Н.В. Хохлов	Хавфи қарзӣ барои имконияти татбиқ кардани назарияи сандуқи дороиҳо дар идоракунии хавфи қарзӣ дар ҳамбастагӣ бо сармоияи бонк ҳамчун "зарари қарзӣ аз рӯи талафоти пешбинишуда ва талафоти ғайричашмдошт" [13].
П.С. Роуз, Ч. Синки	Ба ақидаи П. Роуз эҳтимолияти кам шудани арзиши як қисми дороиҳои бонк, бахусус қарзҳо, ки ба сифр кам карда мешавад, хавфи қарзӣ номида мешавад. Ба ақидаи Ч. Синки хавфи дефолт (хавфи қарзӣ)- номуайяни бо имконияти аз ҷониби қарзгиранда пардохтани фоизҳо ва арзиши номиналӣ алоқаманд аст [11, с. 68].
Базел 2	Хавфи қарзӣ - хавфи талафоти иқтисодӣ аз имконнопазирии контрагент дар иҷрои уҳдадориҳои худ [1, с. 31].
Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таърихи қарз (кредит)”	Хавфи қарз - хавфи иҷро накардани уҳдадориҳои шартномавӣ аз ҷониби яке аз тарафҳо [6].
Муаллиф	Хавфи қарзӣ– хавфи дучоршавии ташкилотҳои қарзӣ хангоми руҳдихии саривақтии уҳдадориҳои молиявии иҷрошаванда аз ҷониби қарзгиранда, зомин ва иштирокчиёни шартнома мутобики шартҳои шартнома ё талафоти иқтисодӣ аз иҷро нагардидани уҳдадориҳои контрагент мебошад.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Таърифҳои мавҷудаи хавфи қарзӣ, ки дар ҷадвали 1 оварда шудаанд, ба андешаи мо, баъзе ҷанбаҳои зохирии онро пурра ба назар намегиранд. Аз ҷумла, чунин омили субъективӣ, ба монанди бомақсад (барқасдона) барнагардонидани қарз натавонанд аз ҷониби қарзгиранда, балки аз ҷониби зомини ӯ ба назар гирифта намешавад. Дар баробари ин, омили вақти пайдоиши ҳолатҳои хавфнок пурра ба назар гирифта намешавад.

Дар ин робита, мо зарур мешуморем, ки хангоми ифшои моҳияти хавфи қарзӣ вазифаҳои зерини зуҳури онро ҷудо намоем.

- Особҳо бинобар бад шудани вазъи молиявии қарзгир:
- пурра напардохтани қарзи асосӣ ва фоизи он;
- ба таъхир андохтани пардохтҳо аз рӯи қарзи асосӣ ва фоизи он;
- қисман барнагардонидани қарзи асосӣ ва фоизи он;
- особҳо бинобар надоштани хоҳиш барои пардохти қарз бевосита аз ҷониби қарзгиранда. Намунаи зуҳури ин намуди хавфи қарзӣ, алахусус муфлисшавии корхонаҳо мебошад;
- радди кафил (зомин) аз пардохти қарз ва фоизи ба он ҳисобшуда.
- Ҷоидаи гумшуда:

- бинобар набудани имконияти дубора сармоягузорӣ кардани захираҳои қарзӣ дар давраи баррасии ҳакамӣ барои напардохтани қарз ва муҳлати дароз барои фуруши ашёи гарав;

- бинобар барвақт баргардонидани қарз;

- осебҳо вобаста ба таҷдиди сохтори қарз бо фоизи камтар, ки харочоти фоизи бонк ва харочоти адои қарзи онро пӯшонидани наметавонад.

Аз ин сабаб, таърифҳои дар ҷадвали 1 овардашуда ва норасоии ошкоргардидаро таҳлил намуда, андешаи худро нисбат ба хавфи қарзӣ асоснок намудем. Таърифи пешниҳоднамудаи мо аҳамияти амалӣ дошта, тамоми ҷанбаҳои зуҳуроти хавфи қарзиро ба назар мегирад. Ба андешаи мо, он имкон медиҳад, ки дар асоси истифодаи ҳисоботи бонкӣ усулҳои идоракунии хавфҳои қарзӣ татбиқ карда шаванд, хавфҳо назорат карда шаванд ва омилҳои зуҳури он таҳлил ва баҳодихӣ карда шаванд.

Дар маҷмӯъ, масъалаи хавфҳои қарзӣ имрӯзҳо дар низоми бонкии мамлакат ҳалталаб буда, барои дар дараҷаи муайян овардани он моро зарур меояд, то аз усул ва равишҳои ҳозиразамон, ки мутобиқ ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, истифода намуда, сатҳи ба эътидолории онро таъмин намоем.

Адабиёт

1. Алескеров Ф.Т. Анализ математических моделей Базель II. /Ф.Т. Алескеров и др.- - 2-е изд., испр. - М.:ФИЗМАТЛИТ, 2013. – 296 с.
2. Гурнович Т.Г. Оценка и анализ рисков: учебник / Т.Г. Гурнович и др.; - Москва: КНОРУС, 2019. – 252 с.
3. Жариков В.В. Управление кредитными рисками: учебное пособие / В.В. Жариков и др.– Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2009. – 244 с.
4. Кабушкин Н.И. Управление банковским кредитным риском/ Н.И. Кабушкин - М.: Новое знание, 2014. – 336 с.
5. Костюченко Н.С. Анализ кредитных рисков / Н.С. Костюченко. - СПб: ИТД «Ски-фия», 2010. – 440 с.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таърихи қарз (кредит)” ш.Душанбе, 26.03.2009, -№492
7. Лаврушин О.И. Банковские риски: учебное пособие /О.И. Лаврушин, Н.И. Валенцев - М.: КНОРУС, 2007. – 232 с.
8. Оев А.Д. Табиати иқтисодӣ ва паҳлуҳои назариявии моҳияти хавфҳо./А.Д. Оев //Паёми молия ва иқтисод. - 2020 - №2 (22) – С.155-161.
9. Раджабов Р.К. Оптимальный кредитный портфель коммерческих банков в условиях высокого риска Монография / Р.К. Раджабов, Б.Ф. Исупова – Душанбе: Ирфон, 2015 – 392 с.
10. Севрук В.Т. Банковские риски. / В.Т. Севрук.- М.: Дело Лтд, 2012.- 175с.
11. Синки Дж.Ф.–мл. Управление финансами в коммерческих банках. / Дж.Ф. Синки. Науч. ред. Р.Я. Левиты, Б.С. Пинснера. - Пер. с англ. 4-го перераб. изд. М.: Cattalaxy, 2010.- 982 с.
12. Хоминич И.П. Финансы организаций: управление финансовыми рисками: учебник и практикум для СПО / И. П. Хоминич, И. В. Пещанской. - М.: Юрайт, 2018. – 345 с.
13. Хохлов Н.В. Управление риском: учебное пособие для вузов. / Н.В. Хохлов - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014.- 239 с.

УДК: 336. 71

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ОРГАНИЗАЦИИ БАНКОВСКИХ СИСТЕМ

Олимов Умеддҷон Махмадшоевич – аспирант кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе улица Нахимова, 64/14. E-mail: kh.saidamirov@orienbank.tj Телефон: (+992) 985-63-73-05

В статье рассматриваются вопросы формирования и особенности функционирования банковских систем зарубежных стран. Отмечается, что для экономической науки и хозяйственной деятельности страны формирование и развитие банковской системы

становится важной проблемой, и решение данной проблемы в республике приобретает актуальное значение. Автор утверждает, что эффективное использование опыта зарубежных стран с точки зрения формирования механизма взаимодействия Национального банка с органами государственной власти и другими финансовыми институтами играет важную роль.

Также в статье отмечается, что благоприятная экономическая ситуация, высокая культура рыночных отношений, в частности финансовой грамотности населения, удачный выбор модели управления, высокая степень независимости и конкурентоспособность на мировых финансовых рынках стали основными факторами успешного развития банковской системы.

Особое внимание уделяется вопросам использования опыта приемлемых вариантов банковских систем зарубежных стран, совершенствованию нормативно-правовой базы и разработке новых механизмов предотвращения финансовой угрозы.

Ключевые слова: банковская система зарубежных стран, финансово-кредитные организации, финансовая грамотность, экономическое развитие, Национальный банк Таджикистана, национальная экономика, государственное регулирование, банковские услуги, международные экономические отношения, экономическая интеграция, валовый внутренний продукт и финансирование.

ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ТАШКИЛИ НИЗОМИ БОНКӢ

Олимов Умедҷон Маҳмадшоевич – аспиранти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе кӯчаи Нахимов 64/14. E-mail: kh.saidamirov@orienbank.tj. Телефон: (+992) 985-63-73-05

Дар мақола масъалаҳои ташаккул ва фаъолияти низоми бонкии кишварҳои хориҷӣ баррасӣ гардидааст. Қайд карда мешавад, ки барои илми иқтисод ва фаъолияти иқтисодии кишвар он муаммои рақами як ба ҳисоб рафта, ҳалли ин масъала дар ҷумҳурӣ мубрам мегардад.

Муаллиф таъкид мекунад, ки истифодаи самаранокӣ таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ аз нуқтаи назари ташаккули механизми ҳамкориҳои Бонки миллӣ бо мақомоти давлатӣ ва дигар муассисаҳои молиявӣ нақши муҳим дорад.

Дар мақола, инчунин, қайд карда мешавад, ки вазъи мусоиди иқтисодӣ, фарҳанги баланди муносибатҳои бозоргонӣ, алалхусус, маданияти баланди молиявӣ аҳоли, интихоби хуби модели идоракунии, дараҷаи баланди мустақилият ва рақобатпазирӣ дар бозорҳои молиявӣ ҷаҳонӣ омилҳои асосӣ барои рушди бомуваффақияти низоми бонкӣ гаҳтаанд.

Диққати махсус ба масъалаҳои истифодаи таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ, ки барои ташаккулёбии низоми бонкӣ қобили қабул мебошанд ва инчунин, ба такмили заминаи меъёрӣ ва таҳияи механизмҳои нави пешгирии таҳдидҳои молиявӣ дода мешавад.

Калидвожаҳо: низоми бонкии кишварҳои хориҷӣ, ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ, саводнокии молиявӣ, рушди иқтисодӣ, Бонки миллӣ, иқтисодиёти миллӣ, танзими давлатӣ, хизматрасониҳои бонкӣ, робитаҳои байналмилалӣ иқтисодӣ, ҳамгироии иқтисодӣ, маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ва маблағгузорӣ.

FOREIGN EXPERIENCE IN ORGANIZING BANKING SYSTEMS

Olimov Umedjon Makhmadshoevich - postgraduate student of the Department of Finance of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street, 64/14. E-mail: kh.saidamirov@orienbank.tj Phone: (+992) 985-63-73-05

The article discusses the formation and functioning of the banking systems of foreign countries. It is noted that for the economic science and economic activity of the country it is becoming the number one problem and the solution of this problem in the republic is becoming urgent. The author argues that the effective use of the experience of foreign countries in terms of the formation of a mechanism for interaction of the National Bank with government bodies and other financial institutions plays an important role.

The article also notes that a favorable economic situation, a high culture of market relations, in particular the financial literacy of the population, a successful choice of a management model, a high degree of independence and competitiveness in world financial markets have become the main factors for the successful development of the banking system.

Particular attention is paid to the issues of using the experience of acceptable options for banking systems of foreign countries, improving the regulatory framework and developing new mechanisms to prevent financial threats.

Key words: *Banking system of foreign countries, financial and credit organizations, financial literacy, economic development, National Bank, national economy, government regulation, banking services, international economic relations, economic integration, gross domestic product and financing.*

В условиях развития финансовых отношений хозяйственная деятельность многих развитых и развивающихся стран характеризуется прогрессивным развитием банковских систем как одного из главного фактора развития современной экономики. Теория и практика международной экономики показала, что высокий уровень развития банковского сектора способствует эффективному использованию широких возможностей финансовых ресурсов, инвестиции и современных технологий.

Предоставляя денежные средства экономическим субъектам, банки способствуют процессу кругооборота капитала. Использование банковских продуктов и услуг оказывает положительное влияние на социальное развитие общества и эффективность экономической деятельности любой страны [6, с.355].

Поэтому банковская система как важнейшая сфера финансовой отрасли для экономической науки и хозяйственной деятельности страны становится важной проблемой и решение данной проблемы в республике приобретает актуальное значение. Роль и значение банков в развитии экономики страны определяется не только потенциалом, присущим банковской системе, но и постоянным развитием теории и практики, неиспользованными возможностями и наметившимися тенденциями в мировом финансовом пространстве [5, с.118].

В современных условиях мировой глобализации эффективное использование опыта зарубежных стран с точки зрения формирования механизма взаимодействия НБТ с органами государственной власти и другими финансовыми институтами играет важную роль. Следовательно, в условиях ограниченности внутренних сбережений в стране для повышения эффективности функционирования банковского сектора Республики Таджикистан необходимо приложить большие усилия.

При изучении опыта зарубежных стран наибольший интерес вызывает опыт таких развитых стран как США, Германии, Канада, Великобритания и Япония. Особенности функционирования банковского сектора в этих странах с точки зрения промышленно-развитых и активного участия на международных финансовых рынках стран вызывает особый интерес.

Кроме того, наше исследование показывает, что по мере углубления международных экономических отношений место и роль банковского сектора в силу универсализации финансовых организации возрастает. Так, например, в западных странах банк как важнейший элемент развития экономики страны предоставляет клиентам такие банковские услуги как выпуск карточек с различных торговых центров, а также небанковским организациям предоставляют те же юридические права, которые наделены банкам. Например, в Германии частные коммерческие банки осуществляют операции с ценными бумагами, а кооперативные банки занимаются в первую очередь обслуживанием членов своих кооперативов. Параллельно с коммерческими банками, как мы отметили выше, функционируют специализированные банки, где входят кредитные организации, ипотечные банки, почтовый банк и другие.

Основу системы специализированных коммерческих банков Германии представляют около 30 частных ипотечных банков, которые предоставляют кредит под залог земельных участков, и банков, которые специализируются на предоставлении коммунальных ссуд. Основная сфера деятельности этой системы кредитных учреждений – финансирование жилищного строительства и реконструкция жилья [10]. Поэтому банковская система Германии считается универсальной. Преимущество банковской системы Германии заключается в том, что ей присуще эффективная модель управления, а также имеет прочные связи с другими отраслями экономики.

Кроме того, благоприятная экономическая ситуация, высокой культуры рыночных отношений в частности финансовой грамотности населения, удачный выбор модели управления, большая привлекательность для населения, высокая степень независимости

и конкурентоспособность на мировых финансовых рынках стали основными факторами успешного развития банковской системы Германии.

История и практика формирования и развития международных финансовых отношений показывает, что банковская система Канады является одной из успешных и надёжных в мире. В Канаде банковская система, как и в Германии, является универсальной, и в отличие от других развитых стран, она управляется централизованно. Функции контроля в этой стране выполняют частные центральные банки. Финансово-банковская система Канады, вместе со страхованием и недвижимостью в совокупности дают около 16,7% ВВП и обеспечивают 6% общей занятости [9]. В Канаде функционирует три типа банковских учреждений. К первому типу относятся чартерные банки, ко второму - трастовые компании, и к третьему типу относятся кредитные объединения. Все банковские учреждения осуществляют валютный обмен, открытие текущих счетов и осуществляют кредитные операции.

Следует отметить, что, как и в других развитых странах, банковская система в Канаде также была создана с целью стимулирования экономического роста и эффективного регулирования экономики страны. Банк одной страны способствует повышению качества жизни граждан, с другой - предоставляет государству важные рекомендации для осуществления эффективного контроля и управления финансового рынка. Как показывает мировая экономическая практика, в международном отношении банковская система имеет общее сходство с банком США и Европы. Банк Канады принимает активное участие в международных организациях либо покупая ценные бумаги на других рынках, либо принимая вклады внешних банков. Главным образом, Банк Канады требует от правительства и коммерческих банков подтверждения, что они располагают определённым уровнем ликвидности [2]. Важно отметить, что банковская система Канады занимает особое место в системе международно-финансовых отношений и для других развивающихся стран с точки зрения использования приемлемых вариантов становится эффективным инструментом развития банковского сектора.

В статье сделана попытка также показать особенности развития банковского сектора Великобритании. Как известно банковская система Великобритании является одной из самых старых. Важно подчеркнуть, что Лондон также является одним из мировых финансовых рынков. На территории Англии число иностранных банков больше, чем английских, и банковская система страны имеет огромную сеть иностранных филиалов. Поэтому в банках Великобритании доля депозитов в иностранной валюте намного выше, чем в других странах.

Необходимо отметить, что банковская система Великобритании является двухуровневой. На верхнем уровне находится центральный банк, а на нижнем - такие банки, как коммерческие (депозитные) и специализированные торговые, иностранные, сберегательные банки и учетные дома [1]. Центральный банк в Великобритании обеспечивает ликвидности и ведет монетарную политику, а государственный сберегательный банк привлекает средства населения для финансирования и реализации государственных программ. Коммерческие и другие банки занимаются обслуживанием физических и юридических лиц и крупных сделок организации. Преимущество банковского сектора Великобритании обусловлено развитой финансовой инфраструктурой, рынком ссудных капиталов и высокой степенью специализации, а также тесной связью с международным финансовым рынком.

Теория и практика международной экономики показала, что одной из наиболее развитых банковских секторов в мире является банковская система США. В Америке в сфере предпринимательской деятельности важное место занимает банковское предпринимательство. Правовое регулирование банковской системы в стране является очень прочным и в основном направлено на стимулирование предпринимательской деятельности в частности в сфере банковского сектора.

С точки зрения применения и использования приемлемых вариантов следует отметить, что одним из важнейших и действенных инструментов банковской системы является ставка рефинансирования, по величине которой можно судить и о развитии экономики страны в целом. Ставка рефинансирования Соединенных Штатов Америки равна 0,25%, что свидетельствует о низких ставках по кредитам, высокой инвестиционной активности, низком уровне инфляции и об экономическом росте страны в целом [8, с.232].

Знакомство с современной экономической литературой показывает, что ещё одна банковская система, которая занимает ведущее положение в послевоенном финансовом мире, является Япония. Особенности функционирования банковской системы Японии до недавних пор заключались в предоставлении кредитов мелкому бизнесу и ипотеке. По мере углубления интернационализации хозяйственной жизни и в ходе реформирования были реорганизованы крупные банки с целью более эффективного использования финансовых ресурсов. В процессе реформирования ставили ограничение на сделки вывоза капитала и отменили ограничение на валютные операции. Роль банковской системы Японии, как и в других развитых стран, заключается в финансировании реального сектора экономики и содействии экономическому росту страны.

Исследование показывает, что основными банками страны являются коммерческие банки, выполняющие свыше 300 видов банковских операций для физических и юридических лиц. Следует напомнить, что в банковском секторе Японии наблюдается высокая степень специализации. На долю общенациональных банков страны, которые составляют основу банковской системы, приходится 80% объёма капитала всей банковской системы Японии. Японские банки больше всего в Европе функционируют в Германии и Великобритании. Исходя из этого, банковская система Япония является одной из стабильных в мире среди развитых стран.

С точки зрения нашего исследования уместно напомнить особенности функционирования банковской системы Российской Федерации как одного из важных стратегических партнеров Республики Таджикистан. В России банковская система является двухуровневая. Первый уровень представлен Центральным Банком, а второй, как и во многих странах, - кредитными учреждениями. В России все банки имеют четко выраженную частную собственность.

В банковской системе России отличительными чертами являются отсутствие длинных кредитов и государственное участие в структуре активов. На начало 2020 г. в стране действует 442 кредитных организаций, в том числе 402 банка. На сегодняшний момент уже более 70% рынка приходится на долю банков с государственным участием [4]. Как показывает исследование, экономическая политика в сфере финансовой деятельности в России, направлена на обеспечение устойчивого развития банковской системы как элемент развития экономики страны, где государственное участие в будущей перспективе будет увеличиваться.

Учитывая тенденции развития современных технологий на внутреннем рынке России, можно сделать вывод о том, что трендом банковского сектора становятся цифровые технологии и инновации, стимулирующие формирование инновационных банков. Кроме того, в подобных условиях позитивные перспективы развития банковского сектора, будут связаны с повышением конкурентоспособности банковских учреждений и оптимизацией системы управления банковской деятельностью [4].

В нашем исследовании также сделана попытка показать особенности функционирования банковской системы Китая, как стратегически важного партнера Таджикистана. В банковской системе Китая, в отличие от вышеназванных стран, наблюдается высокий уровень государственного участия. Банковская система Китая на сегодняшний день характеризуется двумя особенностями. Во-первых, банковские кредиты являются главной составляющей в финансировании национальной экономики (69,6%). Во-вторых, в банковской системе доминируют государственные коммерческие

и акционерные коммерческие банки [7, с.65]. Банковская система Китая также считается трехуровневой. В банковской системе страны важное место занимает Центральный банк Китая, государственные банки, коммерческие банки, а также частные и смешанные банки. Следует отметить, что в Китае функционирует еще и политические банки, деятельность которых направлена на финансовое обеспечение экономической политики страны.

Обобщая вышеперечисленные вопросы, относительно функционирования банковского сектора зарубежных стран, можно сделать вывод о том, что экономика развитых стран на сегодняшний день характеризуется высокими темпами развития финансовых учреждений, как стимулирующий фактор обеспечения экономического роста страны. Высокий уровень развития банковской системы позволяет эффективно использовать имеющиеся возможности для создания благоприятного инвестиционного климата и привлечение высокой технологии.

Исходя из этого, банковская сфера как фактор развития хозяйственной деятельности любой страны, представляет большой интерес для научного исследования. Развитие и состояние банковской системы различных стран определяется различными показателями, которые приведены в таблице № 1.

Таблица №1. - Сравнительный анализ развития банковских систем в 2020 г.[3, 13]

Показатели	Страна				
	Россия	США	Германия	Англия	Япония
Количество кредитных учреждений, ед.	484	7245	1329	582	608
Количество банков, ед.	440	5312	1159	467	385
Количество банков с иностранным участием, ед.	24	318	274	138	52
Совокупные активы банковского сектора, млрд долл. США	622	1860	963	1146	1091
Рентабельность капитала, %	9,7	15,08	12,38	11,53	14,12
Совокупные депозиты, млрд долл. США	413	671	581	719	688
Совокупные кредиты, млрд долл. США	887	993	776	832	749

На основе данных таблицы, мы можем наблюдать, что Россия как развивающаяся страна по всем показателям отстает от вышеперечисленных стран. Следует отметить, что такая тенденция наблюдается во всех странах постсоветского пространства в частности в Республике Таджикистан. Количество банков с иностранным участием и размер активов по сравнению с развитыми странами отличается в больших размерах. Различия банковской системы, как показывает практика развитых стран, зависят не только от эффективного использования финансовых ресурсов, но от уровня дохода и устойчивого развития макроэкономических показателей страны.

Как известно, в странах с транзитивной экономикой, наблюдаются негативные тенденции развития экономики, в частности высокий уровень инфляции, дефицит бюджета, развитие коррупции, неблагоприятный инвестиционный климат и слабое развитие банковской системы. Поэтому для достижения экономического благополучия все развивающиеся страны стремятся увеличить макроэкономические показатели с помощью привлечения капитала, технологии и эффективного использования финансовых ресурсов. Так как состояние финансовой отрасли какой-либо страны и ее банковского сектора является элементом развития экономики, изучение практики многих стран мира, позволяет сделать общие заключения, имеющие огромное значение для формирования основных принципов эффективной организации банковской системы в стране.

Таким образом, на данном этапе исследования мы можем констатировать, что банковская система зарубежных стран прошла длительный этап развития и на

сегодняшний день обладает эффективным управлением банковского сектора. В системе международно-финансовых отношений, банки вышеназванных стран, занимают приоритетные позиции и становятся необходимым условием не только обеспечения экономического роста страны, но и основой развития мировой финансовой структуры. Проведенное исследование банковской системы развитых зарубежных стран и сравнительный анализ их деятельности даёт возможность определить слабые и сильные стороны, а также, основываясь на мировом опыте, определить приоритетные направления развития банковской системы страны.

Исследования, проведенные в Республике Таджикистан, показали, что уровень развития банковского сектора страны намного уступает банковской системе зарубежных стран, в частности Российской Федерации. Причины отставания от банковской системы в первую очередь объясняется низким уровнем капитализации, отсутствием специализированных банков, инновационно-инвестиционных банков, несовершенства правовой базы и отсутствием эффективного управления банковской системы и т.д. Поэтому на современном этапе развития для страны особую актуальность приобретает решение проблемы эффективного функционирования банковской системы, обеспечение рационального обращения денег, стабильности работы всех финансовых учреждений и стремление к экономической интеграции с другими международными финансовыми организациями. С этой точки зрения изучение опыта зарубежных стран в плане обеспечения эффективного развития банковской системы для нас становится необходимым условием дальнейшего прогрессивного развития финансового рынка.

Вместе с тем представляется логичным вывод о том, что в условиях открытости национальной экономической системы, состояние банковской системы в связи с сохранением макроэкономических показателей можно охарактеризовать как оптимистичное. На финансовом рынке страны развивается рынок ценных бумаг и страхование, увеличение активов финансовых учреждения, а также предоставление широкого спектра банковских услуг свидетельствует об улучшении банковской системы.

Для Республики Таджикистан интересным опытом становится деятельность государственных банков Китая, способствующих привлечению иностранных инвестиций. Применение опыта банковской системы Германии очень интересны с точки зрения финансирования и кредитования малого и среднего бизнеса как основы развития современной экономики. Немецкие банки очень широко используют передовые технологии в сфере банковской системы страны. Кроме того, эффективная модель управления и прочные связи банковского сектора с другими отраслями экономики могут быть приемлемым вариантом для Республики Таджикистан.

Также, для Республики Таджикистан интересным являются особенности функционирования банковской системы Японии. Преимущество данной системы заключается в обеспечении финансовой стабильности и поддержке граждан Японии. Как мы уже отметили выше, особенностью функционирования банковской системы Японии и экономической система в целом заключается в том, что главная цель для японцев является не прибыльность, а эффективное управление и обеспечение государственного благополучия. Патриотизм и высокая финансовая грамотность граждан Японии как фактор обеспечения экономической безопасности даёт нам основание обратить на них внимание с точки зрения дальнейшего развития финансовых отношений.

Таким образом, на основании изучения особенностей функционирования банковской системы зарубежных стран, мы можем констатировать, что для банковской системы Республики Таджикистан необходимо применять приемлемые варианты опыта зарубежных стран с учетом традиций, менталитета и национальных особенностей. Банковская система Республики Таджикистан в условиях кризиса, как и банковские системы любых других стран, могут эффективно развиваться только в краткосрочной перспективе. Поэтому совершенствование нормативно-правовой базы, разработка новых

механизмов предотвращения финансовой угрозы для науки и хозяйственной деятельности страны становятся важной проблемой, а изучение опыта зарубежных стран, в которых наблюдается прогрессивное развитие финансового рынка, остаются особо актуальными.

Литература

1. Банковская система Великобритании. [электронный ресурс] <http://www.globfin.ru/articles/banks/uk.htm>. Дата обращения 26.10.2020.
 2. Банк Канады. [электронный ресурс] <https://ru.wikipedia.org/wiki/>. (дата обращения 26.10.2020).
 3. Ена А.В. Сравнительный анализ банковских систем России и развитых стран мира/А.В. Ена//Международная научно-практическая студенческая конференция «Развитие цифровой экономики в условиях новой реальности». - Саратов, 2020. - С. 12-13.
 4. Моисеенко Д.В. Банковская система России: современное состояние и перспективы развития. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43869608>. (дата обращения 02.11.2020).
 5. Румянцева Е.В. Возможности применения опыта государственного регулирования банковской деятельностью зарубежных стран в РФ/Е.В. Румянцева// Право и государство: теория и практика.- 2014. - № 1 (109).- С. 117-121.
 6. Савчина О.В. Национальные банковские системы России и Германии в условиях макроэкономической нестабильности: анализ состояния и тенденции развития/О.В Савчина., В.И. Простомолотова, А.З. Шарашидзе //Вестник Воронежского государственного университета инженерных технологий. - 2017. - Т. 79. - № 2 (72). - С. 354-360.
 7. Тверская Д.В. Перспективы развития банковской системы Китая/Д.В.Тверская //РИСК: Ресурсы, Информация, Снабжение, Конкуренция. – Москва, 2009. - № 1. - С. 64-66.
 8. Товкаленко А.А. Сравнительная характеристика банковских систем России и США/А.А. Товкаленко, Т.В. Скребцова//Материалы Международной молодежной научной конференции «Будущее науки – 2013». - Ставропольский государственный аграрный университет. - 2013.- С. 231-234.
 9. Финансово-банковская система Канады. [электронный ресурс] <http://www.canada.ru/about/economics/financial.shtml>. (дата обращения 20.10.2020).
 10. Шиллер Р. Финансы и хорошее общество / Роберт Шиллер – М.: Издательство Института Гайдара, 2014.
-

МУНДАРИЧА

ИҚТИСОДИ

<i>Раҳматзода Р., Қудратова Ф.Р.</i> ҚАЛБИ САРМОЯИ ХОРИҶИ АСОСИ РУШДИ СОҶАИ КИШОВАРЗӢ	7
<i>Ҳочаев П.Д., Ҷаборова М.Ҷ.</i> МЕХАНИЗМИ БАЛАНДБАРДОРӢИ САМАРАНОКӢИ ТАШКИЛИ НИЗОМҲОИ ИСТЕҲСОЛӢИ: МОҲИЯТ, МУНДАРИҶА ВА ХУСУСИЯТ	13
<i>Ҷӯрабоев Ф.Ҷ., Иматҷоев З.Х.</i> МОДЕЛИ ИҚТИСОДИ-ОМОРИ ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР САТҲИ ТАВАРРУМ	20
<i>Абдуқодиров Х.А., Шарипова М.М.</i> СИСТЕМАИ НАҶАҚА ҲАМЧУН ОМИЛИ ҲАВАСМАНДГАРДОНӢИ ҲОСИЛНОКӢИ МЕҲНАТ ВА ДАРОМАДИ ШАХС	26
<i>Шарифов З., Давлаталӣ Ш.</i> САМАРАНОКӢИ ИҚТИСОДИИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲОИ ЗАМИН ДАР ШАРОИТИ РУШДИ МУНОСИБАТҲОИ НАВИ ИҚТИСОДИ	36
<i>Фақеров Ҳ.Н., Толибов Қ.Қ.</i> АСОСҲОИ МЕТОДИИ АРЗЕБИИ СИФАТИ ХИЗМАТРАСОНӢ ДАР КОРХОНАҲОИ САВДОИ ЧАКАНА	43
<i>Ҳақимова М.Ф., Дробышевский С.М., Саидмуратов Л.Ҳ.</i> БАҲОДИҲӢИ ИМПУЛСИ ФИСКАЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ ТАКОНҲОИ МОЛИЯВӢ	51
<i>Содиқов М.С., Мухабатов У.А.</i> САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИҶИ ВА РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИ: УМУМИЯТ ВА МАХСУСИЯТ	59
<i>Ҷурахонзода С.</i> НАҚШИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ ЗАНОН ДАР БОЗОРИ МЕҲНАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	67
<i>Убайдуллоев Ф.К., Бобомуродов Б.Э.</i> ИРТИБОТИ МУТАҚОБИЛАИ СУБЪЕКТҲОИ МУНОСИБАТҲОИ МОЛИЯВӢ ВА ТАШАККУЛИ РАҶТОРИ МОЛИЯВИИ ХОНАВОДАҲО	74
<i>Орзуев П.Ҷ., Саидов Р.Н.</i> ХУСУСИЯТҲОИ АУДИТИ САМАРАНОКӢИ ДАР НИЗОМИ АУДИТИ МУСТАҚИЛИ ДАВЛАТӢ	83
<i>Раҳимов Ф.С., Ҳашилова У.О.</i> РАҚАМИКУНОНИИ БОЗОРИ СУҒУРТАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ЗАРУРАТ, МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМОИ РУШД	90
<i>Қосимова С.И., Бобозода Ф.</i> МЕХАНИЗМҲОИ ТАЪМИНОТИ ИНСТИТУТСИОНАЛИ БАРОИ РУШДИ НИЗОМИ ИННОВАТСИОНИИ МИНТАҚА	95
<i>Иматҷоев З.Х., Акбаров С.С.</i> ОМИЛҲОИ РУШДИ УСТУВОРИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР	101
<i>Ҳушмуҳаммадзода З. Юсупова Ҳ.Ҳ.</i> МОДЕЛИКУНОНИИ НИЗОМИ САНОАТИ ҶИҲАТИ ИДОРАКУНИИ САМАРНОКИ ТАТБИКИ ҲАДАФИ СТРАТЕГИИ КИШВАР	108
<i>Исматов Ҳ.Ҳ., Бободҷонон Д.Р.</i> ТАҶЗИМИ БУҶЕТИЮ АНДОЗИИ ТАРАҚҚИЕТИ МИНТАҚА	114
<i>Сулаймонзода Ш.Ф., Самиев М.А.</i> АҶЗАЛИЯТҲОИ ИҚТИСОДИЕТИ РАҚАМИ ДАР РУШДИ БИЗНЕС–ХИЗМАТРАСОНӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	124
<i>Махкамова Ҷ.А.</i> МУНОСИБАТИ НИЗОМИ БА ТАШКИЛИ ИСТИФОДАИ ОҚИЛОНАИ ЗАХИРАҲОИ ИСТЕҲСОЛИИ КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ	130
<i>Саидов Қ.Т.</i> ТАҶРИБАИ САРМОЯГУЗОРИ БА РУШДИ ИНФРАСОХТОР ДАР ЯҚ ҚАТОР КИШВАРҲОИ ҶАҲОН	139
<i>Аҳадов И.Қ.</i> АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИ ВА ТАҶЗИМИ ДОРОИҲОИ БОНКӢИ	148
<i>Одинаев А., Усмонов У.</i> ТАҶҚИКИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ МУҲИМИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	154
<i>Давлатова Р.Қ.</i> ТАЪМИНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ МАҲСУЛОТИ КОРХОНАҲОИ САНОАТИ САБУК ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	160
<i>Азизов Б.М.</i> ИМКОНИЯТҲОИ ИҚТИСОДИ ВА САМАРАНОК ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲОИ ЗАМИН ДАР МИНТАҚАҲОИ КӢҲӢИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН	166
<i>Мирзоев А.М.</i> ТАҶҲИЛИ НАЗАРИЯВИИ ТАВАРРУМ ВА ТАҶЗИМИ ЗИДДИТАВАРРУМИ	171
<i>Мазбӯдов С.С.</i> РАВАНДИ ТАҲИЯИ МЕХАНИЗМИ ИНВЕСТИТСИОНИ-ИННОВАТСИОНИИ ИДОРАКУНИИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИЕТИ МИНТАҚАВИИ ВИЛОЯТИ СУҒДИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	178
<i>Ҳақимов М.А.</i> ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИҶТИМОИ	182

<i>Оев А.Д.</i> ТАЪЛИМОТИ ИЛМИ ОИД БА ХАВФҲОИ ҚАРЗӢ	188
<i>Олимов У.М.</i> ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ТАШКИЛИ НИЗОМИ БОНКӢ	194

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ	
<i>Рахматзода Р., Кудратова Ф.Р.</i> ПОВЫШЕНИЕ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ – ОСНОВА РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА	7
<i>Ходжаев П.Д., Джаборова М.Дж.</i> МЕХАНИЗМ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ СИСТЕМ: СУЩНОСТЬ, СОДЕРЖАНИЕ И ОСОБЕННОСТЬ	13
<i>Джуррабаев Г.Дж., Иматчоев З.Х.</i> ЭКОНОМИКО - СТАТИСТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ И ЕЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НА УРОВНЕ ИНФЛЯЦИИ	20
<i>Абдукадиров Х.А., Шарипова М.М.</i> СИСТЕМА ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ КАК ФАКТОР МОТИВАЦИИ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА И ДОХОДА ИНДИВИДА	26
<i>Шарифов З., Давлатали Ш.</i> ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ НОВЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ	36
<i>Факеров Х.Н., Толибов К.К.</i> МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА УСЛУГ В РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛЕ	43
<i>Хакимова М.Ф., Дробышевский С.М., Саидмурадов Л.Х.</i> ОЦЕНКА ФИСКАЛЬНОГО ИМПУЛЬСА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ ФИНАНСОВЫХ ПОТРЯСЕНИЙ	51
<i>Содиқов М.С., Мухабатов У.А.</i> ИНОСТРАННЫЕ ИНВЕСТИЦИИ И УСТОЙЧИВОЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ: ОБЩИЕ И ОСОБЕННЫЕ	59
<i>Джуррахонзода С.</i> СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ РОЛЬ ЖЕНЩИН НА РЫНКЕ ТРУДА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	67
<i>Убайдуллоев Ф.К., Бобомуродов Б.Э.</i> ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ СУБЪЕКТОВ ФИНАНСОВЫХ ОТНОШЕНИЙ И ФОРМИРОВАНИЕ ФИНАНСОВОГО ПОВЕДЕНИЯ ДОМОХОЗЯЙСТВ	74
<i>Орзуев П.Дж., Саидов Р.Н.</i> ОСОБЕННОСТИ АУДИТА ЭФФЕКТИВНОСТИ В НЕЗАВИСИМОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СИСТЕМЕ АУДИТА	83
<i>Рахимов Ф.С., Халилова У.О.</i> ЦИФРОВИЗАЦИЯ СТРАХОВОГО РЫНКА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: НЕОБХОДИМОСТЬ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ	90
<i>Касьмова С.И., Бобозода Ф.</i> МЕХАНИЗМЫ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДЛЯ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИННОВАЦИОННЫХ СИСТЕМ	95
<i>Иматчоев З.Х., Акбаров С.С.</i> ФАКТОРЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ	101
<i>Хушмухаммадзода З., Юсупова Х.Х.</i> МОДЕЛИРОВАНИЕ ПРОМЫШЛЕННОЙ СИСТЕМЫ ПО ЭФФЕКТИВНОМУ УПРАВЛЕНИЮ ДЛЯ ДОСТИЖЕНИЯ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ЦЕЛЕЙ СТРАНЫ	108
<i>Исмаилов Х.Х., Бободжонов Д.Р.</i> БЮДЖЕТНО-НАЛОГОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ РЕГИОНА	114
<i>Сулаймонзода Ш.Ф., Самиев М.А.</i> ПРИОРИТЕТЫ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В РАЗВИТИИ БИЗНЕС-УСЛУГ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ	124
<i>Махкамова Ч.А.</i> СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД К РАЦИОНАЛЬНОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ РЕСУРСОВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ	130
<i>Саидов К.Т.</i> ОПЫТ ИНВЕСТИРОВАНИЯ В РАЗВИТИЕ ИНФРАСТРУКТУРЫ В НЕКОТОРЫХ СТРАНАХ МИРА	139
<i>Ахадов И.К.</i> ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ И РЕГУЛИРОВАНИЯ БАНКОВСКИХ АКТИВОВ	148
<i>Одинаев А., Усмонов У.</i> ИССЛЕДОВАНИЕ НЕКОТОРЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	154
<i>Давлатова Р.К.</i> ОБЕСПЕЧЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОДУКЦИИ	160

ПРЕДПРИЯТИЙ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН <i>Азизов Б.М. ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ И ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ В ГОРНЫХ ТЕРРИТОРИЯХ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ</i>	166
<i>Мирзоев А.М. ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИНФЛЯЦИИ И АНТИИНФЛЯЦИОННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ</i>	171
<i>Мазбуров С.С. ПРОЦЕСС РАЗВИТИЯ ИНВЕСТИЦИОННО-ИННОВАЦИОННОГО МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ УСТОЙЧИВЫМ РАЗВИТИЕМ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН</i>	178
<i>Хакимов М.А. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА</i>	182
<i>Оев А.Д. НАУЧНЫЕ ИДЕИ О КРЕДИТНЫХ РИСКАХ</i>	188
<i>Олимов У.М. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ОРГАНИЗАЦИИ БАНКОВСКИХ СИСТЕМ</i>	194

THE CONTENTS

ECONOMY	
<i>Rakhmatzoda R., Kudratova F.R. INCREASING FOREIGN INVESTMENT IS THE BASIS FOR AGRICULTURAL DEVELOPMENT</i>	7
<i>Hojaev P.D., Dzhaborova M.Dz. THE MECHANISM FOR IMPROVING THE EFFICIENCY OF THE ORGANIZATION OF PRODUCTION SYSTEMS: THE ESSENCE, CONTENT AND FEATURE</i>	13
<i>Juraboev G.J., Imatchoev Z.Kh. ECONOMY - STATISTICAL MODEL AND ITS USE IN INFLATION</i>	20
<i>Abdukodirov H.A., Sharipova M.M. PENSION SYSTEM AS A FACTOR IN THE MOTIVATION OF LABOR PRODUCTION AND INCOME OF THE INDIVIDUAL</i>	26
<i>Sharifov Z., Davlatali Sh. ECONOMIC EFFICIENCY OF LAND USE IN THE CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF NEW ECONOMIC RELATIONS</i>	36
<i>Fakerov H.N., Tolibov Q.Q. METHODOAL FRAMEWORK FOR ASSESSING THE QUALITY OF SERVICES IN RETAIL TRADE</i>	43
<i>Khakimova M.F., Drobyshesky S.M., Saidmurodov L.Kh. ESTIMATION OF FISCAL IMPULSE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN CONDITIONS OF FINANTIAL SHOCKS</i>	51
<i>Sodikov M.S., Mukhabatov U.A. FOREIGN INVESTMENT AND SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT: GENERAL AND FEATURES</i>	59
<i>Jurakhonzoda S. SOCIO-ECONOMIC ROLE OF WOMEN IN THE LABOR MARKET OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN</i>	67
<i>Ubaydulloev F.K., Bobomurodov B.E. INTERACTION OF FINANCIAL RELATIONSHIPS AND FORMATION OF FINANCIAL BEHAVIOR OF HOUSEHOLDS</i>	74
<i>Orzuev P.J., Saidov R.N. PECULIARITIES OF EFFICIENCY AUDIT IN THE INDEPENDENT STATE AUDITING SYSTEM</i>	83
<i>Rakhimov F.S., Khalilova U.O. THE NEED FOR DIGITALIZATION OF THE INSURANCE MARKET OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: PROBLEMS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT</i>	90
<i>Kasymova S.I., Bobozoda F. INSTITUTIONAL MECHANISMS FOR THE DEVELOPMENT OF REGIONAL INNOVATIVE SYSTEMS</i>	95
<i>Imatchoev Z.Kh., Akbarov S.S. FACTORS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN</i>	101
<i>Khushmuhammadzoda Z., Yusupova H.H. MODELING AN INDUSTRIAL SYSTEM FOR EFFECTIVE GOVERNANCE TO ACHIEVE THE STRATEGIC GOALS OF THE COUNTRY</i>	108
<i>Ismatov Kh.H., Bobodjonov D.R. BUDGET AND TAX REGULATION OF THE REGIONAL DEVELOPMENT</i>	114
<i>Sulaymonzoda Sh.F., Samiev M.A. DIGITAL ECONOMY PRIORITIES IN THE DEVELOPMENT OF BUSINESS SERVICES IN MODERN CONDITIONS</i>	124
<i>Makhkamova Ch.A. SYSTEM APPROACH TO RATIONAL USE OF PRODUCTION</i>	130

RESOURCES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES	
<i>Saidov Q.T.</i> EXPERIENCE OF INVESTING IN INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT IN SOME COUNTRIES OF THE WORLD	139
<i>Ahadov I.Q.</i> THEORETICAL BASIS OF MANAGEMENT AND REGULATION OF BANKING ASSETS	148
<i>Odinaev A.S., Usmonov U.</i> RESEARCH OF CERTAIN INDICATORS OF FOOD SECURITY IN REPUBLIC OF TAJIKISTAN	154
<i>Davlatova R.K.</i> ENSURING THE COMPETITIVENESS OF PRODUCTS OF LIGHT INDUSTRY ENTERPRISES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	160
<i>Azizov B.M.</i> ECONOMIC OPPORTUNITIES AND EFFICIENT USE OF LAND RESOURCES IN MOUNTAIN TERRITORIES OF KHATLON REGION	166
<i>Mirzoev A.M.</i> THEORETICAL ANALYSIS OF INFLATION AND ANTI-INFLATIONARY REGULATION	171
<i>Mazbudov S.S.</i> THE DEVELOPMENT PROCESS OF AN INVESTMENT AND INNOVATION MECHANISM FOR MANAGING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REGIONAL ECONOMY OF THE SUGHD REGION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	178
<i>Khakimov M.A.</i> INTERNATIONAL EXPERIENCE OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT	182
<i>Oes A.D.</i> SCIENTIFIC IDEAS ABOUT CREDIT RISK	188
<i>Olimov U.M.</i> FOREIGN EXPERIENCE IN ORGANIZING BANKING SYSTEMS	194

Ба таваҷҷуҳи муаллифон!

Дар маҷаллаи илмию амалии «Паёми молия ва иқтисод» мақолаҳое, ки натиҷаҳои тадқиқоти илмию амалии соҳаҳои иқтисодию молияро дар бар мегиранд, ҷоп мешаванд.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Маводе, ки дар нашрияҳои дигар ҷоп шудаанд ва ё дар арафаи ҷопанд, қабул карда намешаванд.

Мақолаҳои пешниҳодшаванда бояд ҷавобгӯи чунин талабот бошанд:

1. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, нақша, рӯйхати адабиёт ва матни аннотатсия ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд аз 12 саҳифаи компютерӣ кам набошад.

2. Мақолаҳо дар шакли электронӣ ва дар шакли ҷопӣ (1 нусха) пешниҳод карда шаванд.

3. Мақолаҳо паз аз гузаронидани барномаи «Антиплагиат» бо пешниҳоди маълумотнома қабул карда мешаванд.

4. Мақолаҳо дар системаи Microsoft Word бо чунин тарз: мақолаҳои тоҷикӣ бо гарнитурои Times New Roman Tj, русӣ бо гарнитурои Times New Roman андозаи ҳуруфи матни асосӣ – 14, рӯйхати адабиёт – 12, фосилаи байни сатрҳо – 1,5 см, сарҳат аз ғӯшаи чапи ҷараҳ бо андозаи – 1,25 см, фосилаҳо аз боло – 3 см, аз поён – 2,5 см, аз чап – 3 см, аз рост – 2 см пешниҳод шуда, ҳамаи саҳифаҳо рақамгузорӣ карда шаванд.

5. Дар саҳифаи аввали мақола УДҚ, номи мақола, ному насаб ва маълумот дар бораи муаллиф (муаллифон) ва ташкилот ё муассиса, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон нишон дода мешаванд.

6. Мақола бо аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (курсив, андозаи 12) оғоз гардида, бояд муҳтавои асосии мақоларо амиқ дар бар гирад ва дар шакли алоҳида ба нашр мувофиқ бошад (на камтар аз 10 сатр). **Калидвожаҳо** тасвири кӯтоҳи мундариҷаи маводи илмӣ буда, дар бораи мавзӯ ва сохтори он маълумоти умумӣ медиҳанд ва аз 8 то 10 калима ва ё ифодаро дар бар гирифта, бо вергул ҷудо карда мешаванд.

7. Маълумот дар бораи муаллиф (бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) бояд инҳоро дар бар гирад: ному насаби пурраи муаллиф (он), дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷойи қор, суроға, телефон ва E-mail (шрифти курсив 12)

8. Иқтибосҳо дар дохили қавсҳои ҷоркунча, ба мисли [1, с. 24] нишон дода мешаванд. Рӯйхати адабиёт (аз 8 - 10 номгӯӣ кам набошад) дар охири мақола бо нишон додани ҳаҷми умумии саҳифаҳои сарчашма аз рӯи алфавит бо зерсарлавҳаи «Адабиёт» (Литература) оварда мешавад. Адабиёти истифодашуда қатъиян бо риояи ҳамаи меъёр ва қоидаҳои тартиби библиографӣ таҳия мегардад.

9. Ҷадвал, расм, диаграммаҳои дар мақола истифодашуда бояд қатъиян аз рӯи талаботи муқарраргардида нишон дода шуда, рақам ва номгузорӣ карда шаванд.

10. Мақолаҳои илмӣ пешниҳодшаванда бояд ҳулосаи қисми асосӣ ва тақриси мусбӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла барои имкони ҷопи мақола дошта бошанд.

11. Матни мақола бояд саҳеҳу мукамал ва дар шакли ниҳойи пешниҳод гардад.

12. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро ихтисор ва таҳрир намояд.

Мақолаҳое, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, қабул карда намешаванд.

К сведению авторов

В научно-практическом журнале «Финансово-экономический Вестник» печатаются статьи, содержащие результаты научно-практических исследований по экономическим наукам.

Статьи принимаются в течение года.

Представление в журнал работ, ранее опубликованных или принятых к печати в других изданиях, не допускается.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1. Размер статьи должен состоять из 12 страниц компьютерного набора, включая текст, таблицы, рисунки, библиографию и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

2. Материалы предоставляются на электронном носителе и в распечатанном виде (1 экземпляр).

3. Научная статья принимается с предоставлением справки о прохождении через программу «Антиплагиат».

4. Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj), размер шрифта основного текста – 14, списка литературы – 12, интервал 1,5, абзацный отступ – 1,25. Размер полей: сверху – 3 см, снизу – 2,5 см, слева – 3 см, справа – 2 см. Все страницы статьи должны быть пронумерованы.

5. Титульная страница должна содержать: УДК, название статьи (шрифт прописной 14), фамилию и инициалы автора (авторов), учреждение или организация (полностью) на трех языках.

6. Статья начинается с аннотации и ключевых слов (шрифт строчный 12, курсив) на том языке, на котором написана статья и продолжить аннотациями на другом языке (таджикском или русском) и английском языках. Аннотация должна ясно излагать основное содержание статьи и быть пригодной к публикации отдельно от статьи (не менее 10 строк). **Ключевые слова** должны обеспечить наиболее полное раскрытие содержания статьи, является кратким изложением содержания научного произведения, дающим обобщенное представление о его теме и структуре, оформляются через запятую (8-10 слов).

7. Сведения об авторе должны содержать: фамилию и инициалы (полностью) автора (авторов), его ученую степень, звание, должность, место работы и контактную информацию (почтовый адрес, телефон, E-mail) (шрифт строчный 12, курсив) на таджикском, русском и английском языках.

8. Ссылки на цитируемую литературу даются в квадратных скобках, например, - [1, с. 24]. Список литературы (не менее 10 наименований) приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника в алфавитном порядке под заголовком «Литература» (шрифт строчный 12). Использованные источники производятся строго с соблюдением всех норм и правил оформления библиографии.

9. Использованные в статье таблицы, рисунки, диаграммы должны быть оформлены строго по установленным стандартам.

10. Научная статья, представленная в редакцию журнала, должна иметь экспертное заключение и отзыв специалистов о возможности опубликования.

11. Текст статьи должен являться окончательным и быть тщательно выверен и исправлен.

12. Редколлегия оставляет за собой право отбирать материал, производить сокращения и редакционные изменения статьи.

13. Статьи, не отвечающие настоящим требованиям, не принимаются.

Котиби масъул: Носиров С.Ш.
Мухаррирон: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Ҳакимова Р.Н., Ҷобиров Н.
ДДМИТ, ш. Душанбе, кўчаи Нахимов 64/14, бинои 4
Сайти маҷалла: www.vestnik.tgfeu.tj
Сайти ДДМИТ: www.tgfeu.tj

Ответственный редактор: Носиров С.Ш.
Редакторы: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Ҳакимова Р.Н., Дҷобиров Н.
ТГФЭУ, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, 4-й корпус
Сайт журнала: www.vestnik.tgfeu.tj
Сайт ТГФЭУ: www.tgfeu.tj

Responsible editor: Nosirov S. Sh.
Editors: Abdulloeva M.N., Umarova B.Kh., Khakimova R.N., Jobirov N.M.
TSUFE, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14, Building 4.
Webpage journal: www.vestnik.tgfeu.tj
Webpage: www.tgfeu.tj

Тарҳ ва дизайни Ф. Убайдуллоев

Ба чоп супорида шуд 08.10.2021. Ба чоп иҷозат шуд 30.10.2021
Формати 60x84 1/8. Когази офсетӣ.
Ҳуруфи адабӣ. Чопи RISOGRAPH.
Ҳаҷм 17,4 ҷ. ҷ.. Теъдод 100 нусха.
Дар матбааи ДДМИТ чоп шудааст

Верстка и дизайн Ф. Убайдуллоев

Сдано в набор 08.10.2021. Подписано в печать 30.09.2021
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.
Гарнитура литературная. Печать RISOGRAPH.
Объём 17,4 усл. печ.л. Тираж 100 экз.
Отпечатано в типографии ТГФЭУ

Layout and design F. Ubaidulloev

Signed to print on 30/10/2021
Format 60x84 1/16. Offset paper.
The garniture is literary. Print RISOGRAPH.
The volume of 17,4 conv. b.p. Circulation 100 copies.
Printed in the printing house of TSUFE